NAPOLEON

Viață, moștenire, imagine: o biografie

ALAN FORREST

„... o contribuție de valoare a unui specialist de renume
în istoria modernă a Franței..." — *Times Literary Supplement*

KRONIKA

Alan Forrest

Napoleon

Viață, moștenire, imagine: o biografie

Traducere din limba engleză
Carmen Ion

Editura LITERA
2016

Napoleon
Alan Forrest
Copyright © 2011 Alan Forrest

Ediție publicată pentru prima dată în Marea Britanie, în 2011, de Quercus
Dreptul moral al lui Alan Forrest de a fi identificat ca autor al acestei lucrări a fost afirmat în conformitate cu Legea dreptului de autor și a brevetelor din 1988.

Editura Litera
O.P. 53; C.P. 212, sector 4, București, România
tel.: 021 319 63 93; 0752 101 777
e-mail: comenzi@litera.ro

Ne puteți vizita pe
www.litera.ro

Napoleon. Viață, moștenire, imagine: o biografie
Alan Forrest

Copyright © 2016 Grup Media Litera
pentru versiunea în limba română
Toate drepturile rezervate

Editor: Vidrașcu și fiii
Redactori: Luana Schidu, Mariana Petcu
Corector: Georgiana Enache
Copertă: Flori Zahiu
Tehnoredactare și prepress: Anca Suciu

ISBN ePUB: 978-606-33-0510-8
ISBN PDF: 978-606-33-0511-5
ISBN Print: 978-606-33-0236-7

Lectura digitală protejează mediul

Versiune digitală realizată de elefant.ro

Alan Forrest este profesor de istorie modernă la University of York și autorul mai multor cărți. S-a specializat în istoria modernă a Franței, cu accent pe perioada Revoluției Franceze și a Imperiului, precum și în istoria războaielor moderne. Face parte din colegiul editorial al publicațiilor *French History* și *War in History* și din comitetul consultativ al *Annales Historiques de la Revolution Française* și este coeditor al unei serii de cărți dedicate războiului, culturii și societății, dintre anii 1750–1850.

Pentru Rosemary și Marianne

INTRODUCERE

Biografia poate fi un mediu inflexibil, mai ales pentru un istoric. Ea adună evenimentele unei perioade, trăsăturile specifice ale unei țări și ale unei culturi în jurul unei singure personalități, care poate fi sau nu reprezentativă. Biografia sugerează, în chip aproape inevitabil, prin relatarea cronologică a faptelor vieții acelui individ, începând de la naștere și continuând cu experiențele trăite pe parcursul anilor, că evenimentele respective au avut o importanță mai largă, mai cuprinzătoare decât cele ale unui om oarecare, că au contribuit, într-un fel sau altul, la scrierea istoriei acelor vremuri. În cazul lui Napoleon Bonaparte, merită să ne aplecăm și asupra mitologiei, adăugând-o impresiei generale, create de-a lungul deceniilor de nenumărați istorici și biografi, conform căreia ceea ce a contat în principal a fost omul însuși, viziunile și ambițiile sale, și nu vremurile în care a trăit ori circumstanțele întâlnite în cale. Puține personaje istorice s-au bucurat de atâta notorietate și de atâtea scrieri dedicate și puține au fost descrise într-o manieră atât de subiectivă, prezentând întrega istorie a epocii de parcă ar fi fost o reflectare a voinței și a dorinței de putere și de glorie a unui singur om. Din acest motiv poate că ar fi mai înțelept ca, înainte de orice, să ne oprim un pic și să începem această carte cu un soi de avertisment.

Există două feluri de a scrie despre Napoleon. Primul constă în prezentarea poveștii unei figuri titanice care a dictat istoria epocii sale și a cărei voință a schimbat destinul unui continent.

„La început a fost Napoleon“[1] este celebra frază scrisă de Goethe cu ideea ascensiunii naționalismului german în minte. A doua abordare este axată pe Imperiu, pe sistemul economic și politic pe care l-a creat și pe dinamismul cultural pe care l-a încurajat. Goethe nu a intenționat probabil să permită ca istoria acelor ani să fie uzurpată de viața unui om, așa cum mulți istorici și biografi au fost tentați. Imperiul lui Napoleon, care s-a întins peste aproape întreaga Europă, nu a fost, în mod cert, opera unui singur om. A fost o realizare colectivă, depinzând de munca și de viziunea a mii de administratori, ofițeri de armată, juriști și educatori, un sistem care, deși inventat probabil de Napoleon ca extensie a puterii franceze, nu ar fi putut să funcționeze fără sprijinul și implicarea altora, germani și italieni, belgieni, olandezi și polonezi. Imperiul, așa cum s-a dezvoltat el până în 1806, a fost multinațional și multilingvistic. Dacă Napoleon a visat să recreeze Europa la scara Imperiului Carolingian, inspirându-se pentru aceasta din Roma clasică, ceilalți n-au avut încotro și au fost nevoiți să-i sprijine visul.

A fost o perioadă tumultuoasă, dominată în Franța și, dincolo de ea, de Revoluția Franceză și de războaiele pe care aceasta le-a declanșat, evenimente asupra cărora viitorul împărat nu a avut decât o influență mai mult decât tangențială. Lucrul acesta în sine ar trebui și el să ne facă să ne oprim un pic pentru a reflecta la rolul jucat de Napoleon, la măsura în care el a fost produsul unei societăți mai individualiste, mai meritocratice create de Revoluție, produsul unei epoci și, totodată, creator al ei. Istoria acestei perioade este deseori prezentată drept o reflectare a ambițiilor, a viziunii și a extraordinarei sale imaginații. O lume concepută în persoana împăratului, construită din vorbele și din acțiunile sale, așa cum le-a trăit și le-a consemnat în memoriile dictate însoțitorilor săi de pe insula Sfânta Elena. Memoriile dau cu

adevărat senzația unui program coerent și consecvent, a unei viziuni asupra Europei pe care Napoleon ar fi gândit-o punct cu punct, pentru a o pune aproape neabătut în practică. Totuși, interpretarea cuvintelor sale și acordarea de credit judecăților emise de el constituie, în sine, un exercițiu delicat: meditațiile lui asupra carierei sale și a rolului pe care îl jucase în istorie au fost concepute cu scop formativ, nu reflexiv. Chiar dacă relatările, copiate cu conștiinciozitate și adunate după moartea împăratului de către Emmanuel de Las Cases, în volumul *Memorialul din Sfânta Elena*, conțin puține lucruri false, multe din afirmații sunt ambigue, adesea critice la adresa altora și întotdeauna extrem de partizane. Nu trebuie uitat că Napoleon a știut întotdeauna să aprecieze puterea cuvântului scris, pe care a folosit-o cu efecte semnificative: epistolele din armată, la fel ca și legile și decretele de mai târziu au fost compuse cu o mână fermă și cu un ochi pe audiență. S-a înconjurat de jurnaliști și de purtători de cuvânt fideli, cu mult înainte ca această practică să devină o tradiție în politică, perfect conștient de importanța opiniei publice în cadrul noului sistem politic pe care îl crease. A scris pentru a-și impresiona generalii și aliații politici și pentru a-și atrage de partea sa elitele, atât din Franța, cât și din străinătate. Dar, în același timp, și încă din fragedă tinerețe, a scris cu gândul la generațiile viitoare, pentru a-și justifica acțiunile în ochii lor și pentru a-și lustrui imaginea pentru posteritate.

Dacă ar fi să privim istoria acelor ani prin ochii lui, ceea ce am vedea ar fi o coerență născută din ideile și viziunea unui singur om, însă impresia ar putea fi înșelătoare. Mult mai util ar fi să ne raportăm la Imperiu mai puțin ca personificare a voinței și imaginației lui Napoleon, și mai degrabă ca la un sistem politic complex, caracterizat de un cod juridic sofisticat și de o structură administrativă dezvoltată care depindea

pentru succesul său de cooperarea altora și de convergența ambițiilor lor. Desigur, ambiția personală a lui Napoleon a jucat un rol major în această ecuație, la fel cum curajul său militar și viziunea aupra Imperiului au fost esențiale pentru realizările sale. Însă, văzut din această perspectivă, Imperiul a însemnat cu mult mai mult decât un singur om. A fost un sistem de guvernare militar și civil, un triumf al victoriilor armate și al administrației bine chibzuite care s-a bazat pe aliați și colaboratori, pe spirite înrudite și pe discipoli. A fost răspunsul unei generații de avocați, politicieni și generali care trăiseră în timpul Revoluției și care, în multe cazuri, preluaseră sarcinile gestionării și conducerii acelei revoluții, dar care, mai apoi, în primii ani ai secolului al XIX-lea, ajunseseră la concluzia că instituțiile Revoluției își îndepliniseră menirea și că ceea ce îi trebuia Franței, mai presus de orice, era ordine și stabilitate.

Realizarea cea mai meritorie a lui Napoleon a fost crearea unui sistem civic și juridic de natură să inspire devotament și care, în multe părți ale Europei, a supraviețuit după exilarea sa pe insula Sfânta Elena și după ce Imperiul nu mai rămăsese decât o amintire. Realizarea aceasta a fost mai puțin opera unui om, oricât de grandioase ar fi fost ambițiile sale imperiale, cât produsul unei generații de francezi crescuți în spiritul umanismului și al Iluminismului și educați să vadă în buna guvernare și împărțire a dreptății atributele esențiale ale unui stat modern; o generație ajunsă la maturitate și căreia, în deceniul Revoluției Franceze, i se oferiseră oportunități la care nici nu îndrăznise să viseze până atunci. O generație care nu se mai văzuse împiedicată să se afirme de chestiuni legate de privilegii moștenite sau oprită să ocupe posturi în serviciul statului din cauza originilor modeste. O generație care nu se trezise persecutată de Revoluție sau căreia îi fusese refuzată cetățenia. O generație de bărbați care nu se numărau printre

aceia pentru care loialitatea față de rege era mai importantă decât loialitatea față de republică sau care își considerau îndatoririle de catolici mai presus de cele de francezi, care să pună interesele personale înaintea interesului public sau care să se lase atrași de tentațiile contrarevoluției ori ale federalismului. Evident, pentru unii Revoluția Franceză însemnase o amenințare și o catastrofă personală, adevărul fiind că Revoluția divizase comunități întregi. Însă, pentru majoritatea covârșitoare a francezilor, și pentru cel puțin o parte din elitele educate ale Europei, ea a adus oportunități inegalabile, a extins sfera publică și a oferit posibilitatea autoafirmării. Acestei generații i-a aparținut de drept și tânărul Napoleon Bonaparte, o generație pregătită și dornică să profite de șansele oferite de meritocrație. În Franța și de-a lungul și de-a latul Imperiului, juriști și funcționari publici au răspuns provocărilor acceptând posturi în administrația imperială și aducând justiția, Codul Napoleonian și o birocrație mai eficientă în serviciul unei populații private, până atunci, de asemenea realizări. Fără îndoială, pentru mulți avantajele stăpânirii napoleoniene depășeau cu mult povara impozitelor de stat ori rușinea înfrângerii și a cuceririi. Ei au răspuns provocărilor preluându-și rolurile în modernizarea organizării sociale, identificându-se cu Imperiul și ajutând la punerea în practică a visului lui Napoleon. Istoria acelor ani a însemnat o operă colectivă, iar epoca lui Napoleon este, în egală măsură, și povestea lor.

Povestea nu este, însă, chiar așa cum a fost de regulă relatată. Napoleon a inspirat deopotrivă un devotament nemăsurat și o ură imensă, atât printre contemporani, cât și în rândurile posterității, iar, din momentul morții sale, în 1821, reputația lui de om din popor și de salvator al națiunii a continuat să crească. Au apărut legende în care era înfățișat

drept un supererou, uneori chiar înzestrat cu puteri supranaturale. Au început să circule zvonuri dând ca sigură învierea lui din morți și întoarcerea în Franța pentru alte și alte isprăvi de vitejie. Printre supraviețuitorii din *Grande Armée* s-a născut un cult al lui Napoleon care, după debarcarea Bourbonilor și exilarea lor în 1831, s-a răspândit în rândurile civililor, ale romancierilor și politicienilor. Noul rege, Ludovic-Filip, a dorit să își lege reputația de cea a împăratului, în încercarea de a-și extinde popularitatea printre țăranii și meșteșugarii din micile orașe ale Franței rurale. Cuvintele rostite de Napoleon, așa cum fuseseră ele consemnate de către cei care îl însoțiseră pe insula Sfânta Elena, au fost analizate de admiratorii săi, iar povestea campaniilor lui militare a fost repetată și răsrepetată, intrând în legendă. În 1836, parizienii s-au îmbulzit pentru a admira proaspăt dezvelitul Arc de Triumf, înălțat în onoarea soldaților morți în slujba lui Napoleon. Patru ani mai târziu, s-au adunat din nou pentru a-l întâmpina pe împărat acasă, rămășițele lui fiind exhumate din mormântul de pe insulă și transportate cu vaporul din Atlanticul de Sud până în Franța, unde au fost purtate cu mare fast și solemnitate de-a lungul Senei și prin centrul Parisului, pentru a-și găsi, în fine, odihna veșnică în Domul Invalizilor.

---

[1] Thomas Nipperdey Deutsche Geschichte, 1860–1866: Bürgerwelt und starker Staat (München, 1987), p. 1

CAPITOLUL 1
PARIS, 1840

În ziua aceea geroasă de decembrie a anului 1840, parizienii s-au adunat în număr mare pentru a aclama întoarcerea împăratului lor, al cărui trup a fost purtat în mod solemn, pe ultimul său drum, pe o barcă, de la Courbevoie până la destinația finală, Domul Invalizilor. Era un moment așteptat cu nerăbdare, deși întâmpinat cu un amestec de bucurie și surpriză atunci când fusese anunțat pentru întâia dată. Mulți se temeau că britanicii aveau să încerce să păstreze în posesia lor trupul împăratului, pentru a evita declanșarea unei noi explozii de naționalism francez pe care amintirea acelei epoci ar fi putut-o provoca. Se îndoiau că regele lor, Ludovic-Filip, era dispus să își asume un asemenea risc politic într-o perioadă când se afla deopotrivă sub tirul republicanilor, al legitimiștilor și al bonapartiștilor: era acesta cu adevărat un mod de a reconcilia diferitele facțiuni politice, ori ceremonia nu avea decât să-i submineze și mai mult autoritatea?[2] Gândirea politică a lui Ludovic-Filip s-a dovedit însă a fi corectă, cel puțin pe termen scurt, căci aducerea rămășițelor lui Napoleon a sporit credibilitatea regimului orleanist, punând în umbră, totodată, chiar dacă numai temporar, alte chestiuni de politică externă, mai puțin arzătoare, aflate până atunci pe prima pagină a ziarelor. Și, deși poate că gestul a încurajat o parte din electorat să se cufunde în vise nostalgice de glorie, cei mai mulți dintre francezi au considerat că guvernul nu făcea decât să ducă la

bun sfârșit o îndatorire de onoare, îndeplinind ultima dorință a împăratului. Căci nu declarase acesta, într-un faimos codicil la testamentul său, că dorea ca rămășițele pământești să-i fie aduse în Franța pentru a se odihni „pe malurile Senei, în mijlocul poporului francez, pe care l-am iubit așa de mult“ – cuvinte menite să îi aducă dragostea și admirația majorității concetățenilor săi? În cursul vieții, Napoleon se arătase preocupat, într-o oarecare măsură, de moarte și se gândise la locul său de odihnă veșnică, iar Parisul se numărase, fără îndoială, printre opțiunile pe care le avusese în vedere. Mai erau însă și altele, în special catedrala din Ajaccio, unde fuseseră înmormântați strămoșii săi. Ceea ce îl îngrijorase cu adevărat fusese posibilitatea ca britanicii să îl îngroape la Londra și să câștige astfel capital politic de pe urma morții sale. El declarase că, după ce aveau să-l omoare pe insula Sfânta Elena, dușmanii săi erau rugați ca măcar să „îmi ducă cenușa în Franța, singura țară pe care am iubit-o și locul unde doresc să fiu înmormântat“[3].

Întoarcerea, în cele din urmă, a lui Napoleon în capitala sa a fost planificată și organizată în cel mai mic detaliu. A implicat exhumarea rămășițelor pământești ale împăratului din insula Sfânta Elena, aflată, desigur, în proprietatea Coroanei britanice; angajarea unui vas care să îi transporte rămășițele pământești în Franța; și o călătorie pe mare, lungă și potențial periculoasă, de mai multe mii de mile, din sudul Atlanticului până în Europa. Planul a necesitat tratative diplomatice și subtilități logistice considerabile. Călătoria a fost pregătită prin consultarea pas cu pas a guvernului britanic, prim-ministrul francez Adolphe Thiers preluând responsabilitatea îndeplinirii întregii misiuni.[4] Aventura nu a avut deloc un cost neglijabil. Ludovic-Filip a alocat din bugetul național pe 1840 un milion de franci pentru transportarea rămășițelor pământești ale lui

Napoleon și construirea mormântului său, în locul de odihnă rezervat prin tradiție eroilor militari, Domul Invalizilor, iar Camera Deputaților, cuprinsă de o intensă emoție patriotică, a votat dublarea sumei. Alegerea Invalizilor a fost explicată de către ministrul Afacerilor Interne, Charles de Rémusat, într-o declarație făcută în fața parlamentului, pe data de 12 mai. Trupul lui Napoleon, a explicat el, trebuia să se odihnească într-un „loc liniștit și venerat“, fapt care excludea orice piață publică din Paris. „A fost împărat și rege; a fost conducătorul legitim al țării noastre. Privind din această perspectivă, ar putea fi înmormântat la Saint-Denis.“ Dar, a continuat ministrul, un mormânt regal obișnuit nu ar fi fost întru totul potrivit pentru Napoleon. El trebuia „să domnească în continuare și să domine locurile unde soldații țării noastre, care vor fi mereu o sursă de inspirație pentru cei chemați sub arme, își dorm odihna veșnică“[5]. Mormântul lui Napoleon trebuia, așadar, să fie atât o afirmare a legitimității sale în calitate de comandant de oști, cât și o reflectare a patriotismului său.

Și alte destinații posibile fuseseră luate în considerare și respinse rând pe rând, iar alegerea finală a fost pe larg dezbătută în presă. Fiind o chestiune de mare interes public, a dat naștere unei avalanșe de pamflete și de campanii gazetărești. În raportul prezentat Camerei Deputaților, pe data de 26 mai, mareșalul Clauzel a enumerat cele mai evidente candidaturi: „Panteonul, care adăpostește trupurile tuturor marilor oameni ai țării, Biserica Madeleine, în prezent neocupată și care ar putea fi, în mod justificabil, rezervată lui Napoleon, Arcul de Triumf, unde i s-ar alătura, în chip de epitaf, numele tuturor generalilor săi și lista tuturor victoriilor pe care le-a obținut, Columna, opera sa în întregime, și, în sfârșit, Bazilica Saint-Denis, care îl poate revendica în calitatea sa de suveran legitim și care așteaptă de treizeci de ani să îl

primească în mormântul pe care el însuși l-a comandat“. Au existat însă motive întemeiate pentru care s-a ales, în cele din urmă, Domul Invalizilor. Era un loc plin de demnitate și de prestigiu, care descuraja manifestările zgomotoase și de protest. În plus, numele lui Napoleon era deja asociat cu clădirea. El fusese cel care ordonase să fie înmormântați aici doi dintre cei mai mari eroi militari ai Franței, Vauban și Turenne. El dispusese ca biserica să fie împodobită cu drapelele propriilor victorii. Și o alesese ca loc al primei ceremonii de conferire a Legiunii de Onoare.[6] Decizia a fost, prin urmare, ușoară.

Construirea unui mormânt care să se integreze armonios în ansamblul uneia dintre cele mai cunoscute biserici pariziene a pus probleme mari câștigătorului concursului public de proiectare a monumentului, Louis Visconti. Biserica era parte a unui grup compact de clădiri care formau Hôtel des Invalides, conceput de arhitectul Jules Hardouin-Mansart, pentru găzduirea și îngrijirea ofițerilor francezi din timpul războaielor purtate de Ludovic al XIV-lea, o realizare extrem de prestigioasă de la finele secolului al XVII-lea. Capodoperă recunoscută a stilului baroc și unul dintre cele mai mari spații acoperite din Europa, rivaliza cu Bazilica Sfântul Petru din Roma ori cu Westminster Abbey din Londra.[7] În acest spațiu, Visconti a fost însărcinat, în 1842, să încorporeze monumentul comemorativ, un loc demn de odihna veșnică a rămășițelor pământești ale lui Napoleon, care să ateste măreția împăratului fără a afecta noblețea construcției baroce. Era o misiune dificilă, cu atât mai mult cu cât sentimentul predominant în 1840 risca să se transforme într-o adulație șovinistă pentru Napoleon și pentru gloria militară pe care acesta o adusese Franței. Rămășițele pământești ale împăratului aveau să se odihnească sub domul principal, unde se afla pictura din 1706 înfățișându-l pe Ludovic cel Sfânt, regele cruciat care îi

creștinase pe păgâni și pe necredincioși.[8] Sau, pentru a cita decretul regal, „mormântul va fi amplasat sub dom, care va fi rezervat, împreună cu cele patru capele laterale, ca loc de îngropăciune pentru împăratul Napoleon“. Decretul prevedea ca zona să fie dedicată pe veci acestui scop: nici un alt sicriu nu avea să mai fie așezat acolo în viitor.[9] Cripta proiectată de Visconti avea să fie finalizată abia în 1861, la opt ani după moartea sa. Nu numai că Napoleon fusese adus la Paris pe socoteala statului, ci îi fusese acordat privilegiul unei înmormântări oficiale, cu toate că nu puțini erau aceia care afirmau că alegerea Invalizilor era una ambivalentă, care reflecta geniul militar al împăratului, minimalizând însă, totodată, orice revendicare de legitimitate care ar fi putut să-l deranjeze pe Ludovic-Filip. Cert este însă că lui Napoleon i-a fost atribuit astfel un loc permanent în memoria colectivă a națiunii franceze.

Primul pas a fost acela de a convinge guvernul britanic că era în propriul interes să permită francezilor aducerea celui mai mare dușman al națiunii insulare înapoi în Europa, cu riscul ca, poate, ceremoniile care aveau să acompanieze întoarcerea lui Napoleon să declanșeze noi valuri de nostalgie și de visuri pentru gloria imperială apusă, visuri precum cele care uniseră restul Europei împotriva lui Napoleon în timpul vieții acestuia. Thiers l-a informat pe ambasadorul francez la Londra, François Guizot, la rândul său un viitor prim-ministru, de intențiile lui Ludovic-Filip, încredințându-i responsabilitatea negocierilor cu guvernul britanic. I-a atras atenția că regele era ferm hotărât să ducă planul la bun sfârșit și că se baza, în acest sens, pe cooperarea britanicilor. Căci, a explicat el, regele nu vedea nici un motiv onorabil pentru ca englezii să refuze cererea Franței, având în vedere că „Anglia nu va dori să spună lumii că intenționează să țină prizonier un trup neînsuflețit“.

Destul de surprinzător poate, Thiers și-a argumentat spusele astfel: „Atunci când un condamnat este executat, trupul său este redat familiei. Cer iertare Domnului pentru că am ajuns să compar unul dintre cei mai măreți oameni ai lumii cu un criminal atârnat în ștreang.“[10] Guizot a transmis solicitarea, subliniind compasiunea datorată celor care luptaseră pentru Napoleon și dorința acestora de a-l vedea pe împărat întors în solul patriei natale. O cerere umanitară, ca de la un monarh la altul. Regele francez, a arătat Guizot în nota scrisă înaintată guvernului britanic, dorea foarte mult ca rămășițele pământești ale lui Napoleon să fie aduse în solul Franței, în „acest pământ pe care el l-a apărat și l-a făcut glorios și care adăpostește cu respect și rămășițele pământești a mii dintre tovarășii săi de arme, ofițeri și soldați care și-au dedicat viața servirii țării noastre“[11]. Guvernul britanic a acceptat solicitarea în scurt timp, lordul Palmerston adăugând destul de malițios că un astfel de răspuns rapid trebuia luat ca semn al dorinței britanicilor de a șterge orice urme ale animozității dintre cele două națiuni, animozitate care „în timpul vieții împăratului i-a aruncat în război pe francezi și englezi“[12]. Gestul britanicilor poate fi însă mai corect interpretat ca o ramură de măslin oferită francezilor, prin care Palmerston spera să le câștige cooperarea în criza politică din Levant, aflată în plină desfășurare. Muhammad Ali, pașa Egiptului, urmărea să își extindă hegemonia relativ fragilă în Siria, mișcare sprijinită de guvernul francez, dar căreia britanicii i se opuneau din toate puterile. În consecință, aducerea rămășițelor pământești ale lui Napoleon la Paris reprezenta atât pentru britanici, cât și pentru francezi o diversiune utilă într-un moment de tensiune politică acută.[13] În realitate, așa cum francezii aveau să descopere curând, Palmerston nu intenționa câtuși de puțin să se lase distras, iar, în săptămânile care au urmat, Marea Britanie avea

să pună la punct un puci diplomatic, câștigând acordul Rusiei, Prusiei și Austriei și dând un ultimatum lui Muhammad Ali, lăsându-l astfel pe Ludovic-Filip periculos de izolat pe scena politică europeană.

După încheierea schimburilor diplomatice, s-a trecut la organizarea călătoriei spre Sfânta Elena. Două nave au părăsit Toulonul pe 7 iulie, având ca destinație sudul Atlanticului: fregata *Belle-Poule* și o corvetă de mai mici dimensiuni, *La Favorite*. Însărcinat cu această misiune delicată a fost fiul lui Ludovic-Filip, prințul de Joinville, deținător al gradului de căpitan de vas în marina franceză, care fusese retras din serviciul activ în Algeria pentru a conduce expediția. Echipajul era format din 500 de oameni, incluzând și câțiva dintre cei care îl însoțiseră pe Napoleon în exil, printre care doi dintre cei mai devotați subordonați ai săi, generalii Bertrand și Gourgaud, preotul său, părintele Coquereau, cinci dintre foștii valeți și slujitori personali și Emmanuel de Las Cases, fiul secretarului lui Napoleon din perioada exilului pe Sfânta Elena, aflat abia la vârsta copilăriei în 1821, când văzuse insula pentru ultima oară. Cele două nave au ancorat pe 8 octombrie în portul Jamestown, fiind întâmpinate cu căldură de un număr mare de localnici, care fuseseră informați de venirea lor, cu câteva zile înainte, de către echipajul unui vas britanic aflat în trecere. Las Cases și-a dezvăluit impresiile din momentul când s-a uitat în jur, nevenindu-i să-și creadă ochilor și „simțindu-mă de parcă m-aș fi trezit dintr-un vis: amintirile mele erau atât de vii, de parcă prizonieratul se încheiase abia în urmă cu o zi“[14]. În ziua următoare, de Joinville a obținut acceptul guvernatorului britanic pentru a acorda rămășițelor pământești ale lui Napoleon onorurile datorate unui monarh și de a deschide sicriul pentru a permite verificarea oficială a identității celui decedat.[15] Toate aceste manifestări contrastau puternic cu

îngroparea trupului împăratului în 1821, într-o mică vale de pe insula Sfânta Elena, într-un mormânt sărăcăcios umbrit de două sălcii. Cu acea ocazie, instrucțiunile date de lordul Bathurst, secretarul britanic pentru colonii, fuseseră ca onorurile să fie cele acordate oricărui ofițer din armata britanică.[16]

A urmat munca propriu-zisă de exhumare a trupului, supravegheată de medicul vasului *Belle-Poule*, Rémi-Julien Guillard, care ne-a lăsat o relatare amănunțită a celor petrecute. Săpăturile s-au desfășurat noaptea, când aerul era ceva mai răcoros, iar zvonurile că mormântul fusese profanat au fost rapid infirmate. Medicul a remarcat că, pe măsură ce pământul și pietrele erau îndepărtate, nu s-a simțit miros neplăcut sau emanații de gaze, iar când mormântul a fost deschis și a coborât înăuntru, a găsit sicriul neatins. „Scândurile din lemn de mahon care formau coșciugul exterior erau intacte și își păstrau textura dură“, a notat el, „iar pe pământ nu se găsea materie solidă sau lichidă. Coșciugul exterior era închis cu ajutorul unor șuruburi lungi, pe care am fost nevoiți să le tăiem pentru a îndepărta capacul; dedesubt se afla un sicriu din plumb închis pe toate laturile și care fereca un coșciug din mahon, la rândul său perfect intact; urma un al patrulea sicriu, din fier, al cărui capac fusese fixat în suporți care se pliau în interior.“ Medicul continuă cu descrierea manevrării atente a trupului: „Suporții de fixare au fost tăiați încet și capacul îndepărtat cu mare grijă; apoi am văzut o bucată de pânză albă care ascundea interiorul sicriului și ne împedica să deslușim corpul – era din satin vătuit și fusese folosită pentru a împodobi la interior sicriul. Am ridicat o margine a pânzei și am tras-o deoparte dinspre picioare înspre cap, dând la iveală trupul lui Napoleon, pe care l-am recunoscut imediat, fiind excelent conservat, iar fața păstrând o expresie vie.“[17] Descompunerea

suferită de cadavru era perfect normală pentru cei aproape douăzeci de ani petrecuți sub pământ, a confirmat doctorul, notând că, în timp ce uniforma în care Napoleon fusese înmormântat putrezise și se înnegrise cu timpul, coroana de aur și crucea de ofițer al Legiunii de Onoare își păstraseră, în mare parte, strălucirea, iar cele două vase de argint îngropate împreună cu corpul, dintre care unul purtând sigiliul imperial în formă de vultur, erau închise și intacte. După exhumarea trupului și constatarea faptului că nu fusese profanat, francezii l-au închis în șase sicrie, îmbarcându-l pe vasul *Belle-Poule* pentru a fi repatriat în Franța.[18]

Cu trupul lui Napoleon la bord, *Belle-Poule* s-a îndreptat apoi direct spre Europa, încheindu-și călătoria după circa șase săptămâni, încărcătura fiind debarcată la Cherbourg. De aici, aceasta a fost preluată de trei bărci, iar voiajul a început să semene cu o paradă festivă, sicriul fiind escortat în etape stabilite dinainte până la Paris. La fiecare oprire, mulțimile s-au adunat pentru a asista la festivități, fluturând steaguri și intonând cântece patriotice. La Cherbourg, unde sicriul cu trupul neînsuflețit al împăratului a rămas la bord timp de o săptămână, înainte de a fi transferat pe vasul cu aburi *Normandie*, pentru călătoria în amonte pe Sena, mai mult de o sută de mii de oameni au venit să îngenuncheze la catafalcul împodobit cu o cruce de aur, conform hotărârii consiliului orășenesc.[19] *Normandie* a transportat sicriul de la Cherbourg la Le Havre pe 8 decembrie, iar în ziua următoare de aici la Val de la Haye, unde nava a fost înlocuită de o flotilă de vase fluviale cu pescaj mai mic, pentru ultimele etape ale călătoriei în amonte, trecând prin Vernon, Mantes și Maison-Laffitte, pentru a ajunge, pe 14 decembrie, la Courbevoie. Pe tot traseul, mulțimi uriașe de oameni s-au aliniat pe malurile fluviului, iar podurile au fost transformate în arce de triumf; s-au tras salve

de tun, s-au organizat parade ale unităților din Garda Națională, iar fanfarele militare au intonat muzică solemnă. Călătoria de șapte zile a beneficiat de atmosfera veselă a unei sărbători publice, iar acele orașe în care nu au fost stabilite opriri – și, în special, Rouen – au protestat cu vehemență față de ceea ce au considerat a fi un act de desconsiderare crud și deliberat.[20] Împăratul se întorcea acasă și aparent toată lumea voia să aibă o contribuție, cât de mică, la eveniment.

Un rol important în timpul festivităților l-au jucat foștii soldați ai lui Napoleon, al căror entuziasm față de vechiul lor comandant părea să fi rămas nealterat de scurgerea unui sfert de veac. De-a lungul drumului, ei s-au înghesuit pe platformele de oprire și pe poduri; mulți simțeau că ziua le era dedicată, un moment de sărbătoare a victoriilor și a sacrificiilor lor și de atragere a atenției populației civile asupra meritelor lor incontestabile. Totuși, pentru ei a fost, în primul rând, o ocazie de a aduce un omagiu împăratului și de a rememora gloria și drama lungilor ani petrecuți traversând Europa, în slujba lui Napoleon. La Courbevoie, înghețat la cele zece grade minus, noul prim-ministru al lui Ludovic-Filip a îngenuncheat în fața sicriului, adâncit în gânduri și amintiri: era Jean de Dieu Soult, promovat în tinerețe la gradul de mareșal al Franței de către Napoleon, mâna sa dreaptă la Austerlitz și general-maior la Waterloo.[21] Înaintarea în această ultimă etapă a călătoriei încetinise în mod vizibil, în mare parte pentru a permite arhitecților și armatei de meseriași să își finalizeze munca, astfel încât trupul lui Napoleon să fie primit la Paris cu fastul și grandoarea cuvenite. Încetinirea le-a permis totodată cetățenilor obișnuiți și autorităților din localitățile aflate pe traseu să-și aducă ultimele omagii și să organizeze festivități demne de un împărat. La Paris, odată cu vestea apropierii convoiului, entuziasmul s-a răspândit, în principal, în rândurile

ultimilor supraviețuitori ai fostei *Grande Armée*. S-a scris că printre acei veterani adăpostiți la Invalides „bucuria s-a transformat într-o adevărată nebunie: li se părea că au fost transportați înapoi în luptă și în clipele lor de glorie. Bieții soldați bătrâni și răniți și-au lăsat deoparte durerile și suferințele; au cântat, au râs, și-au periat uniformele și și-au lustruit săbiile, de parcă urmau să fie trecuți în revistă de marele lor comandant însuși“[22].

La sfârșitul săptămânii, când flotila a acostat la docul din Courbevoie, toți ochii s-au întors către Paris. Ziua de 15 decembrie, data prevăzută pentru îngroparea rămășițelor pământești ale lui Napoleon, când cortegiul funerar urma să străbată orașul, avea să se desfășoare cu mare pompă. Mărturiile contemporanilor descriu unanim entuziasmul popular care a cuprins Parisul și bucuria și mândria reflectate pe chipurile din mulțime. Pe măsură ce cortegiul a înaintat pe străzile capitalei, entuziasmul a riscat pe alocuri să se politizeze, oamenii strigând în cor „*Vive l'Empereur*“, exprimându-și astfel nemulțumirea față de cenușiul vieții asociat monarhiei. Însă majoritatea parizienilor nu s-au aplecat asupra semnificației politice a evenimentului, preferând să îl trateze ca pe o sărbătoare în plus, savurând pitorescul situației, muzica și salvele de artilerie. Momentul a fost unul de petrecere, o sărbătoare populară la care fiecare cetățean era chemat să participe. Unii au mers mai departe, considerându-l un moment de reconciliere națională, o piatră de hotar în constituirea memoriei colective a Franței și în afirmarea identității naționale în era postrevoluționară. Presa republicană și de orientare de stânga a reflectat entuziasmul și patriotismul popular și l-a omagiat pe Napoleon atât ca lider militar, cât și ca moștenitor al tradițiilor revoluționare franceze. Dreapta monarhistă a fost singura care a dezavuat momentul,

amintindu-le cititorilor că revenirea rămășițelor pământești în patria-mamă nu era de natură să-i confere legitimitate lui Napoleon, motiv pentru care el avea întotdeauna să rămână în ochii lor un „tiran“ și un „uzurpator“ al tronului Bourbonilor.[23]

Parisul a fost împodobit somptuos pentru procesiunea funerară într-o dimineață în care termometrul înregistra cincisprezece grade sub zero și până și unii dintre soldații implicați în ceremonie simțeau că rezistența lor la frig începe să cedeze. Gerul nu i-a descurajat însă pe oameni, care s-au adunat cu sutele de mii pentru a urmări cum trupul împăratului era adus în mijlocul poporului său. Acesta era rolul tradițional al funeraliilor regale cu care Franța ajunsese să se obișnuiască în perioada Restaurației și care aveau, de obicei, o componentă religioasă și una politică, legând moartea recentă a unui monarh sau martiriul suferit de acesta în timpul Revoluției de promisiunea mântuirii într-o altă lume. Sub cei doi regi ai Casei de Bourbon, mulțimea fusese chemată să-i celebreze pe membrii familiei regale victime ale Regimului Terorii, să aplaude transferul lui Ludovic al XVI-lea și al Mariei-Antoaneta la Saint-Denis și funeraliile de stat organizate pentru Ludovic al XVI-lea și ducele de Berry.[24] În cazul lui Napoleon, firește, promisiunea eternității nu constituia, probabil, mesajul pe care autoritățile doreau să îl transmită, însă aceasta era în general semnificația ascunsă a ceremoniilor regale și, mai ales, ceea ce privitorii deslușeau în ele. Exista însă și o altă diferență, în sensul că împăratul era mort de mult timp, așadar, nu exista nici un motiv pentru a fi jelit. Prin urmare, nu erau niște funeralii în sensul strict al termenului, ci o a doua înmormântare, de data aceasta în pământ francez; privitorii erau deci îndrituiți să trateze evenimentul drept o ocazie de petrecere și de jubilație, și nu de doliu. Sarcofagul purtând rămășițele lui Napoleon a fost transportat pe o barjă funerară,

apoi transferat într-o trăsură aurită uriașă, trasă de șaispreze cai, acoperit de un giulgiu violet împodobit cu albinele imperiale și cu imagini ale celor paisprezece Victorii armate și ale vulturilor imperiali înfățișați într-o postură supusă. Sarcofagul avea peste nouă metri înălțime și cântărea treisprezece tone și, în funcție de gusturile spectatorului, se înfățișa mulțimii fie uimitor de magnific, fie greoi și excesiv decorat. În orice caz, avea dezavantajul de a ascunde privirii ceea ce veniseră să vadă cei mai mulți, și anume sicriul lui Napoleon.[25] A impresionat însă, cu certitudine, mulțimile în timp ce se deplasa zgomotos pe străzile pietruite, trecând de Arcul de Triumf, străbătând Champs-Élysées și traversând mai apoi Sena în drumul său spre Invalizi. Străzile gemeau de oameni veniți cu speranța de a-i arunca o ultimă privire împăratului, pe măsură ce lungul și pitorescul cortegiu funerar înainta. În chip probabil adecvat, dacă e să privim prin prisma realizărilor lui Napoleon, procesiunea era alcătuită într-o proporție covârșitoare din soldați, ale căror uniforme viu colorate adăugau, pe fundalul muzicii marțiale, un plus de spectacol sărbătorii populare.

Decorațiunile stradale erau și ele în ton cu atmosfera generală de sărbătoare. La alegerea și simbolismul lor accentul fusese pus pe victoriile lui Napoleon și pe recunoașterea statutului său de erou militar, imagine prin care împăratul supraviețuise în conștiința populară, transformându-se în legendă. Pentru omul de rând, el a fost mai degrabă învingătorul de la Marengo și Austerlitz decât creatorul învățământului modern francez și al codului care îi poartă numele. Străzile de pe traseu și podurile de peste Sena erau bogat împodobite cu statui simbolice și arce triumfale care reflectau starea de spirit a parizienilor. Pe fiecare latură a bulevardului Champs-Élysées fuseseră montate statui înaripate

ale Victoriei, alternând cu coloane purtând simbolul vulturului imperial. Podul peste care a trecut cortegiul era decorat cu patru columne triumfale și opt statui înfățișând realizările poporului francez – Înțelepciunea, Forța, Justiția și Războiul, pe o parte, iar, pe cealaltă, Agricultura, Artele, Retorica și Comerțul. De aici cortegiul a ajuns pe Malul Stâng, unde a fost întâmpinat de o statuie uriașă reprezentând Nemurirea. Venind dinspre Sena și apropiindu-se de Invalizi, cortegiul a trecut pe lângă o statuie din bronz a împăratului însuși, în timp ce, de-a lungul esplanadei, treizeci și două de statui ale unor eroi francezi, turnate în ipsos, în mare grabă, priveau în jos aprobator. Alegerea eroilor era semnificativă, deși oarecum eclectică. Monarhii erau bine reprezentați, începând cu Clovis și continuând cu Hugo Capet și Carol Martel, însă lista se oprea la Ludovic al XIV-lea. Lideri militari îi însoțeau în această galerie a celebrităților: Ioana d'Arc era, evident, prezentă, alături de Du Guesclin și Bayard, Condé și Turenne. Marele specialist în asedii, Vauban, se afla și el acolo, la fel și cel mai mare rival al lui Napoleon din armatele revoluționare, Lazare Hoche. Dar, mai semnificativ decât orice, în galerie figurau cei șapte mareșali ai lui Napoleon care serviseră în marile campanii din Italia și Germania, Spania și Rusia. Și ei erau înfățișați drept eroi, perfect comparabili cu măreții soldați ai trecutului. Kellerman, Jourdan, Lannes, Masséna, Mortier și Macdonald fuseseră cu toții incluși în garda de onoare; la fel, deși surprinzător poate, Ney, executat ca trădător pentru a-l fi sprijinit pe Napoleon în cele o sută de zile, dar reabilitat acum, pentru această ocazie specială, de către Ludovic-Filip.[26] Decorațiunile și sculpturile fuseseră realizate de cincizeci dintre cei mai importanți artiști francezi ai momentului.[27]

În interiorul bisericii, ceremonia a continuat prin predarea solemnă a rămășițelor de către prințul de Joinville și preluarea

lor de către Ludovic-Filip, „în numele Franței“. Prin acest gest, întoarcerea lui Napoleon în sânul națiunii a fost parafată. A fost un act prin care, au susținut adepții împăratului, lui Napoleon i s-a acordat o nouă legitimitate în cadrul istoriei turbulente a regimurilor politice franceze. Pe sarcofag au fost așezate, aproape cu pioșenie, trei obiecte sacre pentru memoria sa: crucea Legiunii de Onoare, celebra pălărie purtată la Eylau și sabia de aur pe care o fluturase la Austerlitz. Apoi, după ce sicriul a fost depus pe catafalc, serviciul funerar a început pe acordurile Recviemului lui Mozart, interpretat de șase sute de muzicieni, cântăreți și coriști.[28] Fusese o zi plină. O zi care începuse printr-o memorabilă explozie de bucurie populară și se sfârșea într-o stare de spirit apropiată de solemnitatea religioasă.

Întoarcerea trupului lui Napoleon în patria-mamă constituie o dovadă elocventă a fascinației pe care poporul francez a continuat să o resimtă față de împărat și mulți dintre privitori nu au făcut nici un secret din admirația nutrită față de realizările lui Napoleon ori din nostalgia lor după *Grand Empire*. Sărbătorile au rămas adânc întipărite în memoria colectivă, emoția fiind transmisă generațiilor viitoare prin intermediul picturilor, litografiilor, poemelor și cântecelor populare. Pe scenele pariziene s-au jucat, cu casa închisă, opere ce proslăveau stilul și gloria Imperiului. Peste o sută de poeme au fost scrise și publicate pentru a marca evenimentul, cel mai cunoscut aparținându-i lui Victor Hugo, și majoritatea îl elogiau pe marele erou al Franței.[29] Pictorii s-au întrecut în a reda mormântul lui Napoleon de pe insula Sfânta Elena, scena sosirii vasului *Belle-Poule* în Cherbourg și alaiul pitoresc al procesiunii finale ce străbătuse Parisul. Unii au pus accent pe frumusețea peisajului și pe demnitatea ceremoniei pentru a da mai multă strălucire evenimentului. Alții au recurs la alegorie pentru a

oferi o interpretare politică mai explicită, amestecând adesea personaje reale și imaginare sau prezentându-l pe martirul Napoleon în chip de nou sfânt al panteonului creștin.[30] Artiști ca François Trichot și Horace Vernet au mers până acolo încât i-au atribuit lui Napoleon caracteristici divine: ei l-au înfățișat ridicându-se din morți, înviat precum un nou Hristos pentru a se întoarce la poporul său, sau tras într-un car de un vultur spre paradisul etern.[31] Caricaturiștii au profitat pentru a readuce în memorie victoriile glorioase repurtate de *La Grande Armée* ori pentru a pune în contrast realizările și ambițiile împăratului cu cele, mult mai modeste, ale regimului orleanist. Reproducerile și litografiile au apărut la numai câteva ore de la ceremonia din Paris, fiind distribuite apoi rapid în toată țara și implicându-i astfel pe locuitorii orașelor de provincie și ai satelor într-un moment de fantezie napoleoniană din care mulți se simțiseră pe nedrept excluși. Faptele de vitejie ale împăratului constituiau de multă vreme o temă favorită pentru reproducerile populare tipărite de Charles Pellerin în atelierul său din Epinal, care erau vândute în piețele și iarmaroacele din toată Franța. Pellerin a folosit ocazia pentru a le înfățișa concetățenilor ceremonia în toată splendoarea sa, în toată opulența trăsurii funerare și în întreg entuziasmul mulțimilor care ocupaseră străzile, blocând circulația în centrul Parisului. Nici un detaliu nu a fost omis, astfel încât repatrierea rămășițelor pământești ale împăratului a devenit una dintre cele mai cunoscute și mai iubite scene din istoria franceză a secolului al XIX-lea, una care a ajutat legenda napoleoniană să se perpetueze spre beneficiul generațiilor următoare.[32]

Această legendă căpătase deja o popularitate sporită odată cu moartea lui Napoleon, în 1821. Se construise în jurul personalității sale ilustre și multilaterale de soldat și om de stat, ca general revoluționar care pornise să cucerească Europa, ca

om de mare talent care se ridicase prin forțe proprii din rândurile armatei, pentru a deveni conducătorul de necontestat al țării după divizările și facțiunile care marcaseră deceniul Revoluției. Viața sa începuse în Corsica, în anul 1769.

---

[2] Jean Tulard, „Le Retour des Cendres“, în Pierre Nora, ed., *Les lieux de mémoire*, partea a II–a: *La Nation*, vol. 3, Paris, 1986, p. 103

[3] Jean Boisson, *Le Retour des Cendres,* Paris, 1973, pp. 11–13

[4] André Desfeuilles, *Autour d'un centenaire manqué,* Paris, 1950, p. 3

[5] Charles de Rémusat, citat în Michael Paul Driskel, *As Befits a Legend. Building a Tomb for Napoleon, 1840–61*, Kent, Ohio, 1993, p. 56

[6] Jean-Marcel Humbert, ed., *Napoléon aux Invalides. 1840, Le Retour des Cendres,* Paris, 1990, pp. 11–12

[7] Driskel, *As Befits a Legend,* pp. 1–2

[8] Todd Porterfield, „Staging the future“, în Todd Porterfield & Susan L. Siegfried, *Staging Empire. Napoleon, Ingres and David,* University Park, Pennsylvania, 2006, p. 185

[9] Decretul lui Ludovic-Filip, 10 iunie 1840

[10] Adolphe Thiers, citat în Gilbert Martineau, *Le Retour des Cendres,* Paris 1990, p. 88

[11] François Guizot, citat în Martineau, *Retour*, p. 88

[12] Lord Palmerston, citat în Martineau, *Retour*, p. 89

[13] Fernand Beaucour, *Le Retour des Cendres de Napoléon: ses causes et sa portée politique,* Paris, 1991, p. 9

[14] Martineau, *Retour*, p. 107

[15] Marie-Françoise Huyghues des Etages, „L'expédition maritime et fluviale“, în Humbert, ed., *Napoléon aux Invalides*, p. 33

[16] Boisson, *Retour des Cendres*, p. 14

[17] Rémi–Julien Guillard, *Retour des Cendres de Napoléon. Procès-verbal d'exhumation des restes de l'empereur Napoléon,* Paris, 1841, pp. 1–2

[18] Ibid., p. 3

[19] Martineau, *Retour*, p. 125

[20] Boisson, *Retour des Cendres*, p. 326

[21] Georges Poisson, *L'aventure du Retour des Cendres,* Paris, 2004, p. 231

[22] Boisson, *Retour des Cendres*, p. 397

[23] André-Jean Tudesq, „Le reflet donné par la presse“, în Humbert, ed., *Napoléon aux Invalides*, p. 88

[24] Françoise Waquet, *Les fêtes royales sous la Restauration*, Paris, 1981, p. 78

[25] Datorez această descriere și o mare parte a detaliilor procesiunii lui Jean-Marcel Humbert, „Le parcours parisien et son décor“, în Humbert, ed., *Napoléon aux Invalides*, pp. 49–70.

[26] Ibid., pp. 52–53

[27] Ibid., p. 71

[28] Boisson, *Retour des Cendres*, p. 430

[29] Ibid., pp. 448–449

[30] Jéréme Benoît, Agnès Delannoy & Alain Pougetoux, *Napoléon. Le Retour des Cendres, 1840–1990*, Courbevoie, 1990, p. 143

[31] Ibid., pp. 144–148

[32] Ibid., pp. 132–134

CAPITOLUL 2
ÎNCEPUTURI CORSICANE

Scăldată de apele calde ale Mediteranei, cu peisajul său dominat de munți înalți și prăpăstii ametitoare, Corsica părea probabil pentru călătorul din secolul al XVIII-lea, obișnuit cu pantele domoale ale Toscanei ori cu siturile romane din Midi sau de pe Valea Ronului, un loc misterios și sălbatic, dacă nu chiar ostil. Norii acopereau adesea vârfurile muntoase, iar vegetația pitică deasă din interior asigura un adăpost natural pentru gherile și partizani, ca să nu mai vorbim de tâlhari și proscriși. Insula avusese, într-adevăr, dintotdeauna o reputație oarecum sinistră din cauza naționalismului exacerbat al locuitorilor, a caracterului lor dificil și a înclinației spre insurecție și rebeliune. Aceste trăsături nu se limitau la chestiunile de ordin politic: violențele între indivizi, familii și comunități erau endemice în societatea corsicană a secolului al XVIII-lea, mărturie în acest sens stând numărul mare de crime, vendete și acte de banditism, manifestări cel mai adesea asociate cu imaginea insulei. La începutul secolului al XIX-lea, această imagine va fi popularizată de literatura romantică prin intermediul unor scriitori francezi ca Maupassant sau Mérimée, care au descris în amănunt locul ocupat de onoare în viețile corsicanilor, precum și ceea ce ei au numit „tărâmul vendetei“[33]. Analele tribunalelor întregesc imaginea. Rata criminalității pe insulă era de patru sau cinci ori mai mare decât în departamentele aparținând de Franța colonială și

comparabilă numai cu cea înregistrată în locurile unde se născuse codul onoarei mediteraneene, Sicilia și Sardinia. Societatea corsicană a rămas adâncită în tradiția răzbunării sângeroase, care s-a păstrat multă vreme de-a lungul secolului al XIX-lea, sfidând orice încercări ale guvernului francez de a pedepsi crimele de onoare și a eradica cultura vendetei din viața cotidiană. Tentativele au eșuat în mare parte. Onoarea familiei ocupa un loc central pe insulă, fapt atestat de proverbele și folclorul corsicane, și unicul mod de a restabili onoarea și de a șterge rușinea adusă unei familii era „spălarea prin sânge“[34]. Va fi nevoie de trecerea mai multor decenii pentru a submina valorile care stăteau la baza culturii corsicane. În sprijinul acestei afirmații, Stephen Wilson susține că primele încercări ale francezilor de a ține sub control luptele dintre familiile corsicane prin introducerea de legi și controale de stat împotriva răzbunărilor sângeroase nu a făcut decât să exacerbeze violența, cel puțin până în momentul în care sistemul de păstrare a ordinii publice și cel administrativ au câștigat suficient respect pentru a înlocui controlul social impus de loialitățile de familie și de clan.[35]

De-a lungul istoriei sale zbuciumate, Corsica a fost succesiv cucerită și anexată de state și imperii aparținând, la un moment sau altul, etruscilor, cartaginezilor, bizantinilor, sarazinilor și papalității înseși. Totuși, nici unul dintre acești invadatori nu a reușit să implementeze în Corsica o tradiție trainică a sistemului de ordine publică, administrativ sau judiciar, iar, începând de la jumătatea secolului al XVI-lea, locul lor a fost luat de republica Genova, un oraș-stat de pe coasta de vest a Italiei, care, după mulți ani de lupte, a reușit ca în 1551 să impună o oarecare stabilitate pe insulă. Rezultatul a fost însă mai mult de domeniul aparențelor. Guvernarea străină nu a fost niciodată acceptată cu dragă inimă de insulari. Prin

urmare, Corsica a rămas sfâșiată între facțiuni și clanuri rivale, un tărâm al preoților și seniorilor războinici, ale căror lupte au ajuns, în secolul al XVIII-lea, să fie asociate cu mai mult decât o simplă idee de ideologie, sub forma naționalismului corsican. Era un loc în care stabilirea păcii sau impunerea unui consens nu avea să fie nicicând o sarcină ușoară. Pe de altă parte, având în vedere poziția strategică a insulei, atât de clară pentru toți vecinii săi, nu aveau nici o șansă să fie lăsați să se descurce singuri. Cu mult înainte de 1789, Corsica a reprezentat un câmp de bătălie ideologică pentru vecinii săi mai puternici; așa cum „chestiunea orientală“ a atras atenția puterilor europene în secolul al XIX-lea, la fel, în mare parte din veacul al XVIII-lea, a existat și o „chestiune corsicană“, resuscitată de fiecare dată când Marile Puteri europene se angajau în războaie.[36]

Deloc surprinzător, Franța și-a dorit să anexeze Corsica încă de pe la jumătatea veacului al XVI-lea și, având în vedere lunga serie de războaie dinastice și coloniale care au caracterizat Europa în secolul al XVIII-lea, a fost probabil inevitabil ca insula să redevină un pion în relațiile dintre marile puteri. Corsica se afla prea aproape de țărmul Franței și reprezenta un punct strategic mult prea important în vestul Mediteranei pentru ca guvernul francez să o lase pe mâna potențialilor rivali. Marea Britanie, mai ales, era suspectată că ar căuta să stabilească noi capete de pod și baze militare în Mediterana și, fiind cel mai puternic rival comercial și colonial al Franței, prezența ei, atât de aproape de flancul sudic francez, ar fi constituit o amenințare. În astfel de circumstanțe, stăpânirea genoveză părea o soluție aproape acceptabilă, având în vedere că nu reprezenta un pericol pentru Franța și umplea, totodată, un posibil gol de putere. La rândul său, Marea Britanie vedea în interesul Franței pentru Corsica o sursă permanentă de îngrijorare, o dovadă că Versaillesul intenționa să-și impună

dominația navală în Mediterana, cu scopul de a ataca poziția britanică în India. Conflictul mocnea, gata să dea în clocot. În 1731, englezii au trimis corabii cu provizii pentru rebelii corsicani; în 1738, Londra a reacționat rapid la apariția primelor semne că francezii se pregăteau să invadeze insula; iar, în 1755, în ajunul izbucnirii Războiului de Șapte Ani, Corsica a figurat din nou pe agenda diplomatică a Marilor Puteri. Ca răspuns la atacul englez asupra flotei franceze, mareșalul francez de Noailles l-a sfătuit pe regele Franței să reacționeze în forță, atacând flota britanică și întărind Dunkerque și coloniile. În scrisoarea trimisă regelui, el a adăugat că securizarea Mediteranei era vitală, la fel și „luarea de măsuri pentru a împiedica ocuparea de către englezi a Corsicăi“, pe care francezii, cu un ochi pe Levant și India, o vedeau, pe drept cuvânt, ca un pion în cadrul mai larg al războiului imperial anglo-francez.[37]

Genova nu dispunea de o forță militară suficient de mare pentru a asigura apărarea insulei, iar atunci când genovezii s-au implicat în războiul european, Corsica a fost lăsată la mila altora. În plus, stăpânirea genoveză era contestată chiar și de corsicani. Sistemul administrativ și juridic era necorespunzător aplicat, forțele de ordine erau rudimentare, insula fiind la cheremul facțiunilor rivale. Amenințarea cu violența și revolta era permanent la ordinea zilei. În 1729, corsicanii se ridicaseră împotriva genovezilor – o revoltă ce s-a extins, devenind o revoluție în toată puterea cuvântului, deși eșuată –, după care au urmat ani de războaie și de disidențe, asta până în 1755, când atât Franța, cât și Genova au fost distrase de conflictul mai amplu reprezentat de Războiului de Șapte Ani, iar corsicanii au obținut independența pe calea armelor. A fost, în mod evident, o bătălie purtată nu de oștiri moderne, disciplinate, ci de bande înarmate, gherile rurale, tâlhari și hoți transformați în luptători

pentru dreptate în slujba stăpânilor războinici. Totuși, momentul, așa cum avea el să fie consemnat în istoria corsicană și celebrat ulterior de către insulari, a dobândit imaginea unei redeșteptări naționale, personificate de marele erou național corsican Pascal Paoli. În următorii treisprezece ani, până în 1768, corsicanii vor avea propriul guvern independent și liberal, chiar dacă împrumutând accente paternaliste, condus de însuși Paoli. Liderul de gherilă devenise peste noapte om de stat și constituționalist.

Paoli a fost transformat de concetățenii săi într-o celebritate admirată atât pentru vitejia militară, cât și pentru harul de făcător de legi, pentru curajul de a lupta deopotrivă împotriva genovezilor și a francezilor și pentru rolul jucat în întemeierea republicii corsicane autonome. Era considerat și un gânditor și filosof de reputație europeană, datorită abilităților sale de a stăpâni și de a adapta textele-cheie ale Iluminismului francez.[38] Corsicanii erau fascinați de legenda celui care, ridicat din mijlocul lor, ajunsese să stea în fruntea lumii civilizate, un bărbat care făcuse din Corsica un stat și din poporul său o națiune și care concepuse un proiect de constituție ce atrăsese admirația lui Rousseau și elogii din partea unor oameni de litere și a unor despoți luminați din toată Europa. Împăratul Frederic al Prusiei, care îi lăudase activitatea de legiuitor și îl onorase dăruindu-i o sabie, era cunoscut ca unul dintre cei mai înfocați admiratori ai săi. Paoli era descris ca fiind un om care se adăpase de la tradițiile democratice ale Lumii Vechi, un succesor natural al cetăților antice Atena și Sparta din perioada clasică. Imaginea sa a intrat și în cultura populară: a fost portretizat în peste 60 de tablouri și gravuri, întotdeauna alături de câinele său credincios, în chip de simbol al democrației și totodată ca semn al statutului său incontestabil de om din popor.[39] Și, odată cu această imagine, Corsica și-a

schimbat și ea reputația. În ochii europenilor secolului al XVIII-lea, corsicanii nu erau doar niște păstori dedicați violențelor și luptelor dintre clanuri, niște sălbatici primitivi de tipul atât de admirat la acea vreme în saloanele mondene din Alpi până la Apenini, în Irlanda sau în ținuturile muntoase scoțiene. Ei se caracterizau și printr-o puternică tradiție republicană și constituțională, fapt de natură să îi distingă ca unul dintre cele mai progresiste popoare din Europa.

Paoli s-a bucurat de mare admirație în Marea Britanie, în parte, fără îndoială, grație faptului că era anglofil declarat și un obstacol în calea ambițiilor expansioniste ale Franței, dar și grație prieteniei apropiate cu James Boswell, biograful lui Samuel Johnson. În anii 1760, Boswell a petrecut trei ani în Corsica, perioadă în care a cunoscut și îndrăgit poporul corsican, iar în cartea sa, *Jurnalul unei călătorii în Corsica*, publicată la întoarcere, el a surprins esența acestei destinații turistice sălbatice și exotice pentru amatorii de asemenea aventuri. Volumul a ajuns instantaneu un succes în Marea Britanie, fiind publicat în trei ediții numai între 1768 și 1769; au apărut și trei ediții în Irlanda, cartea fiind ulterior tradusă în germană, italiană și olandeză, precum și în franceză, în ciuda opoziției Versaillesului. Boswell nu a făcut nici un secret din dragostea sa pentru Corsica sau din admirația față de spiritul încăpățânat de independență personificat, în ochii lui, de către Paoli. Volumul a aprins imaginația cititorilor europeni, din ce în ce mai atrași de imaginea eroului romantic. Mulțumită cărții lui Boswell, Paoli a devenit o figură cunoscută în Marea Britanie și în mare parte a Europei Occidentale, iar Corsica un far al speranței de libertate într-o lume în continuare dominată de lupte pentru putere și de ambiții dinastice. Într-o perioadă marcată de insurecția din orașul-stat Genova și de rezistența colonială violentă din America, cartea a făcut din cauza lui

Paoli și a Corsicăi un simbol al dorinței de libertate și de independență a oamenilor de pretutindeni.

Corsica își câștigase, cu alte cuvinte, un loc în conștiința europeană și în imaginația europeană, loc datorat în parte Iluminismului și în parte spiritului romantic ce răzbătea din peisajul său accidentat și din poveștile despre luptători și tâlhari. Independența s-a dovedit însă a fi de scurtă durată; Franța nu a putut sta deoparte și să permită unei insule atât de strategic situate să adune sprijin străin și să devină jucăria diplomației europene. În 1769, o armată franceză formată din treizeci de mii de oameni a invadat Corsica cu scopul de a reprima mișcarea de independență și a câștigat o bătălie decisivă împotriva trupelor lui Paoli la Ponte Nuovo, anexând Corsica. Naționaliștii corsicani, îngroziți de destrămarea proiectului de independență, au deplâns finalul regimului lui Paoli și sfârșitul idilei republicane. Însă, odată cu constituirea administrației franceze la Bastia și alungarea lui Paoli în exil, mișcarea patriotică a fost ca și moartă, abandonată viselor romantice și nostalgiei poetice. Restul Europei nu le sărise în ajutor, așa cum speraseră unii; de aici încolo, Corsica avea să rămână parte a Franței coloniale, fără vreo perspectivă serioasă de redobândire a independenței.

Nu toți corsicanii priveau cu scepticism anexarea țării lor, căci, pentru unii dintre ei, aceasta însemna accesul la cultură și la promovarea în carieră pe care Franța colonială le putea oferi, inclusiv accesul la posturi în armată și în administrația publică. Pentru a profita de astfel de oportunități era însă necesar, firește, să provii dintr-o familie nobilă, exact așa cum se întâmpla și în Franța, căci Corsica a urmat exemplul Franței în organizarea unei societăți stratificate în funcție de stările sociale definite prin lege, care se bucurau de privilegii mai mari sau mai restrânse. Privilegiile cele mai importante erau

acordate nobilimii, care nu era taxată și care deținea monopolul asupra posturilor de ofițeri și de funcționari în serviciul regal. La fel ca în Franța, apartenența la nobilime nu trebuia justificată prin merite sau realizări în folosul comunității; ea era suficientă în sine și se moștenea din generație în generație. Pentru a-l cita pe William Doyle, era „o calitate cu care persoana se năștea și o transmitea mai departe vlăstarelor sale, fiind inalienabilă, cu excepția unor circumstanțe clar definite privind pierderea statutului“. Era, continuă autorul, „o trăsătură genetică moștenită prin naștere și care dispărea numai odată cu moartea“.[40] Această calitate nu era nicăieri mai consistent apărată decât în rândurile corpurilor de ofițeri ai armatei. În 1781, într-o încercare de a restricționa pătrunderea în elita ofițerească a descendenților vechilor familii de militari, limitările au fost și mai mult înăsprite, fiind restrânse la cei cu minimum patru strămoși de origine nobilă în linie cronologică și ținând parveniții la distanță de personalul auxiliar și de eșaloanele militare superioare. Franța oferea, desigur, anumite oportunități, dar acestea erau rezervate unei elite restrânse din societatea corsicană și celor dispuși să renunțe la patriotismul local în favoarea unei noi identități coloniale, un preț politic care a divizat în chip dureros populația și pe care mulți îl socoteau inacceptabil. Drept dovadă, nu toți au acceptat să-l plătească. Cauza independenței naționale nu era apanajul romanticilor și al intelectualilor; pentru mulți corsicani, statutul lor de națiune fusese o chestiune de mândrie și onoare, iar pierderea acestuia a fost privită ca o ofensă după anexarea de către Franța.

Paoli fusese sprijinit în demersurile sale de oameni din toate păturile sociale, inclusiv de unele dintre cele mai cunoscute familii de pe insulă. Printre adepții săi se numărase și tatăl lui Napoleon, Carlo Bonaparte, avocat în Ajaccio, un om

cu mijloace de trai decente și unul dintre cei mai apropiați sfătuitori ai lui Paoli la Corte, în anii de independență. Carlo Bonaparte nu își negase niciodată originile corsicane ori strânsele legături culturale cu Italia și se considera un naționalist. Își scria numele de familie în stil italian, „Buonaparte“, așa cum va continua să o facă și fiul său în anii adolescenței, adaptându-l la ortografia franceză abia în 1796.[41] Însă, la fel ca mulți alți compatrioți, el nu l-a urmat pe Paoli în exil. A preferat să rămână în Corsica, tatonând situația politică și încercând să-și promoveze cariera juridică sub stăpânirea franceză. Carlo era, într-un anumit sens, un oportunist politic; nu era dispus să pună cauza politică mai presus de interesele materiale ale familiei, interese cărora li s-a dedicat cu o hotărâre vrednică de laudă.

Bonaparte era una dintre familiile vechi din Ajaccio, din care se născuseră nenumărați avocați și funcționari publici și a cărei „noblețe“ era atestată de la mijlocul secolului al XVI-lea – cel puțin în termeni care impuneau respectul pe insulă. Specific pentru statutul ambiguu al nobilimii corsicane era faptul că acesta era definit imprecis prin lege și dificil de înțeles pentru outsideri. După anexare, Franța lui Ludovic al XV-lea fusese nevoită să se confrunte cu această problemă și stabilise ca acei corsicani care doreau să pretindă un statut privilegiat să-și argumenteze pretențiile prin documente satisfăcătoare pentru oficialitățile franceze. Carlo a rezolvat chestiunea fără prea mari dificultăți; era o notabilitate pe insulă, recunoscută ca atare de către genovezi și nu numai. În 1768, el a obținut din partea arhiepiscopului de Pisa dreptul de a folosi titlul de „nobil“ și a fost declarat „patrician al Florenței“.[42] Iar, în 1771, statutul său nobiliar a fost recunoscut oficial de către consiliul superior al Corsicăi, fapt care i-a permis să se bucure de privilegii și să fie ales deputat al nobilimii din Ajaccio pentru

regiunea Corsica.[43]

Desigur, pare un titlu important și cu pretenții, însă există îndoieli întemeiate cu privire la ceea ce însemna el în practică. Pentru corsicani, nobilimea se definea cu totul altfel decât în Franța, iar familia Bonaparte nu dispunea nici de recomandările, și nici de resursele financiare care să îi permită să fie recunoscută drept nobilă pe continent. Aparținea unei elite educate întemeiate în serviciul judiciar și militar, într-o societate unde asemenea distincții, coroborate uneori cu bogăția materială, erau suficiente pentru a defini noblețea. Adevărul era, însă, că nu era bogată și, în mod cert, nu în măsura cerută de înalta societate franceză: Carlo era plătit cu un salariu de 900 de livre pe an pentru slujba de asesor pe lângă jurisdicția regală din Ajaccio.[44] La fel de sigur este că nu „trăiau în stil nobil“ potrivit criteriilor nobilimii franceze. În repetate rânduri s-au cufundat în datorii, iar Carlo a depus eforturi substanțiale, trimițând autorităților franceze nenumărate petiții în care cerea bonificații și subsidii, în mod special pentru a le asigura fiilor săi o educație franceză respectabilă. Având o familie numeroasă de întreținut și preocupat să păstreze aparențele și să se învârtă în cercurile sociale potrivite, Carlo Bonaparte trăia, în mod cu totul nesăbuit, peste posibilitățile sale.[45] Fără a fi un cheltuitor iresponsabil, așa cum l-au înfățișat unii – o legendă povestește cum, pentru a-și sărbători doctoratul, a organizat o petrecere care l-a costat dublul câștigului său anual[46] –, în 1785, la momentul morții sale premature de cancer de stomac, la numai treizeci și opt de ani, și-a lăsat familia secătuită de resurse și dependentă de sprijinul financiar al altora. Ulterior, Napoleon avea să se alăture criticilor lui Carlo, notând dezaprobator că tatăl său făcuse prea multe călătorii costisitoare la Paris, călătorii care puseseră în pericol starea și așa precară a

finanțelor familiei.[47]

Aceasta era lumea în care s-a născut Napoleon Bonaparte în 1769, în Ajaccio, unul dintre cele doar două sau trei orașe ceva mai mari de pe insulă. Dacă ar fi să dăm crezare propriilor amintiri din copilăria petrecută în Corsica, nu am avea motive să ne îndoim că primii ani de viață au fost unii fericiți, petrecuți pe terenul de joacă oferit de peisajul corsican, înconjurat de o familie numeroasă care l-a încurajat mereu și căreia avea ulterior să i se declare pe veci devotat. Mama sa, Letizia Ramolino, o femeie cu convingeri ferme, avea să joace un rol important în primii lui ani de viață, susținându-l și insuflându-i curaj, lucru cu atât mai important după decesul timpuriu al tatălui. Pe insula Sfânta Elena, biograful lui Napoleon, Las Cases, avea să afirme că tânărul Napoleon a învățat de la mama sa tot ce trebuia să știe despre mândrie și forța morală, iar Napoleon însuși a recunoscut toată viața ce mult îi datora lui „Madame Mère“. După părerea generală, Letizia era o femeie energică, hotărâtă și pasională, calități pe care le-a transmis și copiilor. Iar familia era mare. Carlo și Letizia au avut în total treisprezece copii, opt dintre ei supraviețuind la naștere – rata mortalității infantile era ridicată în secolul al XVIII-lea, în tot bazinul mediteraneean.

Napoleon a fost al doilea născut, doi dintre copiii mai mari murind la naștere, iar cei doi care i-au urmat, ambele fete, născute în 1771 și 1773, s-au stins după numai câteva luni. Ceilalți supraviețuitori au fost Joseph, fratele mai mare, născut în 1768, cu un an înaintea lui; trei frați mai mici, Lucien, Louis și Jérôme; și trei surori, Elisa, Pauline și Caroline. Lucien s-a născut în 1775, Elisa în 1777, iar Louis un an mai târziu; ceilalți frați au apărut pe lume în deceniul următor, ultimul dintre ei, Jérôme, tocmai în 1784.[48] Diferențele de vârstă fiind atât de mari, Napoleon și-a petrecut cea mai mare parte a copilăriei

alături de Joseph, față de care s-a simțit cel mai apropiat și mai loial; la vremea când frații mai mici se nășteau, el părăsise deja Corsica pentru a studia în Franța. Legăturile familiale urmau să se dovedească însă puternice, după cum era tradiția corsicană, și, odată ajuns la putere, Napoleon nu avea să uite de loialitatea datorată familiei. S-a preocupat să le asigure surorilor o viață plăcută și confortabilă, iar pe cei patru frați i-a propulsat, în timpul Primului Imperiu, în fruntea unor ducate și regate răspândite prin toată Europa.

Așa cum am arătat, familia Bonaparte se bucura de un prestigiu considerabil în Corsica, în parte grație rolului jucat de Carlo în viața publică și prieteniei sale cu Paoli. Ambițiile sociale ale tatălui pot fi bănuite, pe drept cuvânt, de a avea originea în oportunismul politic, având în vedere că a căutat să se afirme în rândurile nobilimii franceze, și nu corsicane. În 1779, a ajuns să se dedice întru totul carierei politice în slujba Franței, renunțând la prenumele „Carlo“, prea italian, în favoarea apelativului aristocratic de rezonanță franceză „Charles de Bonaparte“, în speranța că pretențiile sale de apartenență la nobilime aveau să fie recunoscute și în Franța metropolitană, nu doar pe insulă. Nu s-a sfiit să caute protectori francezi puternici, dispuși să-l ajute să-și împlinească ambițiile. Cel mai cunoscut dintre aceștia a fost contele de Marbeuf, guvernatorul militar francez al Corsicăi, a cărui reprimare brutală a oricăror rămășițe ale rebeliunii din 1769 împotriva stăpânirii franceze a lăsat urme adânci, exacerbând nemulțumirea populației și sentimentele antifranceze. Se pare că, începând din 1770, Marbeuf și Bonaparte tatăl au devenit prieteni și aliați politici, guvernatorul recunoscând în Carlo acel tip de nobil corsican apt de a se integra în nobilimea franceză. Se știe că Marbeuf le-a făcut cadouri generoase lui Carlo și familiei sale; că a fost oaspetele lor la Ajaccio; că o admira mult

pe tânăra soție a lui Carlo. Mai mult decât atât, s-au vehiculat zvonuri insistente cum că ar fi fost amantul Letiziei, mai tânără decât el cu patruzeci de ani și în a cărei prezență se știe că făcea plimbări de plăcere, juca cărți și mergea la reuniuni mondene, printre care recepții la reședința guvernatorului de la Corte.[49] Drept urmare, au apărut, inevitabil, bârfele.

Marbeuf a continuat să se intereseze de educația copiilor familiei Bonaparte și după moartea lui Carlo și, ca rezultat al intervenției sale, Napoleon a primit o bursă regală și a putut studia gratuit la școala de cadeți din Brienne, de lângă Troyes. Carlo avea mare nevoie de patronajul lui Marbeuf, deoarece prestigiul familiei nu ar fi fost de ajuns ca să îi deschidă ușile în Franța. Relativa faimă de care se bucura în societatea închisă din Ajaccio nu însemna mai nimic în afara Corsicăi. Nu ar fi fost, de pildă, de ajuns pentru a le asigura fiilor săi un loc în serviciul administrativ regal sau un post de ofițer de infanterie sau de cavalerie, o umilință de care viitorul împărat era perfect conștient. Din aceste motive, Carlo l-a orientat pe Napoleon spre artilerie, singura ramură militară unde buna cunoaștere a matematicii și a științelor exacte era indispensabilă și unde realizările academice puteau compensa lipsa privilegiilor legale sau a statutului nobiliar. Cariera de ofițer de artilerie era una la care tinerii proveniți din medii burgheze aveau dreptul să aspire, chiar și înainte de 1789, cu condiția ca ambiția să le fie susținută de aptitudini concrete. Un exemplu notabil este Lazare Carnot, viitor general în Revoluție și ministru de Război, care fusese câștigător al unor premii la concursuri de matematică în orașul Dijon și reușise apoi să-și facă o carieră solidă ca ofițer de artilerie în armata lui Ludovic al XVI-lea, înaintând succesiv în rang, dar fără a ajunge vreodată în vârful ierarhiei militare, lucru pe care el l-a pus pe seama statutului de om de rând. A reușit, totuși, să aibă o carieră în artilerie, într-o

vreme în care nici nu ar fi putut visa să fie primit într-un regiment de infanterie ori cavalerie. Cu toate acestea, Carnot a trebuit să aștepte până în 1789, când, odată cu abolirea prin lege a privilegiilor, la începuturile Revoluției Franceze, cariera lui a putut lua avânt.[50]

Așadar, în artilerie a căutat Carlo Bonaparte să îi asigure o carieră celui de-al doilea fiu al său, în artilerie și în slujba Franței. În acest scop, Napoleon trebuia să primească o educație franceză solidă, cu mult peste posibilitățile oferite de insulă. Așa se face că, în 1778, la nici zece ani, tânărul Napoleon a pornit pe mare către „continent“ – așa cum i se spunea în Corsica – , însoțit de tată și de fratele său, Joseph. Pentru tatăl său misiunea era, pe de o parte, una de ordin politic, iar, pe de altă parte, cu scop financiar: fusese chemat la Versailles pentru a reprezenta interesele Corsicăi pe lângă guvernul francez și în calitate de deputat al nobilimii din Ajaccio, dar, în același timp, urmărea să obțină burse pentru a acoperi costurile de educație ale fiilor săi. Ambii băieți au fost admiși la colegiul local din Autun, Joseph urmând să își înceapă studiile pentru a deveni preot, iar Napoleon să se pregătească pentru intrarea la academia militară. Nu a stat mult la Autun. Cererea lui de bursă a fost aprobată după trei luni și cei doi frați s-au despărțit, Joseph rămânând la Autun, în grija preoților, în timp ce Napoleon s-a mutat la mult mai prestigioasa academie militară de la Brienne – una dintre cele douăsprezece școli provinciale de cadeți, înființate de contele Saint-Germain în 1776 – pentru a-și începe studiile gimnaziale și a-și asigura un post în corpul artileriei regale.

Cei cinci ani petrecuți de Napoleon la Brienne s-au dovedit cruciali, atât în ceea ce privește dezvoltarea sa intelectuală, cât și a sentimentului identității personale, al înțelegerii de sine și al locului pe care dorea să îl ocupe în societate. Programa

școlară era diversă, cuprinzând, printre altele, trei limbi (franceza, latina și germana), precum și un număr de discipline artistice, sportive și de cultură generală gândite pentru a-i pregăti pe elevi pentru îndatoririle sociale ale slujbei de ofițer (muzică, dans și scrimă).[51] Din câte cunoaștem, Napoleon a fost un elev entuziast, cel puțin la materiile care îi aprinseseră imaginația. Îi plăceau istoria și geografia și excela la matematică; profesorii săi, membrii ai ordinului monahal al franciscanilor, i-au apreciat unanim eforturile, în timp ce mai mulți contemporani au menționat silința sa la învățătură și uriașul apetit pentru lectură. Cum însă școala nu era renumită pentru standardele înalte practicate sau pentru performanțele pedagogice ale profesorilor, educația lui Napoleon a rămas limitată. Manualele din timpul celei de-a Treia Republici, care îl înfățișau singur în curtea școlii, abținându-se să participe la jocuri alături de colegi pentru a parcurge cine știe ce text clasic, conțineau, probabil, imagini deliberat exagerate în scop educativ, având în vedere insistența cu care directorii de școală încercau să își convingă turma neinteresată de importanța covârșitoare a învățăturii[52]; totuși, această imagine de elev studios conține o urmă de adevăr. Tânărul Bonaparte și-a croit drum în viață și în cariera militară în egală măsură prin propria muncă îndârjită, cât și uzând de legăturile familiale și de relațiile sociale cultivate cu asiduitate de tatăl său. Se pare că la Brienne el s-a manifestat mai degrabă ca un singuratic, un tânăr destul de posac și de închis în sine, care prefera compania cărților celei a colegilor; alți susțin că era taciturn și violent. Aceste relatări au fost însă în mare parte scrise la mulți ani după perioada de studii, majoritatea chiar după căderea Imperiului, când puține aprecieri referitoare la adolescența și la personalitatea lui Napoleon își păstraseră neutralitatea sau obiectivitatea. Prin urmare, ne vom mărgini să spunem că a

trecut cu bine de anii de școală, cu rezultate rezonabile la cele mai multe materii și cu altele promițătoare la obiectele de studiu care îl interesau. În 1784, după ce a obținut cele mai înalte recomandări din partea profesorilor de la Brienne, a fost admis la prestigioasa École Militaire din Paris, fiind imediat înlocuit la gimnaziu de fratele său mai mic, Lucien.[53]

Decizia de a se dedica unei cariere militare în slujba Coroanei franceze nu a fost în nici un fel dezinteresată. Pentru soții Bonaparte, pregătirea fiilor lor pentru onoruri și demnități sociale în Franța a reprezentat o alegere conștientă. O alegere care avea să aibă consecințe importante atât pentru Joseph, cât și pentru Napoleon, o decizie care avea să îi conducă pe amândoi către asumarea unei noi identități, de francezi, și către abandonarea cauzei naționalismului corsican. Mai exista, desigur, și o altă posibilitate pentru băieții proveniți din familii corsicane bune, născuți spre finele anilor 1790: puteau să urmeze exemplul taților lor și, afirmându-și originile corsicane, să se alăture rezistenței conduse de Paoli împotriva ambițiilor imperiale ale Franței. În acest sens avem multe mărturii, provenind mai cu seamă din memoriile lui Napoleon, care atestă că alegerea a fost dificilă pentru el, dacă nu chiar dureroasă în anumite momente, având în vedere că, în adâncul lui, a rămas profund corsican în gândire și emoțional și pe deplin conștient de deosebirile dintre insula sa natală și patria adoptivă, Franța. Napoleon a detestat toată viața elitismul societății franceze și în special al acelei părți din societate pe care a cunoscut-o la Brienne, și a păstrat resentimente pentru disprețul pe care această societate îl manifestase față de caracterul său impulsiv, față de sentimentalismul său și de franceza lui stricată. Din când în când, era cuprins de nostalgie și de dorul de casă într-o Franță care, în ochii lui, nu îl acceptase niciodată pe deplin. Nu a fost o experiență foarte

ușoară pentru el. Fusese despărțit de timpuriu de familie și de prietenii din copilărie. Și chiar dacă anii de școală au reprezentat o provocare, tot ei l-au expus batjocurii și ridiculizării, cel puțin în privința francezei imperfecte și a accentului mediteraneean: fiii aristocrației franceze care studiau la Brienne proveneau în proporție covârșitoare din provinciile din centrul și nordul Franței și puteau fi foarte cruzi în zeflemele.

Napoleon a continuat să studieze istoria Corsicăi atât în exilul din Franța, cât și pe parcursul popasurilor pe insulă. A citit cu mare plăcere *Jurnalul unei călătorii în Corsica* al lui Boswell, cartea care cunoscuse succesul în Anglia și revenită în atenția publicului după traducerea în franceză[54], iar, în 1786, i-a scris unui librar din Geneva, pe nume Paul Barde, cerându-i să-i trimită ultimele volume din *Istoria revoluțiilor din Corsica* a abatelui Germanes și adăugând pe un ton oarecum rugător: „V-aș rămâne îndatorat dacă m-ați anunța cu privire la alte lucrări despre insula Corsica pe care le aveți în posesie sau pe care le-ați putea obține rapid pentru mine“.[55] A arătat un mare interes pentru originea sa corsicană – prima sa scriere cunoscută, datând din 1786, a fost o schiță a istoriei insulei, în care și-a afirmat cu fermitate devotamentul față de poporul său. Corsicanii, nota el, „au fost capabili ca, neabătându-se de la legile dreptății, să scuture jugul genovez, și sunt în stare să facă același lucru și cu cel francez“[56]. Ambivalența loialităților sale în această etapă a vieții este cât se poate de clară, și este cel puțin plauzibil ca durerea și resentimentul din acești ani ai tinereții să fi jucat un rol important în dezvoltarea personalității sale și în adâncirea devotamentului față de noua sa națiune. Nu mulți oameni își pot alege statul pe care doresc să îl servească, și rareori o fac cu atâta hotărâre ca viitorul împărat. Cu toate că nu și-a negat niciodată originile și a păstrat

o afecțiune profundă atât față de insulă, cât și față de membrii apropiați ai familiei, Napoleon nu a făcut nici un secret din faptul că viitorul său era de acum încolo legat de Franța. Ambiția sa de a deveni ofițer, de a comanda soldați și de a căuta gloria personală implica devotament față de patria adoptivă. Era o ambiție ce nu putea fi satisfăcută într-o Corsică independentă.

La École Militaire din Paris, Napoleon a primit o educație mai axată pe tehnică și mai specializată, ca pregătire pentru cariera de ofițer. Depășise stadiul de școlar: la academie, elevii erau învățați știința fortificațiilor, iar orelor de curs li se adăugau exerciții fizice, de tragere cu muscheta și de echitație. La prima vedere, rezultatele sale nu par remarcabile. În anul său au fost 202 de candidați de la diverse școli militare de pe cuprinsul Franței, dintre care 136 au trecut examenul final, 14 fiind absolvenți de artilerie. Din cei 136, 58 au obținut gradul de sublocotenent – o recunoaștere a meritelor în ochii majorității ofițerilor. Napoleon a fost unul dintre aceștia, clasându-se al patruzeci și doilea în *promotion.*[57] Era o realizare impresionantă pentru un tânăr care petrecuse atât de puțin timp la cursuri și pe terenul de instrucție. În timp ce celor mai mulți cadeți le trebuiau doi sau trei ani de studiu pentru a absolvi academia, Napoleon a reușit performanța aceasta într-un singur an, la vârsta de numai șaisprezece ani.[58]

Pe 10 ianuarie 1786, la mai puțin de opt ani de la sosirea sa în Franța, a devenit ofițer cu acte în regulă, sublocotenent la regimentul de artilerie La Fère. Primul său post în armată implica, în mare parte, muncă de rutină pe vreme de pace – îndatoriri de garnizoană în orașe provinciale modeste, precum Auxonne și Valence, care, inevitabil, erau însoțite de monotonie și plictiseală. Sarcinile de serviciu nu par să fi fost prea solicitante, din moment ce Napoleon a putut absenta de la

regiment pentru perioade lungi. La numai câteva luni după ce și-a preluat postul, a primit o permisie și s-a întors în Corsica pentru a se ocupa de problemele de familie rămase nerezolvate după moartea tatălui. A stat acolo mai mult de un an, revenind la datorie abia în septembrie 1787. Dar, din nou, timpul petrecut la regiment a fost scurt, în luna decembrie a aceluiași an obținând o nouă permisie de șase luni în Corsica. Avea să se întoarcă pe insulă pentru a treia oară, între septembrie 1789 și februarie 1791, pentru a-și vizita familia și a se dedica scrisului, și în final, pentru a patra și ultima oară, din septembrie 1791 până în mai 1792. În aceste ultime vizite, interesul său față de situația politică din Corsica a crescut – în această etapă a vieții nu își pierduse încă pasiunea tinerească față de insula natală și față de istoria sa –, dovadă în acest sens fiind scrisorile trimise atât lui Paoli, în încercarea de a-i recâștiga încrederea, cât și lui Matteo Buttafaco, liderul regalist. S-a implicat în campania electorală din 1790 și a făcut, fără succes, eforturi pentru alegerea fratelui său Joseph în Adunarea Legislativă în anul următor. Și-a ocupat locul în Garda Națională din Ajaccio, unde a fost ales locotenent-colonel și comandant adjunct. Dar începând de atunci orice simpatie ar fi nutrit față de ideea autonomiei corsicane a dispărut. Batalionul din care a făcut parte, chemat să îi apere de atacuri violente pe cetățenii din Ajaccio, dar și proprietățile acestora, a fost nevoit să înfrunte revoltele din oraș, iar amintirea actelor de violență comise de Napoleon împotriva propriilor concetățeni a distrus orice posibilă afecțiune pe care corsicanii i-ar mai fi purtat-o. Din primii șase ani în armata franceză, patru și i-a petrecut în Corsica.[59] Această perioadă s-a dovedit a fi una de formare, rezultatul fiind că a fost deziluzionat de Paoli și de cauza naționalistă. Nu a făcut decât să-i întărească și mai mult decizia luată anterior de familia sa de a-și încerca șansele în Franța.

În tinerețe, Napoleon a citit mult, lecturile sale reflectându-i preocupările diverse legate de filosofie și de suveranitatea politică – l-a citit și recitit pe Rousseau la sfârșitul anilor 1780 –, dar mai ales de istorie. În Franța pre-revoluționară, el nu putea să nu fie influențat de gusturile literare și politice ale vremii, iar primele lui scrieri includ scurte lucrări de filosofie politică cu tentă radicală și iluministă, o viziune care îl distanța de majoritatea tinerilor nobili pe care îi cunoscuse la școala din Brienne. În timp ce aceștia își manifestau credința regalistă și supunerea față de Biserica Catolică, viitorul împărat își exprima deja sentimentele umaniste și anticlericale. A savurat marii autori clasici precum Cicero și Cezar, dar și pe iluminiștii Voltaire, Diderot și *Abbé* Raynal, făcând adesea adnotări pe marginea textelor acestora și elogiind virtuțile patriotismului. În toate aceste reflecții de tinerețe, Napoleon a demonstrat o anumită consistență, pledând pentru necesitatea unui stat puternic, care să-i apere pe cei slabi de exploatarea celor bogați și influenți și dovedind un scepticism sănătos față de cler și față de învățăturile predicate de preoți. În 1817, avea să îi mărturisească lui Bertrand, pe Sfânta Elena, că își pierduse de timpuriu credința, atunci când ascultase la școală o predică în care Cato, Cezar și alte figuri ilustre ale Antichității fuseseră condamnate la osânda veșnică. Avea numai unsprezece ani, însă evenimentul lăsase o urmă de neșters în memoria sa. „Am fost scandalizat să aflu că cei mai virtuoși bărbați ai Antichității aveau să ardă în iad pentru că nu urmaseră o religie despre care nu auziseră niciodată.“[60] A disprețuit clerul pentru condamnarea Iluminismului și a oamenilor pe care el îi considera a fi progresiști și patrioți, bărbați pe care îi respecta și admira. Se socotea deja scriitor și își privea primele încercări literare ca pe o contribuție la o dezbatere umanistă mai largă. La vârsta de optsprezece ani, i-a scris lui Raynal, un anticleric

înverșunat pe care îl considera un fel de mentor, prezentându-se drept un tânăr autor, un filosof ce căuta consiliere pentru a-și consolida opiniile. A susținut că împărtășește multe dintre viziunile lui Raynal și i-a trimis una dintre lucrările sale mai serioase de tinerețe, *Scrisorile corsicane*, cerându-i sfatul și părerile.[61]

Cu toate că Napoleon va exagera, fără îndoială, credința sa în ideile iluministe, cert este că s-a documentat asupra filosofiei epocii și că și-a formulat propriile opinii asupra evenimentelor publice ale momentului. În primele scrieri, a denunțat practicile Bisericii, nedreptățile înfăptuite de cler și religia în sine drept o forță a tiraniei îndreptată împotriva libertăților popoarelor și a voinței oamenilor, declarându-și devotamentul și atașamentul față de patrie, fie ea Franța ori Corsica, cu toată pasiunea specifică sfârșitului de secol al XVIII-lea. Clerul, spunea el, era independent de stat și îi distrugea unitatea. Mai mult decât atât, a afirmat că „având în vedere că creștinismul sparge unitatea statului, oare nu ar trebui să concluzionăm că acesta s-a aflat la originea multora dintre tulburările ce au destabilizat țările creștine?“[62] Ideile acestea nu erau neobișnuite pentru secolul al XVIII-lea și Bonaparte nu a fost probabil cel mai original dintre scriitori – multe dintre opiniile sale politice par a fi inspirate de alții –, iar o bună parte dintre părerile pe care și le-a exprimat erau împărtășite de mulți dintre tinerii educați din generația sa. A fost, însă, ferm în opinii. Era nemulțumit și nerăbdător cu lumea din jur, radical și adesea mânios în denunțarea elitelor și a ezitării lor de a prelua inițiativa, a tendinței lor spre lâncezeală. Nu era nici pe departe singurul care își pierduse speranța în regimul Bourbonilor. Într-unul dintre pamfletele sale cele mai cunoscute, „Disertație asupra autorității regale“, scris în 1788, el relua teza lui Rousseau potrivit căreia, pentru ca statul să se

bucure de autoritate, el trebuie să reprezinte voința generală; și, mai important încă, declara că monarhia era, aproape inevitabil, un sistem de organizare depășit și greșit, peste care trebuia clădită guvernarea poporului. „Puțini sunt regii care nu au meritat să fie detronați“[63], menționa el oarecum bombastic. Deja tânărul Bonaparte își dezvoltase un stil retoric încrezător în sine, născut din raționalismul Iluminismului și îndreptat împotriva dușmanilor, o retorică urmând a-i servi în continuare la fel de eficient în anii care vor urma.[64]

Și-a dezvoltat și suspiciunea față de elite și disprețul pentru neîncrederea și ezitarea lor, fapt care l-a făcut să elogieze oameni de acțiune precum Frederic cel Mare, să se identifice cu noul regim revoluționar de după 1789 și să-și lege destinul de cauza iacobină. Și-a exprimat cât se poate de explicit convingerile într-o piesă publicată în 1793, *Cină la Beaucaire*, despre fricțiunile politice apărute în sud, și în care nu și-a ascuns simpatiile republicane.[65] Ar însemna totuși să ne pripim dacă am sugera măcar că ar fi fost un iacobin fervent: nu există nici o dovadă că Napoleon s-ar fi alăturat vreunui club politic sau că și-ar fi declarat o afiliere anume pe parcursul mișcării republicane dintre 1792 și 1794. În scrierile din ultimii ani ai Vechiului Regim se observă deja limitările viziunii sale politice și nemulțumirea față de opiniile general acceptate. Bonaparte nu a fost nici un republican convins și nici un gânditor teribil de original, dar a citit mult – având capacitatea de a devora biblioteci întregi, pe care Annie Jourdan a descris-o plastic drept „bulimică“[66] – și și-a format opinii proprii, pe care le-a apărat cu hotărâre. Mai presus de orice, a arătat încă de timpuriu un interes special față de acel tip de probleme care aveau să domine agenda politică în deceniul revoluționar: în particular, chestiuni legate de drepturile constituționale și de rolul jucat de guvern în organizarea unei societăți mai drepte și

în elaborarea de legi universal respectate. Lucrările sale de tinerețe sunt sugestive în acest sens, atât în privința ideilor politice exprimate, cât și a înțelegerii temperamentului său neliniștit. Totuși, ele nu se constituie într-un manifest politic. Multe dintre reflecțiile sale de tinerețe anterioare Revoluției se distanțează, în chip înțelept, de politică, concentrându-se, în schimb, pe lumea mai sigură a istoriei antice și a clasicilor. Ajuns în armată, Napoleon avea să continue să scrie despre acele lucruri care îl afectau sau pe care considera că le stăpânește bine – Corsica, desigur, dar și regulamentele militare sau dispunerea forțelor de artilerie în formațiune de luptă. Și-a exprimat opiniile într-un stil direct, adăugând ocazional critici împotriva celor aflați la comandă, iar, în atacurile sale împotriva monarhiei și în omagiul adus lui Rousseau, ceea ce se discerne este mai mult decât o umbră de simpatie față de idealurile umaniste. Dar nu a mers niciodată mai departe de atât, iar anii de absență de la regiment l-au împiedicat să țină pasul cu evoluțiile de pe scena politică. Acum însă, odată cu întoarcerea în Franța, sosise vremea să decidă cum să se poziționeze în cadrul noii configurații politice generate de Revoluția Franceză.

---

[33] Stephen Wilson, *Feuding, Conflict and Banditry in Nineteenth-Century Corsica,* Cambridge, 1988, pp. 14–15

[34] Ibid., p. 91

[35] Ibid., p. 16

[36] Thadd E. Hall, *France and the Eighteenth-century Corsican Question,* New York, 1971, passim.

[37] Ibid., p. 102

[38] Antoine-Marie Graziani, *Pascal Paoli,* Paris, 2004, pp. 103–111

[39] Michel Vergé-Franceschi, *Napoléon, une enfance corse,* Paris, 2009, p. 87

[40] William Doyle, *Aristocracy and its Enemies in the Age of Revolution*, Oxford, 2009, pp. 56–57

[41] Luigi Mascilli Migliorini, *Napoléon,* Paris, 2004, pp. 21–22

[42] Doyle, *Aristocracy*, p. 224

[43] Jean Defranceschi, „Charles Bonaparte“, în Jean Tulard, ed., *Dictionnaire Napoléon,* 2 vol., Paris, 1999, vol. 1, p. 273

[44] Louis Madelin, *La jeunesse de Bonaparte,* Paris, 1937, p. 36

[45] Steven Englund, *Napoleon. A Political Life,* New York, 2004, pp. 24–25

[46] Arthur Chuquet, *La jeunesse de Napoléon,* Paris, 1897, p. 45

[47] Pierre Branda, *Le prix de la gloire. Napoléon et l'argent,* Paris, 2007, p. 18

[48] Joseph Valynseele, „Bonaparte, généalogie“, în Tulard, ed., *Dictionnaire Napoléon*, vol. 1, p. 258

[49] Eric Le Nabour, *Letizia Bonaparte. La mère exemplaire de Napoléon Ier,* Paris, 2003, pp. 36–37

[50] Jean și Nicole Dhombres, *Lazare Carnot,* Paris, 1997, pp. 225–228

[51] James Marshall-Cornwall, *Napoleon as Military Commander,* Londra, 1967, p. 15

[52] Christian Amalvi, *Les héros de l'histoire de France*, Toulouse, 2001, p. 69

[53] M. Bourgeois, *Histoire de Brienne,* Paris, 1989, p. 268

[54] James Boswell, *État de la Corse,* Paris, 1769, retipărit la Marsilia, 1977

[55] Bonaparte, *Correspondance générale*, vol. 1, p. 51

[56] Napoléon Bonaparte, „Sur la Corse“, în *Oeuvres littéraires et écrits militaires*, ed. Jean Tulard, 3 vol., Paris, 2001, vol. 1, p. 42

[57] Madelin, *La jeunesse de Napoléon*, pp. 49–50

[58] Marshall-Cornwall, *Napoleon as Military Commander*, p. 16

[59] Napoléon Bonaparte, *Correspondance générale*, editat de Thierry Lentz, vol. 1: „Les apprentissages“, 1784–1797, Paris, 2004, pp. 1339–1345

[60] Antoine Casanova, *Napoléon et la pensée de son temps: une histoire intellectuelle singulière,* Paris, 2000, p. 28

[61] Philip Dwyer, *Napoleon. The Path to Power, 1769–1799,* Londra, 2007, p. 46

[62] Napoléon Bonaparte, „Défense de Rousseau“, în *Oeuvres littéraires et écrits militaires*, ed. Jean Tulard, 3 vol., Paris, 2001, vol. 1, p. 52

[63] Citat în Englund, *Napoleon*, p. 30

[64] Nada Tomiche, *Napoléon écrivain,* Paris, 1952, p. 209

[65] Napoléon Bonaparte, *Souper de Beaucaire*, text prezentat de Jacques Bainville, Paris, 1930

[66] Annie Jourdan, *Napoléon, héros, imperator, mécène,* Paris, 1998, p. 59

CAPITOLUL 3
FIUL REVOLUȚIEI

Ascensiunea lui Napoleon s-a datorat în întregime Revoluției Franceze, idealurilor ei de libertate și egalitate, meritocrației care a stat la originile sale, dar și uriașelor schimbări instituționale aduse de aceasta. Fără evenimentele din 1789, Franța ar fi păstrat ordinea legală restrictivă a Vechiului Regim, cu accent pus pe privilegii și pe drepturi obținute prin moștenire și pe exacerbarea rolului nobilimii și al ierarhiei, precum și pe ordinea socială existentă, axată pe ideea de onoare și pe excluderea oamenilor de rând de la funcții de conducere în armată ori în administrația regală. În Franța prerevoluționară, orizontul lui Napoleon ar fi fost limitat, iar ambițiile retezate. 1789 a fost, prin urmare, un an al speranței, un an în care zidurile și barierele sociale au părut să se năruie cu o ușurință devastatoare, ecou al căderii Bastiliei înaintea masacrării gloatei pariziene. Pentru Napoleon și mii de alți tineri asemenea lui, schimbările aduse în numele poporului francez au deschis porțile unor cariere strălucite și ale afirmării sociale rapide, după cum Napoleon însuși și-a dat curând seama. Își petrecuse anii de școală în compania fiilor unor aristocrați francezi meniți să devină ofițeri de rang înalt în armată, iar la regimentul său cunoscuse oameni de același tip – bărbați ale căror valori sociale nu le putea împărtăși și ale căror dispreț și snobism îl ofensau puternic.[67] *Ancien régime* avea multe lucruri care îi displăceau profund și cu care nu se

putea identifica. Idealurile de început ale Revoluției nu însemnau nici pe departe o anatemă pentru tânărul ofițer.

În scrisorile din vara anului 1789, Napoleon a criticat jafurile și tâlhăriile comise de plebe și, soldat fiind, a subliniat importanța respectării ordinii, părând, astfel, să ia partea autorităților împotriva violenței gloatei. În orașul Auxonne, unde era încartiruit regimentul său, răsculații bătuseră clopotul din biserica parohială, atacaseră funcționarii publici și dăduseră foc registrelor cu taxe și impozite; mai grav, mulți recruți simpatizau cu masele și, în august, soldații din regimentul său s-au revoltat și s-au dedat, la beție, unei orgii de acte brutale.[68] Misiunea lui principală, i-a scris Napoleon fratelui său Joseph, a fost aceea de a împiedica izbucnirea altor manifestări de violență după ce răsculații spărseseră una dintre porțile orașului, iar generalul său îl însărcinase să-i domolească pe rebeli și să înăbușe revolta, apărând astfel proprietatea orașului.[69] Nici un ofițer de armată nu putea tolera asemenea indisciplină, iar Napoleon nu a făcut excepție; totuși, nu și-a putut ascunde entuziasmul față de semnificația evenimentelor care se desfășurau în jurul său. La începutul lui august, într-o scrisoare adresată lui Joseph din garnizoana de la Auxonne, el menționa zvonurile care circulau în sânul batalionului, anunțând ritos că „sângele a curs pe tot cuprinsul Franței“. Dar, a adăugat el, „aproape fără excepție, a fost sângele impur al dușmanilor Libertății și Națiunii, aceia care de multă vreme se îngrașă pe spezele oamenilor de rând. Am aflat că în Bretania au fost uciși cinci oameni, iar capetele le-au fost trimise la Paris.“[70] Tonul acestei epistole este mai degrabă unul de uimire, și nu de condamnare, de înțelegere a faptului că întrunirea Adunării Stărilor Generale anunța o nouă eră politică și că evenimentele ce se petreceau sub ochii săi erau mai mult decât o simplă manifestare a spiritului rebel al francezilor.

În acest moment e cazul să ne amintim că lumea lui Napoleon se învârtea încă în jurul Corsicăi și că spre Corsica se îndrepta gândul lui de fiecare dată. Acolo discuțiile despre libertate aveau o cu totul altă semnificație decât în Franța: ele se refereau la independența și autonomia politică a insulei, la eliberarea de sub stăpânirea franceză și la dreptul elitelor corsicane de a guverna insula în concordanță cu propriile tradiții. Pentru mulți localnici, acea libertate fusese sinonimă cu retorica naționalistă a lui Paoli, exilat ulterior la Londra, iar, în anii 1789–1790, ei ajunseseră să vadă în patrioții francezi un potențial sprijin pentru atingerea țelurilor lor. Inevitabil, reacțiile corsicane la evenimentele de la Versailles și Paris erau influențate de propriile aspirații și, tocmai din acest motiv, confuze. Din postul său în armata franceză, Napoleon își exprima speranța pentru viitoarea libertate a insulei sale într-o scrisoare adresată lui Paoli, la începutul lui iunie. În mod evident, el se gândea în continuare intens la Corsica, visând să poată oferi poporului corsican acel tip de libertate atât de larg dezbătut la acea vreme în Franța metropolitană. Și, în ciuda diferendelor dintre ei, el își exprima nădejdea că Paoli se va întoarce din exil pentru a le asigura corsicanilor conducerea și modelul de urmat de care aveau atâta nevoie. „Generale“, nota el, referindu-se la titlul lui Paoli de dinainte de pierderea suveranității Corsicăi, în 1768, „eu m-am născut la momentul când țara noastră pierea. Treizeci de mii de francezi debarcați pe țărmurile noastre, înecând tronul libertății în valuri de sânge, aceasta a fost prima priveliște odioasă ce s-a înfățișat ochilor mei.“ Când Paoli părăsise Corsica, a continuat Bonaparte, „toate speranțele s-au prăbușit; sclavia a fost prețul plătit pentru supunerea noastră; ferecați în lanțuri de soldat, jurist și de perceptor, concetățenii noștri sunt disprețuiți de către cei care îi guvernează“. Și, în timp ce scopul declarat al

scrisorii era unul modest în sine – acela de a obține aprobarea lui Paoli pentru istoria Corsicăi pe care o scrisese –, limbajul în care Napoleon se exprima și dârzenia cu care condamna stăpânirea franceză sugerau că, în noul context politic al Revoluției, nu își pierduse încrederea tinerească în liderul patriot.[71] Faptul că Napoleon a continuat să-i scrie lui Paoli pare cumva surprinzător, având în vedere cariera politică anterioară a destinatarului epistolelor. Limbajul folosit de viitorul împărat nu aducea cu al unui ofițer loial al armatei franceze, al cărui devotament față de cauza Franței și față de poporul francez ar fi trebuit să fie mai presus de orice îndoială.

Până în anul 1789, acel devotament s-a consolidat însă. Napoleon a păstrat, totuși, contactul cu Corsica, în legătură cu care se pare că nutrea anumite ambiții politice: ca fiu al unei familii locale de vază, recent întors de pe continent și cu legături importante cu facțiunile politice principale de pe insulă, el se bucura de un oarecare prestigiu. În plus, de când devenise ofițer, petrecuse practic mai mult timp în Corsica decât în Franța, beneficiind de un șir de permisii prelungite. În septembrie, a revenit la Ajaccio, unde s-a implicat în politică alături de alți membri ai familiei, ajutând la formarea unității locale a Gărzii Naționale, întâmpinându-l pe Paoli la întoarcerea din exil și întemeind un club patriotic pe modelul societăților populare care începuseră să apară în toată Franța. Opinia publică locală era schimbătoare, gata să răspundă provocărilor și escaladărilor de violență, iar veștile privind evoluția situației politice din Franța nu serveau decât drept catalizator pentru emiterea de noi pretenții. Furia populară a fost stârnită de prețul ridicat al grânelor și de penuria de pâine, așa cum se întâmplase peste tot în provinciile franceze, dar a reflectat totodată și anumite îngrijorări tipice Corsicăi și unele antagonisme sociale moștenite din vremea Vechiului Regim.

Corsica a folosit limbajul Revoluției Franceze pentru a-și exprima viziunile politice, dar conducerea sa și prioritățile sale politice erau adesea specifice națiunii corsicane. Tânărul ofițer a știut cum să se raporteze la interesele locale și să interpreteze curentele politice opuse aduse de Revoluție pe insulă.

Entuziasmul față de o posibilă politică mai radicală a venit odată cu vestea căderii Bastiliei și cu noaptea de 4 august, când membrii stărilor privilegiate, într-o atmosferă de intensă emoție patriotică, au votat abolirea privilegiilor în cadrul unei reuniuni a Adunării Naționale urmărită de numeroși spectatori. Mulțumită comportamentului adoptat cu această ocazie de Christophe Saliceti, deputat corsican în Adunarea Națională, Bastia a început să fie privit ca unul dintre cele mai radicalizate orașe din Franța provincială.[72] Revenind în Corsica, Napoleon a putut să exercite influența politică care i-ar fi fost refuzată pe continent. A avut, însă, și posibilitatea de a constata nemijlocit realitatea politicii corsicane și poziția conservatoare a multor corsicani. Astfel a înțeles că trebuia să facă o alegere și să o rupă definitiv cu Paoli. Tot ca urmare a acestei experiențe a scris, în 1791, și cel mai polemic pamflet politic al său având legătură cu contextul corsican, *Scrisoare către Matteo Buttafoco*, în care și-a dezvăluit fără echivoc atașamentul față de Franța și de idealurile franceze.[73] L-a criticat aspru pe Buttafoco pentru adeziunea la monarhie și la valorile feudale pe care continua să o manifeste: „Planul tău favorit“, nota el acuzator, „a fost să împarți insula între zece baroni. Nu te-ai mulțumit să pui umărul la făurirea lanțurilor cu care țara noastră a fost încătușată, ai vrut să mergi și mai departe și să o supui regimului feudal absurd.“[74] În retorica sa și în ideile politice exprimate, tânărul Bonaparte manifesta o pasiune ce refuza orice urmă de compromis; devenise un adept fervent al Revoluției, chiar un republican convins, plasându-se, așadar, în

aripa radicală a politicii revoluționare într-o vreme în care Franța era încă o monarhie constituțională. Deja în iunie 1790, la Ajaccio, mânat de convingeri radicale, a sprijinit acțiunile populare, participând nemijlocit la revolta maselor, o expresie a entuziasmului revoluționar de natură să adâncească prăpastia dintre tânărul ofițer de armată și eroul lui de altă dată, Paoli.[75]

În primii ani ai Revoluției, perioadă în care a continuat să beneficieze de permisii prelungite primite de la regiment, Bonaparte și-a împărțit timpul între Franța și Corsica, găsind, pe de o parte, inspirație în schimbările ideologice și politice votate la Paris, iar, pe de altă parte, impulsionând cauza revoluționară pe insula natală. Aici apăruseră anumite semne de pragmatism pentru care alți membri a familiei sale și, în special, fratele lui Lucien, nu erau pregătiți, o dorință de a aplana rivalitățile dintre facțiunile opuse și de a face pe plac tot mai intransigentului Paoli. Au existat însă lucruri față de care Napoleon nu era dispus să facă nici un compromis, și anume integrarea completă a Corsicăi în Franța – proces finalizat pe 20 ianuarie 1790 – și noua organizare statală impusă de Revoluția Franceză. S-a îndepărtat treptat de vechiul patriotism corsican pentru a îmbrățișa noul model revoluționar apărut la Paris. Nu mai era loc nici pentru autonomia și nici pentru independența insulei, și nu trebuia acceptată nici o propunere de concesie tranzitorie: Corsica era un departament al Franței, la fel ca oricare altul de pe continent. Comitetul Regiunilor a recunoscut, totuși, că insula avea anumite probleme specifice, în sensul că ocupa un teritoriu suficient de mare pentru a justifica împărțirea în două departamente, însă populația era atât de puțin numeroasă, încât putea fi cuprinsă într-un singur departament. În plus, pe insulă nu existau decât puține orașe mai răsărite; economia era subdezvoltată; insula era travesată

de un lanț muntos. Într-un târziu, Adunarea Națională a decis să facă din Corsica un unic departament, cu centrul administrativ la Corte, însă împărțit în nouă districte, o măsură menită să răspundă diversității sociale și economice. Se preconiza că integrarea în Franța avea să pună capăt sărăciei excesive și depopulării și să asigure o bază solidă pe care să se construiască un program de regenerare economică.[76] Acceptând această logică, Napoleon a pierdut, inevitabil, simpatia unei părți importante a electoratului corsican. A preferat o luare de poziție favorabilă Franței, în detrimentul seniorilor războinici corsicani, printre care se număra și Paoli însuși, devenit între timp aliat al Marii Britanii în cadrul unei lupte crâncene între cei de la putere și liderii proscrișilor.

Era un mediu periculos și unul și mai periculos în care să trăiască o mamă singură cu mulți copii mici, așa că, inevitabil, familia Bonaparte nu a rămas neafectată. În vara lui 1793, ei s-au trezit prinși la mijloc între facțiunile rivale, iar casa din Ajaccio le-a fost atacată și jefuită. Letizia și copiii au fost avertizați de un lider binevoitor al bandiților că e momentul să plece și foarte rapid s-au pomenit cu toții reduși la statutul de refugiați, lipsiți de adăpost și de bani, grăbindu-se să părăsească insula pentru a se îndrepta spre sudul Franței. A fost un episod dureros: mama și familia ei cea numeroasă, cu Jérôme încă bebeluș, furișându-se noaptea pe puntea unui vas francez, la fel ca alte sute de familii corsicane forțate să fugă pe continent. Nevoiți să-și lase în urmă toate bunurile, care au fost furate de susținătorii lui Paoli, s-au refugiat în orașul Saint-Maximin, nu departe de Toulon, ajutați cu bani adunați prin bunăvoința lui Saliceti.[77] A fost o experiență tulburătoare și traumatizantă și, deși nu s-a aflat de față, Napoleon a fost și el afectat. Repudiat de concetățeni, s-a simțit rănit și măcinat de supărare, în timp ce imaginea familiei sale, înspăimântată, tremurând și redusă

temporar la o stare de sărăcie lucie, avea să-l urmărească toată viața.

În perioada de început a carierei sale, Napoleon a considerat a fi regivorantă și însuflețitoare dorința autorităților revoluționare de a adopta măsuri ample de înnoire a structurii organizatorice a națiunii. A crezut ferm în superioritatea meritocrației și a aclamat îndrăzneala revoluționarilor, care aboliseră rangurile nobiliare, scoseseră la vânzare moșiile bisericilor și reformaseră o societate bazată pe ideea privilegiilor. A fost, cu alte cuvinte, mai mult decât dispus să se ralieze idealurilor Revoluției de la 1789. În scrierile sale, el a criticat corupția vechii orânduiri și a dezaprobat lenea de care dădeau dovadă mulți membri ai nobilimii; nici una dintre acțiunile sale nu sugerează că ar fi fost nemulțumit de regimul revoluționar. Nu a emigrat; a continuat să servească în armată; a jurat credință Constituției din 1791.[78] Însă, cu trecerea timpului, scrisorile sale dau semne tot mai evidente de neliniște față de violența și de extremismul unei părți a populației, în special a iacobinilor și a plebei pariziene. În iunie 1792, într-o scrisoare adresată lui Joseph, el se referea pe un ton aprobator la poziția moderată adoptată de La Fayette și lua partea armatei împotriva facțiunilor mai radicale din Adunarea Națională. La Fayette atenționase Adunarea în privința extremismului Clubului Iacobinilor, iar Napoleon a considerat avertismentul ca fiind „foarte puternic“. Îi explica fratelui său că „domnul de La Fayette, cei mai mulți ofițeri din armată, toți oamenii onești, miniștrii și departamentul parizian sunt toți de aceeași parte; majoritatea celor din Adunare, iacobinii și plebea sunt de partea cealaltă“. Iacobinii, după părerea lui Napoleon, erau „niște nebuni lipsiți de bun-simț“. Îl insultau pe La Fayette, incitau masele și nu ezitau să încurajeze violența populară. Cu numai o zi sau două înainte, o mulțime înarmată, formată din

șapte sau opt mii de oameni, intrase cu forța în Tuileries și ceruse să fie primită în audiență de rege, forțându-l să bea pentru cauza lor și să poarte boneta roșie a libertății. Auzind de umilința la care fusese supus Ludovic al XVI-lea, Napoleon nota că o astfel de acțiune era atât neconstituțională, cât și periculoasă. Mulțimea era înarmată cu furci și topoare, bâte și puști, și Garda Națională nu putuse decât să stea deoparte și să se asigure că regele nu avea să fie rănit. „E dificil de prevăzut ce se va întâmpla cu autoritatea regelui într-o asemenea atmosferă furtunoasă.“[79] Napoleon rămăsese un patriot francez, aparent devotat cauzei revoluționare; însă, de data aceasta, tonul scrisorilor sale denotă neliniștea și confuzia unui om care se simțea depășit de fluxul prea rapid al evenimentelor care schimba peisajul politic chiar sub ochii lui.[80] Imaginea mulțimii – amenințătoare, injurioasă și de nestăpânit – avea să-i rămână în minte pentru toată viața. Chiar dacă în ceea ce privește politica din Corsica era iacobin, odată cu revenirea în Franța, el a devenit un republican moderat, un om al ordinii și un susținător al autorității legitime care disprețuia profund violența gloatei.

Era, totodată, un ofițer de carieră cu ochii pe promovare și interesat de poziția sa în cadrul armatei. Politica, fie ea și cea corsicană, nu trebuia să treacă înaintea îndatoririlor militare, cu atât mai mult cu cât, din 1792, presiunea asupra armatei se accentuase din cauza declarației de război împotriva Austriei și Prusiei, urmată, un an mai târziu, de o declarație îndreptată împotriva Angliei și Spaniei. Armata franceză părea slab echipată pentru a înfrunta restul Europei, în mare măsură din cauză că trupele care serviseră monarhia Bourbonilor nu erau adaptate cerințelor revoluționarilor. Ofițerii, după cum am arătat deja, proveneau cu toții din rândurile nobilimii și juraseră, fiecare în parte, credință regelui. Erau ei dispuși să

lupte cu același zel pentru poporul suveran – mai ales după ce regele Ludovic al XVI-lea fusese dat jos de pe tron și trimis în judecată, iar țara devenise republică în septembrie 1792? Răspunsul a venit repede, căci mulți ofițeri de origine nobilă au demisionat din posturi în primii ani ai Revoluției, o bună parte din ei trecând discret Alpii ori Pirineii, pentru a petrece restul deceniului revoluționar în exil politic. Până în 1792, o treime din corpul ofițeresc își înaintase demisia, adesea ca răspuns la anumiți factori – abolirea privilegiilor nobilimii, a drepturilor seniorale și a instituției monarhiei constituționale, sau exemplul dat de însuși regele, care fugise din Paris în iunie 1791, pentru a fi însă capturat la Varennes de către Garda Națională.[81] Moralul soldaților nu era nici el mai bun. Regimente întregi s-au răzvrătit în 1790, la Nancy, Perpignan și în alte orașe, în semn de protest față de soldele mici și de condițiile proaste de muncă; alții recruți, trimiși pentru a impune ordinea în timpul unor răzmerițe sau al scandalurilor izbucnite în piețe, și-au declarat fățiș simpatia pentru populația pe care ar fi trebuit s-o liniștească. Dacă era ca Revoluția să creeze o armată capabilă să învingă cele mai bune regimente din Europa și care să nu fie total incompatibilă cu valorile și ideologia noului regim, atunci aceasta trebuia urgent reformată din temelii.[82] Armata Bourbonilor eșuase prea des în confruntările europene din secolul al XVIII-lea; acum Franța urma să se implice într-o serie de războaie în care marile puteri ale Europei aveau să se unească împotriva sa în coaliții succesive într-un răstimp de peste douăzeci de ani, războaie atât de costisitoare și care urmau să sece în asemenea măsură finanțele țării, încât istoricii le-au comparat cu Primul Război Mondial din 1914–1918, fiind tentați să îl declare „primul război total“.[83]

Războiul nu a fost impus Franței împotriva voinței

conducătorilor săi; realitatea este că aceia care s-au opus erau în majoritate radicali, precum Maximilien Robespierre, care se temeau că luptele cu inamicii din afara țării puteau deschide calea contrarevoluției și a conspirațiilor interne. Vocea lui s-a făcut însă doar slab auzită la finele anului 1791 și începutul lui 1792, când mulți parizieni susțineau zgomotos intrarea în război, încrezători probabil că spiritul revoluționar al poporului francez avea să asigure invincibilitatea armatei lor. Alții, ca de exemplu o parte din miniștrii regelui, îmbrățișaseră cauza războiului din rațiuni de ordin tactic, pentru a spori autoritatea regală și a distrage atenția de la eșecurile guvernării. Liderii Austriei și ai Prusiei aveau însă și ei motive de a privi cu optimism pespectiva unui conflict militar cu Franța, într-un moment în care armata franceză era în mod evident slăbită, iar victoria părea aproape sigură. Primele încleștări din vara lui 1792 au confirmat cele mai sumbre așteptări ale comandanților francezi; după ce trupele lor au capitulat la Longwy și Verdun, drumul spre Paris a rămas nepăzit pentru întâia oară din secolul al XVII-lea. Frontierele țării erau străpunse, iar Revoluția în sine primejduită, fapt ce a declanșat panică și zvonuri pe străzile capitalei. Situația a fost salvată, cel puțin temporar, de rezistența înverșunată a francezilor la Thionville și Montmédy, în est, și de eroarea comisă de ducele de Brunswick, care nu și-a fructificat avantajul și nu a presat armata franceză, slab pregătită, în bătălia de la Valmy din septembrie. Nu a fost o victorie militară clasică – circa nouă sute de vieți au fost pierdute de fiecare dintre părțile combatante –, însă armata austriacă a fost alungată, Parisul salvat și orașul Valmy a ajuns să ocupe un loc special în mitologia Revoluției Franceze.[84]

Cu toate că noua armată era grefată pe structura regimentelor de linie moștenită din Vechiul Regim, ea avea să

se dovedească a fi complet diferită, atât în privința soldaților, cât și a ofițerilor. Înainte de 1789, soldații erau recrutați pentru perioade îndelungate de timp, de obicei din rândurile celor mai nevoiași și mai dezrădăcinați membri ai societății; aceștia erau forțați să intre în serviciul militar la târguri și iarmaroace, ademeniți prin recompense bănești dacă semnau pe loc, sau pescuiți din azilele pentru săraci și din închisori. Mulți erau mercenari străini convinși să intre în slujba regelui Franței. Voltaire nu era singurul care îi disprețuia pe soldații din armatele europene, considerându-i cei mai rudimentari oameni, drojdia societății. În noile condiții politice, metodele de recrutare erau însă insuficiente, atât în privința asigurării numărului necesar pentru noua armată, cât și în privința încrederii ce trebuia acordată soldaților în calitatea lor de apărători ai revoluției și ai națiunii. Drept urmare, începând din 1791, revoluționarii au apelat la voluntari; în 1793 au ajuns să facă recrutări în masă; iar în 1799 s-a trecut la mobilizarea generală, fără posibilitatea evitării înrolării prin cumpărarea de înlocuitori dispuși să îmbrace haina militară. Mediul profesional din care proveneau recruții și configurația socială a trupelor s-au schimbat spectaculos, armata devenind, pentru câțiva ani, predominant franceză, guvernul bazându-se în principal pe propriul popor, spre deosebire de vremurile de dinainte, când cumpărase soldați străini. A fost proclamat idealul „națiunii înarmate“ și, odată cu el, ideea că fiecare cetățean are o îndatorire personală de îndeplinit în apărarea republicii.

Și pentru ofițeri schimbarea a fost bruscă și considerabilă. Ofițerii de rang inferior erau acum aleși de unitățile lor și, pentru prima oară, s-a trecut la promovarea directă din rândurile soldaților. Gradul de ofițer nu mai era apanajul celor proveniți din nobilime, fiind conferit pe baza experienței pe

câmpul de luptă și după merit. Codul aristocratic al onoarei a fost și el revizuit, fiind înlocuit de conceptul onoarei personale și al reputației câștigate în rândurile camarazilor.[85] Din cauza schimbărilor în rândul ofițerilor – provocate atât de pierderile grele suferite în lupte, cât și de demisii și de emigrări –, promovarea putea veni rapid și la vârste foarte fragede. Recunoașterea putea fi, prin urmare, dobândită relativ ușor de către cei înzestrați cu fler și cu talent, iar noua generație de ofițeri, tineri precum Hoche sau Moreau, nu și-au ascuns ambițiile profesionale și setea de glorie. Ei s-au identificat puternic cu Revoluția Franceză, cu patriotismul francez; și-au făcut cunoscute public simpatiile republicane; au căutat protectori în sânul elitelor politice ale țării și s-au întrecut în a servi națiunea în cel mai bun mod cu putință. Printre ei s-a numărat și Napoleon Bonaparte, care, în 1793, s-a întors în Franța, prezentându-se la datorie la Regimentul al Patrulea de Artilerie staționat la Nisa. Acolo a avut norocul să-l aibă drept comandant pe Jean du Teil, al cărui frate îi fusese coleg în garnizoana din Auxonne. Napoleon s-a făcut repede remarcat și a fost repartizat la Avignon, însărcinat fiind cu aprovizionarea cu muniție.[86]

Climatul politic din Franța era tensionat în vara anului 1793, perioadă dominată de lupta înverșunată dintre cele două grupări revoluționare principale, girondinii și iacobinii, luptă marcată de violențe și care s-a soldat cu preluarea puterii de către iacobini. Guvernul și-a văzut autoritatea amenințată nu numai de trupele străine aflate de-a lungul frontierelor Franței, ci și de disensiunile apărute în multe provincii. Deja în cursul primăverii, o forță militară spaniolă pătrunsese prin Catalonia și ocupase pentru scurtă vreme orașul Perpignan, în timp ce, în nord, generalul Dumouriez își abandonase trupele, trecând de partea austriecilor.[87] În provincia Vendée și pe Valea Loarei,

populația rurală pornise un război total, constituindu-se într-o forță contrarevoluționară care își declarase loialitatea față de Biserică și rege, sfidând dispozițiile Revoluției privind recrutarea soldaților și coalizând cea mai mare parte a vestului țării împotriva guvernului. A fost nevoie de o intervenție militară și de reprimarea nemiloasă a rebeliunii pentru reinstaurarea legii și a ordinii în regiune. În aceeași vară, mai multe dintre orașele mari ale Franței s-au ridicat împotriva a ceea ce ele considerau a fi opresiunea exercitată de Paris, Caen, Bordeaux, Marsilia și Lyon retrăgându-și sprijinul pentru suveranitatea națională și declarându-se eliberate de regulile adoptate de Convenție. Abia în august aceste revolte, condamnate de iacobini drept „federaliste“, menite să distrugă unitatea republicii, au putut fi reprimate, iar răzbunarea a fost adesea sângeroasă. Șase sute de oameni au fost executați la Marsilia și două mii la Lyon după ce autoritatea statului a fost din nou impusă, iar în Midi-Pirinei atmosfera a rămas încordată.

A existat oare un anume cinism în republicanismul declarat al lui Napoleon și în râvna sa de a se ralia cauzei iacobine, aidoma lui Saliceti, cel care îi ajutase familia și îl sprijinise ulterior să avanseze în carieră? Atașamentul său politic să fi fost dovada unui oportunism? Deși este clar că Napoleon a simpatizat cu multe dintre idealurile Revoluției, astfel de acuze nu pot fi înlăturate cu desăvârșire. Conștient de importanța protecției politice, el s-a folosit cu dibăcie de aceasta. A avut grijă să se poarte cu tot respectul cuvenit față de autorități și astfel a intrat în atenția Comitetului de Salvare Publică de la Paris. În plus, chiar și în această etapă de început a carierei, a dat semne că posedă acel har al autopromovării care în viitor se va dovedi atât de util. De aceea declarațiile sale publice pe probleme politice – și, în special, celebrul pamflet *Cină la*

Beaucaire, publicat la câteva săptămâni după revenirea în Franța – ar trebui abordate cu o anumită precauție. În multe privințe, această lucrare este rodul imaginației romantice, o discuție dramatizată între autor, un soldat din armata generalului Carteaux din Midi, și alte trei personaje provenind din Marsilia, Nîmes și Montpellier, care fuseseră martore la tulburările politice din sudul Franței și la interludiul federalist. Napoleon și-a exprimat însă și propriile convingeri politice, denunțând ambițiile extravagante ale marsiliezilor, care respinseseră autoritatea Parisului, și avertizând asupra consecințelor sfidării forțelor republicane. Lucrarea este notabilă prin prisma schimbului liber de păreri dintre personaje, incluzând aici opiniile emise de reprezentanții orașelor rebele, cu toate că, în final, opinia soldatului, personificare a patriotismului pragmatic al lui Napoleon însuși, este cea care – evident – triumfă. „Scuturați jugul celor câțiva hoțomani care vă îndeamnă la contrarevoluție“, îl sfătuiește soldatul pe noul său prieten din Marsilia; „repuneți în drepuri autoritățile legitime; acceptați Constituția; dați-le libertatea înapoi deputaților voștri, pentru a putea merge la Paris ca să vă reprezinte; ați fost induși în eroare; încă de la începuturile istoriei, ignoranța și supunerea maselor au stat la originea majorității războaielor civile.“[88] Sunt sfaturi aparent de bun-simț, însă, în fond, extrem de partizane, exact ceea ce Parisul și iacobinii ar fi dorit să audă.

Carteaux a reușit să recucerească Marsilia la 24 august. În oraș s-a instalat teroarea și au urmat execuții în masă. Lecția era cât se poate de clară: guvernul nu mai era dispus să tolereze nici un fel de disidențe din partea republicanilor din provincii, orice revoltă urmând a fi înăbușită cu cruzime. Capitularea Marsiliei a lăsat un singur oraș important din Midi în mâinile rebelilor: Toulon, principalul port francez la Mediterana, unde

autoritățile federaliste au încercat să-și asigure protecția predând instalațiile navale și portuare flotelor britanică și spaniolă, mișcare văzută de Paris ca un act de trădare lașă care trebuia răzbunat. Nu se putea nega nici efectul potențial catastrofal al acestei decizii asupra flotei franceze. Când escadra regală britanică și amiralul Hood au ajuns la Toulon, ei au găsit ancorate în *Grande Rade*, echipate și gata de a ieși în larg, 17 nave de linie, cinci fregate și unsprezece corvete. La revizie, în Bazinul Nou, erau alte patru nave de linie și o fregată, în timp ce, în Bazinul Vechi, se aflau în diverse stadii de reparație opt nave de linie, cinci fregate și două corvete. Hood s-a trezit în fața unei șanse extraordinare de a doborî, dintr-o singură lovitură, o parte importantă a forței navale franceze, însă, în cele din urmă, britanicii și aliații lor spanioli au făcut treaba numai pe jumătate. Multe dintre vasele cedate lor la Toulon au fost reparate și au servit sub drapelul francez în campaniile ulterioare.[89] Dar, pentru că francezii nu aveau cum să prevadă acest lucru, ei au răspuns previzibil provocării, făcând o demonstrație de forță. Spre sfârșitul verii lui 1793, armata condusă de generalul Carteaux, formată din circa 10 000 de oameni, s-a îndreptat spre Toulon cu scopul de a înăbuși revolta și de a repune în drepturi autoritatea centrală.

Asediul Toulonului i-a oferit lui Napoleon, proaspăt înaintat la gradul de căpitan, prima ocazie majoră de a-și impresiona în luptă superiorii. Orașul se bucura de una dintre cele mai redutabile poziții defensive din Europa, fiind protejat de o serie de forturi, iar Carteaux nu putea arunca în luptă decât o armată slăbită și o artilerie prost echipată. În total, dispunea doar de câteva tunuri de câmp, de două obuziere de 24 de pfunzi, două de 16 pfunzi și de câteva mortiere; se aștepase să atace prin bombardarea flotei aliate, lucru care s-a dovedit imposibil, navele anglo-spaniole aflându-se în afara razei de acțiune a

artileriei, astfel încât strategia franceză a fost complet eronată. Carteaux era un ofițer brav și cu multă experiență, dar nu un expert în artilerie, motiv pentru care nu se gândise să le ofere tunarilor suficiente resurse. Șansa lui Napoleon de aici a venit. A făcut demersuri pe lângă comisarii politici atașați armatei din Toulon, explicându-le ideile sale tactice, subliniind avantajele unui atac-surpriză și importanța artileriei, având în vedere topografia Toulonului. Și, cu toate că mulți dintre camarazii săi de arme aveau rezerve în privința tacticii sale, el i-a convins pe comisari să îi acorde sprijin, fiind răsplătit cu postul de „comandant de artilerie al armatei de la Toulon“, numire pe care el a interpretat-o ca oferindu-i absolută autonomie asupra artileriei și desfășurării mijloacelor de luptă. La ordinul său, arme și muniții au fost rapid aduse dinspre Provence, tunarii au fost instruiți să le manevreze, iar ofițerii tineri să preia comanda. Planul lui Napoleon prevedea cucerirea pozițiilor engleze și preluarea controlului asupra drumurilor fără a recurge la un asediu; prefera să profite de avantajul oferit de manevrabilitatea artileriei ușoare și să direcționeze focul spre reduta engleză pentru a-i disloca pe dușmani din poziția de forță ocupată pe vârful dealului Le Caire.[90] Punerea în practică a acestui plan a implicat riscuri și acte de bravură, însă, în cele din urmă, în noaptea de 16 decembrie, englezii au fost alungați din fort, iar, în ziua următoare, forțele republicane au intrat în Toulon. Philip Dwyer a avut dreptate atunci când a afirmat că meritul principal în gestionarea atacului le-a aparținut ofițerilor superiori și în special lui Dugommier, noul comandant.[91] Însă victoria a fost a lui Napoleon, iar talentul i-a fost remarcat atât de superiorii din armată, cât și de protectorii politici. Pentru reușita sa, a fost înaintat la gradul de general de brigadă (*général de brigade*).

Revoluția cerea nu numai talent din partea ofițerilor, ci și

loialitate din punct de vedere politic. Conducerea politică avusese prea multe experiențe dureroase cu ofițeri care se dovediseră nedemni de încredere, conservatori din punct de vedere social ori al căror devotament față de rege sau Biserica Catolică trecuse înaintea celui datorat poporului. Este de la sine înțeles că renumele lui Napoleon ca bun revoluționar, chiar ca iacobin, în unele cercuri, l-a ajutat să promoveze rapid. Toulonul reprezentase o campanie cu o puternică încărcătură politică, asediul unui oraș francez răsculat, un act în cadrul războiului civil care îi asmuțise pe francezi contra francezilor și în care lipsa atașamentului politic putea duce cu ușurință la dezertare ori trădare. În același timp, victoria a adus cu sine și anumite pericole. În sud-est, Napoleon se bucura de sprijinul mai multor iacobini – pe unii dintre ei îi cultivase –, printre care comisarii politici de la Paris, a căror reputație avea să fie pusă sub semnul îndoielii de brutalitatea măsurilor represive luate împotriva orașului după capitulare. În plin avânt al Regimului Terorii, lui Napoleon i-a fost, fără îndoială, de folos să aibă printre admiratori și protectori oameni precum Fréron și Saliceti, Paul Barras și Augustin Robespierre. Însă, când iacobinii au fost, la rândul lor, răsturnați de la putere prin lovitura de palat de la Convenția din 9 Thermidor (27 iulie 1794), peisajul politic s-a schimbat. Mai tânărul Robespierre a fost condamnat, alături de fratele său, la ghilotină în ziua următoare, în timp ce Barras și Fréron, după ce conspiraseră cu succes împotriva lui Robespierre, s-au grăbit să se ralieze cauzei antiiacobine. Napoleon s-a trezit într-o poziție vulnerabilă, în principal din cauza amiciției cu Augustin Robespierre. Preț de câteva zile, viața i-a fost probabil în pericol: acuzat de trădare, a petrecut două săptămâni în arest la domiciliu. Ultragiat, și-a exprimat indignarea într-o scrisoare adresată comisarilor politici atașați marinei militare, protestând împotriva acuzelor,

pe care le considera un atac la onoarea și la reputația sa. „Declararea drept suspect a unui patriot“, nota el, „îl privează de cele mai de preț atribute ale sale, încrederea și stima publicului.“[92] Însă momentul de criză a trecut, mulțumită din nou intervenției lui Saliceti și laudelor aduse de comandantul lui de armată. Napoleon a putut aduce în apărarea sa sacrificiile făcute pentru Revoluție și sprijinul pe care îl acordase idealurilor revoluționare. A arătat, de asemenea, că participarea sa la cucerirea Toulonului fusese exclusiv de natură militară și că nu luase parte la cruzimile, uneori gratuite, care urmaseră victoriei. În cele din urmă, a fost exonerat de vină, nemaifiind adus în fața justiției.[93]

Revoluția de pe 9 Thermidor nu a abolit imediat Constituția din 1793 și nici nu a subminat caracterul republican al regimului. Ceea ce a făcut a fost să epureze Convenția de acei deputați identificați în cea mai mare măsură cu Regimul Terorii și să abroge legile și jurisdicțiile excepționale care definiseră regimul. În realitate, republicanismul s-a întărit considerabil prin intoleranța față de aristocrație și cler și prin susținerea declarată a statului secular. Peste 60 dintre colaboratorii cei mai apropiați ai lui Robespierre au fost epurați – epurarea fiind la acea vreme metoda preferată, curățarea simbolică a statului –, însă o parte dintre cei care serviseră sub iacobini au fost rechemați ulterior, în timp ce republicanii mai moderați, mulți dintre ei simpatizanți ai girondinilor, și-au reluat activitățile politice. Pe de altă parte, regimul a continuat să manifeste suspiciune față de cei bănuiți a fi fost contaminați de terorism sau de acte de violență, fapt care, în ochii noii conduceri, era asociat cu extremismul iacobin. Țelul noului regim a fost acela de a pune capăt spiralei violenței, de a elabora o Constituție nouă și de durată, de a anula starea de urgență și de a crea o stabilitate republicană, lucru neizbutit până atunci de

legiuitorii francezi.[94] Din cauza pericolului potențial pe care îl reprezenta, armata a fost supusă unei supravegheri atente, iar ofițerii socotiți prea apropiați de Robespierre au fost anchetați ori excluși din rândurile corpului militar, cu precădere acei *sans-culottes* radicali promovați în 1793–1794. Thermidorienii au încercat, în schimb, să numească în posturi-cheie oameni cu talent militar dovedit sau oameni pe care se puteau bizui, care să nu le pună la îndoială ordinele și care să lupte în numele republicii. Misiunea a devenit și mai dificilă în lunile care au urmat, când regimul a fost amenințat de comploturi militare puse la cale atât de adepți ai dreptei, cât și ai stângii, armata fiind curtată deopotrivă de regaliști și de contrarevoluționari. Într-o perioadă de frământări politice tot mai intense, când revolta din Vendée nu fusese încă stinsă și violența populară amenința în continuare Parisul, era esențial ca ofițerii să rămână loiali instituțiilor republicane.

După succesul înregistrat la Toulon, Napoleon a sperat probabil să profite de noua ordine, însă cariera lui nu era nici pe departe asigurată. Visa să extindă războiul revoluționar în Italia și să încurajeze populația Genovei să se ridice împotriva Casei de Savoia. Numai că nu acesta era scopul urmărit de guvernul francez, motiv pentru care Lazare Carnot a încredințat conducerea campaniei din Italia unor generali mai vârstnici și mai puțin recalcitranți, lăsându-l pe Napoleon cu buzele umflate, în fața unui viitor incert. Noul ministru de război, Aubry, a dat dovadă de o vigilență deosebită în înlăturarea celor cunoscuți ca având simpatii iacobine și, în ciuda intervențiilor făcute în favoarea sa, lui Napoleon i s-a refuzat postul de comandă la care se considera îndreptățit. Iar atunci când a primit, în sfârșit, o misiune – aceea de a comanda brigada de infanterie în războiul civil din Vendée –, el nu a făcut nici un efort ca să-și ascundă dezamăgirea, protestând

împotriva numirii, socotind postul ca fiind sub demnitatea sa și intrând chiar într-o dispută aprinsă cu Aubry, deși știa că nu-l poate învinge. Campania din Vendée nu promitea prea multă glorie, cu atât mai mult cu cât se afla în faza finală a operațiunilor de înlăturare a ultimilor rebeli, iar Napoleon era prea puțin entuziasmat de ceea ce îl aștepta. A evitat să plece în vest, refugiindu-se în spatele permisiilor și al concediilor de boală, rămânând în Paris până în vara lui 1795 alături de camarazi, precum Junot și Marmont, și bucurându-se de viața artistică și socială oferită de capitală, de teatre și de săli de operă, de saloanele și de cafenelele la modă. Nu s-a dedat însă exceselor. Ceea ce își dorea cu adevărat era acțiunea militară și un post de comandă în Italia.

A fost salvat din inactivitatea forțată și de o posibilă acuzație de insubordonare de intervenția unor prieteni și aliați politici care aveau să joace un rol tot mai important în cariera lui militară. Cel mai important dintre aceștia a fost Paul Barras, care, la fel ca el, își începuse cariera ca ofițer cadet în armata regală în anii 1780, după care demisionase și se căsătorise, dedicându-se vieții de huzur specifice tinerei nobilimi. Odată cu izbucnirea Revoluției, se implicase în politică de partea radicalilor, fiind ales în Convenție și votând în favoarea executării regelui în 1792. În anul următor, a fost trimis la Toulon în calitate de atașat politic și acolo l-a cunoscut pe Napoleon, care l-a impresionat prin curajul și temperamentul său și pe care l-a promovat la rangul de căpitan. Cei doi au rămas în relații bune și după ce Barras a fost rechemat la Paris, unde a complotat împotriva lui Robespierre și a ajutat la debarcarea acestuia, preluând puterea din poziția de unul dintre cei cinci Directori, în 1795. Barras avea să se dovedească un aliat valoros și puternic: a avut încredere în Napoleon și l-a sprijinit în carieră.[95] În august, la intervenția lui Barras,

Napoleon a fost numit la Biroul Topografic al armatei, condus de generalul Clarke, o unitate cu responsabilități în planificarea strategică, direct subordonată Comitetului de Salvare Publică. În ochii lui Napoleon, postul nu însemna decât un provizorat care putea reprezenta o rampă de lansare spre ceva mai bun, dar care a reușit să îi distragă atenția, chiar dacă numai temporar, de la gândul demisiei. După numai o lună, însă, mânia și depresia l-au copleșit din nou când a constatat că fusese omis de pe lista oficială a generalilor.[96] Au urmat luni de nervozitate și insatisfacție profundă în cariera militară a lui Napoleon, momente când moralul i-a fost la pământ și când, din câte de pare, a luat în calcul chiar și posibilitatea sinuciderii.[97]

Însă, spre sfârșitul lui 1794, perspectivele, și odată cu ele și starea lui de spirit, s-au îmbunătățit simțitor și, mulțumită din nou protectorului său Barras, cariera lui a prins iarăși aripi. Originile acestei schimbări de destin au fost tot de natură politică, Convenția fiind confruntată în Vendemiar (pe data de 5 octombrie) cu o răscoală la Paris, cea mai recentă din seria de *journées*, zile de răzmeriță și violență care au marcat istoria capitalei pe tot parcursul Revoluției. Aceste *journées* își luau, în general, numele de la luna în care aveau loc, conform noului calendar revoluționar introdus de republică în 1793, în încercarea de a crea un context rațional diviziunilor temporale. Nu numai că noul calendar eliminase toate referințele religioase; el urmărea să fie mai logic și mai științific, anul fiind împărțit în douăsprezece luni de câte treizeci de zile, fiecare lună fiind divizată în trei unități de câte zece zile sau *décades*. Duminicile și sărbătorile religioase au fost desființate, francezilor fiindu-le oferită o zi de repaus din zece, adică în *décadi*, o palidă compensație. Calendarul nu avea numai scop propagandistic și nu servea doar pentru a aminti, zi de zi, populației că trăia vremuri revoluționare. Iacobinul Gilbert

Romme, cel care îl înaintase spre aprobare Convenției, se străduise să îl asocieze cu anul astronomic; anul începea pe 22 septembrie, dată cu semnificație atât naturală, cât și ideologică, corespunzând echinocțiului de toamnă și, totodată, începutului Revoluției Franceze. Fapt interesant, calendarul avea să supraviețuiască republicii, fiind utilizat până în 1806, când, convins de dificultățile întâmpinate de comerțul francez din cauza diferențelor de fus orar de pe tot cuprinsul Europei, Napoleon a dispus revenirea la calendarul gregorian abandonat la Revoluție.[98]

Tulburările din Vendemiar s-au datorat, ca de multe alte ori, pretențiilor politice și revendicărilor economice. Din punct de vedere politic, revolta de la Paris a fost determinată de votarea Constituției din anul III și, esențial, de decretul de două treimi care era un impediment serios în ceea ce privește schimbările politice.[99] Din punct de vedere economic, insurecția era provocată de inflația galopantă și de creșterea costului pâinii. Șapte din sectoarele capitalei – Parisul fusese împărțit în 1790 în 48 de districte, care controlau acum consilii politice locale și unități ale Gărzii Naționale – s-au ridicat împotriva guvernului. Diferența era că mulțimea era acum manipulată de dreapta regalistă, și nu de stânga iacobină, așa cum se întâmplase în perioada de vârf a Regimului Terorii, astfel încât republica se afla din nou în pericol. Mai rău era că Garda Națională părea dispusă să se alăture rebelilor, contribuind la escaladarea actelor de violență și lăsând magazinele și casele nepăzite. Barras fusese însărcinat cu păstrarea ordinii publice în capitală și, în această calitate, a ordonat armatei regulate să reprime insurecția; în acest scop, a căutat sprijin la foștii iacobini și la republicanii convinși, de genul celor care fuseseră în bună parte excluși după 9 Thermidor. Napoleon intra în această din urmă categorie; în plus, Barras îl cunoștea personal și îl admira

pentru tactica adoptată la asediul Toulonului. Napoleon a profitat din plin de ocazie și s-a străduit să-și dovedească valoarea în fața conducerii guvernului. A răspuns eficient și energic provocării, demonstrând în Vendemiar atât abilități tactice remarcabile în înăbușirea tulburărilor publice, cât și o grijă deosebită pentru menținerea păcii, chiar și cu prețul unor pierderi omenești considerabile. A dovedit astfel administrației thermidoriene că nu se dădea în lături de la misiuni neplăcute sau delicate: câteva sute de parizieni au murit în timpul luptelor, iar Napoleon avea să fie mult timp de atunci încolo cunoscut în capitală drept „generalul Vendemiar“. Era pentru întâia oară când Revoluția apela la armată pentru a înăbuși o revoltă populară la Paris, iar impactul acțiunii a fost imediat și dramatic. Zilele mulțimilor revoluționare erau acum, după cum ne amintește George Rudé, „apuse pentru mulți ani“.[100] Peisajul politic al capitalei a fost schimbat pentru totdeauna de „adierea mitraliilor“ lui Napoleon, armata menținând ocupația orașului pe tot parcursul Directoratului. Cât despre Napoleon, el era omul momentului, capabil ca, într-o singură zi, să dea un nou avânt carierei sale militare aflate în derivă.

Lunile petrecute la Paris s-au dovedit importante și pentru viața lui personală, căci din această perioadă avem cu mult mai multe informații referitoare la relațiile lui cu femeile decât din anii de început ai carierei. Adevărat, scrisese pagini interminabile de proză despre iubire, cam în același stil iluminist ca în primele încercări literare. Însă, la Paris, a început o corespondență regulată cu o fată pe care o cunoscuse în Marsilia, fiica unui negustor de săpunuri, Désirée Clary, corespondență ce ne dezvăluie un spirit sensibil și romantic pe care nu l-am fi bănuit din scrierile anterioare. Epistolele au un ton implorator care sugerează că Napoleon tânjea după compania fetei și cerea dovezi de iubire și de fidelitate; în

același timp, însă, ele denotă o anumită stereotipie, derivată probabil din lecturile sale. Se pare că s-au logodit în aprilie, însă relația lor s-a complicat, cel puțin în ochii tatălui ei, care a primit o a doua cerere în căsătorie din partea fratelui lui Napoleon, Joseph, pentru sora lui Désirée.[101] În plus, Marsilia se afla la mare distanță de capitală, unde, în lunile sale de odihnă, orizonturile lui Napoleon s-au lărgit odată cu pătrunderea în înalta societate pariziană, într-o lume a cluburilor, saloanelor și a unor amfitrioane precum actrița Thérésia Cabarrus, devenită Madame Tallien, soția unui politician thermidorian de vază, cu legături strânse în rândurile conducerii politice a Franței. Era o epocă a balurilor și a petrecerilor extravagante, a rochiilor epatante și a coafurilor exagerate, o perioadă în care societatea pariziană dansa pe muzica impusă de așa-numita *jeunesse dorée* și leșina la vederea frumoaselor cochete poreclite *les merveilleuses*. Mai târziu, Napoleon avea să denunțe moda aceea fastuoasă și cheltuielile extravagante ce caracterizaseră acei ani, elitismul social și disprețul față de omul de rând. A recunoscut în fața prietenilor că nu se simțea în largul său în acea societate și că uneori se vedea respins de acea lume în care accentul său corsican puternic și stângăciile ocazionale în relațiile cu femeile nu îșI aveau locul. Prin comparație cu alții, se considera ghinionist în dragoste.

Poate că așa și era. Totuși, și-a făcut prieteni la Paris, ba chiar se putea lăuda și cu unele cuceriri. Cea mai spectaculoasă dintre acestea a fost o tânără de origine creolă, Rose de Beauharnais, cu șase ani mai vârstnică decât el, văduvă, al cărei soț, Alexandre, fost președinte al Adunării Naționale a iacobinilor parizieni, fusese ghilotinat cu un an înainte fiind acuzat că lăsase orașul Mainz să cadă în mâinile dușmanului. Rose, *née* Marie-Joseph-Rose de Tascher de La Pagerie, se născuse pe plantația de trestie de zahăr din Trois-Ilets, insula

Martinica, într-o familie aparținând micii nobilimi; tatăl ei, Joseph-Gaspard de Tascher, emigrase în Martinica din provincia franceză Perche.[102] Ca membră a nobilimii, Rose trecea probabil, în acele momente, printr-o perioadă de vulnerabilitate, fiind pasibilă de încarcerare; ea petrecuse deja un timp în închisoare în perioada de vârf a Terorii, iar, după eliberare, se pare că se aruncase în vârtejul amețitor al balurilor și petrecerilor. Napoleon o întâlnea frecvent în salonul lui Madame Tallien și acasă la Barras; a fost rapid cucerit de frumusețea ei, de aerul aristocratic, de aura de calm nobil ce o înconjura și pe care el îl admira nespus. În aceste condiții, Désirée Clary a fost respinsă, poate cam brutal, și abandonată. Rose era de acum unicul obiect al pasiunii sale, persoana pe care a copleșit-o cu iubire și atenții și de care s-a îndrăgostit nebunește. El este cel care obișnuia s-o strige, afectuos, Joséphine – nume cu care Rose avea să intre în istorie –, iar, în anul următor, în martie 1796, cei doi s-au căsătorit.[103]

Napoleon își găsise, în sfârșit, partenera după care tânjise atât de mult, iar scrisorile sale din anii următori dovedesc, fără putință de tăgadă, că era cu adevărat îndrăgostit și că iubirea lui era capabilă să reziste absențelor îndelungate impuse de viața de ofițer.[104] Sentimentele Joséphinei rămân, însă, în mare parte un mister, având în vedere numărul mic al scrisorilor personale, ca și dezinteresul pe care l-a manifestat față de valul de epistole pasionale trimise de Napoleon, pe care nici măcar nu se obosea să le deschidă.[105] Din câte se pare, a fost mai puțin interesată de Napoleon ca om decât de cariera lui, de succesul său potențial și de ceea ce ea presupunea că urma să-i aducă, adică o avere considerabilă; pe scurt – de onorurile de care avea să se bucure în calitate de consoartă. Puține mărturii îi atestă afecțiunea față de Napoleon, și chiar și mai puține dragostea sau devotamentul. În momentul când îl cunoscuse pe

Napoleon, Joséphine făcea turul saloanelor pariziene, iar reputația îi fusese oarecum știrbită de o serie de relații amoroase de scurtă durată și de aventuri de o noapte. Nu s-a arătat deloc dornică să își urmeze soțul în Italia, preferând să rămână în *beau monde*-ul parizian al Directoratului. Toate acestea au nemulțumit, desigur, familia Bonaparte, și în special pe Letizia, care nu și-a ascuns dezamăgirea față de mariajul fiului ei. Însă nici Napoleon și nici Joséphine nu s-au lăsat influențați. Napoleon era îndrăgostit până peste cap de Joséphine și orb la toate defectele ei. Cât despre Joséphine, ea obținuse ceea ce își propusese. Acceptase fără rețineri avansurile tânărului și impetuosului general corsican, al cărui farmec era pigmentat de caracterul lui imprevizibil și, poate, și de un dram de pericol, deși nu se știe dacă din dragoste ori din ambiție socială.[106] În orice caz, Bonaparte nu avea să îi înșele așteptările. Văduva de general revoluționar căzut în dizgrație făcea primul pas pe un drum care avea să o ducă pe tronul imperial.

---

[67] James Marshall-Cornwall, *Napoleon as Military Commander*, p. 18

[68] *Ibid.*, p. 19

[69] Napoléon Bonaparte, scrisoare către Joseph Bonaparte, 22 iulie 1789, *Correspondance générale*, vol. 1, pp. 78–79

[70] Napoléon Bonaparte, scrisoare către Joseph Bonaparte, 9 august 1789, *Correspondance générale*, vol. 1, p. 81

[71] Napoléon Bonaparte, scrisoare către Pascal Paoli, 12 iunie 1789, *Correspondance générale*, vol. 1, p. 76

[72] Antoine Casanova și Ange Rovere, *La Révolution française en Corse*, Toulouse, 1989, pp. 118–122

[73] Steven Englund, *Napoleon*, pp. 43–44

[74] Napoléon Bonaparte, „Lettre à Matteo Buttafuoco“, în *Oeuvres littéraires*, 3 vol.,

Paris, 1888, vol. 1, p. 154

[75] Luigi Mascilli Migliorini, *Napoléon,* Paris, 2006, p. 49

[76] Arhivele Naționale D–IV bis 6, Comitetul de Divizare, Corsica; decretul Adunării Naționale asupra împărțirii administrativ teritoriale a Franței în departamente, 9 decembrie 1789

[77] Philip Dwyer, *Napoleon. The Path to Power, 1769–1799,* Londra, 2007, p. 128

[78] Jean Tulard, *Napoléon et la noblesse d'Empire,* Paris, 1979, pp. 17–18

[79] Napoléon Bonaparte, scrisoare către Joseph Bonaparte, 22 iunie 1792, *Correspondance générale*, vol. 1, p. 113

[80] Migliorini, *Napoléon,* p. 58

[81] Samuel F. Scott, *The Response of the Royal Army to the French Revolution,* Oxford, 1978, p. 109

[82] Alan Forrest, *The Soldiers of the French Revolution,* Durham, Carolina de Nord, 1990, pp. 15–25

[83] David A. Bell, *The First Total War. Napoleon's Europe and the Birth of Warfare as We Know It,* Londra, 2007

[84] Pascal Dupuy și Claude Mazauric, *La Révolution française. Regards d'auteurs,* Paris, 2005, pp. 173–181

[85] John A. Lynn, „Towards an Army of Honor: The Moral Evolution of the French Army, 1789–1815", *French Historical Studies* 16, 1989, pp. 152–173

[86] J. David Markham, „The Early Years and First Commands", în Philip Haythornthwaite *et al, Napoleon: The Final Verdict,* Londra, 1996, p. 22

[87] Jean-Pierre Bois, *Dumouriez, héros et proscrit,* Paris, 2005, pp. 324–329

[88] Napoléon Bonaparte, *Souper de Beaucaire,* Paris, 1930, p. 44

[89] Bernard Ireland, *The Fall of Toulon. The Last Opportunity to Defeat the French Revolution,* Londra, 2005, pp. 301–302

[90] Spenser Wilkinson, *The Rise of General Bonaparte,* Oxford, 1930, pp. 19–26

[91] Dwyer, *Napoleon. The Path to Power*, p. 144

[92] Napoléon Bonaparte, scrisoare către deputații Albitte, Ricord și Saliceti, 12 august 1794, *Correspondance générale*, vol. 1, p. 198

[93] Markham, „The Early Years and First Commands", pp. 27–28

[94] Bronislaw Baczko, *Comment sortir de la Terreur. Thermidor et la Révolution,* Paris, 1989, capitolul 2, „La fin de l'an II"

[95] „Paul-François-Jean-Nicolas Barras", în Alfred Fierro, André Palluel-Guillard și Jean Tulard, ed., *Histoire et Dictionnaire du Consulat et de l'Empire,* Paris, 1995, p. 522

[96] „Chronologie, 1795", în Napoléon Bonaparte, *Correspondance générale*, vol. 1, p.

[97] Englund, *Napoleon*, pp. 74–77

[98] Matthew Shaw, „Reactions to the French Republican Calendar“, *French History* 15, 2001, pp. 4–25; James Friguglietti, „Gilbert Romme and the making of the French Republican Calendar“, în D.G. Troyansky, A. Cismaru și N. Andrews jr., ed., *The French Revolution in Culture and Society,* Westport, Connecticut, 1991, pp. 13–22

[99] Malcom Crook, *Elections in the French Revolution*, Oxford, 1959, pp. 128–129

[100] George Rudé, *The Crowd in the French Revolution,* Oxford, 1959, pp. 176–177

[101] Englund, *Napoleon*, pp. 83–87

[102] „Joséphine (Marie-Joseph-Rose de Tascher de la Pagerie)“, în Jean Tulard, ed., *Dictionnaire Napoléon*, vol. 2, p. 86

[103] Christopher Hibbert, *Napoleon. His Wives and Women,* New York, 2002, pp. 10–14

[104] Mai multe cărți au fost publicate pe tema scrisorilor de dragoste adresate de Napoleon lui Joséphine. Printre cele mai recente se numără Jean Tulard, ed., *Napoléon. Lettres d'amour à Joséphine,* Paris, 1981.

[105] Frank McLynn, *Napoleon. A Biography,* New York, 1997

[106] Geoffrey Ellis, *Napoleon,* Londra, 1997, pp. 26–27

CAPITOLUL 4
BONAPARTE ÎN ITALIA

Oricât de des se întorceau gândurile lui Napoleon spre Paris și Joséphine, pentru tânărul general au urmat ani de campanii nesfârșite, care l-au ținut perioade îndelungate departe de Franța. De la sfârșitul lui 1795, cariera i-a luat un avânt spectaculos, astfel încât lunile de inactivitate forțată de la Paris și înclinația spre depresie și melancolie care le-au însoțit au devenit treptat o amintire irelevantă. Căci, în timp ce reprimarea insurecției regaliste din Vendemiar a fost probabil prea puțin semnificativă din punctul de vedere al strategiei militare, ea a demonstrat dorința lui Napoleon de a sluji conducerea politică a momentului în chip loial și neabătut, până și împotriva propriului popor. Perioada de dizgrație – culminând cu refuzul de a servi în Vendée și cu înlăturarea bruscă a numelui său de pe lista generalilor – era de acum istorie, iar bârfele și calomniile al căror subiect fusese îl deranjau mai puțin. Zvonurile au persistat însă, astfel încât în exilul de pe insula Sfânta Elena își amintea că, după ce devenise o figură politică de prim rang, atacurile odioase asupra sa nu au încetat, fiind acuzat pentru rolul jucat în timpul Regimului Terorii și arătat cu degetul pentru vărsarea de sânge de la Toulon. Dacă ar fi răspuns unor asemenea minciuni, a declarat el, s-ar fi înjosit, așa încât a rămas tăcut și rezervat, găsind alinare în promovările militare și în manifestările publice de apreciere care nu au întârziat să-l copleșească.[107] Chiar în ziua

insurecției, a fost repus în gradul de general de brigadă și numit comandant adjunct al Armatei de Interior. Înainte de sfârșitul lunii, guvernul, aflat într-o stare de relativă nervozitate în pregătirea aplicării noii constituții și a pavării drumului Directoratului și căutând să-și atragă de partea sa o armată pe care să se poată bizui, l-a răsplătit încredințându-i alte responsabilități. Pentru început, a fost promovat la rangul de *général de division* de artilerie, comanda fiindu-i extinsă de la o simplă brigadă la o divizie întreagă; apoi, la distanță de numai zece zile, a fost înaintat în grad a doua oară, devenind *général en chef* al Armatei de Interior. Pentru acest post a rămas la Paris, căci aici se afla armata însărcinată cu rezolvarea insurecțiilor, a tulburării liniștii publice și a contrarevoluțiilor din întreaga Franță. Era o funcție foarte delicată din punct de vedere politic, o funcție care implica posibilitatea luptei directe și a uciderii de compatrioți francezi în orice moment pentru a apăra Directoratul și interesele statului francez. Ea nu putea fi atribuită cu nici un chip unui om a cărui loialitate putea fi pusă sub semnul întrebării. De la poziția de ofițer tânăr și relativ necunoscut, altfel decât prin prisma unui unic succes militar la Toulon, Napoleon s-a trezit aproape peste noapte într-o funcție de putere în armată, o funcție care reflecta devotamentul său politic și care i-a atras invidia celor care s-au simțit lăsați pe dinafară.[108]

Octombrie 1795 a fost pentru Napoleon o lună de schimbări amețitoare și de ascensiune vertiginoasă, cu toate că, în epistolele adresate Joséphinei, și-a păstrat calmul și pragmatismul, trădând prea puțin din emoția pe care mai mult ca sigur că o simțea ori din ambiția cu care a fost adesea creditat. „Presupun că ai aflat deja din ziare noutățile care mă privesc“, îi scria el soției pe data de 11 octombrie, la puțin timp după prima promovare. „Am fost numit prin decret comandant

adjunct al Armatei de Interior.“ Continua apoi, în paragraful următor: „Barras a fost numit comandant-șef“. Paul Barras a fost protectorul lui Napoleon, sprijinitorul său pe coridoarele puterii, o voce și o sursă de intervenție pe care a crezut că se poate baza. Barras era important pentru el, după cum o dovedesc cu prisosință referirile continue la acesta, din corespondența purtată cu fratele său. Astfel, într-o scrisoare din 20 octombrie, Napoleon aduce în discuție alegerile care se desfășurau pentru înnoirea Convenției, arătându-și interesul față de politica momentului și notând, în mod special, că „Barras, Chénier și Sieyès au fost aleși în mai multe departamente“. El, unul, este foarte ocupat, declară Napoleon fără să se plângă; responsabilitățile îl împiedică să compună epistole mai lungi.[109] Este însă evident că lucrul acesta nu-l deranja; savura încrederea ce îi fusese acordată și era atent la mașinațiunile politice din capitală. Pe 1 noiembrie, de pildă, după ce menționează în trecere că fusese numit la comanda Armatei de Interior, revine la situația politică de la Paris. „Consiliile celor 250 și al celor 500 s-au întrunit de-acum. Primul dintre acestea a alcătuit deja lista candidaților pentru Directorat“, îl informează el pe Joseph, adăugând, aproape ca pe un amănunt nesemnificativ, că printre cei nominalizați se afla și Paul Barras.[110] Tonul corespondenței lui Napoleon cu Joseph, fratele cu care avea cele mai multe în comun și cu care își împărtășea cel mai frecvent impresiile, nu denotă nici urmă de triumfalism strident, ci doar o satisfacție calmă față de schimbarea în bine a destinului său și o îngrijorare realistă pentru viitorul politic al țării. Nimic din aceste scrisori nu sugerează ambiții exagerate și nu anunță cariera politică fulminantă de mai târziu.

Din fericire poate pentru cariera sa militară, nu a rămas mult în funcția din Armata de Interior, un soi de cupă cu

otravă, un rol pe care dușmanii republicii l-ar fi putut interpreta ca fiind manipulat ideologic. Credința și loialitatea față de Directorat erau esențiale, fiind accentuate, în cazul lui Bonaparte, în ochii opiniei publice de relația ultracunoscută cu Barras, unul dintre cei mai corupți oameni ai noii elite politice. În Paris, de exemplu, nu a avut de ales, devenind omul guvernului. În scurta perioadă petrecută aici, în calitate de comandant de armată, a ordonat închiderea Clubului Pantheon neoiacobin, a supravegheat repertoriul teatrelor – unul dintre punctele forte tradiționale ale opoziției – și i-a epurat pe regaliști și pe adepții dreptei din Ministerul de Război.[111] Dacă ar fi zăbovit prea mult în funcție, s-ar fi identificat în chip inevitabil cu regimul, un regim ce risca să-și piardă din popularitatea și stima publică. Între timp, trupele franceze înregistraseră unele succese notabile de-a lungul frontierelor, așa încât războiul, început ca un act de disperare în apărarea republicii de atacurile vecinilor, se transformase într-unul de incursiune, ocupație și anexare de către republica triumfătoare. Franța urmărise, inițial, securizarea frontierelor naturale de pe Rin și Escaut, obiectivul tradițional al politicii externe a fiecărui monarh începând cu Ludovic al XIV-lea, lucru înfăptuit în mare măsură sub iacobini. Centrul de interes al atacului s-a mutat apoi asupra teritoriilor germane de dincolo de Rin, electorate și orașe-stat intrate progresiv sub dominația franceză. La începutul lui 1796, Prima Coaliție se prăbușise aproape total, astfel încât numai Austria, Marea Britanie și, cu o situație ușor neclară, Piemontul se mai aflau în război cu Franța. Situația internațională se schimbase dramatic în favoarea Franței din zilele disperate ale anului 1793, când Spania asediase Perpignanul, iar Convenția fusese nevoită să apeleze la armată pentru a-i înfrunta pe rebelii din Vendée și pe federaliștii din Lyon.

Pentru ministrul de război Carnot, țelul primordial al Franței era expansiunea la est de Rin, cotropirea diverselor teritorii seculare și ecleziastice care blocau calea armatelor, anexarea unora dintre acestea la Franța și crearea unui șir de state-tampon sau de republici-surori acolo unde se află în prezent Belgia și Olanda. Majoritatea teritoriilor în care au pătruns trupele franceze, de la Aachen la Mainz și la Köln, aparținuseră Sfântului Imperiu Romano-German, aflat în cădere, fiind, prin urmare, dependente pentru apărarea lor de armatele austriece. Din acest motiv, în primăvara lui 1796, Carnot și-a propus deschiderea unui nou front în Italia, pentru atacarea teritoriilor austriece de dincolo de Alpi, în principal Milano și bogata câmpie lombardă. În acest scop, s-a format o nouă armată, de circa 50 000 de oameni, pentru a completa efectivele franceze principale din Germania și a-i ataca pe austrieci în fortărețele italiene. La comanda acestei armate s-a văzut numit Bonaparte. A fost, fără îndoială, un motiv de mare satisfacție pentru el. Ambițiile sale privind o ofensivă în Italia erau bine cunoscute la Paris, iar Barras s-a dovedit din nou indispensabil în susținerea protejatului său în fața conducerii politice. Pentru Napoleon, numirea a reprezentat o șansă de a scrie o nouă pagină în carieră, oferindu-i posibilitatea victoriilor, bogăției și gloriei militare. Privind retrospectiv, el avea să vadă această mișcare ca fiind crucială pentru cariera sa, căci la Paris nu îl mai aștepta nimic. „Un tânăr general de 25 de ani nu putea să rămână multă vreme în fruntea Armatei de Interior“, avea să fie epitaful lapidar, aproape disprețuitor, scris de el, la 20 de ani după evenimente, despre prima sa funcție de comandă importantă.[112] Avea 26, nu 25 de ani în 1796, dar, altfel, afirmația este cât se poate de corectă.

Nu se poate să nu fim uimiți de dimensiunea riscului asumat de autoritățile revoluționare în alegerea tânărului

corsican pentru prima sa misiune de comandă operațională. Chiar protejat fiind de către Barras și de cei din anturajul său, acest lucru nu reprezenta o garanție pentru succesul pe câmpul de luptă. La urma urmelor, Bonaparte nu avea decât 26 de ani – fapt care, în sine, nu constituia un dezavantaj în armata revoluționară, care își crease deja un fel de tradiție din promovarea ofițerilor tineri, însă era prea puțin cunoscut de ofițerii de rang înalt, nu avea nici o experiență pe câmpul de luptă, iar campaniile sale anterioare se mărginiseră la înăbușirea insurecțiilor și a revoltelor din interiorul Franței. Nu părea cea mai fericită alegere pentru un comandant de oști însărcinat să atace câmpiile lombarde ori trecătorile abrupte din Alpi, unde *barbets*, trupele de gherilă, cu nimic diferite de bandele de tâlhari de unde își recrutau membrii, așteptau, pregătind ambuscade pentru armatele franceze care înaintau. Dar nu toate auspiciile erau nefavorabile. În 1796, francezii se aflau în avantaj față de germani: progresaseră de la defensivă la ofensivă în lunile Regimului Terorii, și acum înaintau spre est, dincolo de Rin. Iar Armata din Italia, deși considerată cea mai puțin importantă dintre cele cinci armate franceze și fiind, în consecință, cel mai prost înzestrată cu provizii și echipament, avea măcar meritul de a nu fi fost învinsă pe câmpul de luptă. Moralul ei scăzut era provocat nu atât de lipsa de experiență, cât mai ales de foamete și de neglijare.

Napoleon era totodată conștient și de problemele pe care le putea întâmpina cu propriile trupe, produsul unui *amalgame* revoluționar care debutase în 1793 și care adusese laolaltă soldați din prima linie a războaielor din anii 1780, călițiîn luptele în slujba regelui, și voluntari și recruți din epoca revoluționară. Disciplina nu era foarte fermă, iar dorința de a face exerciții și de a se instrui era incertă. În plus, Armata din Italia fusese creată, inevitabil, în grabă, cu soldați transferați de

pe alte fronturi, lucru care, după cum francezii învățaseră în Vendée, nu era întotdeauna modalitatea potrivită de a aduna trupele cele mai devotate și mai valoroase.[113] În teorie, dispunea de peste 60 000 de oameni, însă, în practică, cei apți de luptă nu depășeau 38 000 la număr, fiind decimați de boală și de epuizare; oricând puteau absenta cu miile, fiind trimiși înapoi în Franța pentru a li se grăbi vindecarea.[114] Aceasta însemna că, cel puțin din punct de vedere numeric, nu se puteau compara cu austriecii și piemontezii cu care aveau să se angajeze în luptă. Nu erau nici bine echipați sau aprovizionați. În cazul lor, ca și în cel al multor alte armate ale Revoluției Franceze, prea puțină atenție fusese acordată logisticii militare; existau prea puțini cărăuși și cai și un număr insuficient de catâri care să transporte proviziile peste Alpi. Unele rapoarte menționează că trupele nu aveau bocanci, erau lipsite de materiale și nu fuseseră plătite de luni de zile. Problemele de aprovizionare afectau eficiența în luptă și scădeau totodată moralul soldaților.[115]

Napoleon avea de partea sa anumite atuuri. Înțelegea slăbiciunile armatei austriece cu care avea să se înfrunte și se socotea pregătit să le exploateze: un număr insuficient de ofițeri în raport cu cel al soldaților, un formalism de natură să conducă la lipsă de flexibilitate pe câmpul de luptă și o structură administrativă destul de greoaie. Armata austriacă se mișca încet și impasibil, în parte din cauza procesului lent de luare a deciziilor și de comunicare.[116]

Nu ar trebui, însă, să zăbovim prea mult asupra dificultăților moștenite de Napoleon, căci situația era, totuși, promițătoare. Ofițerii de care dispunea erau oameni care, aidoma lui, fuseseră promovați pe baza meritelor, și nu a dreptului dobândit prin naștere. Napoleon le înțelegea atitudinea și devotamentul, calități pe care era pregătit să le

dezvolte și să le exploateze încă din momentul când a preluat comanda, inspirându-se din ideile reformiste de la finele secolului al XVIII-lea referitoare la redefinirea conceptelor militare, proces inițiat de autori și oameni de arme de mare renume, precum Guibert, Servan și Gribeauval. Nu se simțea constrâns de tacticile mai conservatoare ale armatei Bourbonilor și credea, în schimb, în virtuțile mișcărilor rapide în teren și în atacurile-surpriză, mai ales ca reacție la austriecii cei lenți și relativ predictibili. Mai credea cu destulă tărie și în propria judecată, în talentul său înnăscut de strateg pe câmpul de luptă, iar această încredere l-a ajutat să fie îndrăzneț și incisiv în luarea deciziilor. Odată instalat în fruntea noii armate, nu a pierdut vremea și și-a impus autoritatea asupra celor aflați sub comanda sa, mai ales asupra ofițerilor mai vârstnici și mai experimentați care îl înconjurau și care ar fi putut să persiste în clișee și intrigi dacă le-ar fi permis acest lucru. I-a impresionat cu cunoștințele sale și i-a supus voinței lui, un pas crucial în menținerea unității în rândurile soldaților și în asigurarea unei comenzi unice și eficiente. A acordat ofițerilor responsabilități concrete în luptă, responsabilități pe care cei mai tineri dintre ei, în mod special, le-au apreciat la justa valoare. Italia nu a fost doar scena unuia dintre cele mai grandioase triumfuri ale lui Napoleon; ea a impus lumii și viitori mareșali ai armatei imperiale, precum Augereau și Lannes, Sérurier și Masséna, care au servit sub comanda lui Napoleon, în calitate de comandanți de divizii.

Nu numai ofițerii aveau să se deprindă să aibă încredere în judecata lui; se știe că Napoleon și-a cultivat cu mare grijă soldații. Nu a uitat că și ei aveau temeri și slăbiciuni și a încercat să le câștige afecțiunea și devotamentul prezentându-li-se ca un general provenit din popor, un cunoscător al problemelor și al preocupărilor lor. Le explica de fiecare dată în

amănunt ce aștepta de la ei. Le dezvăluia cât se poate de clar obiectivele militare și țelurile strategice urmărite și știa să îi flateze ori de câte ori simțea că au nevoie de încurajări. O armată de oameni neplătiți și hrăniți inadecvat nu poate răspunde cu entuziasm la apeluri patriotice sforăitoare, lucru pe care el l-a înțeles ca nimeni altul. Astfel încât a insistat pe lângă comisarii însărcinați cu aprovizionarea cu hrană și materiale să le asigure oamenilor cele necesare; în martie 1796, de exemplu, nota cu satisfacție că mai multe companii furnizau trupelor sale carne, grâne și fân, în timp ce 1 600 de catâri urmau să ajungă pe front pentru a sprijini artileria.[117] A recurs și la oratorie pentru a-și convinge oamenii că aveau în frunte un general la fel ca oricare dintre ei, un bărbat care le împărtășea greutățile și disconfortul și care le înțelegea îngrijorările de zi cu zi. Într-o cuvântare adresată trupelor, pe care mai târziu avea să o cizeleze, transformând-o într-o declarație răsunătoare – dar, din păcate, apocrifă –, a descris câmpia lombardă drept un pământ unde aveau să găsească toate bogățiile, toată mâncarea și băutura la care ar fi putut visa. Cuvintele sale, sau cel puțin cele pe care avea să le consemneze ulterior pentru posteritate, au ajuns celebre: „Soldați“, a spus el, „sunteți flămânzi și goi. Guvernul vă datorează mult și nu poate să vă dea nimic... Vreau să vă conduc spre cele mai mănoase câmpii din lume. Provincii bogate și orașe mari vor fi în stăpânirea voastră; veți găsi acolo onoarea, gloria și bogăția.“[118] Fără a fi o invitație propriu-zisă la jaf, nici prea departe nu era: un mesaj pe care o armată neplătită și prost hrănită avea să-l aprecieze negreșit. Mai târziu, când trupele sale se pregăteau să ia cu asalt Mantova, avea să adauge o nouă promisiune, cea a păcii: „Pacea Europei, fericirea părinților voștri, acestea vor fi roadele curajului vostru. Să facem încă o dată ceea ce am făcut de atâtea ori în

trecut și Europa nu va mai pune niciodată la îndoială pretenția noastră de a fi cea mai puternică națiune din lume.“[119]

Nu a promis numai bogății; a subliniat că îi va conduce spre onoare și glorie, ceea ce nu putea avea drept rezultat decât succesul pe câmpul de bătălie. Pentru soldați, victoria nu însemna doar medalii și promovare, cu toate că Napoleon s-a grăbit să le promită și pe acestea. Victoria era cheia supraviețuirii lor. La fel ca oricare alt soldat, oamenii lui Napoleon admirau un general preocupat de nevoile lor și care îi răsplătea cu victorii în luptă, și asta în mare parte pentru că victoria ridica moralul, reducea numărul morților și, astfel, cruța armata de masacre inutile. Napoleon le-a oferit atât glorie, cât și mijloace de trai. Înainte de a veni în Italia, a studiat geografia țării și campaniile purtate anterior pe acest teatru de război; a luat și primele măsuri pentru securizarea traficului de coastă de care depindea aprovizionarea trupelor.[120] Și, foarte curând, avea să câștige o reputație uimitoare în calitate de general combatant. Într-adevăr, campania din Italia a fost cea care i-a asigurat lui Napoleon renumele de mare conducător militar, un om capabil să întoarcă soarta unei bătălii prin tactici strălucite, un strateg cu mintea mereu trează, apt să citească un câmp de luptă la fel ca pe o carte și să fie mereu cu un pas înaintea adversarului. Tactica aplicată de el nu diferea fundamental de cea folosită de trupele franceze în *Ancien Régime*: alcătuirea armatelor era puțin diferită de aceea din Războiul de Șapte Ani; armamentul rămăsese neschimbat în mare parte, iar manualele de instrucție erau aceleași ca pe vremea lui Ludovic al XV-lea. Modificări interveniseră în rapiditatea manevrelor și a reacției la atac, o viteză a fulgerului care i-a luat în mod repetat prin surprindere pe dușmani și care stătea practic la baza planului de luptă al lui Napoleon. Rapiditatea aceasta avea să conducă la o serie de victorii fără

precedent pe măsură ce Napoleon va înainta în Lombardia, înfrângându-i mai întâi pe piemontezi – punând capăt, în numai două săptămâni, unui război dur de uzură care dura de patru ani –, pentru a se îndrepta apoi împotriva grosului armatei austriece.[121] Era un început impresionant din punct de vedere tactic: își deplasase trupele într-o manieră rapidă și incisivă, profitând de mai marea lor manevrabilitate și apelând la artileria ușoară pentru a opri înaintarea inamică și a anihila atacurile-surpriză.

Fusese nevoit să se miște iute, deoarece austriecii încercaseră să preîntâmpine ofensiva lui printr-un atac surprinzător care a culminat cu prima bătălie adevărată purtată de Napoleon, la Montenotte, pe 10 aprilie 1796. Victoria obținută cu acest prilej și cucerirea fortărețelor de la Alba, Fossano și Cherasco nu numai că au sporit încrederea în luptă a francezilor, dar le-a asigurat și proviziile și armamentul de care duceau lipsă. A urmat traversarea fluviului Pad și capturarea Alessandriei, un important oraș aflat la răscruce de drumuri. Impactul psihologic a fost important și pentru oponenți, căci, chiar dacă francezii porneau, în general, la luptă în superioritate numerică, seria de înfrângeri a subminat moralul austriecilor, descurajându-i și consternându-i pe comandanții lor. Pierduseră bastioanele care ar fi putut încetini înaintarea francezilor, iar drumul spre Milano rămăsese expus și neprotejat. În plus, după acest rapid șir de înfrângeri și influențat de spaima răspândită prin intermediul poveștilor sinistre despre jafurile la care se dedau soldații francezi, regele Victor Amadeus al Sardiniei a cerut pacea și și-a retras trupele din coaliția împotriva Franței. Așa cum le-a spus Napoleon soldaților săi, realizările lor erau mari: obținuseră șase victorii la rând, cuceriseră pozițiile inamice și ocupaseră cea mai bogată parte din Piemont. Luaseră cincisprezece mii de

prizonieri și omorâseră sau răniseră peste zece mii de oameni. Și toate acestea le înfăptuiseră în condiții de mari lipsuri. „Ați câștigat bătălii fără a avea tunuri, ați traversat râuri fără poduri, ați făcut marșuri forțate fără bocanci, apă sau pâine.“[122] Campania nu se terminase însă. Următorul obiectiv al lui Napoleon era Milano, cucerirea capitalei Lombardiei fiind socotită o lovitură decisivă împotriva pozițiilor ocupate de austrieci în nordul Italiei.

Marșul francez asupra orașului Milano a fost, însă, întrerupt de defensiva austriacă a podului de la Lodi, peste râul Adda, urmată de o încleștare armată. Pentru posteritate, ea avea să devină una dintre luptele-cheie în ascensiunea militară a tânărului general, iar Napoleon o va exploata la maximum. Istoricii sunt, totuși, aproape unanimi în a aprecia această confruntare ca fiind una relativ minoră, implicând forțe armate modeste numeric și pierderi omenești destul de restrânse; și, dacă e să fie totuși considerată o victorie, francezii preluând controlul podului și al orașului, Bonaparte nu și-a atins toate obiectivele. Armata sa fusese încetinită din marș, iar comandantul austriac Beaulieu reușise să scape împreună cu trupele sale; nu se poate spune că Lodi ar fi pus capăt războiului din Lombardia. În schimb, Bonaparte a avut calea deschisă spre Milano, în timp ce Murat a cucerit Genova. Până la sfârșitul acelui an, Napoleon a ieșit victorios la Modena, a semnat un tratat cu Napoli și a securizat Verona. S-a angajat, totodată, într-o nouă bătălie, de data aceasta cu rezultat mai concludent, cu austriecii, la Arcola, un alt pod făcut celebru de campania sa militară, și a cucerit orașul după trei zile istovitoare de luptă.

Războiul dintre cele două armate epuizate și ajunse la capătul puterilor a continuat pe durata iernii, până în februarie 1797, când Napoleon și-a jucat așii la Rivoli, unde i-a împrăștiat

pe austrieci în munții din împrejurimi și a capturat Mantova, un oraș-fortăreață bine apărat. Urmările au fost cruciale. O garnizoană austriacă formată din 30 000 de oameni s-a predat; Napoleon l-a forțat pe papă să semneze la Tolentino un tratat prin care se obliga să nu mai acorde sprijin Austriei, în timp ce el însuși a pornit spre Viena. La început, arhiducele austriac a refuzat orice armistițiu sau vreo ofertă de pace. Însă, în aprilie, a fost nevoit să accepte termenii propuși de Napoleon. Austriecii au cedat Franței Belgia și Olanda, împreună cu malul vestic al Rinului și cu Insulele Ionice; au recunoscut și Republica Cisalpină, republica-soră formată din inițiativa lui Napoleon prin unirea teritoriilor austriece din Lombardia. La Paris, condițiile impuse adversarilor învinși de către Napoleon au fost aclamate ca o dovadă a genialității tânărului general, cu toate că, în Italia, au existat voci care au deplâns sacrificarea prea ușoară a Veneției – unii ar putea să o descrie drept un act de „trădare“ – pentru parafarea înțelegerii. Tratatul de pace întâmpinat cu atâta entuziasm a fost finalizat în toamna următoare, la Campo Formio, fiind unul dintre acele extrem de rare documente diplomatice care pare să fi fost dictat de un general combatant fără a cere acordul conducerii politice a țării.[123] A fost un moment în care Napoleon și-a arătat caracterul impetuos, dar și disprețul față de amabilitățile convenționale ori prioritățile diplomatice. Angajându-se în negocierile de pace, el și-a depășit evident autoritatea de general. Evenimentele au demonstrat însă și altceva – ambiția lui politică, nu numai militară. Napoleon a dorit cu tot dinadinsul să ajungă la o înțelegere și să prezinte Parisului un *coup* diplomatic de natură să-i sporească triumful militar, triumf care avea să îl prezinte într-o lumină nouă și diferită. Deja își clădise o reputație ca soldat. Acum devenise diplomat și pacificator.

Italia a fost locul în care Napoleon și-a consacrat renumele de geniu militar, atât în sinea lui, cât și în rândul subordonaților. După victoria de la Lodi, avea el să relateze mai târziu, „nu m-am mai considerat un simplu general, ci un om chemat să decidă soarta popoarelor. Atunci mi-am dat seama că pot cu adevărat să devin un actor decisiv pe scena noastră națională. În acel moment s-a aprins scânteia marii mele ambiții.“[124] Și, deși afirmația sa pare prea puțin plauzibilă – în sensul că și înainte de Lodi au existat nenumărate semne care anunțau că tânărul Bonaparte nutrea visuri de grandoare –, ea merită totuși o analiză mai amănunțită. Pentru că, la urma urmei, ce lucru realizase Napoleon până atunci să justifice o asemenea atenție publică? Ce a însemnat Lodi pentru el? Această bătălie, considerată în general o înfruntare minoră din punct de vedere militar, va ajunge să ocupe un loc central în mitul napoleonian pe care el însuși se va strădui cu atâta ardoare să îl cultive. A fost, într-adevăr, o luptă crâncenă, dar nu o încleștare de proporții între două armate. A fost, însă, în același timp, primul exemplu de dispunere rapidă a forțelor armate pe câmpul de luptă, care avea să devină versiunea personală a *Blitzkrieg*-ului lui Napoleon și, ca atare, poate fi socotită ca având o semnificație mai largă. Istoricul militar englez Spenser Wilkinson, care nu își ascunde admirația față de Napoleon tacticianul, descrie importanța bătăliei în termeni ambigui:

> Cele patru săptămâni de campanie care s-au încheiat la Lodi au arătat lumii un mare comandant. A fost sămânța și chiar mai mult decât sămânța din care vor răsări toate viitoarele fapte vitejești ale lui Napoleon. A ilustrat toate principiile sale: distribuirea originală a trupelor în trei grupuri sau tabere, amplasate la circa 16 kilometri distanță între ele; concentrarea rapidă a trupelor printr-un marș început înaintea ivirii zorilor; capturarea unei poziții centrale, din care să fie lovite simultan batalioanele dispersate ale inamicului; întreruperea comunicațiilor oponentului; dispunerea diviziilor de luptă ca o plasă pentru a încercui

> flancurile adversarilor; retragerea în interiorul plasei pentru a învălui dușmanul; combinarea atacului frontal cu unul surpriză pe flanc; folosirea unei ape curgătoare pentru a masca mișcările îndreptate împotriva ariergardei inamice; asigurarea superiorității forței angajate pe câmpul de bătălie; și, mai presus de orice, rapiditatea nemaiîntâlnită a atacului și energia continuă, nesfârșită a acțiunii.[125]

Dacă este să-i dăm crezare lui Wilkinson, atunci nu ne-ar fi greu să ne imaginăm de ce Napoleon a acordat o asemenea importanță bătăliei și nici de ce campania din Italia, în general, i-a oferit oportunități atât de mari pentru a-și clădi reputația de care avea să se bucure în Franța atât în ochii Directoratului, cât și în cei ai opiniei publice. Procesul mitologizării, căruia avea să-i dedice o bună parte din energia sa pe tot parcursul carierei, începuse deja.

Dintre numeroasele sale realizări din Italia, manipularea abilă a comunicațiilor și stăpânirea perfectă a artei propagandei s-au dovedit a fi cu nimic mai prejos decât calitățile demonstrate pe câmpul de bătălie. Deja poseda abilități oratorice și știa să aprecieze la justa valoare importanța creării unei imagini de erou, atribute cu care ar fi putut rivaliza cu orice lider politic dintr-o epocă mai recentă și mai bine servită de mijloacele de comunicare în masă. Avea capacitatea de a alege cuvintele potrivite și putea relata o poveste în concordanță cu starea de spirit a publicului larg. Știa să simtă pulsul momentului; în acest sens, ca și în multe altele, s-a dovedit a fi o figură remarcabil de modernă într-o epocă a monarhiilor absolutiste, a elitelor precis definite și a electoratelor restrânse. Lucru notabil, de îndată ce a ajuns la putere, avea să manipuleze lumea artistică, dar și pe cea publicistică, alegând tematicile concursurilor de creație, bazându-se puternic pe jurnaliști și restabilind monopolul Parisului în comerțul cu cartea. Dintr-un om care se prezentase în tinerețe ca un adevărat fiu al Iluminismului, a ajuns să

controleze presa, fiind prea puțin interesat să încurajeze libertatea de expresie. În 1796, în Italia, preocupările sale privind comunicarea cu masele au fost totuși diferite. Dorea să-și promoveze imaginea publică, să-și creeze un statut de erou și să devină o legendă. Considera aceste deziderate personale ca având un rol militar important în influențarea civililor, în subminarea moralului inamicului și în sporirea încrederii în sine a trupelor. Propaganda la care a recurs s-a desfășurat atunci, dar și ulterior, pe multiple planuri. Cuvântările în fața armatei, proclamațiile către locuitorii orașelor asediate, articolele publicate în ziarul oficial al guvernului, *Le Moniteur*, toate acestea au făcut parte dintr-un proces complementar de autopromovare.[126]

Mesajele lui Napoleon vizau, în mod deliberat, audiențe și scopuri diferite. Primul dintre destinatari era armata însăși, caz în care Bonaparte s-a dovedit a fi un publicist creativ, folosindu-se de știri bine alese pentru a-i elogia pe soldați, a le spori încrederea și a le ridica moralul. Presa militară nu a fost invenția sa: Revoluția, și mai ales regimul iacobin, dăduseră naștere unei adevărate tradiții a ziarelor scrise de și pentru armată, exemple în acest sens fiind atât *Soirée du camp*, foaie cu un puternic mesaj politic editată de Carnot și care era distribuită trupelor de pe întreg cuprinsul Franței, cât și ziarele locale, limitate ca informații și circulație la o singură armată, și adesea la o singură frontieră. Soldații le parcurgeau cu aviditate, înghițind pe nemestecate rapoarte optimiste despre evoluțiile de pe alte fronturi, gazetele jucând un rol semnificativ în asigurarea încrederii și a liniștii trupelor.[127] În cursul anului 1797, Napoleon a creat și finanțat două astfel de ziare, ambele scrise de oameni din armată – mai întâi *Courrier de l'Armée d'Italie*, apoi, câteva zile mai târziu, efemerul *La France vue de l'Armée d'Italie*, ambele circulând printre militari,

cu toate că vizau și cititori din cercurile politice, fragmente și articole întregi fiind reproduse de presa parizianǎ.[128] Cele două ziare variau subtil în ton: în timp ce *Courrier* curta noua elită revoluționară, cea de-a doua gazetă se adresa în mod special elementelor mai tradiționaliste din societățile franceză și italiană.[129] Amândouă urmăreau să insufle un sentiment de mândrie și de profesionalism în rândurile trupelor și să le țină la curent cu cele mai importante evenimente politice de acasă. Prin presa armatei, ca și prin proclamațiile optimiste către soldații săi (unele dintre acestea fiind citate în paragrafele precedente), Napoleon a reușit că creeze un mijloc de comunicare puternic și direct cu oamenii săi și să le deștepte cele mai intense emoții. Acesta era, de altfel, rolul tradițional al ziarelor în vreme de război: să întrețină încrederea soldaților în cauza pentru care luptau și să tulbure și submineze moralul adversarilor.[130] În acest scop se impunea folosirea unui limbaj special, de natură să creeze o relație de comunicare specială.[131]

Trupele au fost, însă, rareori ținta principală a propagandei lui Napoleon, chiar și atunci când luptele erau în plină desfășurare. A folosit ziarele pentru informarea opiniei publice de acasă cu privire la faptele de vitejie ale armatei în Italia, imaginea tânărului general pe care o prezentau ele fiind apropiată de cea a eroului clasic. Bonaparte era înfățișat drept strategul suprem, capabil să-și conducă oamenii spre glorie; un gânditor militar care îi întrecea în inteligență pe orice generali inamici; un om capabil de decizii incisive, chiar impetuoase, de natură să întoarcă soarta unei bătălii și a mii de soldați. Fiind el însuși numit pe criterii politice și, prin urmare, perfect conștient de datoria pe care o avea față de oameni precum Saliceti și Barras pentru ascensiunea sa rapidă, Napoleon înțelegea cât de important era ca Parisul să-i cunoască realizările, strategiile îndrăznețe, deplasările fulgerătoare ale

trupelor, victoriile decisive în slujba guvernului. A fost suficient de viclean pentru a aprecia valoarea unei prese favorabile, care să-i aloce prima pagină și să-l mențină în atenția opiniei publice. Cum Italia nu constituia pentru Directorat principalul teatru de război, fără oxigenul publicității el risca să fie exilat de pe prima pagină a ziarelor, ignorat ca general al unei armate minore, implicată într-un conflict de importanță secundară. Lucru pe care dorea să îl împiedice cu orice chip. A ales ca editori oameni cu experiență atât în jurnalism, cât și în politica revoluționară și care păstraseră relații cu capitala: pe fostul iacobin Marc-Antoine Jullien, pentru *Courrier*, și pe mai moderatul Regnault de Saint-Angély, pentru *La France*.[132] Știrile au fost strategic plasate în gazetele naționale publicate la Paris, în momente socotite ca având impact maxim. Strategia aceasta a fost pusă în aplicare cu o precizie aproape militară. Din clipa când, în aprilie 1796, a început campania din Italia, armata lui Bonaparte a apărut în presa franceză mai des decât oricare altă armată operațională. Știri despre ea au fost publicate, desigur, în oficiosul guvernamental *Le Moniteur*, însă au fost plasate și în periodice de orientare mai polemică. În lunile de după septembrie 1796, de pildă, conservatorul *Nouvelles Politiques*, din al cărui corp editorial făcea parte și extrem de influentul Charles Lacretelle, se afla în relații apropiate cu o grupare puternică formată din deputați ai dreptei moderate în consiliile legislative, fiind astfel mijlocul de propagandă ideal pentru exercițiile de autoproslăvire ale lui Napoleon.[133] *Nouvelles Politiques* difuza informații de pe toate fronturile franceze și despre toate cele patru armate aflate, în acel moment, în campanie. Însă cele mai multe știri au fost rezervate Armatei din Italia, menționate în nu mai puțin de 66 de numere apărute într-o perioadă de șase luni. Iar, în 31 dintre acestea, Bonaparte a fost prezentat raportând o victorie. Puține relatări cuprindeau

referiri la înfrângeri sau la contraatacuri inamice, prin urmare cititorilor le era greu să nu asocieze campania din Italia cu seria neîntreruptă de succese ale armatei franceze și să nu identifice imaginea tânărului general cu victoria și gloria militară.[134]

Aceasta fusese, desigur, intenția lui Bonaparte încă de la început, să utilizeze fără rușine ziarele pe care le controla sau finanța ca pe o sursă de autopromovare, asigurându-se ca, în lupta acerbă dintre facțiunile politice care a caracterizat epoca Directoratului, numele său să nu fie întinat sau, și mai rău, uitat. Pentru a spori impactul campaniei sale de presă, în februarie 1797 a lansat un nou ziar, purtând titlul sugestiv *Journal de Bonaparte et des hommes vertueux*, tipărit și distribuit la Paris. Și această publicație aducea elogii Armatei din Italia și victoriosului ei comandant, făcând din viteza de deplasare a trupelor, din strategia de campanie și din bravura soldaților teme recurente. Cât despre Bonaparte însuși, mesajele sale erau fidel reproduse, iar geniul îi era lăudat. Încă de la primul număr, pe frontispiciul ziarului a fost inserat un text în care Napoleon era comparat cu un ilustru general al Antichității („Hannibal a dormit la Capua, dar Napoleon nu doarme la Mantova“).[135] Ziarul aborda și subiecte legate de dușmanii cu care se înfrunta Armata din Italia, regaliști față de care Napoleon nu era dispus să facă nici un compromis și preoți *émigrés* care, în opinia generalului, puteau fi lăsați în pace, având în vedere că nu existau legi care să le interzică prezența în Italia. Ocazional, publicația nu ezita să critice Directoratul ori să compare inactivitatea politicienilor Franței și corupția acestora cu vigoarea și cu judecată incisivă a lui Napoleon.[136] Ziarul era văzut, pe drept cuvânt, ca fiind cu mult mai mult decât un vector de informare a unui public care-l admira. Era purtătorul de cuvânt al ambițiilor tot mai mari ale lui Bonaparte, calitățile de care dădea dovadă în Italia fiind

înfățișate ca aparținând unui lider și unui vizionar, unui om grandios și de mare viitor.

Napoleon a exploatat și talentele altora, artiști și oameni de litere. Versificatorii s-au întrecut în licențe poetice pentru a da lustru imaginii sale, folosind cuvinte precum „invincibil“ și „nemuritor“ în ode și elogii care îi erau dedicate, impactul său pe câmpul de bătălie fiind prezentat drept imediat și întotdeauna decisiv. Într-adevăr, după Arcola, armata lui Napoleon s-a transformat într-una de neînfrânt, autorii sugerând că apariția lui Bonaparte era suficientă pentru a decide soarta luptei. A fost recreat ca o figură providențială, imaginea-cheie din Mitul Salvatorului de peste câțiva ani. „Dușmanii fug, regii capitulează, totul se evaporă și tremură la auzul numeleui său.“[137] Ceea ce poeții au făcut în scris, dramaturgii au adus pe scenă, în lumea teatrului parizian, devenită în timpul Revoluției și al Republicii Thermidoriene un focar de manifestare a politicilor partizane și a atacurilor satirice. Chiar și în această etapă de început a carierei, Bonaparte a arătat un interes susținut față de teatrul parizian, fiind conștient de importanța modului în care era înfățișat pe scenă. În 1797, s-au jucat o mulțime de piese având ca subiect victoriile repurtate de el în Italia sau capitularea orașului Mantova, gloria și răsunetul evenimentelor din Italia fiind privite drept o distragere bine-venită a atenției de la scena politică destul de lipsită de strălucire din Franța. În 1798, însă, parizienii amatori de teatru au început să aplaude cu același entuziasm sfârșitul războiului și semnarea păcii la Campo Formio. Mulți păreau sătui de bătălii și de asasinate; cea care aprindea de acum mai viu imaginația publicului era perspectiva păcii, o pace câștigată prin curaj militar și prin scânteia de geniu a unui singur om.[138] Mitul napoleonian a căpătat noi forme, personajul fiind aclamat drept marele

pacificator al epocii.

Pictorii și artiștii și-au adus și ei contribuția la popularizarea succeselor tânărului general. Portretul său a ajuns o imagine ușor de recunoscut de către marele public. Cu toate că, în această perioadă, Bonaparte nu dispunea de oportunitățile și de resursele de care se va bucura în epoca imperială, când a putut angaja cei mai buni artiști ai Europei și stabili temele concursurilor premiate de Academie, strălucirea și sentimentele intense stârnite de campania sa au atras în Italia mulți pictori și gravori, majoritatea veniți pe cheltuială proprie, dornici să realizeze portretele generalilor victorioși și să ilustreze cele mai dramatice scene de bătălie. Încă din vremea în care Napoleon se mai afla în Italia, astfel de gravuri și de statui au început să apară în saloanele pariziene, unele dintre ele fiind curând copiate de artiști populari care au știut să profite de moment. Nici un alt general nu a putut rivaliza cu el în privința expunerii mediatice ori artistice. S-a străduit, de asemenea, din răsputeri să atragă interesul unora dintre cei mai mari artiști ai epocii, printre care pictorul milanez Andrea Appiani și tânărul francez, elev al lui David, Antoine-Jean Gros, pe care a reușit să îi convingă să-i imortalizeze în ulei imaginea. Appiani este cel care a realizat primul portret al tânărului Bonaparte, care, la începutul anului 1797, era deja gravat și comercializat pe scară largă. Cât despre Gros, acesta a fost atent curtat de Napoleon și încă și mai asiduu de către Joséphine, devenind un fel de portretist oficial, un obișnuit în cercul elitei care, aproape ca o curte regală, îl înconjura pe Bonaparte la palatul de la Mombello. Principalele sale realizări din această perioadă au constat dintr-o serie de portrete ale apropiaților lui Bonaparte, la loc de cinste aflându-se Joséphine și Berthier, șeful de stat-major al lui Napoleon, precum și celebra pânză *Bonaparte la podul de la Arcole.*[139] Tabloul i-a plăcut atât de mult

lui Napoleon, încât i-a oferit lui Gros suma de 250 de ludovici pentru a face litografii după el, lucrări care au ajutat la popularizarea imaginii viitorului împărat în toată Europa. Totuși, pictura nu a fost expusă la salonul de la Paris decât în 1801, în perioada Consulatului.[140]

Semnarea Tratatului de la Campo Formio, urmată de congresul de la Rastadt, a însemnat, așa cum era de așteptat, de altfel, încetarea bruscă a activității militare a lui Napoleon, iar pacea nu este, în mod necesar, un lucru de bun augur pentru un general ambițios. Documentele diplomatice trebuiau finalizate, motiv pentru care Directoratul l-a trimis la Rastadt, acordându-i puteri diplomatice depline. În plus, el avea, fără îndoială, de rezolvat și anumite probleme personale. Din clipa în care plecase în Italia, la numai trei zile după căsătorie, începuseră să circule zvonuri că Joséphine nu îi răspundea cu aceeași afecțiune – după cum am arătat, oricum nu obișnuia să-i răspundă la scrisori – și că ducea la Paris, în văzul tuturor, o viață de femeie de lume, fără a-și ascunde infidelitățile și căutând satisfacția sexuală oriunde putea. În momentul întoarcerii lui Napoleon din Italia, ea își luase ca amant un tânăr locotenent de husari, pe nume Hyppolite Charles, căruia i-a rămas devotată cel puțin doi ani; avea să o rupă cu el abia în vara anului 1799, când soțul era din nou plecat, de data aceasta în Egipt.[141] Revenirea acasă a lui Bonaparte a fost, așadar, jenantă, în ciuda elogiilor care îi erau adresate și a adulației populației pariziene. Napoleon se temea de lâncezeală și fusese dintotdeauna dornic de acțiune, fapt care făcea ca permisiile prelungite să i se pară greu de suportat; în plus, din câte se pare, unii dintre Directori se săturaseră de popularitatea lui și de abilitatea sa de a mobiliza sprijin politic. Cum putea fi, totuși, folosit în modul cel mai potrivit și totodată cel mai sigur? La început s-au gândit să-l numească în fruntea noii armate care se

pregătea să invadeze Anglia, o forță ce urma să cuprindă mulți dintre oamenii care luptaseră alături de el în nordul Italiei. Dar, în martie 1798, a avut loc o schimbare bruscă a frontului. S-a renunțat la traversarea Canalului Mânecii și la invadarea Angliei, Directoratul hotărând să recurgă la o altă formă de atac asupra Marii Britanii și a imperiului său, idee care prezenta și avantajul trimiterii departe, dincolo de hotarele Europei, a celui mai neînfricat general de armată. Pentru a-i disloca pe britanici din subcontinentul indian trebuia găsită o nouă cale spre India, un drum care să nu implice înconjurarea Africii pe la Capul Bunei Speranțe. Așa se face că Directoratul și-a îndreptat atenția către Orient și Mediterana. În aprilie, s-a anunțat crearea Armatei Orientului, avându-l drept comandant-șef pe Napoleon. Pe 19 mai, el a părăsit Toulonul, îmbarcându-se cu destinația Egipt.

---

[107] Emmanuel de Las Cases, *Le Mémorial de Sainte-Hélène*, Marcel Dunan, ed., Paris, 1951, pp. 117–118

[108] Geoffrey Ellis, *Napoleon,* Londra, 1997, pp. 22–23

[109] Napoléon Bonaparte, scrisoare către Joseph Bonaparte, 20 octombrie 1795, *Correspondance générale*, vol. 1, p. 271

[110] Napoléon Bonaparte, scrisoare către Joseph Bonaparte, 1 noiembrie 1795, *Correspondance générale*, vol. 1, p. 273

[111] Steven Englund, *Napoleon*, p. 198

[112] Luigi Mascilli Migliorini, *Napoléon*, p. 86

[113] Jean-Paul Bertaud, *La Révolution armée. Les soldats-citoyens de la Révolution Française,* Paris, 1979, pp. 174–176

[114] Englund, *Napoleon*, pp. 99–100

[115] Alan Forrest, *The Soldiers of the French Revolution,* Durham, Carolina de Nord, 1990, pp. 126–144

[116] Martin Boycott-Brown, *The Road to Rivoli. Napoleon's First Campaign*, Londra, 2001, p. 444

[117] Napoléon Bonaparte, scrisoare către Chauvet, *commissaire ordonnateur en chef*, în Genova, 27 martie 1796, *Correspondance générale*, vol. 1, p. 301

[118] Philip Dwyer, *Napoleon: The Path to Power, 1769–1799,* Londra, 2007, pp. 200–201

[119] Jean Thiry, *Bonaparte en Italie, 1796–1797,* Paris, 1973, p. 351

[120] Spenser Wilkinson, *The Rise of General Bonaparte,* Oxford, 1930, p. 80

[121] Englund, *Napoleon*, p. 100

[122] Napoléon Bonaparte, *Oeuvres littéraires et écrits militaires*, ed. Jean Tulard, Paris, 2001, vol. 3, p. 109

[123] Relatarea detaliată a campaniei militare a lui Napoleon în Italia se poate găsi în Alan Schom, *Napoleon Bonaparte,* New York, 1997, pp. 43–60.

[124] Jean Tulard, *Napoléon. Les grands moments d'un destin*, Paris, 2006, p. 97

[125] Wilkinson, *The Rise of General Bonaparte*, p. 142

[126] Robert B. Holtman, *Napoleonic Propaganda,* Baton Rouge, Louisiana, 1950, pp. 244–245

[127] Marc Martin, „Journaux d'armées au temps de la Convention", *Annales historiques de la Révolution française* 44, 1972, pp. 567–605

[128] Dwyer, *Napoleon: The Path to Power*, pp. 306–308

[129] Philip G. Dwyer, „Napoleon Bonaparte as Hero and Saviour. Image, Rhetoric and Behaviour in the Construction of a Legend", *French History* 18, 2004, p. 386

[130] Jean-Paul Bertaud, *Guerre et société en France de Louis XIV à Napoléon Ier,* Paris, 1998, p. 147

[131] Nada Tomiche, *Napoléon écrivain,* Paris, 1952, p. 206

[132] Alan Forrest, „Propaganda and the Legitimation of Power in Napoleonic France", *French History* 18, 2004, p. 433

[133] Jeremy D. Popkin, *The Right-Wing Press in France, 1792–1800,* Chapel Hill, 1980, p. 22

[134] Wayne Hanley, *The Genesis of Napoleonic Propaganda, 1796 to 1799,* New York, 2005, pp. 48–49

[135] *Journal de Bonaparte et des Hommes Vertueux*, numărul 1, 18 februarie 1797

[136] *Ibid*., numărul 8, 27 februarie 1797

[137] Jean-Yves Leclercq, „Le mythe de Bonaparte sous le Directoire, 1796–1799", *mémoire de maîtrise*, Université de Paris–I, 1991, p. 162

[138] Dwyer, *Napoleon: The Path to Power*, p. 319

[139] David O'Brien, *After the Revolution: Antoine-Jean Gros, Painting and Propaganda under Napoleon,* University Park, Pennsylvania, 2006, p. 39

[140] Hanley, *The Genesis of Napoleonic Propaganda*, p. 132

[141] Dwyer, *Napoleon: The Path to Power*, pp. 471–472

CAPITOLUL 5
MIRAJUL ORIENTULUI

Decizia de a-l trimite pe Bonaparte în Egipt și de a concentra o parte atât de substanțială din efortul militar înnoit al Franței într-un război colonial a părut ciudată în ochii multora, mai ales prin prisma energiei considerabile cheltuite de Directorat în lunile precedente în vederea planificării unei invazii de proporții a Angliei. Marea Britanie devenise pentru liderii politici ai țării cel mai periculos și mai hotărât dintre inamicii Franței, o putere colonială pregătită să-și folosească marea bogăție pentru a împiedica expansiunea Franței pe continent și să-și asume rolul principal în contrarevoluția din Europa. Circumstanțele pentru un atac asupra Angliei păreau favorabile, având în vedere acțiunile subversive radicale din Londra, revoltele navale de la Nore și Spithead și zvonurile insistente legate de iminența unei răscoale în Irlanda. Directorii aveau motive întemeiate ca să presupună, în 1796 și 1797, că momentul lor sosise și că puteau măcar nutri speranța înfrângerii rezistenței celui mai înverșunat și mai prosper dușman al Franței. Deja declanșaseră un război economic împotriva Marii Britanii și deveniseră tot mai intoleranți față de ceea ce ei interpretau drept intransigența britanică față de ideea realizării păcii, manifestată prin refuzul acceptării unui compromis legat de teritoriile cucerite de Franța în Italia și, în special, de-a lungul estuarului Scheldtului. Acesta era, așadar, contextul în care Bonaparte a fost numit în fruntea Armatei din

Anglia pentru a pregăti planurile de invazie. În 1798, au apărut însă motive întemeiate să se concluzioneze că momentul – dacă existase cu adevărat vreodată – trecuse și că o invazie reușită a Angliei ar fi presupus mobilizarea unor resurse uriașe, mai presus de capacitățile flotei franceze.

Situația flotei franceze era cu adevărat îngrijorătoare și Bonaparte, după un tur al porturilor navale, și-a dat seama rapid că ideea unui atac frontal direct de pe mare era, în cel mai bun caz, riscantă și, în cel mai rău, jalnic de eronată. Pe de altă parte, după cum a raportat el Directoratului în februarie 1798, existau poate strategii alternative mai promițătoare de a ataca Anglia și interesele sale. Un atac ar fi avut șanse mai mari de reușită dacă ar fi fost purtat terestru, dinspre Hanovra și Hamburg, lovind în comerțul Angliei cu Germania și cu nordul Europei, a arătat el; sau, pe mare, printr-o acțiune îndreptată împotriva coloniilor britanice, unde Marina Regală britanică ar fi fost mai puțin concentrată, iar armatele – răspândite pe teritorii mai întinse. A treia strategie propusă de Napoleon a fost declanșarea atacului dinspre Levant, cu scopul de a provoca pierderea supremației Angliei în estul Mediteranei și de a „amenința comerțul ei cu Indiile“[142]. În acel moment, el nu a oferit Directoratului nici o informație referitoare la propriile preferințe, însă avusese grijă să sădească deja în mințile multora ideea că una dintre modalitățile de a opri scurgerea bogățiilor spre Marea Britanie era tăierea legăturilor ei de comunicare cu coloniile, în special cu cea mai prosperă dintre acestea, India. Un atac asupra Egiptului ar fi reprezentat un mecanism de distrugere a puterii britanice pe subcontinentul indian; ar fi asigurat totodată Franței o dulce răzbunare pentru repetatele înfrângeri coloniale suferite din partea britanicilor în acel secol. Directorii – sau cel puțin majoritatea lor – se pare că au fost convinși de acest ultim argument, cu atât mai mult cu

cât numărul de vase necesare și totalul resurselor ce urmau a fi mobilizate pentru atacarea Egiptului nu reprezentau decât o fracțiune din ceea ce se plănuise a fi alocat pentru invadarea Angliei.

Începând cu domnia lui Ludovic al XIV-lea, francezii visaseră periodic să cucerească Egiptul. Choiseul luase ideea în considerare după pierderea Canadei franceze și a coloniilor din India, însă Vergennes se opusese, preferând să ofere sprijin francez coloniștilor americani răsculați împotriva Angliei în 1778.[143] Bonaparte însuși era, în mod cert, atras de ideea de a conduce un asalt militar asupra Egiptului, fie cu scopul de a-și promova propriile interese, fie pentru a impune o nouă politică colonială care să nu implice comerțul cu sclavi. Entuziasmul său față de o asemenea politică este atestat de contemporani, și în special de către apropiați. Dintre aceștia, unul dintre cei mai credincioși a fost Bourrienne, fost coleg de clasă cu Bonaparte la Brienne, care avea să îi devină secretar particular. El ne-a lăsat ceea ce pretindea a fi o redare fidelă a gândurilor și a vorbelor stăpânului său, cu toate că, ulterior, o mare parte din acestea aveau să fie demontate ca fiind pură fantezie.[144] Bourrienne relatează că, încă din 1797, Bonaparte ar fi prezis că „nu e departe vremea când, dacă vom dori cu adevărat să distrugem Anglia, va trebui mai întâi să preluăm controlul asupra Egiptului“. Tot Bourienne pretinde că Napoleon i-ar fi scris noului ministru de Externe, Talleyrand, amintindu-i de importanța strategică a Egiptului, adăugând că acolo exista un vid de putere ce aștepta să fie ocupat, un teritoriu care „Îi aparține lui Dumnezeu Însuși“[145]. Cert este că Napoleon a fost de timpuriu convins de necesitatea unui atac în estul Mediteranei. O sursă mult mai demnă de încredere, Miot de Melito, susține că, încă de pe când se afla în Italia, pregătind tratatul de la Campo Formio, Napoleon ar fi avut în vedere o

posibilă invazie a Egiptului.[146] Marele uneltitor Talleyrand a intrat bucuros în acest joc diplomatic, atras rapid de visul măreț de transformare a Nilului într-un curs de apă controlat de francezi, ca și de tăierea, în acest fel, a punților de comunicare ale Angliei cu cea mai bogată dintre coloniile sale, India. A înțeles că, din motive politice, el însuși, și nu Bonaparte, trebuia să preia inițiativa, având în vedere că Directorii se străduiau cu mare zel să păstreze puterea politică în mâinile lor și manifestau o neîncredere instinctivă față de tânărul general care dictase termenii păcii de la Campo Formio. Însă nu erau, desigur, atât de naivi încât să se lase înșelați de mașinațiunile politice ale lui Talleyrand, de altfel relativ transparente, și nici de cele două rapoarte pe care acesta le-a prezentat, exagerând amenințarea reprezentată de Turcia pentru a justifica un atac francez în Levant.[147] S-au lăsat, însă, convinși de perspectiva promițătoare a unei campanii în Africa de Nord, cu toate că, atunci când și-au dat, în fine, acordul pentru expediție, au făcut-o cu mari rezerve. Napoleon nu făcea nici un secret din faptul că se plictisea la Paris și că era nerăbdător să se îmbarce într-o nouă aventură glorioasă. Ultimul lucru de pe lume pe care îl dorea Directoratul era să predea inițiativa politică în mâinile mult prea ambițiosului general.

A sosit acum momentul să ne întrebăm de unde provenea acest miraj al Orientului și de ce Napoleon a părut atât de entuziasmat de ideea unei incursiuni în Egipt. Întreaga operațiune se anunța a fi cu totul deosebită de ceea ce cunoștea, o lume a armatelor de uscat și a marșurilor prelungite, a atacurilor de artilerie asupra orașelor și fortificațiilor, o lume a trecătorilor alpine și a întinselor câmpii lombarde. Acum, armata sa avea să se confrunte cu un peisaj complet diferit și cât se poate de necunoscut, un peisaj al nisipurilor și al deșertului, dar și al templelor și piramidelor, al mormintelor

antice și al sfincșilor, al deplasării trupelor într-o căldură nimicitoare, de care puțini europeni avuseseră parte. Egiptul spre care se îndreptau nu era doar o țară străină ca oricare alta. Era o cultură din care francezii înțelegeau prea puțin, dar care îi fascina, o civilizație străveche cu secrete bine ascunse, ritualuri religioase ciudate, o lume a soarelui și a umbrelor, a caselor bine ferecate și a curților împrejmuite de ziduri, a fețelor acoperite de văluri și a robelor lungi și largi. Era, mai presus de orice, așa cum avea să remarce după debarcarea la Alexandria gravorul Vivant Denon, prietenul și sfătuitorul în probleme culturale al lui Napoleon, un pământ al tăcerii profunde. Nici o conversație pe străzi, nici un hohot de râs, nici urmă de copii care să se zbenguie ori de câini care să latre – asta li s-a înfățișat francezilor. Egiptul părea un tărâm profund melancolic, neprimitor, cufundat cu totul în sine, și, astfel, a rămas în ochii soldaților francezi imaginea emblematică pe care au păstrat-o despre Africa de Nord și mai ales despre Islam. „Primul lucru pe care l-am zărit“, nota Denon la sosirea în Alexandria, „a fost un cimitir mare, cu nenumărate morminte din marmură albă care acopereau solul de culoare albă; câteva femei scheletice, înfășurate în haine lungi, zdrențuite, au apărut ca niște fantome, rătăcind printre aceste monumente; tăcerea era spartă doar de țipetele ereților, în timp ce ele înconjurau sanctuarul morții.“ Era o imagine sumbră care, în mințile francezilor, contrasta puternic cu pitorescul și vioiciunea orașelor europene pe care le lăsaseră în urmă.[148]

Imaginea aceasta a prins însă contur abia după ce armata franceză ajunsă în Egipt a pornit să cunoască țara și locuitorii ei. Înainte de a părăsi teritoriul Franței, numeroase mărturii atestă fascinația pe care toți – inclusiv Napoleon – o simțeau față de Orient, o fascinație ce cuprinsese tot Occidentul în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Egiptul nu era

considerată o societate săracă sau subdezvoltată: la acea vreme, era văzut drept o țară bogată și înaintată din punct de vedere artistic, o parte a Imperiului Otoman care purta un comerț înfloritor cu Europa și mai ales cu Franța. Egiptul era celebru pentru sculpturile sale delicate în lemn și pentru îndemânarea meșteșugarilor, iar vizitatorii europeni întorși acasă povesteau despre palate opulente și piețe animate, în special cele din orașe precum Cairo, Rosetta și Alexandria. Cairo era o capitală sudică în toată puterea cuvântului, un oraș comercial întins, cu legături puternice în întreg bazinul mediteraneean. Însă aceste circumstanțe fericite se schimbaseră rapid în rău ca urmare a instabilității politice cronice. Vechiul imperiu egiptean cedase de mult puterea Turciei și tulburările erau la ordinea zilei. În 1766, țara fusese zguduită de venirea la putere a emirului Ali Bey, care răsturnase jugul otoman și își impusese propriul regim autocratic. A urmat o criză politică; Ali Bey a fost asasinat în 1773, fapt care a adâncit instabilitatea politică și declinul economic, ducând, în 1786, la o tentativă de scurtă durată a Înaltei Porți de a restabili controlul asupra națiunii. În consecință, la sosirea lui Napoleon și a armatei sale, ceea ce au descoperit aceștia nu au fost luxul și prosperitatea despre care citiseră în relatările călătorilor, ci o economie falimentară și o populație care trăia în sărăcie lucie.[149] Mulți nutriseră speranța că vor găsi în Egipt un paradis exotic plin de obiecte prețioase și de materiale țesute cu fir de aur; aveau să fie crunt dezamăgiți.

Nu încape îndoială că Napoleon a părăsit Franța cu o noțiune idealizată asupra a ceea ce avea să descopere în Africa de Nord și cu o viziune imperială despre marea civilizație pe care urma să o cucerească. Lecturile sale de istorie aveau să-i fie de mare folos: avea cunoștințe despre civilizațiile antice din Egipt și Persia, îi citise și pe marii autori clasici greci și romani și era deja conștient de pasul uluitor pe care îl făcea în

încercarea de a anexa un imperiu străvechi la steaua în ascensiune a Franței revoluționare. Bonaparte nu era deloc modest în ceea ce privește talentele ori ambițiile sale. În corespondența purtată, s-a comparat cu Alexandru cel Mare în privința impunerii unei civilizații noi și moderne asupra unui imperiu devenit decadent și depășit. Se pare că, într-adevăr, convingerea că Europa Occidentală era un imperiu în ascensiune care se confrunta cu vestigiile corupte ale unor civilizații apuse îl contaminase.[150] La plecarea în Orient, luase cu sine un număr impresionant de lucrări marcante ale secolului său, printre care se numărau operele lui Montesquieu, Voltaire și Rousseau, precum și câțiva autori ai Antichității. Chiar dacă alegerile sale par, la prima vedere, predictibile, acestea fiind textele standard parcurse de orice om educat al Iluminismului, este interesant de remarcat că a intenționat să le citească în timpul campaniei. A mai adus și *Călătoriile* căpitanului Cook, unul dintre volumele cele mai influente în domeniul descoperirilor și explorărilor de teritorii exotice; *Suferințele tânărului Werther*, de Goethe, o carte romantică și melancolică; și, lucru semnificativ, Coranul, cu care și-a propus să se familiarizeze înainte de a începe discuțiile cu egiptenii. Una peste alta, era un amestec livresc care trădează preocupările unui om profund interesat de cultura transnațională a sfârșitului de veac al XVIII-lea și entuziasmat la gândul întâlnirii cu o civilizație măreață, deși prea puțin înțeleasă.[151] Fascinația sa pentru Egipt a însemnat mult mai mult decât simpla dorință de a tăia punțile de legătură dintre Anglia și posesiunile ei coloniale.

Mirajul culturii orientale a îmbrăcat și alte forme și, deși criticii și-au arătat deseori scepticismul cu privire la adevăratele motivații ale lui Napoleon, setea de glorie militară și curiozitatea educată de a cunoaște una dintre cele mai

impresionante culturi ale lumii pot merge uneori mână în mână. Se știe că lecturile de tinerețe din clasici lăsaseră o amprentă de neșters asupra lui și că obișnuia să îi citească în campanii pe Titus Livius, Plutarh ori Tacitus. Nu era un lucru surprinzător, în sine, ca într-o epocă în care corpurile ofițerești din armatele europene erau încă modelate conform valorilor aristocratice, comandanții de armată să fie oameni cultivați, cu lecturi impresionante. Ofițerii britanici, de pildă, citeau ultimele romane ale lui Walter Scott, în timp ce unul dintre generalii francezi, Choderlos de Laclos, este probabil mai bine cunoscut ca autor al uneia dintre cele mai provocatoare cărți ale secolului al XVIII-lea, *Legăturile primejdioase*, decât ca militar. Laclos a fost poate un libertin și, cel puțin în ochii criticilor săi, un scriitor de pornografii, însă a fost, în egală măsură și până la moartea survenită la Napoli, în 1803, în slujba lui Napoleon, un ofițer de artilerie competent.[152] Pentru contemporanii săi, cele două roluri pe care le-a jucat nu au fost nicidecum bizare ori contradictorii. Prin urmare, în cazul lui Napoleon, puțini sunt cei care ar fi avut de semnalat vreo nepotrivire între succesele sale înregistrate ca general și interesul lui declarat față de Antichitate și de relicvele sale, după cum nu ar fi fost considerat straniu ca un ofițer de artilerie să pretindă a fi un matematician talentat. Totuși, de notorietate este faptul că Napoleon s-a străduit poate prea mult să se asigure că darurile intelectuale cu care fusese înzestrat de la natură să fie recunoscute de către publicul larg și să câștige astfel stima și onoarea asociate cunoașterii științelor și artelor. Așa se face că, în 1797, după retragerea lui Carnot – un ofițer de artilerie, la fel ca și el –, Napoleon a fost ales în Academia Franceză; ulterior a avut mereu grijă ca, atunci când se afla la Paris, să fie văzut în compania celor mai cunoscuți intelectuali ai zilei. Mulți dintre biografii săi și o parte dintre contemporani

au interpretat intrarea lui la Academie drept un abuz, o distincție nemeritată și o încercare strigătoare la cer de a-și atrage de partea sa elita intelectuală a Franței.[153] Pe Napoleon asemenea critici nu l-au deranjat; se mândrea cu apartenența la Academie și a plasat sintagma „Membru al Institutului“ în fruntea diverselor titluri și onoruri primite, ba chiar și înaintea gradului militar deținut.[154]

Campania din Egipt nu poate fi, totuși, redusă la un simplu exercițiu de autopromovare a imaginii, având în vedere personalul divers implicat în expediție, dar și țelurile variate pe care le-a urmărit. Obiectivul expediției – cucerirea unui teritoriu îndepărtat – era foarte diferit de mantra revoluționară a apărării pământului strămoșesc sau a luptei pentru *la patrie en danger*. Unii dintre generalii mai revoluționari au sesizat acest lucru, și este evident că aceia care încă mai credeau cu fermitate în idealuri republicane, precum Kléber, nu erau deloc convinși de moralitatea noului demers al diplomației franceze care îi condamna la o luptă pe care o considerau a fi un război imperialist ca oricare altul, un război ce nu avea nici o legătură cu siguranța populației civile franceze.[155] Pe Napoleon nu îl frământau astfel de îndoieli. Ulterior, avea să descrie campania din Egipt ca pe un război purtat în interesul civilizației, iar în corespondența acelei perioade nu și-a ascuns dorința de a fi privit de către lumea arabă drept salvator al unei culturi mărețe. În august 1798, într-o scrisoare adresată de la Cairo guvernatorului Siriei, Ahmed Djezzar, el explica, în termeni ce amintesc de sensibilitățile Revoluției, că nu se afla în Egipt pentru a-i ataca poporul sau credințele sale, ci pentru a-i pedepsi pe conducătorii lui. „Nu am venit pentru a lupta împotriva musulmanilor“, nota el. Atunci când a debarcat în Egipt, a adăugat, „am liniștit populația și am oferit protecție muftiilor, imamilor și moscheilor. Pelerinii care s-au întors de

la Mecca nu au fost niciodată întâmpinați cu atâta căldură și prietenie, iar Sărbătoarea Profetului a fost celebrată cu mai mult fast ca oricând.“[156] Aluzia era clară: arabii aveau de-a face cu un lider occidental care nu sosise la ei cu pretenții de superioritate, cu un lider care studiase Coranul, care avea să îi trateze pe musulmani ca egali ai creștinilor și de care puteau fi încredințați că va acorda tot respectul cuvenit comorilor culturale ale Egiptului antic. A fost o încercare abilă de ofensivă propagandistică, dar de care egiptenii nu s-au lăsat înșelați prea mult.

A existat, în mod cert, un anume exotism în expediția militară care a pornit în primăvara anului 1798 din Franța, îmbarcându-se pe circa trei sute de vase, o forță expediționară adunată de Napoleon și printre ai cărei participanți se numărau numeroși oameni veniți special la chemarea lui. Armata de 36 000 de soldați fusese creată prin contopirea a două oști diferite, cea din Germania și cea din Italia, fiecare cu tradițiile sale și între care apăruseră, în timp, unele rivalități. Dispuneau de un număr suficient de ofițeri, 2 200 cu totul. Anturajul lui Napoleon era format, deloc surprinzător, din ofițeri fideli pe care ajunsese să îi cunoască bine în Italia și care aveau să îi servească și în noua campanie drept cerc în care se luau deciziile.[157] Erau soldați competenți, mulți dintre ei străluciți, care au reușit în misiunea extrem de solicitantă de a se adapta cu repeziciune la condițiile de luptă întâlnite în Africa de Nord. Însă nu alcătuirea armatei în sine avea să atragă, în cea mai mare măsură, atenția opiniei publice, așa cum se petrecuse la Toulon, ci includerea alături de aceasta a circa 160 dintre cei mai iluștri oameni de știință, arheologi și ingineri francezi, ale căror îndatoriri în Egipt nu aveau nimic de-a face cu operațiunile militare, și care fuseseră recrutați pentru a studia monumentele și piramidele egiptene, siturile arheologice și

inscripțiile antice. Misiunea lor era de a investiga toate aspectele culturii egiptene antice, de a-i descrie splendorile și de a-i cataloga vestigiile, de a transcrie limbile vorbite în regiune de-a lungul timpului și de a identifica speciile de animale și de păsări. Prezența lor acolo se datora exclusiv lui Bonaparte. A fost ideea lui să adapteze expediția unor obiective de natură culturală, nu numai militară, și prestigiul de care se bucura a fost cel care i-a determinat pe savanți din toată Franța să accepte să-l urmeze. A fost, de asemenea, ideea lui, de la bun început, de a asocia cuceririle militare cu descoperirile științifice, coloane gemene ale aceluiași proiect imperial. Ideea nu era întru totul nouă. Secolul al XVIII-lea fusese marcat de expediții de explorare ambițioase, printre care înconjurul pământului realizat de către doi francezi celebri, Bougainville în 1766–1769, și La Pérouse, în 1785–1788.[158] În plus, existau desigur și precedente clasice: Napoleon era pe deplin conștient că în demersul său călca pe urmele unor predecesori de renume și că în marșurile sale împotriva Egiptului, Persiei și Indiei, Alexandru cel Mare fusese însoțit de un grup de învățați și de filosofi care exploraseră teritoriile prin care trecuseră. Viitorul împărat se considera, fără îndoială, un nou Alexandru.[159]

Nu toți cei din armată erau convinși de înțelepciunea unei asemenea abordări, pe care o interpretau ca pe o diluare a strădaniilor lor militare, mai ales că generalul părea să prefere *les savants* și să acorde mai multă importanță muncii acestora decât scopurilor militare, cu toate că armata era cea care plătea atât săpăturile arheologice, cât și artiștii angajați să catalogheze monumentele. Bonaparte urmărea însă un scop politic pe termen mai lung ce nu poate fi trecut cu vederea. Voia să se prezinte lumii nu numai ca un cuceritor, ci și ca un factor civilizator. În sprijinul acestei idei, de notat că una dintre

primele măsuri pe care le-a luat după sosirea în Africa de Nord a fost crearea Institutului Egiptean din Cairo, un loc de întâlnire al cărturarilor, în care aceștia să se adune pentru a discuta probleme culturale și care avea să devină nucleul din care se va naște noua știință a egiptologiei.[160] A fost o mișcare bine gândită din punct de vedere diplomatic, dar și o lovitură de imagine. Căci, iată: Napoleon venise în Africa având anumite cunoștințe despre cultura și Antichitatea egiptene și preocupat de a descoperi și cinsti moștenirea africană, în timp ce britanicii – a căror flotă se retrăsese din Egipt cu un an înainte – erau prezentați ca fiind noii barbari ai lumii, un popor eminamente format din negustori al căror unic interes în Africa consta în oportunitățile de a face profit pe seama exploatării comerciale. Desigur, în realitate, motivațiile lui Napoleon au fost mult mai complexe și mai puțin altruiste. A fost vorba, în primul și în primul rând, despre supremație și putere, despre ceea ce Edward Said avea să comenteze ca fiind încercarea Europei de a câștiga cunoașterea totală și controlul total asupra unei societăți orientale, „păcatul originar din nexusul modern al puterii și al cunoașterii occidentale hegemonice“[161].

Campania militară nu a decurs foarte lin; nu avea să fie o repetare a succesiunii rapide de victorii, așa cum reușise Napoleon cu austriecii în Lombardia. Totuși, prima acțiune a flotei aflate în drum spre Africa a fost, fără îndoială, un triumf, francezii intimidându-i și mituindu-i pe Cavalerii Sfântului Ioan să le cedeze orașul-fortăreață Valetta și ocupând insula strategică Malta. După care au pornit către țărmul Africii, unde au avut de înfruntat o armată complet diferită, o forță mamelucă adeptă a tacticilor de luptă tradiționale și prea puțin cunoscătoare a strategiilor europene. În ochii europenilor, mamelucii s-au distins prin uniformele lor orientale, prin săbiile încovoiate și prin comportamentul dezorganizat pe

câmpul de bătălie. Împotriva lor, francezii au câștigat câteva confruntări memorabile, lupte purtate în peisaje exotice de neuitat, cea mai notabilă dintre acestea fiind Bătălia de la Piramide, din iulie 1798, unde francezii au pierdut doar 300 de oameni, comparativ cu cei 2 500 de mameluci răpuși. În câmp deschis, francezii au beneficiat de un avantaj considerabil, avantaj pe care și l-au păstrat și după ce Înalta Poartă a declarat război Franței, fiind astfel nevoiți să se înfrunte și cu turcii, nu numai cu egiptenii, pe câmpurile de luptă. În 1799, au sărbătorit victoriile răsunătoare înregistrate pe Muntele Tabor și la Abukir, consolidându-și avantajul obținut printr-o serie de alte lupte.

Acestea au fost, însă, doar punctele forte în turnura cumva mai complexă pe care avea să o ia destinul militar al lui Napoleon. Flota lui a fost efectiv distrusă în două confruntări cu britanicii conduși de amiralul Horatio Nelson, prima în Golful Abukir, iar a doua, și mai importantă, în Bătălia de pe Nil. Ca urmare a acestor victorii, britanicii au redobândit controlul asupra estului Mediteranei, blocând aprovizionarea cu hrană și materiale a armatei franceze și posibilitatea acestora de a primi întăriri, lovitura având să se dovedească decisivă. Opțiunile tactice terestre de care dispunea Napoleon au fost drastic reduse. A fost forțat să înainteze spre nord, către Siria, pentru a-i înfrunta pe turci, însă armata i-a fost slăbită fatal de epidemiile de friguri și, mai rău ca orice, de ciumă bubonică, care a lovit trupele la Jaffa. Moralul solaților s-a prăbușit și disperarea s-a instalat odată cu tăierea căilor de aprovizionare cu hrană și apă. Bonaparte a asediat Saint-Jean-d’Acre, însă, de data aceasta, curajul și incisivitatea nu i-au fost de ajuns, orașul fiind aprovizonat pe mare de către britanici. A fost o înfrângere usturătoare, care l-a determinat să renunțe la obiectivul de a cuceriri Acra și să se retragă cu resturile armatei în deșertul

bătut de soare din împrejurimile orașului Cairo. O expediție începută atât de promițător se sfârșea cu un eșec, cu toate că francezii obținuseră o serie de victorii rapide și anihilaseră două armate turcești. În termeni strict militari, fusese o performanță meritorie, pusă, însă, în umbră de victoria navală britanică de pe Nil, pentru care Napoleon nu poate fi făcut răspunzător. În relațiile cu societatea civilă, el impresionase prin interesul manifestat față de Egipt și de poporul egiptean, prin grija pentru vestigiile trecutului și prin preocuparea evidentă față de Islam. La fel de important, stabilise legături solide cu populația locală și pusese temeliile unei colonii franceze în Egipt.

Totuși, retragerea din Acra a fost aceea a unei armate înfrânte; francezii rămași în urma trupelor au fost căsăpiți de luptătorii turci, în timp ce mulți soldați, cu trupurile slăbite de ciumă sau marcate de boală, au fost abandonați pe marginile drumurilor. Muribunzii au căutat salvarea în opiu pentru a-și curma suferințele; alții, disperați de situația în care se găseau, s-au sinucis în fața ofițerilor lor. La Jaffa, circa 1 200 dintre cei mai grav răniți au fost îmbarcați pe vase pentru a fi transportați la spitalul din Damietta. Cei capabili să meargă au fost forțați să continue marșul alături de restul trupelor murdare și demoralizate, să arunce în aer forturile orașelor prin care treceau și să ia prizonieri din rândul populației civile locale. Soldații care au reușit, într-un târziu, să ajungă la Cairo erau zdrențuiți, istoviți și în mare parte slăbiți de ciumă, bucuroși însă că scăpaseră din iad și că erau așteptați cu mâncare și cu schimburi de haine. Campania, se părea, se terminase cu un dezastru suficient de clar pentru ca Napoleon să ordone distrugerea unora dintre documentele expediției. Totuși, nu așa aveau să fie prezentate lucrurile. În apropiere de Cairo, francezii au fost întâmpinați ca niște eroi victorioși:

Napoleon luase măsuri pentru a crea impresia unui triumf și, fără a ține cont de costuri, adusese șeicii din Cairo să îi aștepte în fața porților orașului cu daruri constând din cai, cămile și sclavi. Soldații au fost probabil derutați la aflarea veștii că obținuseră o victorie strălucită, că „armata inamică, pornită în marș pentru a cuceri Egiptul, a fost distrusă“ sau că decizia de retragere de la Acra fusese luată deoarece „nu se justifica pierderea de vreme“.[162] Desigur, totul era o minciună, însă Napoleon învățase deja regula de bază a propagandei, aceea de a nu se lăsa niciodată constrâns de adevăr. Reputația sa de invincibilitate a fost pusă sub semnul întrebării, mai ales după ce și-a abandonat armata, învinsă și demoralizată, în Egipt pentru a se întoarce în Franța. A înțeles importanța atragerii publicului de partea sa, ca și necesitatea de a-i face pe concetățeni conștienți de realizările obținute în Africa de Nord și mândri să includă campania din Egipt printre succesele franceze notabile. Pentru a face acest lucru a fost, însă, nevoit să poarte un alt fel de campanie, prin intermediul cuvintelor și al imaginilor.

Așa cum devenise clar pentru oricine încă din Italia, Napoleon fusese întotdeauna conștient de stima și onoarea pe care i le puteau aduce talentele sale militare și nu s-a sfiit niciodată să-și exploateze meritele, făcând paradă de ele atât în fața armatei, cât și a publicului francez. Numai că, în Italia, avusese ce arăta publicului căzut în admirație – o serie de victorii remarcabile –, în timp ce prezentarea campaniei din Egipt în termeni la fel de triumfali părea un lucru aproape imposibil. Totuși, distanța mare dintre Paris și Cairo, ca și pitorescul și exotismul deșertului erau particularități ale campaniei din Egipt pe care le putea exploata și de care a profitat din plin. Nu a zăbovit prea mult asupra rezultatelor bătăliilor, ci a pus accent pe misiunea culturală pe care

considera că o îndeplinise, o misiune care îi asigura Franței un loc printre marile civilizații ale lumii. În Egipt, a publicat două buletine informative adresate unor audiențe distincte. *Courrier de l'Egypte* viza, în principal, trupele și i-a permis lui Bonaparte să prezinte propria versiune a evenimentelor și să nege zvonurile răuvoitoare. Și aici a insistat asupra politicii culturale, incluzând articole cu conținut istoric și artistic sau despre noua și îmbunătățita administrație, precum și articole în care elogia elitele islamice și se lăuda cu relațiile cordiale ale acestora cu Franța. Însă, după primele numere, publicate în Franța în săptămânile de dinainte ca flota sa să pornească spre Africa de Nord, din cauza calității slabe a comunicațiilor și a distanțelor lungi, *Courrier* a ajuns să fie prea puțin citit acasă, cu toate că, în câteva rânduri, fragmente din buletinul informativ au fost reproduse în *Moniteur*, de fiecare dată prezentându-l pe Napoleon într-un mod favorabil. A doua publicație, *La Décade Egyptienne*, era mai vădit academică, misiunea ei fiind aceea de a informa despre activitatea de la Institut d'Egypte și de a prezenta comunității științifice din Franța antichitățile egiptene.[163] În ambele ziare, Napoleon a fost înfățișat drept un personaj cu multe talente, soldat și diplomat, lider religios și cultural și exponent al civilizației occidentale pe pământ străin. Era reprezentantul Franței și al spiritului unei *Grande Nation* pe un fundal exotic, înconjurat de mameluci, de sfincși și de piramide, o personificare a valorilor republicane franceze exportate în țări îndepărtate.[164] Știința stătea alături de arhitectura antică, de credința religioasă, de exotism. Admiratorii lui au mers atât de departe încât au pretins că generalul „a înfăptuit miracole în Egipt" și că în Africa de Nord acesta era văzut aproape ca „un succesor al lui Mahomed".[165]

Este interesant de remarcat modul în care ineditul peisajului și bogăția moștenirii culturale a Egiptului au

contribuit la clădirea unei noi identități pentru Napoleon, și de notat ce drum lung a parcurs, într-o perioadă relativ scurtă, de la momentele în care era privit doar ca un general strălucit. Începând deja din Egipt, el a încercat să se înfățișeze ca un adevărat om de stat, un diplomat, un bărbat de onoare și de mare compasiune și ca un lider care se simțea în largul său în diverse culturi ale lumii. În acest demers a fost ajutat de Vivant Denon, ale cărui preocupări artistice au trecut întotdeauna în fața celor militare și care, în particular, mărturisise că nu găsea prea mare frumusețe în război. Denon i-a fost extrem de recunoscător pentru privilegiul de a-l însoți în expediție, iar publicarea jurnalului său, în care a prezentat în detaliu descoperirile uimitoare făcute în Egipt și antichitățile pe care le dezgropaseră pe parcursul marșurilor a constituit un eveniment literar major la Paris și a jucat un rol important în popularizarea orientalismului în Europa Occidentală. Napoleon a avut numai cuvinte de laudă la adresa savanților și a oamenilor de litere care îl urmaseră în expediție, contribuind astfel la aducerea lumii prea puțin cunoscute a Antichității egiptene în atenția cititorilor francezi.[166] O nouă generație de artiști ai Imperiului avea să perpetueze în rândurile publicului convingerea că Napoleon se comportase în Levant ca un francez civilizat, ca un om al Iluminismului înzestrat, deopotrivă, cu judecată și cu sensibilitate.

Piața de artă pariziană, liberalizată în timpul Revoluției, avea să fie restructurată în anii de început ai secolului al XIX-lea prin organizarea de concursuri pe teme date de guvern la saloanele expoziționale, însoțite de premii generoase oferite de stat. Tablourile istorice de mari dimensiuni au revenit în modă. Pictorii s-au întrecut în ilustrarea victoriei lui Bonaparte în Bătălia de la Piramide, o adevărată mană cerească pentru ei, dându-le prilejul de a elogia noul regim pe un splendid fundal

exotic populat de cai arabi și săbii încovoiate, de palmieri și cămile. Alții s-au grăbit să redea victoriile de la Abukir și Nazaret. Erau scene de bătălie, dar scene de bătălie îmbogățite de peisajul nou și pitoresc. Artiștii care l-au înfățișat pe Napoleon nu s-au limitat însă la subiecte strict militare. Au surprins pe pânză și momente de generozitate, simpatie ori îngăduință, sugerând măreția personajului. Două incidente petrecute în timpul campaniei din Levant le-au oferit exemple ilustrative pentru o altă latură a personalității lui Napoleon. Primul s-a referit la iertarea dușmanului odată ce acesta capitula – principiu pe care generalul nu îl respectase cu religiozitate pe parcursul campaniei. Însă, după revolta din Cairo împotriva francezilor, a existat un asemenea moment, redat remarcabil pe pânză în 1808, de către Pierre-Narcisse Guérin, în tabloul intitulat *Napoleon iertându-i pe rebeli la Cairo*, în care pictorul a subliniat nobila simplitate a gestului iertării, ca și puterea de viață și de moarte aflată în mâinile lui Bonaparte.[167] Într-o serie de picturi, multe inspirate din schițele lui Denon, Antoine-Jean Gros, artist fascinat de Egipt și care a regretat profund că nu fusese chemat să ia parte la expediție, și-a adus și el tributul. Cea mai memorabilă dintre aceste lucrări prezintă al doilea incident din cele care l-au pus pe Napoleon într-o lumină nouă, momentul în care generalul îi vizitează pe bolnavi și muribunzi la Jaffa, în timpul epidemiei de ciumă bubonică, o scenă eroică de cu totul altă natură. În *Napoleon printre ciumații din Jaffa*, pictorul îl înfățișează pe generalul revoluționar consolând victimele ciumei, vorbindu-le despre suferințele lor, ba chiar atingându-le trupurile. Imaginea, de o putere sugestivă extraordinară, avea să fie reprodusă în multe litografii și stampe ieftine. Va avea efecte importante și asupra artei napoleoniene. Succesul enorm înregistrat de tablou la Salonul din 1804 „a consacrat odată pentru totdeauna

viabilitatea reprezentărilor propagandistice la scară mare ale evenimentelor contemporane, ilustrate prin folosirea limbajului picturii istorice clasice“[168]. La acea vreme, Napoleon înțelesese deja pe deplin profitul pe care îl putea obține din reprezentările de acest gen.

Știința este însă mai presus de propagandă și nu avem nici un motiv să bănuim că interesul lui Bonaparte față de Egipt nu a fost altceva decât un cinism de joasă speță. El împărtășea entuziasmul lingviștilor și al artiștilor săi pentru comorile Egiptului, pentru morminte și temple, porți și sfincși; și-a exprimat curiozitatea cu privire la limbile vorbite în regiune și la inscripții; s-a desfătat cu peisajul exotic al piramidelor. Cel mai durabil, și totodată cel mai impresionant, din multe puncte de vedere, rezultat al campaniei a fost publicarea, la revenirea la Paris, a *Descrierii Egiptului*, o serie de douăzeci și patru de volume bogat ilustrate, opera savanților care îl însoțiseră, cuprinzând detalii despre descoperirile științifice făcute pe parcursul expediției și dezvăluind bogăția de artefacte dezgropate de francezi în Egipt. Majoritatea antichităților aveau să rămână în țara de origine, unele, însă, au fost luate de francezi și aduse la Paris pentru o expoziție organizată la Luvru; cea mai notabilă dintre acestea, Piatra din Rosetta, avea să fie reținută, pentru a doua oară, de către britanici, ca parte a tratatului de pace, și expusă la British Museum. *Descrierea* este o operă de o ambiție extraordinară care a prezentat pentru întâia oară Europei o lume aproape necunoscută, o lume a templelor și a mormintelor, a inscripțiilor și a sculpturilor. Din cei 43 de artiști, numai doi au fost special cooptați pentru acest proiect la întoarcerea în Franța; ceilalți erau veterani ai lunilor petrecute în deșert, pionieri care se oferiseră voluntar să-l însoțească pe Bonaparte în marea sa aventură și care exploraseră vestigiile Egiptului antic, de la coasta Mediteranei

până la deșertul din interior, apoi pe Nil, până la Luxor și Karnak. Aceștia au realizat sute de gravuri și volume întregi de ilustrații, împărțind rezultatele în trei secțiuni, „antichități“, „statul modern egiptean“ și „istorie naturală“, și dovedind un interes la fel de susținut față de schimbările recente și față de modernizarea lumii islamice ca și față de civilizația de mult apusă a acelei țări.[169]

Propaganda din *Descriere*, dar și cea a artiștilor, era, desigur, destinată viitorului, consolidării imaginii lui Napoleon în momentul în care acesta ar fi ajuns la putere. Era același mesaj ca și cel pe care el și acoliții săi îl trimiseseră din Egipt în Franța, un mesaj care îi elogia atât diplomația, cât și calitățile militare, tactul, înțelegerera și înțelepciunea. Mesajul avea să aibă un impact puternic acasă și să depășească mult misiunea mai clară, la prima vedere, a asigurării faptului că numele lui nu avea să fie uitat, exilat dincolo de hotarele Europei și abandonat cu totul. Și corespondența purtată în timpul campaniei din Egipt a putut fi folosită pentru glorificarea rolului jucat de Napoleon și în sublinierea înaltului respect de care el se bucurase în rândurile elitei egiptene. În 23 iulie 1798, de exemplu, ziarul național *Le Publiciste* a inserat un articol cu privire la imnul de laudă interpretat de un cor copt la Marea Moschee din Cairo „pentru a sărbători intrarea în oraș a lui Bonaparte în fruntea Bravilor din Occident“. Ziarul îl lingușea pe Bonaparte, aclamându-l drept „noul Alexandru“ și arătând că stilul său epistolar era la fel de unic precum cel al lui Iulius Caesar.[170] Erau comparații pe care, în mod cert, Napoleon le-ar fi aprobat; poate că el însuși le sugerase. Acestea au jucat un rol important în pregătirea primirii sale în momentul debarcării la Fréjus de pe vasul cu care traversase Mediterana împreună cu câțiva consilieri atent selectați. Aceleași comparații vor ajuta la clădirea mitului napoleonian pentru generațiile viitoare.

Cu toate că expediția militară s-a terminat cu o înfrângere – Napoleon nu a putut depăși lovitura devastatoare dată de Nelson în Golful Abukir, care avusese drept rezultat blocarea aprovizionării trupelor franceze –, aventura egipteană nu se poate rezuma doar la un eșec. Realizările ei științifice au făcut ca francezii și tânărul lor general să fie priviți în continuare ca niște exploratori, umaniști, savanți care aduseseră gloria unei civilizații antice în atenția lumii moderne. Din punct de vedere administrativ, Napoleon a reușit să ofere Egiptului, așa cum o făcuse și în Italia, multe dintre avantajele de care se bucura populația franceză: legi, curți de justiție, acces mai puțin îngrădit la o administrație care nu mai era marcată de corupție. Pe termen lung, depășind cu mult granița secolului al XIX-lea, expediția avea să ajute la remodelarea relațiilor dintre Franța și Egipt. Mulți ingineri francezi au rămas în Egipt după retragerea armatei, în calitate de funcționari publici.[171] Așa cum au rămas, o vreme, și Kléber și Menou, lăsați de Napoleon în Egipt pentru a supraveghea menținerea stăpânirii franceze, și regimul impus de aceștia a început să fie considerat drept purtător al progesului și al modernității. Ei au reușit să îi convingă pe egipteni să servească Franța, dar nu să și întoarcă rezultatul războiului ori să-i împiedice pe britanici să atace resturile armatei franceze. Cu totul, stăpânirea franceză nu a durat mai mult de nouă luni. Kléber a murit în Egipt, ucis de un student patriot în moscheea Al-Azhar din Cairo, după reprimarea unei revolte populare în oraș[172]; Menou a putut însă negocia retragerea în siguranță a ultimelor unități ale armatei franceze, în 1802[173]. Ei au lăsat în urmă o tradiție a administrației oneste și eficiente, astfel încât, zece ani mai târziu, când Muhammad Ali i-a alungat pe mameluci din Egipt și a instaurat un stat puternic și autoritar, el nu a ezitat să împrumute din practicile administrative implementate de Bonaparte.[174] În acest sens, se

poate spune că moștenirea lui Napoleon în Egipt nu a fost distrusă odată cu rămășițele armatei sale. El a impus limba franceză în practicile comerciale și guvernamentale din Egipt și poate fi considerat un fel de inovator și pionier în domeniul guvernării coloniale. Unii istorici francezi, din prima jumătate a secolului XX, au mers și mai departe, văzând în colonizarea Egiptului începuturile imperiului francez din secolul al XIX-lea și un prolog la colonizarea Algeriei din anul 1828.[175]

---

[142] Napoléon Bonaparte, *Correspondance générale*, vol. 2 – „La campagne d'Egypte et l'Avènement", Paris, 2005, p. 38

[143] Yves Laissus, *Description de l'Egypte. Une aventure humaine et éditoriale,* Paris, 2009, p. 7

[144] Philip G. Dwyer, *Napoleon. The Path to Power, 1769–1799*, Londra, 2007, p. 30

[145] Louis-Antoine Fauvelet de Bourrienne, *Mémoires de M. de Bourrienne, ministre d'état, sur Napoléon*, vol. 2, Paris, 1831, p. 226

[146] Robin Harris, *Talleyrand. Betrayer and Saviour of France,* Londra, 2007, p. 99

[147] Emmanuel de Waresquiel, *Talleyrand, le prince immobile,* Paris, 2003, p. 243

[148] Vivant Denon, *Voyage dans la Basse et la Haute Egypte pendant les campagnes du général Bonaparte*, cu o introducere de Raoul Brunon, Paris, 1990, p. 57

[149] Jean-Marcel Humbert, „Introduction", în *Bonaparte et l'Egypte: feu et lumières*, catalog de expoziție, Paris, 2008, pp. 40–43

[150] Steven Englund, *Napoleon. A Political Life*, p. 127

[151] Lista completă a cărților luate de Napoleon în Egipt poate fi consultată în Luigi Mascilli Migliorini, *Napoléon,* Paris, 2006, p. 149.

[152] Jean-Paul Bertaud, *Choderlos de Laclos,* Paris, 2003, pp. 512–513

[153] Frank McLynn, *Napoleon: A Biography,* New York, 1997, p. 161

[154] Englund, *Napoleon*, p. 127

[155] Luigi Mascilli Migliorini, *Napoléon*, p. 150

[156] Bonaparte, *Correspondance générale*, vol. 2, p. 311

[157] Henry Laurens, ed., *L'Expédition d'Egypte, 1798–1801*, Paris, 1989, pp. 30–32

[158] Dwyer, *Napoleon. The Path to Power, 1769–1799*, p. 343

[159] Timothy Wilson-Smith, *Napoleon and his Artists*, Londra, 1996, p. 75

[160] Englund, *Napoleon*, pp. 127–128

[161] Edward Said, *Orientalism*, New York, 1978; vezi Juan Cole, *Napoleon's Egypt. Invading the Middle East*, New York, 2007, p. 246

[162] Robert Asprey, *The Rise and Fall of Napoleon Bonaparte*, 2 vol., New York, 2000, vol. 1, „The Rise", pp. 310–312

[163] Jean–Yves Leclercq, „Le mythe de Bonaparte sous le Directoire, 1796–1799", mémoire de maîtrise, Université de Paris–I, 1991, pp. 82–85

[164] Alan Forrest, „Propaganda and the Legitimation of Power in Napoleonic France", *French History* 18, 2004, p. 433

[165] Frédéric Régent, „L'expédition d'Egypte de Bonaparte vue par la presse parisienne, 1798–1799", mémoire de maîtrise, Université de Paris–I, 1992, p. 40, citat din *La Décade philosophique*

[166] Wilson–Smith, *Napoleon and his Artists*, p. 79

[167] David O'Brien, *After the Revolution: Antoine-Jean Gros, Painting and Propaganda under Napoleon*, University Park, Pennsylvania, 2006, pp. 131, 136

[168] Ibid., pp. 90–91

[169] Laissus, *Description de l'Egypte. Une aventure humaine et éditoriale*, pp. 25–27

[170] Régent, „L'expédition d'Egypte de Bonaparte", p. 42

[171] Nelly Hanna, „Ottoman Egypt and the French Expedition: Some Long-term Trends", în Irene A. Bierman, ed., *Napoleon in Egypt*, Reading, 2003, p. 11

[172] Jean-Paul Bertaud, „Kléber, Jean-Baptiste", în Tulard, ed., *Dictionnaire Napoléon*, vol. 2, pp. 116–117

[173] Jean-Edouard Goby, „Menou, Jacques-François de Boussay, baron de", în Tulard, ed., *Dictionnaire Napoléon*, vol. 2, pp. 301–303

[174] Englund, *Napoleon*, pp. 139–140

[175] Cole, *Napoleon's Egypt*, p. 245

CAPITOLUL 6
PRIM CONSUL

Deși mașinăria propagandistică a lui Napoleon s-a grăbit să transforme campania din Egipt într-un triumf răsunător, afirmația nu a putut fi susținută decât cu mare dificultate. Bonaparte plecase în expediție cu o armată de 10 000 de oameni, dintre care 6 000 muriseră de mâna dușmanului, de ciumă și de epuizare fizică. Fusese silit să accepte înfrângerea de la Acra și se retrăsese în sud, pentru ca, la puțină vreme, flota britanică să asigure debarcarea unei forțe expediționare terestre otomane în apropiere de Alexandria. Vălul întunecat căzut asupra francezilor nu a fost ridicat decât de strălucita șarjă de cavalerie a lui Murat împotriva armatei otomane care ocupase Abukirul, un atac care a alungat dușmanul și a eliberat, totodată, orașul. Bonaparte a interpretat atacul drept o victorie finală în Egipt, menită să ridice moralul trupelor și să-i consolideze reputația la Paris; ca de fiecare dată, el a luat măsuri pentru ca ziarele pariziene să facă mare tam-tam pe seama presupusului său triumf. În sinea lui, însă, nu s-a lăsat amăgit. Ajunsese deja la concluzia că expediția avea să fie lungă și dificilă, punctată de contralovituri și răsturnări de situație, fapt care a contribuit probabil la decizia luată spre sfârșitul verii lui 1799 de a se întoarce la Paris și la lumea marcată de fricțiuni politice a Directoratului. L-a numit pe generalul Kléber în fruntea operațiunilor militare din Africa de Nord și a informat Directoratul cu privire la hotărârea sa, subliniind

importanța Egiptului în asigurarea securității Franței. Și, într-un limbaj cât se poate de paternalist, a predat soarta soldaților săi în mâinile lui Kléber. „Armata pe care ți-o las în grijă“, i-a scris el lui Kléber, „este în întregime formată din copiii mei; chiar și în toiul celor mai adânci suferințe, m-am bucurat de afecțiunea lor; caută să menții aceste sentimente; îmi datorezi acest lucru prin prisma stimei și prieteniei speciale care ne leagă, dar și a afecțiunii reale pe care o nutresc față de ei.“[176] Mesajul a fost, desigur, trimis la Paris; simțul publicității nu l-a părăsit niciodată pe Napoleon. Soldații puteau fi scuzați dacă mulți dintre ei au privit această plecare ca fiind un pic precipitată.

În ziua de 23 august, Napoleon s-a îmbarcat cu destinația Franța, întovărășit de câțiva companioni bine aleși, printre care mai mulți viitori mareșali. Era o mică flotilă de nave, alcătuită din două fregate și două goelete, aflate sub comanda viceamiralului francez Ganteaume.[177] A lăsat în Egipt grosul armatei și pe majoritatea ofițerilor și a consilierilor săi științifici. A abandonat-o până și pe Pauline Fourès, amanta sa din timpul campaniei din Egipt (din câte se pare, Joséphine nu a deținut monopolul infidelității); ulterior, au circulat zvonuri că aceasta a răspuns sfidător actului de abandonare transferându-și afecțiunea asupra noului comandant, Kléber.[178] Când vestea a ajuns la urechile soldaților, mulți dintre ei s-au arătat, pe bună dreptate, indignați, deși, în scurt timp, au fost cuceriți de succesorul lui Napoleon, un om care impunea mult respect și în care cei mai mulți și-au pus speranța că le va negocia întoarcerea onorabilă în Franța. Cum ar trebui, însă, să interpretăm noi acțiunile lui Bonaparte? În ciuda afirmațiilor că și-ar fi trădat oamenii, din punct de vedere al etichetei militare, nu a greșit cu nimic, fiind în poziția de a susține că prezența sa era mai utilă în clipa aceea în Europa decât în Egipt,

unde nu prea mai avea ce altceva să facă. Cu toate că unii istorici persistă în a-i prezenta plecarea ca pe o retragere rușinoasă, care l-a făcut scăpat pe el, dar a lăsat armata franceză la mila egiptenilor, a turcilor și, din ce în ce mai evident, a britanicilor, Napoleon a avut motive dintre cele mai puternice pentru a părăsi Egiptul în vara lui 1799. În Egipt se simțise dat la o parte din politica Directoratului și din procesul de luare a deciziilor, chiar privat de contacte regulate cu Europa. Într-adevăr, în cele șaptesprezece luni ale campaniei, el depinsese adesea, pentru a afla informații, de întâlnirile întâmplătoare cu negustori străini ori, după capitularea de la Abukir, de ziarele europene puse la dispoziție de Sidney Smith, comandantul naval britanic care asigurase aprovizionarea cu hrană și materiale a garnizoanei de la St Jean d'Acre în timpul asediului.[179] Ziarele conțineau știri îngrijorătoare privind evoluția războiului în Europa; din ele, Napoleon a aflat că se pregătea o a doua coaliție împotriva Franței și că teritoriile cucerite de el în Italia erau acum amenințate. După cum avea să raporteze Directoratului din Aix, oraș în care a ajuns a doua zi după debarcarea în Franța, din aceste gazete – englezești, a subliniat el –, luase cunoștință de înfrângerile suferite de Jourdan în Germania și de Schérer în Italia, înfrângeri care lăsaseră republicile-surori ale Franței neapărate („Am plecat imediat, chiar în clipa aceea", a menționat el, într-un stil ușor melodramatic).[180] Avea probabil dreptate să considere că talentele sale puteau fi folosite mai util în Europa și să se îndoiască de amploarea unei eventuale contribuții pe care ar fi putut să o aducă în Egipt. Izolarea de centrul politic i se părea tot mai insuportabilă, iar întoarcerea lui s-a datorat mai mult ambițiilor personale, care nu puteau fi satisfăcute decât în Europa, și mai puțin dorinței de a scăpa din războiul din Africa.

Nava sa a acostat pe 9 octombrie la Fréjus, pe coasta

franceză a Mediteranei, în apropiere de Toulon, după ce făcuse o scurtă escală în Corsica pentru a-i permite să-și viziteze familia. Avea să fie ultima oară când Napoleon punea piciorul pe insula natală și o ultimă privire aruncată spre lumea copilăriei, pe care ajunsese să o respingă. De acum încolo își va concentra toată atenția asupra Franței, a guvernului și a administrării țării, asupra securității ei și mai ales asupra războiului. Napoleon a fost întotdeauna tipul de general politic, pe deplin conștient de cauza în numele căreia lupta și de importanța confruntărilor pentru putere de la Paris. Printr-o propagandă susținută și profitând de orice șansă pentru a-și face publicitate, el reușise să-și mențină numele pe prima pagină a ziarelor pariziene, iar prin rapoartele optimiste despre campaniile din Egipt și Siria se asigurase de continuitatea admirației publice. Prin urmare, revenirea lui în Franța, la fel ca și cea din Italia, a fost demnă de un erou, de un cuceritor care purtase drapelul Franței pe cele mai exotice meleaguri ale Orientului. Debarcarea la Fréjus și primirea triumfală de la Aix en Provence nu au fost decât începutul unei reveniri în forță; la Lyon, în onoarea sa a fost scrisă o piesă de teatru, *Întoarcerea eroului.*[181] Alaiul ajuns la Paris a fost întâmpinat cu frenezie de populația capitalei: „mitul salvatorului“, așa cum avea să-l numească Jean Tulard, mitul care urma să-l servească pe Napoleon în următorii șaisprezece ani, se născuse.[182] Clasa politică fusese cucerită de charisma lui, în timp ce locuitorii din *faubourgurile* pariziene cântau pe străzi melodii populare pentru a-i sărbători revenirea. Războiul făcuse din Napoleon o figură națională și îi asigurase reputația de care avea nevoie pentru a-și lăsa de acum amprenta și asupra politicii. Războiul îl ridicase la o poziție și un statut mai presus de politică și îl ajutase să se descotorosească de posibilii rivali. Dintre generali, Joubert și Hoche muriseră, în timp ce Moreau fusese grav

compromis. Într-o vreme în care Directoratul părea tot mai sleit de puteri și mai ineficient, astrele se arătau aproape neașteptat de favorabile lui Napoleon.[183]

Bonaparte s-a străduit din răsputeri să prezinte revenirea în Franța nu ca pe rezultatul unui complot, un gest premeditat sau consecința unor ambiții politice exagerate. Nu făcuse decât să reacționeze imediat la o criză, a asigurat el, o criză despre care aflase din ziarele primite de la Sidney Smith; ziarele, a afirmat el, constituiseră catalizatorul deciziei de a părăsi Africa de Nord, în timp ce faptul că armatele lui erau respinse de dușmani nu a făcut decât să îi sporească disprețul față de politicieni, ale căror ordine erau puse în aplicare de către soldații săi. Nu s-a sfiit să-i desființeze pe politicieni dintr-o trăsătură de condei. „La ei, totul e numai ignoranță, stupiditate ori corupție. Eu și numai eu am purtat povara pe umerii mei și numai eu, prin șirul de victorii obținute, am dat legitimitate acestui guvern care, fără mine, nu ar fi reușit niciodată să se impună sau să rămână la putere. În lipsa mea, totul s-ar prăbuși. Să nu așteptăm distrugerea finală: răul ar fi ireversibil.“[184]

Desigur, aceste vorbe sunt edificatoare, dar oare lămuresc ele cu adevărat circumstanțele întoarcerii din Africa de Nord? Ceea ce transmit în mod cert este aroganța lui Napoleon, încrederea totală în propriile calități, poate chiar o conștientizare a destinului care îi fusese hărăzit. Însă ideea că revenirea în Franța fusese un gest brusc, impulsiv, o decizie luată într-o clipă pe baza unor tăieturi din ziare este mult mai puțin credibilă, mai ales ținând cont de publicitatea pe care Napoleon și-o făcuse cu atâta atenție în pregătirea întoarcerii acasă, ca și de sforile pe care a început să le tragă imediat ce a ajuns la Paris.[185] Nu s-a retras în casă pentru a se ocupa de viața sa privată și nici nu a încercat să scape de atenția publică. Avea

prieteni și aliați care l-au ajutat să se pună la curent cu starea de spirit a națiunii și să ia pulsul momentului. Iar pulsul acela i-a spus două lucruri: că oamenii se săturaseră de o politică pe care o identificau în tot mai mare măsură cu pasivitatea, cu promovarea interesului personal și cu abandonarea ideologiei republicane; și, lucru încă și mai important, că se săturaseră de război și erau gata să se întoarcă spre oricine le promitea restaurarea păcii și a normalității.

Cât despre clasa politică, aceasta încă mai vedea în Napoleon „generalul Vendemiar“, conducătorul militar la care apelase în trecut pentru a salva republica conservatoare de adversarii radicali. Acest fapt în sine făcuse din Bonaparte o figură politică. Acum, când se întorsese în patrie și putea urmări cu ochii lui scena politică, descoperea că o bună parte din țelurile nobile care caracterizaseră republica în primele etape ale evoluției sale dispăruseră, din păcate. Anii republicii iacobine, dominați de ura față de privilegii și de dorința de nestins de a epura conducerea statului de contrarevoluționari și de moderați, se sfârșiseră în excesele Regimului Terorii și ale republicii virtuoase; iar, după 1794, o mare parte din energia guvernării fusese irosită pentru a instaura stabilitatea politică și a consolida instituțiile republicane, fapt care îi făcuse pe politicienii care în trecut se arătaseră a fi dușmani neîmpăcați să se coalizeze în jurul noii constituții. Stabilitatea se dovedise, însă, a fi un deziderat mai ușor de clamat decât de pus în practică. Procesul prin care se pusese capăt Terorii fusese tensionat și dificil: oamenii aveau memorie lungă, iar politica se văzuse prinsă ca într-un clește între răzbunări și incriminări.[186] Camera inferioară a parlamentului, *Conseil des Cinq-Cents*, era profund dezbinată de facțiuni, regimul căzând, din nou, pradă bătăliilor dintre republicanii mai conservatori, precum Sieyès, și neoiacobinii ca Joseph Fouché. Revenirea în forță a

iacobinilor în prim-planul scenei politice, la începutul anului 1799, a stârnit îngrijorare în rândurile conservatorilor, un semnal în acest sens fiind rolul central jucat la Paris de un club politic, denumit inițial *Société du Manège*, dar care se mutase apoi pe Rue du Bac, câștigând în coerență și în capacitatea organizatorică.[187] Neoiacobinii beneficiau de o puternică susținere în eșaloanele superioare ale armatei, unde indivizi radicali și foarte capabili, frustrați de compromisurile politice sau simțindu-se amenințați cu excluderea din forumul politic după debarcarea lui Robespierre, încercau să dea o nouă turnură carierei personale și să servească într-un alt mod republica. Prezența lor în rândurile armatei le oferea o nouă formă de putere și autoritate, lucru de care Napoleon era perfect conștient.[188] În plus, ea punea în pericol Directoratul, care deja se clătina.

Nu Napoleon a fost cel care a pus la cale conspirația care a dus la căderea Directoratului în brumar, anul VIII; complotul se afla deja în desfășurare la revenirea lui la Paris, fiind inițiat de către unii dintre cei mai importanți politicieni din Directorat, republicani precum Sieyès și Fouché, ca și de mai vechiul asociat al lui Napoleon, Paul Barras, oameni care credeau cu fermitate că se impunea o schimbare pentru restabilirea autorității guvernului. Ei considerau Directoratul ca fiind slăbit de moarte din cauza compromisurilor pe care fusese obligat să le facă după perioadele anterioare de criză, și în special după insurecțiile violente de pe 18 fructidor și 30 prairial, și incriminau pretențiile sale știrbite de constituționalitate. Așa cum nota Fouché, constituția din anul III devenise nefuncțională, prin urmare „de la un regim constituțional prin excelență, am ajuns la dictatura a cinci oameni, și nici aceasta nu s-a dovedit a fi eficientă“. Mai rău, în ochii săi, era ceea ce avea să urmeze, căci „acum, că esența însăși a executivului a

fost mutilată și slăbită, totul ne trimite cu gândul la faptul că vom trece de la despotismul câtorva oameni la agitația mulțimii“ dacă nu se făcea ceva fără întârziere.[189] Sieyès și adepții săi complotiști doreau în mod special să pună capăt influenței celor doi directori mai apropiați de neoiacobini, Gothier și Moulin, a căror promovare în funcție, cu un an mai înainte, semnalizase alunecarea Directoratului spre stânga. În acest scop, ei erau pregătiți de o lovitură de stat. Revenirea iacobinismului ca forță politică credibilă îi speria pe mulți politicieni de centru, ca și pe cei aflați în dreapta spectrului politic, după cum avea să recunoască Madame de Staël. „Nu înfrângerile externe suferite de Franța au dus, în 1799, la atracția fatală față de Bonaparte“, nota ea, „ci spaima pe care iacobinii o stârneau în țară, și care a lucrat puternic în favoarea lui. Iacobinii aveau puține resurse la dispoziție, iar reapariția lor nu a fost decât o posibilitate care a mocnit și s-a stins, însă aceasta a fost de ajuns pentru a redeștepta panica pe care o produseseră în trecut.“ În consecință, națiunea franceză „s-a aruncat în brațele lui Bonaparte, pur și simplu din dorința de a scăpa de o fantomă“.[190]

Complotiștii au vrut să se asigure de sprijin militar înainte de a se avânta în acțiune. Nu-și puteau permite să riște opoziția întregii armate, așa că aveau nevoie să atragă de partea lor un general care să impună respect ofițerilor. Unii dintre candidații cei mai redutabili, precum Lazare Hoche, muriseră între timp, iar Joubert, omul în care își puseseră cele mai mari speranțe în lunile de dinainte de Brumar, a fost ucis în bătălie, în 1799. Moreau și Pichegru au fost luați în considerare; pe Macdonald l-au abordat, însă acesta a refuzat. Abia atunci complotiștii și-au întors gândul spre Bonaparte, un gest care a însemnat în egală măsură o alegere și un efect al circumstanțelor, dar și al unei planificări atente.[191]

În acest sens, data revenirii lui Napoleon în Franța avea să fie esențială, făcând brusc disponibil un general cu care unii dintre ei întreținеau relații cordiale și care, dincolo de fațada clar republicană, era recunoscut ca un om al ordinii, un om demn de încredere. Rolul pe care Napoleon avea să-l joace în evenimentul ce va intra în istorie sub denumirea de Insurecția de la 18 Brumar (19 noiembrie 1799) a fost bine stabilit de la bun început – să asigure prezența forței militare pe străzile pariziene și, dacă era cazul, și în cele două consilii legislative. În dimineața loviturii de stat, Bonaparte era înconjurat aproape numai de militari: anturajul său cuprindea oameni din fiecare regiment din Paris, mulți dintre ei veterani ai campaniei din Italia, dar și 40 de aghiotanți din divizia pariziană a Gărzii Naționale.[192] Implicarea lor era vitală pentru succesul complotului: aveau sarcina de a pune în practică măsurile de urgență la Paris în timpul și imediat după lovitura de stat și de a ajuta astfel la instaurarea noului regim. În acel moment, au crezut unii cu naivitate, Bonaparte avea să se dea la o parte, iar politicienii urmau să preia puterea. Dacă și-au închipuit că Napoleon nu era decât un simplu militar, s-au înșelat. Controlul pe care el îl deținea asupra armatei însemna că putea păstra puterea pentru sine sau că o putea preda altcuiva, după bunul plac; iar, din prima clipă a puciului, nu a avut nici un dubiu în legătură cu identitatea persoanei aflate efectiv la conducere.[193] Lupta pentru putere dintre Bonaparte și Sieyès, anticipată de mulți, nu a avut loc: fostul general revoluționar și-a impus voința asupra celor din jur și i-a impresionat cu dinamismul și energia sa.

Napoleon a jucat fără ezitare cartea popularității în cele două zile ale loviturii de stat, asumându-și un rol activ atât în manevrele constituționale de pe 9 noiembrie, cât și în revolta armată din ziua următoare. Priceperea cu care știa să-și facă

publicitate, dovedită în Italia și Egipt, nu l-a părăsit nici de această dată. A pus ca pe zidurile din Paris să fie lipite afișe care îi cântau osanale și îndemnau totodată la urgentarea rezolvării situației, considerată de acum, în mod deschis, o criză politică. Se cerea demisia a patru din cei cinci directori, fapt de natură a crea un vid de putere în însuși nucleul conducerii politice a țării. În paralel, Lucien, fratele său, care fusese ales cu un an înainte în *Cinq-Cents* și îndeplinea, în acel moment funcția, de președinte al acestui consiliu legislativ, a îmbogățit arsenalul propagandistic al lui Napoleon distribuind în Paris fluturași ce avertizau aspra presupusului complot al iacobinilor împotriva Directoratului și asupra pericolelor anarhiei.[194]

Pentru soluționarea crizei, Napoleon a propus formarea unui executiv mai puternic și mai compact, trei consuli în locul a cinci directori, fără a nega sau a slăbi, în nici un fel, principiile republicane. Planul a fost rapid pus în aplicare, iar cele câteva modificări constituționale au fost operate fără probleme. În data de 9 noiembrie, camerele legislative au fost mutate de la Paris la Sain-Cloud, pentru a le asigura o relativă protecție, iar Bonaparte a fost numit comandant al armatei din capitală. În ziua următoare, el s-a întors la Saint-Cloud, unde s-a adresat Camerelor reunite, ordonând dizolvarea Directoratului și crearea unui Consulat provizoriu. Pe 11 noiembrie, Consulatul provizoriu s-a întrunit și noul guvern a fost format. În fine, pe 12 noiembrie, noua constituție, redactată în avans de Daunou, a fost adoptată și Consulatul a preluat oficial puterea.[195] Totul se petrecuse în numai patru zile.

Napoleon a avut mare grijă să nu-i înstrăineze pe republicani. S-a străduit să câștige sprijinul armatei și al Gărzii Naționale, două instituții eminamente republicane, și a prezentat înlăturarea Directorilor ca pe o măsură menită să pună capăt corupției și să protejeze principiul fondator al

Republicii. În proclamația de pe 12 noiembrie, el și ceilalți doi consuli au mers până într-acolo încât să le ceară cetățenilor francezi să depună un jurământ de credință față de „Republică, unică și indivizibilă, fondată pe principiile egalității, ale libertății și ale guvernării reprezentative“.[196] Deși era aliat cu oameni de orientare conservatoare, sau cel puțin așa susțineau detractorii săi, republicanii nu aveau motive să îi privească suspicios prezența în fruntea noului regim. El, Bonaparte, era devotat idealului republican și puciul fusese condus cu respectarea prevederilor constituționale. Puțini au fost cei care s-au opus public și într-o manieră agresivă: Bernadotte, de exemplu, a rupt relațiile cu Bonaparte din cauza loviturii de stat din Brumar și a părăsit capitala, amenințând că se va întoarce însoțit de trupe.[197] Nu și-a pus însă amenințarea în practică, iar cei mai mulți francezi au părut să accepte fără obiecții schimbarea de guvern; dacă au existat câteva răbufniri de protest din partea cluburilor mai radicale, acestea au fost rapid reduse la tăcere și Consulatul s-a instalat fără vărsare de sânge, o realizare de excepție în istoria republicană a Franței.

Până și Parisul, atât de predispus în anii anteriori la reacții violente în fața schimbărilor politice, a rămas surprinzător de liniștit. Starea de spirit predominantă în rândul populației părea să fie una de acalmie și indiferență, amestecată cu speranța prost mascată că noul regim avea să aducă stabilitatea politică și comercială necesară pentru asigurarea relansării economice. Cel mai mult masele își doreau pacea, iar prezența printre Consuli a generalului atotbiruitor contribuia, într-un mod oarecum pervers, la încrederea lor în noul regim. Pentru mulțimile pariziene, Napoleon era un cuceritor, un protector al Republicii și, mai presus de orice, omul capabil ca, printr-o victorie rapidă, să le ofere tratatul de pace după care tânjeau.[198] Numeroasele mesaje de sprijin venite din partea autorităților

locale i-au încurajat pe Consuli. „Ecourile din Alpi ne dublează aplauzele“, și-au revărsat laudele autoritățile din departamentul Gap, în timp ce alți conducători locali au salutat Consulatul, considerându-l un mijloc eficient de apărare împotriva reacțiunii regaliste.[199] Aceste luări de poziție aprobatoare nu pot fi, însă, interpretate drept dovezi sincere de entuziasm; încă din primii ani ai Revoluției, primarii și oficialitățile locale învățaseră că prudența este atitudinea de dorit și mulți dintre ei, precum Elbeuf în Normandia, își asiguraseră funcția trimițând succesiv felicitări organizatorilor fiecărui puci și aliindu-se cu liderii oricărui potențial guvern.[200] În cei zece ani care trecuseră de la izbucnirea Revoluției, francezii văzuseră prea multe regimuri noi, prea multe constituții și presupuse garanții, prea multe guverne instalate într-o zi pentru a fi aruncate peste bord în ziua următoare ca să nu fie cuprinși acum de un sceptisicm justificat.[201]

Lipsa unei opoziții consistente se poate explica și prin maniera plină de tact în care noul regim s-a prezentat poporului. Consulii au sublinat ideea continuității și conținutul eminamente republican al noului regim, un republicanism pe care guvernele anterioare îl puseseră în pericol. *Conseil des Anciens* a fost cel care a asigurat continuitatea, prin acceptarea mutării la Saint-Cloud, departe de agitația plebei pariziene; acest lucru a fost prezentat publicului ca o mișcare menită să garanteze legitimitatea noului guvern. Și, în timp ce *Conseil des Cinq-Cents* se arătase mai puțin îndatoritor, fapt ce a impus susținerea unui discurs plin de pasiune din partea lui Lucien Bonaparte, ca și amenințarea cu o intervenție militară, după care restul deputaților rămași în sală a votat conștiincios Consulatul provizoriu, încăpățânarea de care dăduse dovadă acest consiliu a putut fi pusă pe seama unor elemente periculoase din rândurile sale, neoiacobini care urmăreau

instaurarea anarhiei și destabilizarea statului. În orele tensionate care au urmat, propaganda a făcut totul. Brumarienii s-au înfățișat drept oameni responsabili, dornici să evite violența și întârzierile în adoptarea de noi acte legislative. Dacă instituțiile garantate prin constituțiile anterioare fuseseră dizolvate, și anume prin forță, exista oare ceva care să sugereze că puciul actual era mai radical decât celelalte lovituri din perioada Directoratului? Directorii fie demisionaseră, fie fuseseră forțați să o facă, Gohier fiind reținut împotriva voinței sale în Palatul Luxembourg timp de patruzeci și opt de ore. Deputații din camera inferioară au fost alungați fără menajamente din sala de întruniri de către trupele lui Bonaparte, iar restul au votat ascultători dizolvarea Directoratului. Era însă guvernul care îl înlocuia foarte diferit? Consulatul provizoriu format din trei membri nu diferea prea mult de forma de organizare anterioară, alcătuită din cinci persoane, iar identitatea celor trei – Bonaparte, Sieyès și Roger-Ducos – nu a alarmat populația. Doi dintre ei erau, de fapt, foști Directori. Consulatul părea să-și fi însușit, cel puțin la prima vedere, multe dintre țelurile urmărite de Directorat în anii anteriori, și în special pe cel de a face să funcționeze sistemul parlamentar francez în circumstanțe permanent dificile. Obiectivele pe termen lung ale Brumarienilor nu au fost explicate – o tactică dovedită ca fiind înțeleaptă în momente de criză –, iar limbajul folosit nu a fost de natură să înlăture ambiguitățile. Bonaparte în particular și-a demonstrat diplomația și tactul. Așa încât, în timp ce Sieyès a invocat o lovitură preventivă împotriva unora dintre cei mai de seamă iacobini ca măsură de asigurare a securității statului, Bonaparte s-a opus, din dorința de a se distanța public de Sieyès și de a menține, totodată, un dram de consens.[202] Pentru a câștiga sprijinul larg al populației, Consulatul trebuia să vizeze mai

mult decât un electorat limitat pe criterii ideologice.

Guvernul anterior, avea să declare Fouché în zilele următoare, fusese victima propriilor carențe. Fusese șovăitor și ineficient, „prea slab pentru a duce mai departe stindardul nostru glorios împotriva inamicilor din exterior ori pentru a garanta drepturile cetățenilor în fața facțiunilor politice din interior“[203]. Acest fapt în sine justifica schimbarea de regim și, cel puțin pe termen scurt, cea mai mare parte a populației a părut dispusă să accepte afirmațiile. Pe 19 noiembrie, Bonaparte s-a adresat deputaților, susținând că Republica nu mai avea guvern și că pentru a-l salva fusese nevoie de o intervenție, o intervenție în forță.

Același argument a fost repetat de către Consuli în proclamația emisă două zile mai târziu. „Constituția din anul III“, au insistat ei, „e pe moarte. Ea nu mai poate garanta drepturile voastre și nici nu mai poate susține propria existență. Atacurile repetate au privat-o de respectul poporului.“[204] Consulii erau ferm hotărâți să nu facă această greșeală. Sub Constituția din anul VIII, care a fost ulterior adoptată, Franța a primit două camere legislative: Tribunatul, format din 100 de deputați, în vârstă de cel puțin 25 de ani, și Corpul Legislativ, alcătuit din 30 de membri, de peste 30 de ani. Restricțiile de vârstă au fost gândite cu scopul de a asigura mai multă responsabilitate în luarea deciziilor și pentru a evita pasiunile dezlănțuite ale tinereții, cu toate că, având în vedere puterile limitate ale celor două organisme, probabil că măsurile nici nu erau necesare. Aceasta deoarece nici Tribunatul și nici Corpul Legislativ nu erau alese direct de către populație; membrii erau numiți de Senat, cel de-al treilea element stabilit prin Constituție: era format din 60 de notabilități – politicieni, generali, amirali, oameni de știință și magistrați – majoritatea aleși de Sieyès. Cu ajutorul Senatului sperase să creeze un

element de opoziție constructivă și să ofere suficientă protecție împotriva tiraniei.[205] În consecință, atribuțiile celor două Camere erau strict limitate. Ele nu aveau puterea de a propune legi și nici măcar amendamente, aceste drepturi fiind rezervate primului consul și Consiliului de Stat. Tribunatul putea dezbate proiectele de lege care îi erau prezentate și își putea înainta opiniile Corpului Legislativ care, la rândul său, putea să le discute. În acest scop, Corpul Legislativ urma să se întrunească o dată pe an, în cadrul unei sesiuni care nu se putea prelungi peste durata a patru luni.[206] Cinicii s-au grăbit să eticheteze noul proces legislativ ca fiind tiranic; într-adevăr, cu greu poate fi considerat o inițiativă menită să consolideze un sistem parlamentar robust.

Nu toți francezii s-au lăsat impresionați de modificările aduse de Consulat, mai ales în zonele unde cluburile iacobine fuseseră readuse în legalitate sau unde amenințarea unei contralovituri regaliste părea iminentă. În acele locuri, tonul antiiacobin adoptat de Consulat nu a fost de natură să liniștească populația, dând naștere unor temeri întemeiate privind viitorul republicii și al idealurilor sale. Primele zile ale Consulatului au fost, prin urmare, extrem de tensionate și, în acele zile, Bonaparte i-a eclipsat pe ceilalți consuli și și-a impus propria voință. Multe dintre depeșele sosite din teritoriu la Paris erau surprinzător de critice la adresa noului regim, exprimând îngrijorarea față de intențiile Consulatului de a apăra democrația. Unele autorități locale au refuzat inițial să publice decretul din 19 Brumar prin care se anunța crearea Consulatului provizoriu, iar un departament din partea de est a țării – Jura – a îndrăznit chiar să-l denunțe pe Napoleon drept „uzurpator“ care călca în picioare drepturile civile fundamentale garantate de adunările legislative din anii 1790.[207]

Odată ajunși la putere, Consulii s-au străduit să ia măsurile menite să împiedice repetarea erorilor comise de Directorat și să asigure respectarea autorității statului de către toți. În acest scop, ei au căutat sprijinul acelor grupuri de interese de care depindea stabilitatea regimului, în particular a elitelor din armată; lecția din Vendée nu fusese uitată, nici răscoalele țărănești și războiul civil, care continua și acum, în 1800, să macine autoritatea guvernamentală în vestul Franței. Sprijinul armatei era, așa cum Bonaparte o știa mai bine ca oricine, hotărâtor pentru asigurarea succesului proiectului, iar câștigarea loialității celorlalți generali era primul pas esențial în asigurarea acceptării publice a regimului. Napoleon a prevăzut apariția geloziilor și a ambițiilor neîmplinite în rândul celor aflați în posturile de comandă, dar și a invidiei provocate de propria ascensiune, și a știut că nu le poate combate aruncându-se cu capul înainte. A încercat, în schimb, să își atragă armata de partea sa răspunzând unor nemulțumiri mai vechi ale trupelor: a promis solde și pensii mai mari și reluarea atribuirii de pământ soldaților combatanți și a impus luarea de măsuri mai severe împotriva dezertorilor și a celor care se eschivau de la îndeplinirea serviciului militar. Supravegherea conduitei soldaților avea să fie sporită, justiția militară urma să se înfăptuiască mai rapid, disciplina avea să fie întărită. În spatele acestor măsuri se afla hotărârea de a ridica moralul trupelor și a îmbunătăți imaginea publică a armatei, de a recompensa curajul și de a insufla soldaților simțul onoarei și al profesionalismului. Rezultatul avea să fie văzut pe câmpurile de bătălie într-o nouă ofensivă împotriva puterilor Coaliției antifranceze. A existat, desigur, și un scop politic în acest demers. „În cafenele și pe străzi“, afirmă Jean-Paul Bertaud, „primul consul îi plătea pe militarii veterani pentru a combate activitatea iacobinilor în interiorul armatei și a acționa ca

agenți de publicitate pentru generalul Bonaparte.“[208]

Ofițerii s-au bucurat de influență și de prestigiu sporite în perioada Consulatului, însă regimul nu a fost unul militar. Pentru moment, nu putea fi acuzat nici măcar de militarism, având în vedere că autoritățile civile au rămas ferm ancorate în conducerea procesului decizional. Sub Consulat și ulterior sub Imperiu, armata avea sarcina de a îndeplini ordinele care îi erau date și de a pune în aplicare hotărârile luate de politicieni; a fost brațul înarmat al statului, iar liderii ei au fost activ descurajați să-și manifeste opțiunile politice. Scopul era acela de a face din armată o instituție mai profesionistă și mai puțin înregimentată politic decât în perioada mișcărilor radicale din anii 1790. Guvernarea a rămas în mâinile politicienilor, nu ale soldaților. Legitimitatea regimului era fundamentată pe lege și una dintre prioritățile stringente ale Consulatului a fost reglementarea acestei legitimități prin adoptarea unei noi constituții. Dezideratul a fost rapid îndeplinit: textul constituției era scurt – un document ce includea 95 de articole, comparativ cu cel precedent, care avea aproape 400 – și redactarea lui a durat mai puțin de șapte săptămâni. S-a renunțat la referirile la drepturile omului, o constantă în toate constituțiile din anii Revoluției. Noul document punea accentul pe puterile executivului, în detrimentul Corpului Legislativ, iar obiecțiile unor juriști constituționali precum Sieyès au fost trecute cu vederea. Votul pentru legislativ avea să fie indirect: bărbații adulți urmau să voteze listele comunale alcătuite din persoane eligibile de sex masculin, care, la rândul lor, îi alegeau pe cei meniți să-i reprezinte la nivel departamental și național. Rezultatul a fost un total de circa cinci, șase mii de indivizi eligibili, fapt de natură să evite riscul unor întruniri electorale turbulente și să asigure, totodată, un electorat stabil.[209] În practică, însă, legislativul avea prea puțină importanță; funcția

sa primară era aceea de a garanta legitimitatea noului regim. Puterea a trecut din mâinile legislativului în cele ale executivului format din cei trei Consuli, pe care Sieyès a primit onoarea să-i numească, cu toate că alegerea i-a aparținut, de fapt, lui Bonaparte; din cei trei, numai Primul Consul exercita realmente puterea, deținând controlul efectiv asupra majorității aspectelor politicii externe și interne ale Franței, inclusiv asupra chestiunilor legate de diplomație și de război. În îndeplinirea acestor îndatoriri el urma să fie asistat de Consiliul de Stat. Atât al doilea, cât și al treilea consul – deputatul republican Jean-Jacques Cambacérès și regalistul moderat Charles-François Lebrun – aveau un trecut revoluționar, însă rolul care le fusese rezervat era unul consultativ; cei doi urmau să consilieze, nu să guverneze. Ca prim consul a fost desemnat, desigur, Napoleon Bonaparte, care s-a identificat în asemenea măsură cu instituțiile statului și cu propria autoritate, încât Consulatul a ajuns să fie descris de către unii istorici drept un pas înapoi de la republicanism în direcția guvernării monarhice.[210] Garantarea stabilității a fost dintotdeauna un obiectiv mai important decât răspândirea democrației.

Noua constituție a fost aprobată printr-un plebiscit, o formă de consultare electorală care i-a convenit lui Napoleon deoarece împiedica manifestările electorale care riscau să degenereze și sublinia totodată, în chip exagerat, ideea de consens popular. Consulii erau dornici să demonstreze popularitatea noii constituții pentru a-și spori legitimitatea și, cu toate că numai una din patru persoane cu drept de vot s-a prezentat la urne, autoritățile au umflat, fără să se ascundă, prezența pentru a arăta că noul regim se bucura de o acceptare mai largă decât cel iacobin sau decât Directoratul. Au pus accent pe numărul foarte mic de voturi împotriva constituției, rezultat care nu trebuie să ne mire, având în vedere că votul nu a fost secret, ci exprimat

individual prin completarea și introducerea unei foi de hârtie în urnă, în prezența unei comisii. În aceste condiții, numai un om foarte curajos sau nesăbuit ar fi îndrăznit să-și arate deschis opoziția față de regim. Mult mai ușor era să te abții sau să rămâi acasă, ceea ce au și făcut milioane de alegători.[211] Însă nu așa au înfățișat lucrurile noii conducători. Prezența la vot a fost slabă; doar 20 la sută din electorat a aprobat constituția. Lucien Bonaparte a publicat cifre complet schimbate, din care rezulta că șase milioane de votanți erau favorabili noului regim. A fost, cu siguranță, o minciună, dar una foarte eficientă, care a convins o mulțime de francezi că guvernul lor se bucura de sprijin popular.[212]

Avea să fie primul semn, din multe altele ce vor urma, că primul consul nu intenționa să-și piardă vremea cu nimicurile unei administrări democratice. Preocuparea lui viza, în principal, într-un dispreț total față de grupurile de interese recunoscute, pedepsirea celor pe care îi considera dușmani și opozanți. Conservatorismul înnăscut al lui Bonaparte l-a făcut să se manifeste ca un apărător ferm al dreptului la proprietate, fapt de natură să-i atragă simpatia celor bogați, în timp ce abilitatea propagandistică i-a asigurat o presă favorabilă la Paris. Nu a vrut însă să riște și a ordonat desființarea ziarelor opoziției, limitând la opt numărul gazetelor publicate în capitală (în perioada de vârf a Revoluției, la Paris apăreau sute de gazete). În același timp, a înăsprit cenzura și controlul asupra comerțului parizian cu carte; nu a tolerat abaterile de la lege. Una dintre realizările sale cele mai importante a fost aceea de a folosi puterea statului împotriva cetelor de bandiți; a condamnat ratele înalte ale criminalității și ale violenței, caracteristice Franței rurale și endemice în multe părți din Midi. În ultimele luni ale secolului al XVIII-lea, a fost sporit numărul patrulelor de poliție, iar în satele disidente au fost

trimiși jandarmi; au fost înființate patrule militare însărcinate cu arestarea tâlharilor și a dezertorilor. În încercarea de a eradica rezistența în zonele aride din Valea Ronului, Bonaparte a atribuit puteri speciale generalului Férino pentru a aduce laolaltă plutoane din Garda Națională cu trupe din armata regulată în așa-numitele „unități volante“, trimise să lupte împotriva răufăcătorilor și autorizate să-i execute pe tâlharii prinși, și a înființat un Tribunal Militar Special la Avignon – unul dintre cele 32 care aveau să fie create în Franța metropolitană, Belgia, Piemont și Renania[213] –, un loc unde cei arestați erau judecați conform regulamentelor militare, și nu de către juriați. Férino nu a reușit să curme violența și banditismul și excesele lui au sporit, probabil, impopularitatea guvernului în sud-estul nelegiuit. Această abordare necruțătoare a problemei, ca și desconsiderarea procedurilor judiciare au demonstrat hotărârea Consulatului de a impune, cu orice preț, ordinea în țară. Numai în 1801, comisiile militare extraordinare au pronunțat 203 condamnări la moarte, iar în câțiva ani cei mai temuți tâlhari regaliști din regiune au fost prinși și ghilotinați. Napoleon nu era deloc îngrijorat de violența măsurilor sale. Siguranța și ordinea trebuiau restabilite, lucru care prima în fața oricăror alte considerente.[214]

Tot de mare importanță a fost și continuarea, cu succes, a războiului cu Italia și Germania, pe care Consulatul a fost, la un moment dat, în pericol de a-l pierde, trupele franceze părând să fi renunțat la inițiativa în luptă, tactică ce îi adusese lui Bonaparte cele mai mari triumfuri în lunile de dinainte de tratatul de la Campo Formio. Primul consul era disperat după o victorie răsunătoare care să îi restabilească autoritatea în Europa și să-i permită prezentarea în fața propriului popor în calitate de pacifist. A izbutit acest lucru în confruntarea cu armata austriacă de pe câmpia Padului, la Marengo, dar în

circumstanțe neobișnuite pentru el, fiind una dintre puținele bătălii în care a acceptat să se angajeze în inferioritate numerică și să lase inamicul să atace primul. Se poate spune că a avut noroc, pentru că, o vreme, balanța a înclinat de partea adversarului. În final, a obținut victoria mulțumită sosirii oportune a întăririlor și curajului unor generali tineri, precum Desaix și Kellermann, și mai puțin datorită propriilor tactici; Marengo nu poate fi considerat un triumf al manevrelor pe câmpul de luptă. Totuși, această bătălie a întors soarta războiului în favoarea Franței, fapt întărit prin victoria repurtată de Moreau în sudul Germaniei, la Hohenlinden, în urma căreia Austria a fost nevoită să ceară pacea. Și, într-adevăr, s-au semnat tratate, mai întâi cu Austria și apoi cu Anglia, la Lunéville și respectiv Amiens, în 1801 și 1802. Bătălia de la Marengo a devenit curând un element central în cadrul mitului napoleonian, fiind imortalizată pe pânză de David, în tabloul în care Bonaparte este înfățișat trecând Alpii pe un cal alb. Versiunea oferită de general însuși cu privire la această luptă este, în mare parte, fictivă. David Chandler, aidoma altor istorici moderni ai războaielor, vede lucrurile destul de diferit: „Caracterul fărâmițat al luptei, faptul că majoritatea planurilor au fost abandonate după primele minute ale încleștării, rolul jucat în obținerea victoriei de șansă și de subordonații inspirați, dar mai ales gravele erori de judecată ale lui Napoleon – toate acestea au fost cu mare grijă îngropate sub straturile succesive ale mitului“.[215]

Pentru moment, totuși, primul consul reușise să asigure pacea după care tânjeau atât de mulți francezi, cea mai lungă perioadă de acalmie în toți anii de până la Waterloo. În realitate, pacea a fost una fragilă, care nu a satisfăcut nici una din părți, posibilitatea izbucnirii unui nou război pe continent rămânând de actualitate. Ea a permis, însă, un moment de

respiro, atât consulului, cât și celor mai perseverenți adversari ai săi, Austria și Marea Britanie, iar Napoleon s-a putut concentra asupra unor reforme interne care au reprezentat fundamentul statului napoleonian. Printre acestea s-au numărat, după cum am văzut, îmbunătățirea siguranței cetățenilor, eradicarea tâlhăriei și a opoziției interne prin măsuri de forță. Acțiunile de acest gen s-au dovedit, însă, a fi numai o parte dintr-un proces prin care Napoleon a urmărit să transforme cetățenii, adesea rebeli, ai Directoratului, în *administrés* ascultători și cooperanți, în bărbați și femei supuși și docili, care să-și îndeplinească fără a crâcni obligațiile legale și îndatoririle față de stat. În acest scop, el a consolidat realizările anilor Revoluției, reformele financiare, administrative și judiciare. Însă, în timp ce revoluționarii aplicaseră principiul elecțiunii, al răspunderii autorităților publice în fața populației din orașele, districtele și departamentele Franței, primul consul a fost mai preocupat de chestiunile legate de eficiență, de funcționarea ireproșabilă a mașinăriei administrative. Și, dacă în 1793 conducătorii fuseseră obligați să ia măsuri de urgență pentru a răspunde crizelor pe termen scurt, adăugând noi legi codurilor tradiționale moștenite de la *Ancien Régime*, Napoleon a încercat să realizeze o reformă mai ambițioasă, mai de durată și mai rațională a reglementărilor juridice. Revoluționarii nu dispuseseră de timpul și de circumstanțele necesare pentru a sistematiza întregul corp de legi, motiv pentru care creaseră un singur cod de legi. Napoleon, pe de altă parte, și-a putut permite să viseze la o asemenea realizare, având de partea sa atât autoritatea personală, cât și birocrația care să îi pună ideile în aplicare.

În centrul conceptului de eficiență al lui Bonaparte a stat ideea că, în calitatea lor de cetățeni, oamenii au obligații de la

care nu se pot sustrage. Aceste obligații nu aveau nimic de-a face cu opțiunile ideologice ale fiecăruia; ele trebuiau impuse tuturor, indiferent de afilierea politică, statul având dreptul de a cere cetățenilor să le îndeplinească. Taxele, plata serviciilor făcute de jurați, a rechizițiilor militare, a mobilizărilor armate – în special a mobilizărilor – erau obligații pe care statul le putea impune de drept, obligații care pentru individ reprezentau costul apartenenței sale la comunitatea politică. Administratorii, procurorii, judecătorii și oficialitățile publice trebuiau să fie loiali statului prin natura funcției deținute, și nu pentru că ar fi crezut în preceptele sale; pe scurt, ei erau puși în slujba guvernului, birocrați în sensul modern al cuvântului. Schimbarea aceasta nu a venit odată cu instalarea Consulatului; Directoratul începuse deja să îndrepte Franța într-o astfel de direcție și să se bazeze mai degrabă pe funcționari civili decât pe *sans-culottes* militanți sau pe iacobini idealiști pentru a-i pune în aplicare politicile.[216] Napoleon a dus însă principiul mai departe, construind pe realizările Revoluției, dar fără a se teme să includă și elemente practice împrumutate din *Ancien Régime* pe care le considera utile. Astfel, el a reținut principiul taxării directe, introdus de revoluționari, căruia i-a adăugat însă taxe indirecte, mai puțin progresiste, de genul celor ce funcționaseră în secolul al XVIII-lea. A reformat sistemul școlar gimnazial în vederea pregătirii unei elite educate care să servească noul regim și a înființat *lycées* în orașele mari, centralizând programa școlară prin intermediul noii Universități a Franței. A preluat sistemul administrației locale creat de Revoluție în 1790 – constând din împărțirea în departamente, districte și municipalități, care, în esență, a rămas în vigoare până în ziua de azi – și l-a reformat pentru a putea răspunde mai eficient cerințelor puterii centrale.

Principiul elecțiunii a fost minimalizat ca importanță și s-a

creat o nouă instituție – cea a prefectului –, cu scopul ca administrația locală să reflecte dorințele centrului, și nu pe cele ale comunităților. Printr-un decret din 1800, reprezentanții aleși în departamente au fost înlocuiți cu membri cooptați, al căror rol a fost apoi redus de la cel administrativ la unul deliberativ. Unii au văzut în apariția instituției prefectului o întoarcere la intendenții din *Ancien Régime*, însă noul sistem – în care subprefecții erau aleși locali, care cunoșteau, prin urmare, problemele departamentului, în timp ce prefectul provenea din afară, fapt ce asigura obiectivitatea în luarea deciziilor – s-a dovedit a fi un instrument cu mult mai eficient în cadrul procesului de centralizare. Instituția prefectului a fost ideea centrală a sistemului napoleonian. „Autoritar și extrem de centralizat“, afirmă Nicholas Richardson, „corpul prefecților a fost o inovație a lui Bonaparte: dacă se dorea ca guvernul să însemne mai mult decât Parisul, atunci aceasta a fost inovația esențială.“[217] Napoleon a aplicat sistemul și în republicile-surori create în perioada Directoratului, iar în anii care au urmat și în teritoriile ocupate de Franța pe continentul european.

Reformele administrative și cele judiciare au mers mână în mână în reglementările aduse de primul consul în privința drepturilor și a obligațiilor cetățenilor. Poate cea mai valoroasă dintre inițiativele din perioada Consulatului – și, în mod cert, cea cu care Bonaparte însuși s-a mândrit cel mai mult – a fost Codul Civil, principala reformă juridică a Consulatului, chiar dacă a intrat în vigoare abia în martie 1804. Napoleon nu a fost primul care a visat să sistematizeze legile noii republici sau să aducă mai multă coerență în amalgamul de drept roman și civil, constituțional și statutar, adunate de-a valma în timpul Primei Republici. Încă din 1792 fusese formată o comisie de juriști, din care făceau parte viitori aliați ai lui Bonaparte, precum Cambacérès și Douai, pentru a alcătui un cod civil, și

de-a lungul anilor, până la insurecția de la 18 Brumar, se făcuseră încercări repetate de a aduce ordine în codul juridic. Odată ajuns la putere, primul consul a numit un comitet din patru specialiști în drept, însărcinat cu redactarea unui proiect de cod de legi, proiect care i-a fost prezentat patru luni mai târziu. S-a tergiversat însă adoptarea lui din cauza dezbaterilor prelungite din Tribunat, fapt care l-a supărat pe Napoleon și l-a făcut să-i concedieze pe membrii comisiei. În cele din urmă, legea a fost votată în martie 1804.[218]

Începând de la acea dată, codul avea să fie piesa centrală în toate acțiunile întreprinse de Napoleon și va fi impus tuturor popoarelor integrate în imperiul său. Era o realizare semnificativă, prin care era confirmat dreptul la proprietate, se consfințea dispariția aristocrației feudale și se punea accent pe familie și pe interesele statului. Codul conținea, totodată, principiile sociale ale Revoluției de la 1789, precum libertatea individului, egalitatea în fața legii și secularizarea administrației. Toate aceste reglementări justifică impactul său imediat, atât în Franța, cât și în străinătate. Georges Lefebvre consideră momentul ca fiind unul de excepție; codul „a zguduit Europa, fiind văzut drept un simbol al Revoluției și prefigurând, oriunde a fost introdus, legile fundamentale ale societăților moderne“[219].

În spatele reformelor inițiate de primul consul a stat un dublu obiectiv – dorința de a controla și de a administra într-un mod eficient și ambiția de a unifica poporul, de a pune capăt disensiunilor politice care marcaseră anii revoluționari. În 1800, o revoltă a izbucnit din nou în Vendée, iar reacția lui Bonaparte spune totul – o intervenție militară decisivă pentru reprimarea rebeliunii și refuzul de a mai tolera revoltele armate, combinat cu dorința de a pune capăt, odată pentru totdeauna, amenințărilor cu schisma religioasă. A recunoscut

că tentativele revoluționarilor de a submina Biserica Catolică nu făcuseră altceva decât să mobilizeze Occidentul profund religios împotriva politicilor revoluționare, fiind unele dintre principalele cauze ale rebeliunilor. Aici Napoleon a optat pentru o decizie politică, nu spirituală, iar Concordatul pe care l-a semnat cu Roma a fost, în esență, de natură politică, a adus pacea cu papalitatea și a propulsat în fruntea Bisericii Franceze o elită administrativă atent selectată, alcătuită din episcopi și arhiepiscopi responsabili cu recrutarea clerului, cu misiunea pastorală, cu treburile administrative și de gestionare a finanțelor.[220]

Bonaparte nu făcea prea mare caz din credința sa; nemurirea sufletului său nu se afla în pericol și își putea permite să vadă Biserica, în totalitatea sa, și chiar papalitatea, drept simple piese pe tabla de șah politică. Instinctele politice îi spuneau, însă, că are mult de câștigat din reconcilierea cu Roma, iar papa Pius al VII-lea părea suficient de dispus să acorde concesii în vederea redobândirii drepturilor Bisericii în cea mai bogată țară a creștinătății catolice. Atunci când acordul a fost, în fine, făcut public, după opt luni de negocieri dure, Pius și-a atins cel mai important obiectiv, catolicismul fiind recunoscut drept „religia majorității poporului francez“, iar catolicii francezi recăpătându-și dreptul de a se ruga liber. Prețul plătit de Biserica franceză avea să fie însă mare. Numărul episcopatelor și al parohiilor a fost sever redus, iar o parte dintre preoții care juraseră credință Constituției Civile a clerului din 1790 au fost scoși din rândurile clerului. Ceea ce Bonaparte a obținut, în principal, a fost loialitatea noului cler, o loialitate pe care avea să o exploateze la maximum în anii ce vor urma. Regaliștii au fost deposedați dintr-un foc de cel mai puternic sprijin ideologic de care beneficiaseră, în timp ce anticlericalii – care formau în continuare marea majoritate a

populației Franței – au fost satisfăcuți. În plus, Napoleon se putea bucura, din acel moment, de susținerea papei în teritoriile catolice anexate sau ocupate de Franța.[221]

Prin prisma reformelor interne promovate, Bonaparte se putea prezenta drept un modernizator, unicul om capabil să ofere Franței un sistem de guvernare nou și stabil și să impună legi bune, instituții solide și respectul străinătății. Cetățenii care emigraseră în timpul Revoluției au fost iertați și li s-a permis întoarcerea în patrie, cu condiția, desigur, de a jura credință noului regim; cei care au continuat să comploteze și să militeze pentru restaurarea monarhiei nu puteau aștepta și nici nu au primit decât prea puțină îngăduință. Franța consulară a devenit o țară a meritocrației în care oamenii puteau să parvină în societate prin propriile puteri și să fie recompensați din belșug, însă în care cele mai înalte onoruri erau rezervate pentru serviciile aduse statului. În acest spirit, în 1802, primul consul a instituit Legiunea de Onoare, pentru aceia care oferiseră cele mai merituoase servicii sau care se remarcaseră în atingerea unor obiective de importanță națională. Distincția era acordată atât civililor, cât și militarilor, cu toate că, în practică, majoritatea celor care au primit această distincție la început au fost ofițeri, meritul recompensat fiind asociat mai ales cu valoarea militară. În acest sens, *Légion d'Honneur* s-a inspirat din mai vechile *armes de récompense* atribuite soldaților în timpul Directoratului, ca și din *armes d'honneur* instituite de Consulat în 1800. Diferența consta acum din prestigiul conferit: Legiunea de Onoare a fost imediat recunoscută drept cea mai valoroasă distincție de merit acordată în orice domeniu de activitate, în timp ce alte ordine create ulterior de Napoleon, ca de exemplu *Couronne de Fer*, au impus mai puțin respect și au fost aproape instantaneu date uitării.[222] Aceste recompense erau importante pentru Bonaparte. El considera că oamenii pot fi

atrași și inspirați de astfel de dovezi de stimă, pe care le vedea ca fiind necesare dacă era ca Franța revoluționară să se îndrepte către ordine și stabilitate.

În acești ani a existat, însă, și o măsură care a știrbit reputația de modernizator a lui Bonaparte și a părut să tragă Franța înapoi, în era prerevoluționară. În 1801, după ani de război și insurecție, liderul de culoare și fostul sclav Toussaint Louverture a preluat controlul asupra coloniei franceze Saint-Domingue din Indiile de Vest, actualul stat Haiti, și a promulgat o nouă constituție, sfidând Franța. Mulți cultivatori francezi de trestie de zahăr au fugit, fie înapoi în țară, fie în Statele Unite, la Philadelphia sau New Orleans, ori în alte insule cu potențial agricol din Caraibe, unde puteau înființa noi plantații, și în special în Cuba, unde economia bazată pe munca sclavilor a continuat să prospere și în secolul al XIX-lea. Problema lui Napoleon era cum să răspundă unei insurecții care amenința să distrugă cea mai valoroasă dintre posesiunile coloniale ale Franței, lăsând Marea Britanie într-o poziție de incontestabilă supremație în Caraibe. A pus la punct o nouă strategie transatlantică menită să permită Franței să recâștige o parte din puterea pe care o deținuse în regiune.

În 1802, a organizat o expediție de recucerire a insulei, trimițând în Caraibe o flotă considerabilă și circa 19000 de soldați, cu ordinul de a impune domnia franceză în colonie, folosind orice mijloace coercitive, de a-i prinde pe Toussaint și pe ceilalți lideri haitieni și de a-i aduce prizonieri în Franța. S-a lăsat, de asemenea, convins de puternicul lobby colonial să profite de ocazie pentru a restaura sclavia și negoțul cu sclavi africani, ambele abolite cu opt ani înainte de către Convenție.[223] Decizia s-a dovedit neinspirată. Trupele franceze au fost decimate, atât de febră, cât și în luptele cu foștii sclavi, în timp ce amenințarea cu revenirea la sclavie a creat panică și

dezordine în Antilele Franceze. Toussaint a fost adus în Franța, unde a fost lăsat să moară. Dar puține alte obiective au fost atinse. Cauza Franței a fost pierdută pe insulă, iar, pe 1 ianuarie 1804, Jacques Dessalines a publicat declarația de independență a țării, renunțând la numele franțuzesc și creând prima republică neagră din lume, Haiti.[224] În învecinata Guadelupa, unde francezii au reușit să reinstaureze ordinea, sclavia a fost reinstituită în 1802, însă orice alt vis francez de a cuceri din nou Haiti era de acum sortit pieirii, căci Napoleon a întors spatele nu numai Caraibelor, ci și întregii emisfere americane. Vânzarea Louisianei către Statele Unite a fost următorul pas logic de urmat, unul prin care s-a evitat izbucnirea unui nou război în America și care a ajutat să mascheze amploarea eșecului înregistrat de Franța în insulele cultivatoare de trestie de zahăr.[225] Totuși, a reprezentat un fel de *volte-face* pentru politica externă napoleoniană, o schimbare rapidă și radicală de direcție care i-a luat prin surprindere până și pe negociatorii americani. Vânzarea a adus Franței 80 de milioane de franci și l-a lăsat pe Napoleon să-și concentreze ambițiile exclusiv asupra continentului european.[226]

Anii 1799–1803 au constituit o perioadă importantă pentru Napoleon, în care acesta a trasat, în linii mari, politica pe care intenționa să o urmeze atât în interiorul țării, cât și în afară. În ciuda agitației regaliste continue, el și-a consolidat autoritatea în politică internă, iar, în 1802, un alt plebiscit l-a confirmat în poziția de prim consul pe viață, măsură considerată abuzivă de către unii dintre republicanii mai zeloși. Au fost ani importanți și în viața personală, în care, după revenirea la Joséphine, a reușit, aparent, să găsească o oarecare stabilitate și împlinire alături de soție. În Egipt, afecțiunea lui păruse neîmpărtășită, iar Joséphine se dovedise un spirit liber care nu se lăsa ținut în frâu. Norocul în dragoste i s-a schimbat însă brusc lui Napoleon,

odată cu întoarcerea în Franța și cu ascensiunea la putere. Joséphine, care se aruncase în trecut cu mare entuziasm în tumultuoasa viață mondenă a Parisului Directoriatului și a cărei relație amoroasă cu Hippolyte Charles făcuse deliciul saloanelor din capitală, trăia acum mai retrasă – deși nu ducea o viață castă. Se înglodase însă în datorii, în parte din cauza celor 325 000 de franci cheltuiți pentru amenajarea castelului de la Malmaison, de lângă Saint-Germain-en-Laye, o datorie pe care a încercat cu disperare să o ascundă de ochii soțului. A fost totuși mulțumită să îl vadă, i-a stat alături în timpul evenimentelor din Brumar și a arătat o îngrijorare credibilă la aflarea veștii privind presupusa amenințare la viața lui Napoleon în timpul puciului, eveniment care avusese loc chiar în sala de întruniri a legislativului și care a fost probabil inventat, la fel ca și alte atentate asupra deputaților, în anii de după căderea lui Robespierre.[227] Cei doi au fost, desigur, din nou nevoiți să se despartă pe perioada campaniilor militare, însă, după Marengo și revenirea lui Napoleon la Paris, au trăit aparent în armonie, mai întâi în Palatul Luxembourg, iar mai apoi la Malmaison.

Secretarul lui Napoleon, Bourienne, ne-a lăsat o descriere idilică a acestei perioade din viața stăpânului său, într-un cadru amenajat cu mult gust, alături de o soție de care era, în mod clar, foarte îndrăgostit. Mai mult decât atât, Napoleon a cumpărat în împrejurimi 5 000 de acri de teren agricol pe care i-a reabilitat. „Cu excepția momentelor de pe câmpul de luptă“, nota Bourienne, „niciodată nu l-am văzut pe Bonaparte mai fericit decât la Malmaison.“[228] Evident, situația nu avea să dureze prea mult. Joséphine a început să sufere de puternice atacuri de depresie după ce și-a dat seama de infertilitatea ei și de posibilitatea ca aceasta să-i pună în pericol căsnicia. Pentru Napoleon perioada a fost una fermecătoare, însă apropiații și-

au dat curând seama că fericirea lui nu avea să fie una de durată și că, în chiar clipele când se întreținea fericit în parcul domeniului cu familia, norii de furtună începuseră să se adune.

---

[176] Napoléon Bonaparte, *Correspondance générale*, vol. 2 – „La campagne d'Egypte et l'Avènement", p. 1088

[177] Philip Dwyer, *Napoleon: The Path to Power, 1769–1799,* p. 444

[178] Juan Cole, *Napoleon's Egypt. Invading the Middle East,* p. 244

[179] Jacques Bainville, *Napoléon,* Paris, 1931; ediție nouă cu prefață de Patrice Gueniffey, Paris, 2005, p. 129

[180] Bonaparte, *Correspondance générale,* vol. 2, p. 1089

[181] Steven Englund, *Napoleon. A Political Life*, p. 153

[182] Jean Tulard, *Napoléon, ou le mythe du sauveur,* Paris, 1977

[183] Ibid., p. 99

[184] Bonaparte, *Correspondance générale,* vol. 2, pp. 1089–1090

[185] Patrice Gueniffey, *Le dix-huit Brumaire: l'épilogue de la Révolution française,* Paris, 2008, pp. 160–161

[186] Bronislaw Baczko, „Une passion thermidorienne: la revanche", în *Politiques de la Révolution Française*, Paris, 2008, pp. 165–338

[187] Bernard Gainot, *1799, un nouveau jacobinisme?,* Paris, 2001, p. 268

[188] Isser Woloch, *Jacobin Legacy: The Democratic Movement under the Directory,* Princeton, New Jersey, 1970, pp. 134–136

[189] Joseph Fouché, *Mémoires*, ed. Michel Vovelle, Paris, 1992, p. 93

[190] Germaine de Staël, *Considérations sur la Révolution française,* 2 vol., Paris, 1818, vol. 2, p. 4; traducere preluată din Malcolm Crook, *Napoleon Comes to Power. Democracy and Dictatorship in Revolutionary France, 1795–1804*, Cardiff, 1998, pp. 100–101

[191] Jean Tulard, *Le 18 Brumaire. Comment terminer une révolution,* Paris, 1999, pp. 9–10, 13–29

[192] D.J. Goodspeed, *Bayonets at Saint–Cloud: The Story of the 18th Brumaire,* Londra, 1965, p. 107

[193] Crook, *Napoleon Comes to Power*, pp. 1–3

[194] Jean-Luc Suissa, „Lucien Bonaparte", în Jean Tulard, ed., *Dictionnaire Napoléon*,

vol. 2, p. 227

[195] Jacques Olivier Boudon, *Histoire du Consulat et de l'Empire*, Paris, 2000, p. 457

[196] *Ibid*., p. 46

[197] Gueniffey, *Le dix-huit Brumaire*, p. 308

[198] Albert Vandal, *L'Avènement de Bonaparte:* vol. 1 – „La genèse du Consulat, Brumaire et la Constitution de l'an VIII, Paris", 1902, pp. 408–409.

[199] Thierry Lentz, *Le Grand Consulat, 1799–1804,* Paris, 1999, p. 151

[200] Jeffrey Kaplow, *Elbeuf during the Revolutionary Period: History and Social Structure,* Baltimore, Maryland, 1964, pp. 254–255

[201] François Furet, *La Révolution, 1 – 1770–1814*, Paris, 1988, p. 383

[202] Lentz, *Le Grand Consulat*, p. 74

[203] Citat în Martyn Lyons, *France under the Directory,* Cambridge, 1975, p. 233

[204] Citat în Crook, *Napoleon Comes to Power,* p. 117

[205] Jean Tulard, *Napoleon: The Myth of the Saviour*, pp. 86–87

[206] Irene Collins, *Napoleon and his Parliaments, 1800–1815*, Londra, 1979, p. 11

[207] Crook, *Napoleon Comes to Power*, p. 66

[208] Jean-Paul Bertaud, *La France de Napoléon, 1799–1815,* Paris, 1987, pp. 32–33

[209] Lentz, *Le Grand Consulat*, pp. 118–119

[210] Jacques Olivier Boudon, „L'incarnation de l'Etat de Brumaire à Floréal", în Jean–Pierre Jessenne, ed., *Du Directoire au Consulat. 3: Brumaire dans l'histoire du lien politique et de l'Etat–Nation,* Rouen, 2001, pp. 333–334

[211] Malcolm Crook, *Elections in the French Revolution,* Cambridge, 1996, pp. 190–191

[212] Claude Langlois, „Le plébiscite de l'an VII ou le coup d'état du 18 pluviôse an VIII", *Annales historiques de la Révolution française*, 1972

[213] Michael Broers, „Internal Conquest, 1799–1804: the Domestic History of the Consulate", în Vittorio Scotti Douglas, ed., *L'Europa scopre Napoleone, 1793–1804,* 2 vol., Alessandria, 1999, vol. 2, p. 1030

[214] Howard Brown, *Ending the French Revolution. Violence, Justice and Repression,* Charlottesville, 2006, pp. 308–324

[215] David Chandler, „Adjusting the Record: Napoleon and Marengo", în Scotti Douglas, ed., *L'Europa scopre Napoleone, 1793–1804*, vol. 2, p. 864

[216] Clive Church, *Revolution and Red Tape: The French Ministerial Bureaucracy, 1770–1850,* Oxford, 1981, în special pp. 145–174

[217] Nicholas Richardson, *The French Prefectoral Corps, 1814–1830,* Cambridge, 1966, p. 2

[218] Annie Jourdan, *L'empire de Napoléon,* Paris, 2000, pp. 233–234

[219] Georges Lefebvre, *Napoleon. From 18 Brumaire to Tilsit,* Londra, 1969, p. 152

[220] Jacques-Olivier Boudon, *L'épiscopat français à l'époque concordataire, 1802–1905,* Paris, 1996, pp. 11–14

[221] Englund, *Napoleon*, pp. 180–185

[222] Claude Ducourtial, „Introduction", *Napoléon et la Légion d'honneur*, catalog expozițional publicat în numărul special al *La Cohorte,* Paris, 1968, p. 3

[223] Pierre Branda și Thierry Lentz, *Napoléon, l'esclavage et les colonies,* Paris, 2006, p. 236

[224] Carolyn Fick, *The Making of Haiti: The Saint-Domingue Revolution from Below,* Knoxville, Tennessee, 1990, p. 236

[225] Yves Benot, *La démence coloniale sous Napoléon,* Paris, 1992, pp. 101–102

[226] Sylvain Pagé, *L'Amérique du Nord et Napoléon*, Paris, 2003, pp. 76–77

[227] Dwyer, *Napoleon*, pp. 506–507

[228] Christopher Hibbert, *Napoleon. His Wives and Women,* New York, 2002, p. 106

CAPITOLUL 7
DE LA CONSULAT LA IMPERIU

Cu toate că o bună parte din agenda reformatoare a lui Napoleon, în calitatea sa de prim consul, și-a avut rădăcinile în Revoluția Franceză, măsurile lui administrative și judiciare extinzând și sistematizând legile adoptate în decada anterioară, ideile sale despre libertatea personală au rămas strict limitate. Pe tot parcursul Consulatului, el a continuat să se preocupe de protejarea autorității și a intereselor statului și o notă autoritară poate fi cu ușurință depistată în abordarea sistemului de guvernare și în reacția lui față de orice tentativă de opoziție. Primul consul vorbea, poate, în limbaj republican, însă, atunci când se vedea provocat, era deseori trădat de instinctele de dictator, instincte care l-au determinat să își reducă adversarii la tăcere și să concentreze puterea în mâinile unui grup restrâns de oameni pe care considera că se putea baza. Nu agrea ideile liberale, nici măcar pe cele exprimate de prieteni și aliați, iar Consulatul, în afară de a fi o perioadă marcată de reforme judiciare, educaționale și religioase, va rămâne în memoria contemporanilor și ca un regim care a erodat drastic libertățile civile garantate în 1789 de către Adunarea Națională.

Comportamentul Primului Consul și al colaboratorilor săi a contribuit semnificativ la această erodare: ei au cenzurat presa, au extins puterile poliției și s-au folosit discreționar de detenția preventivă pentru a-i ține în arest pe opozanții regimului.[229]

Aceste măsuri au caricaturizat pretențiile lor de apărători ai „libertăților publice“ și au justificat prezentarea tot mai frecventă a lui Bonaparte, în Marea Britanie și în alte state europene, drept uzurpator și tiran. Totodată, ele ar trebui să arunce o umbră de îndoială și asupra sincerității cu care Napoleon s-a autoproclamat a fi un republican ce ducea mai departe moștenirea Revoluției Franceze. Scriitorii britanici au subliniat presupusele sale excese de cruzime, dând ca exemplu comportamentul de la Jaffa, unde ar fi ordonat ca soldații loviți de ciumă să fie otrăviți pentru a nu cădea vii în mâinile dușmanului.[230] A fost, în mod repetat, comparat cu Cromwell, cu Wilhelm Cuceritorul sau cu „marii bărbați răi“ ai Antichității, Alexandru cel Mare și Iulius Caesar. Dificultatea pe care pamfletarii au întâmpinat-o în plasarea lui într-o singură categorie politică i-a făcut să caute modalități inedite de a-i explica personalitatea. Într-un pamflet din 1802 era prezentat drept „monstru“, în timp ce, pentru *Morning Post*, în 1803, el nu era decât „o ființă inclasificabilă“, alunecoasă, ambiguă și enigmatică.[231]

Bonaparte era, cu siguranță, îndrăgostit de putere și nu foarte dispus să o delege. Nu agrea discuțiile prelungite, dezbaterile pe seama măsurilor propuse de el ori atenția excesivă acordată părerii schimbătoare a opiniei publice. În mod special, disprețuia Tribunatul, considerându-l o pierdere de vreme, cu atât mai mult cu cât în rândurile sale fuseseră incluși foști iacobini a căror unică misiune părea să fie apărarea cuceririlor legislative ale Revoluției.[232] În locul legiuitorilor, a preferat să lucreze cu un mic cerc de consilieri de încredere, în ale căror mâini a concentrat bogăție și putere și pe care i-a transformat în purtători de cuvânt loiali ai politicilor sale. Unele dintre cele mai de seamă figuri politice ale Imperiului s-au remarcat sub Consulat, dovedindu-și utilitatea

în ochii lui Bonaparte și ajutându-l să mențină o oarecare pretenție la pluralism în procesul de luare a deciziilor. Tot ei au simbolizat și continuitatea care lega Consulatul de Revoluția ce îl precedase – aproape toți cei care s-au afirmat în 1800 serviseră într-una sau mai multe dintre administrațiile revoluționare anterioare. Napoleon nu pare să fi fost foarte interesat de afilierile lor din trecut, atâta timp cât îi arătau fidelitate și își puneau aptitudinile legale și administrative în slujba noului regim. Și a existat mult talent de pe urma căruia a putut profita. Generația care guvernase Franța în timpul Revoluției era extrem de talentată, dar și mai matură; carierele celor mai de vază reprezentanți ai săi reflectau, ca și în cazul lui Bonaparte însuși, numeroasele oportunități apărute după anul 1789.

Trei exemple vor fi suficiente pentru a demonstra nivelul experienței lor. Mâna dreaptă a lui Napoleon, Cambacérès, a fost ales pentru calitățile de conducere incontestabile, pentru prudența și pedanteria sa; acest avocat din Montpellier a ajuns, în 1792, deputat în Convenția Națională, unde a sprijinit fiecare etapă a Revoluției ca membru competent al unor comisii și ca republican devotat, dar moderat. A susținut mai întâi guvernul girondin, iar, după debarcarea acestuia, pe iacobini.[233] Trecutul lui Talleyrand, ministrul de Externe, era mult mai puțin transparent. Nepot de frate al arhiepiscopului de Reims, el petrecuse lunile Terorii iacobine în exil la Londra, întorcându-se în Franța în 1797, după căderea lui Robespierre, pentru a prelua portofoliul Afacerilor Externe. În această calitate l-a cunoscut pe generalul Bonaparte, cu care a purtat o corespondență susținută pe parcursul campaniei militare din Italia și a cărui carieră a sprijinit-o; s-a numărat printre conspiratorii din Brumar, iar Napoleon a avut grijă să-l răsplătească regește.[234] Nici că se putea contrast mai mare decât

între el și iacobinul înverșunat Joseph Fouché, căruia Napoleon i-a încredințat conducerea poliției. Fouché căpătase reputația de terorist feroce atât ca membru în Convenție, cât și în timpul misiunii de înăbușire a revoltei din Lyon, din 1793, însă tot el ajutase la debarcarea lui Robespierre și condusese Ministerul Poliției în timpul Directoratului. Fost elev al Colegiului Oratorian și educat pentru a îmbrățișa o carieră ecleziastică, fără a fi fost însă hirotonisit, Fouché ura ierarhia catolică și l-a sprijinit bucuros pe primul consul în instaurarea unui stat eminamente secular.

Rememorându-și cariera îndelungată, viitorul duce de Otranto avea să-și înșire fără modestie numeroasele realizări. În timpul Revoluției, le va aminti el cititorilor memoriilor sale, se simțise „profund recunoscător pentru onorurile și puterea cu care am fost învestit și, pe scurt, pentru destinul meu remarcabil, datorat chibzuinței și abilităților de care am dat dovadă“. Sub Bonaparte avea să facă o carieră strălucită ca „ambasador, de trei ori ministru, senator, duce și unul dintre principalii diriguitori ai afacerilor de stat“.[235] A fost printre puținii membri din cercul apropiat al lui Napoleon care l-a îndemnat pe acesta la prudență în momentele-cheie, încercând să îl determine să nu se implice prea mult în războiul din Spania din 1808, să nu alimenteze ostilitatea britanicilor în 1810 sau să nu pornească în expediția din Rusia în 1812.[236] Înțelepciunea politică i-a adus respect, dar oportunismul său nu a inspirat încredere. Totuși, Napoleon a știut ce face atribuindu-i atâta autoritate: Fouché era omul a cărui mândrie o putea exploata în folosul său.

Este util să zăbovim asupra figurii lui Fouché nu pentru că ar fi adus un aer sinistru și răzbunător în politică, așa cum s-a susținut în repetate rânduri – în realitate, se pare că era un om agreabil și îndatoritor și care ducea o viață privată fără pată, un

tată de familie care locuia, alături de soție și cei patru copii ai lor, într-un apartament pe Rue du Bac[237] –, ci pentru rolul crucial pe care l-a jucat în organizarea poliției în Franța napoleoniană. A sporit numărul polițiștilor, în special în Paris, și l-a suplimentat cu o rețea de agenți secreți, informatori și spioni care să-l țină la curent cu cele mai mici semne de nemulțumire sau de tulburare publică. Și-a ales colaboratorii din toate straturile sociale: oameni influenți și cu avere care puteau fi șantajați, dar și indivizi de origine umilă – negustori de mărunțișuri și coafeze, valeți și servitori, cârciumari și prostituate –, tot felul de oameni asupra cărora poliția putea pune presiune.[238] Metodele lui Fouché aveau să atragă criticile liberalilor și ale apărătorilor drepturilor cetățenești. Spionilor le-a fost acordat un statut oficial în cadrul forțelor polițienești și, din pozițiile de polițiști privați, plătiți din fonduri speciale, au fost înaintați la rang de inspectori, fiind retribuiți de către stat ori de autoritățile locale. Au fost autorizați să-i urmărească pe suspecți, să le deschidă corespondența și să obțină declarații de la martori; pe scurt, să strângă informații cu privire la cei asupra cărora planau suspiciuni, informații pe care să le dea ministerului pentru a fi introduse în sistemul de arhivare detaliat și bine pus la punct de Fouché însuși și care îi viza nu numai pe răufăcători și insurgenți, dar și pe miniștri, pe radicali și pe regaliști, pe ofițerii de armată, pe funcționarii publici și chiar, se bănuiește, pe Napoleon însuși.[239] Nu este, așadar, de mirare că și-a făcut atâția dușmani, mai ales în rândul celor cu care rivaliza pentru putere, precum Cambacérès și membrii clanului Bonaparte, unde, cu excepția lui Joséphine, era privit cu o oarecare repulsie; relațiile cu Lucien Bonaparte, care, în calitate de ministru de Interne, deținea propria rețea de spioni, au fost deosebit de încordate.[240] Aparatul represiv al lui Napoleon nu s-a limitat însă la cel

polițienesc. Consulatul a fost și perioada în care s-a făcut cel mai mult uz de curțile militare și de tribunalele speciale în încercarea de a stăvili banditismul, prin impunerea unor judecăți sumare, fără a se recurge la procese cu jurați. În 1801, au fost înființate tribunale speciale în 27 de departamente, în majoritate situate în sudul și vestul Franței; alte nouă aveau să li se adauge în următorii doi ani, până ce au ajuns să acopere o treime din teritoriul țării.[241]

Măsurile de ținere sub supraveghere a populației și de înăbușire a opoziției, luate de Napoleon, au suscitat critici, iar el a fost nevoit să le justifice, îndeosebi în fața clasei politice. Era conștient de pericolele izbucnirii unor insurecții, de posibilitatea unei noi ofensive regaliste în vest și a unor comploturi neoiacobine în capitală. Puciurile recente – din Fructidor, și chiar și cel din Brumar – arătaseră cât de vulnerabil era în continuare guvernul la conspirații și manevre clandestine. Însă era greu să justifici ceea ce mulți considerau a fi represalii ordonate pornind de la simple speculații. Atunci, într-un episod dramatic, primul consul a fost victima unui act de terorism soldat cu moartea a cel puțin opt oameni și rănirea a peste 20: în 1800, în Ajunul Crăciunului, o bombă de mare putere a explodat imediat după ce trăsura în care se afla Napoleon a trecut pe Rue Saint-Nicaise din Paris. Bonaparte se îndrepta spre Operă, iar trăsura era însoțită de o companie de soldați călare, când drumul i-a fost parțial blocat de căruciorul unui vânzător de semințe. Vizitiul lui Napoleon nu a ezitat și a ocolit în galop obstacolul, decizie care, aproape sigur, a salvat viața primului consul și a scăpat Franța de o criză constituțională. Napoleon i-a impresionat pe cei din jur pretinzând că totul era în regulă și urmărind apoi cu calm spectacolul de operă. Totuși, gravitatea incidentului nu putea fi trecută cu vederea, regimul confruntându-se cu o breșă în

sistemul de securitate și cu posibilitatea de a exista și alte atentate.

„Mașina infernală“ a inspirat guvernul să dezlănțuie un nou val de represalii, Napoleon îndreptându-și furia spre neoiacobini, ordonând închiderea cluburilor lor rămase în funcțiune și făcând presiuni pentru aducerea presupușilor vinovați în fața justiției. Poziția lui Fouché a fost și ea periclitată, atât pentru că nu reușise să descopere la timp complotul, cât și din cauza legăturilor sale cu iacobinii. În cele din urmă, munca migăloasă de poliție, coroborată cu informațiile conținute în dosarele lui Fouché, va da roade, iar iacobinii și stângiștii aveau să fie exonerați de responsabilitatea incidentului, care fusese opera unor regaliști înrăiți. Criminalii au fost judecați neîntârziat și executați. Incidentul cu „mașina infernală“ avea să lase însă urme mai adânci. El a permis primului consul să își justifice noile măsuri ca fiind de natură să asigure respectarea liniștii publice, incluzând aici și un asalt de mare amploare asupra puținilor activiști neoiacobini rămași, care nu comiseseră, în fapt, nici o infracțiune în timpul Consulatului, dar care erau considerați în continuare o amenințare la adresa regimului. 130 dintre aceștia au fost arestați și deportați fără a fi judecați, într-o demonstrație de forță fără precedent a poliției.[242]

Afacerea din Rue Saint-Nicaise avea să rămână în istorie mai degrabă pentru urmările sale și nu pentru răul produs pe moment. Ea demonstra că primul consul nu ezita să întoarcă legea împotriva celor percepuți drept dușmani personali, așa după cum era dispus și să calce în picioare orice chichițe legale care i-ar fi stat în drum. Atentatul eșuat nu a făcut decât să îi ofere justificările de care avea nevoie. S-a pliat și pe firea lui autoritară, decretul de deportare fiind un act de putere absolută și un abuz de putere nedisimulat, lucru limpede de

acum pentru oricine. Implicațiile decretului au fost mai largi în societate, contribuind la crearea unei atmosfere mai autoritare în cadrul Tribunatului și al Consiliului de Stat, organisme în care au fost descurajate dezbaterile libere și reduse la tăcere criticile. Poate din cauză că victimele represaliilor au fost iacobini, asociați, în ochii opiniei publice, cu vărsarea de sânge din timpul Terorii, condamnarea lor nu a provocat proteste prea mari în străinătate. A fost însă un moment semnificativ în evoluția politică a lui Bonaparte, fiind pentru prima oară când a acționat fără a respecta legea, printr-un act de răzbunare îndreptat împotriva celor care cutezaseră să-i pună autoritatea la îndoială. Reacția timidă a deputaților nu a făcut decât să îi confirme că scăpase cu fața curată, lecție pe care nu a întârziat să și-o însușească și să o folosească în propriul beneficiu. Consulatul a devenit din ce în ce mai personalizat, „o democrație“, după cum avea să constate Cabanis, unul dintre susținătorii acestui organism, „curățată de toate dezavantajele“.[243]

Au urmat alte comploturi. După demascarea regaliștilor răspunzători pentru atentatul din Ajunul Crăciunului, Fouché și noul prefect al poliției din Paris, Louis Dubois, și-au concentrat investigațiile asupra grupărilor cu orientare de dreapta, a regaliștilor, a rebelilor bretoni (*chouans*) și a altor asemenea care urmăreau restaurarea monarhiei și distrugerea regimului republican. Au circulat, ca de fiecare dată, multe zvonuri privind posibile conspirații, majoritatea dintre acestea avându-și rădăcinile la Londra sau fiind finanțate din fondurile generoase puse la dispoziția serviciilor secrete de către guvernul britanic. Fondurile cu pricina fuseseră folosite, de altfel, pe toată perioada revoluționară pentru a susține material operațiunile militare și diplomatice îndreptate împotriva Franței republicane, inclusiv nefericita expediție de la

Quiberon, în epoca Directoratului, iar în timpul armistițiului de după Amiens, Henry Addington a plănuit să dea și mai mare amploare serviciilor incitându-i pe regaliștii nemulțumiți și oferind susținere oricăror generali disidenți dispuși să pună umărul din interior la răsturnarea guvernului lui Bonaparte.[244] Rezultatul cel mai semnificativ al acestor manevre a fost așa-numita „Mare conspirație“ din 1803, realizată cu complicitatea contelui d'Artois, fratele regelui Ludovic al XVI-lea, și finanțată de britanici cu circa o sută de milioane de franci. Marina Regală britanică a fost cea care i-a transportat pe furiș, prin Canalul Mânecii, până pe țărmul Franței, pe capii revoltei, generalul disident Pichegru și regalistul Georges Cadoudal. Dar, din acel moment, conspirația nu a mai avut nici o șansă. După atacul cu bombă asupra lui Napoleon, poliția franceză i-a vânat pe *chouans*, o parte dintre aceștia fiind arestați la Paris în octombrie 1803. Au fost aduși în fața unui tribunal militar și condamnați la moarte, însă unul dintre ei, pentru a-și salva pielea, a mărturisit că debarcase împreună cu Cadoudal de pe un vas britanic, la Dieppe, cu cinci luni înainte. Plasa s-a strâns, mai ales după ce poliția a aflat și alte nume de persoane implicate, printre care doi generali francezi, Moreau și Pichegru. Complotul părea să ia tot mai mare amploare, în ajutorul lui Napoleon venind numai istețimea poliției pariziene și dorința informatorilor de a se afirma și de a-i desconspira pe liderii mișcării. Primul consul a arătat prea puțină îngăduință față de cei găsiți vinovați. Moreau, care a negat orice implicare, a scăpat cu numai doi ani de temniță, dar el a fost excepția. Georges Cadoudal, Armand de Polignac, marchizul de Rivière și 17 complici, precum și alți câțiva conspiratori au fost cu toții condamnați la moarte. Cât despre Pichegru, acesta a fost găsit mort în celula sa, victima unei „strangulări autoprovocate“, după cum s-a precizat în raportul poliției, aceasta fiind calea pe

care o alesese pentru a evita întâlnirea cu călăul.[245]

Napoleon s-a arătat necruțător, cerând condamnarea la moarte a conjuraților; totuși, se poate susține că a avut dreptate: la urma urmei, complotiștii urmăriseră răsturnarea sa de la putere și conspiraseră în acest scop cu o putere străină ostilă, astfel încât pedeapsa nu părea exagerată. În timpul interogatoriului, Cadoudal nu a încercat să ascundă țelul conspirației: el a explicat că urmărise să folosească forța împotriva lui Napoleon, adăugând că ambiția sa fusese de „a pune un Bourbon în locul primului consul“ și nominalizându-l pe acesta în persoana lui „Ludovic, Xavier, Stanislas, care a purtat înainte titlul de Monsieur, recunoscut de noi drept Ludovic al XVIII-lea“.[246] Vorbele lui Cadoudal nu au lăsat loc la interpretări. Însă deconspirarea complotului și gravitatea amenințării regaliste au ridicat noi întrebări la care primul consul a cerut răspunsuri. Cadoudal declarase poliției că stătuse singur la Paris, rămânând ascuns până la sosirea momentului, deoarece „nu trebuia să îl atac pe primul consul decât după venirea la Paris a unui prinț francez, care nu a ajuns încă aici“. Cine era, așadar, misteriosul „prinț“? Aceasta era întrebarea care îi sâcâia atât pe Bonaparte, cât și pe anchetatorii săi. Ducele d’Artois nu intra în discuție, aflându-se în exil în Anglia; suspiciunea a căzut, prin urmare, asupra tânărului duce d’Enghien, fiul prințului de Condé, comandantul armatei contrarevoluționare din exil. Prea puține dovezi puteau fi aduse în sprijinul acuzației de participare activă la conspirație – doar niște vagi declarații de admirație din partea unor rebeli condamnați și a unor regaliști fervenți. Una dintre ultimele decizii luate de Consulat, și totodată printre cele mai puțin onorabile, a fost organizarea răpirii ducelui din Ettenheim, oraș situat pe teritoriul neutru al Ducatului Baden, și aducerea lui în Franța, unde i s-au înfățișat acuzele de conspirație și trădare.

Nu s-au descoperit probe ale participării lui active la complotul din anul precedent, însă d'Enghien era o figură emblematică a contrarevoluției, un Bourbon-Condé după tată, descendent al celui mai mare comandant de oști al lui Ludovic al XIV-lea, iar, după mamă, al lui Filip d'Orléans, regent al lui Ludovic al XV-lea în timpul minoratului acestuia. Printre strămoșii lui direcți se număra Henric al IV-lea, iar vestea nașterii sale, în 1772, îi fusese imediat anunțată regelui la Versailles.[247] Condamnarea lui a fost văzută în mai toată Europa ca un act de nedreptate flagrantă, menit să demonstreze lumii că nici cele mai puternice legături de familie nu valorau două parale.

Încă de la început, Primul Consul s-a interesat personal de această afacere; parcurgea cu atenție nenumăratele depeșe care îl informau cu privire la evoluția cazului și trimitea instrucțiuni detaliate referitoare la măsurile care trebuiau luate. Mai mult, i-a transmis lui Réal, însărcinat cu anchetarea conspirației Pichegru, până și lista de întrebări pe care dorea ca investigatorii să le adreseze prizonierului. Toate întrebările erau menite să îl implice pe duce în complot. Urma să fie interogat dacă ridicase armele împotriva patriei; dacă era plătit de englezi; dacă știa de plățile făcute de britanici către emigranții strânși în tabăra militară de pe malul Rinului; și dacă intenționase să creeze o armată contrarevoluționară încurajând dezertarea în rândul trupelor Republicii. Catehismul lui Bonaparte cuprindea și alte întrebări referitoare la epistolele scrise și primite de duce și la relațiile cu conspiratori dovediți, toate sugerând implicarea lui în complotul îndreptat împotriva regimului.[248] Bonaparte își cunoștea foarte bine omul: ducele era un bărbat nechibzuit, care încredința hârtiei prea multe dintre gândurile sale și visa să cucerească Alsacia și să invadeze Franța dinspre est. Era cunoscut și în străinătate: fragmente din corespondența lui fuseseră reproduse în presa

britanică.[249] Dovezi ale sentimentelor sale contrarevoluționare sau ale stimei de care se bucura în cercurile regaliste nu erau, prin urmare, greu de găsit, și chiar înainte ca d'Enghien să compară în fața unei comisii militare formate în mare grabă, soarta îi fusese pecetluită. Tânărul prinț a fost împușcat de un pluton de execuție, în fortăreața militară de la Vincennes, la est de Paris, și aproape imediat a devenit eroul unei legende romantice. Pentru Chateaubriand, execuția a însemnat mai mult decât dovada cruzimii lui Napoelon și a firii lui despotice. Ea a provocat o spaimă de moarte, susținea scriitorul în ale sale *Memorii de dincolo de mormânt*, spaima revenirii la epoca lui Robespierre. „Parisul a crezut că s-a întors la una din acele zile aparent irepetabile, cea a execuției lui Ludovic al XVI-lea."[250] Napoleon, desigur, vedea lucrurile cu totul altfel. Pe insula Sfânta Elena el avea să își justifice decizia invocând starea de urgență la scară națională și legea naturală și să încerce să dea vina pentru ceea ce a părut, până la urmă, un act de răzbunare, pe complotiștii care urmăriseră asasinarea lui. „O mare națiune m-a pus în fruntea sa", a explicat el; „aproape întreaga Europă a acceptat această alegere; la urma urmei, sângele care îmi curge prin vine nu e făcut din noroi și sosise momentul să arăt că e la fel de bun ca al lor."[251]

Criticii lui Napoleon susțin că afacerea d'Enghien nu a fost doar o aberație de moment, ci dovada incontestabilă a degradării răspunderii autorității în fața opiniei publice în perioada Consulatului, a concentrării periculoase a puterii în mâinile unui singur om. Într-adevăr, multe semne indicau o schimbare a caracterului regimului din zilele de Brumar, primul consul dând tot mai puțin socoteală pentru deciziile sale, iar prevederile echilibrate ale constituției lui Sieyès fiind tot mai puțin respectate. Chiar dacă statul rămăsese republican în formă, alunecarea spre autoritarism nu putea fi pusă la

îndoială. Încă de la început, existaseră anumite semne de întrebare cu privire la posibilitatea Consulatului de a se transforma în dictatură, iar înlocuirea candidaților inițiali pentru pozițiile de al doilea și al treilea consul cu Caulaincourt, respectiv Lebrun, cunoscuți drept moderați și apropiați ai lui Napoleon, nu a făcut decât să confirme suspiciunea că singura voce care avea să se facă auzită va fi cea a lui Bonaparte. În plus, constituția îi oferea o autoritate fără precedent: avea dreptul de a-i numi pe membrii corpurilor legislative și pe miniștri, pe ambasadori, pe ofițerii de armată și de marină.[252] Thibadeau, unul dintre criticii săi cei mai abili, și-a dat seama de amploarea pericolului rezultat din exercitarea de către Napoleon a unor puteri excesive pentru respectarea principiului guvernării reprezentative. De la puciul din 18 Brumar, a arătat el într-o notă adresată primului consul, „lucrurile au ajuns în punctul în care nici o constituție liberă nu mai poate exista decât cu aprobarea ta“. Iar, dacă Napoleon dispărea, ce avea să se aleagă din brava lume nouă pe care o construiseră? „Nimic“, răspundea tot Thibadeau, „nimic nu va mai rămâne din Revoluție, din libertate, din gloria națiunii, din propria noastră glorie, nimic altceva decât amintiri amare și suferință.“[253]

Cum autoritatea executivă fusese întărită, iar dezbinarea politică descurajată, primul consul putea, de acum, să părăsească Parisul în relativă siguranță atunci când pornea în campanii. El însă își dorea, cu certitudine, mai mult – mai multă recunoaștere, mai multă stabilitate, mai multă putere; iar, în 1802, după triumfurile sale militare și semnarea tratatelor de pace, momentul părea potrivit pentru ca națiunea să își exprime recunoștința. Ceea ce a urmat a fost extrem de edificator în privința ambițiilor politice ale lui Napoleon. Senatul, dornic să îl mulțumească și să nu-i piardă serviciile, a

votat extinderea mandatului său cu încă zece ani, adică până în 1820. Nu era însă suficient; unele voci au sugerat chiar că primul consul avea să considere oferta ca fiind insultătoare. În cele din urmă, Cambacérès, care cunoștea probabil cel mai bine ambițiile lui Bonaparte, a convins Senatul să retragă oferta și să organizeze în schimb un plebiscit cu propunerea ca Napoleon să fie numit prim consul pe viață, recompensa pe care viitorul împărat și-o dorea cu adevărat. Ascultător, Senatul a votat proiectul și, la fel de ascultător – și public, ca și la consultarea populară anterioară – electoratul și-a dat acordul. Rezultatul, după cum avea să raporteze Cambacérès, a fost un triumf răsunător. Din cei 3 577 259 de votanți, 3 568 885 se exprimaseră în favoarea propunerii. Senatul nu s-a mulțumit cu atât, adăugând propriile manifestări de afecțiune și de deferență. Prin proclamarea lui Napoleon Bonaparte Consul pe viață, a declarat acesta, s-a dorit să se dovedească „încrederea, dragostea și admirația poporului francez“; în plus, s-a anunțat, aparent fără ironie, că „o statuie a păcii, ținând într-o mână laurii victoriei și în cealaltă decretul Senatului, va sta mărturie pentru posteritate a gratitudinii Națiunii“.[254] Dar nu trebuie să ne lăsăm înșelați. Votul la plebiscite se făcea public, în timpul Consulatului și al Imperiului, iar frica juca un rol important în acumularea de sufragii favorabile regimului. Voturile soldaților au ajutat și ele la crearea impresiei unui entuziasm nemărginit față de Napoleon, în timp ce, în teritoriu, listele electorale erau alcătuite de prefecți și de subprefecți conștienți de necesitatea de a raporta rezultate care să confirme autoritatea primului consul. Cercetări recente au demonstrat că cifrele au fost manipulate în chip sistematic, că rezultatul declarat al plebiscitului pentru Constituția din anul VIII a fost, pur și simplu, eronat și că în unele departamente procesul de votare a fost prelungit cu câteva zile pentru a se întruni numărul

necesar de alegători.[255]

Noua constituție din anul X a adus și alte schimbări, toate gândite cu scopul de a consolida autoritatea executivă: numărul deputaților din Tribunat a fost redus, iar libertatea sa de acțiune, restrânsă; primul consul avea dreptul de a semna tratate fără ratificare legislativă și de a exercita prerogativa grațierii. Cea mai controversată reglementare a fost însă privilegiul acordat primului consul de a-și numi succesorul, deschizându-se astfel calea întemeierii unei dinastii, cu toate că prin lege nu se prevedea că funcția putea fi transmisă ereditar.[256] Pentru mulți republicani măsura a părut excesivă, un pas care ducea indiscutabil în direcția monarhiei și care reprezenta o trădare a valorilor pentru care luptaseră în ultimul deceniu. Într-o notă adresată primului consul, Thibaudeau declara răspicat că, prin aceste reglementări, executivul părea că urmărește să îngrădească libertățile publice. „Cuvântul stabilitate este acum la ordinea zilei; mă mir că nu a fost înlocuit cu termenul eternitate.“[257]

Napoleon nu s-a arătat îngrijorat de aceste obiecții și a acceptat noile puteri care îi fuseseră conferite, mulțumindu-le senatorilor. Formularea răspunsului său din data de 3 august 1802 este elegantă și aparent în concordanță cu idealurile republicane. „Viața unui cetățean“, și-a început el discursul, „aparține țării sale. Poporul francez dorește ca viața mea să fie în întregime dedicată patriei. Acordându-mi încrederea sa, încrederea pe viață, el mi-a impus datoria de a consolida sistemul de legi prin instituții bine organizate. Prin eforturile mele și cooperarea voastră, cetățeni senatori, și cu sprijinul tuturor autorităților, cu încrederea și voința acestui popor măreț, libertatea, egalitatea și prosperitatea Franței vor fi la adăpost de capriciile sorții și de nesiguranța viitorului.“[258] Nimic din acest discurs nu era de natură să-i înspăimânte pe

ascultători ori să trădeze ambiții monarhice.

Noile puteri pe care le deținea acum Napoleon, indiferent de limbajul în care fuseseră exprimate, duceau totuși cu gândul la mult mai mult decât un simplu derapaj de la idealurile republicane. Puștiul din Ajaccio făcuse un pas mare spre tron, iar contemporanii confirmau faptul că primul consul dispunea deja, în mare măsură, de arsenalul unui monarh. Cu certitudine se bucura de fastul și de luxul care veniseră odată cu funcția. Gustul pentru opulență îi fusese stârnit pentru întâia oară în timpul campaniei din Italia, când, în unele situații, se comportase nu atât ca un general republican, cât mai curând ca un cârmuitor în toată puterea cuvântului, insistând asupra respectării unei etichete elaborate, ce amintea de ceremonialele de la curțile regești. Locuise, la un moment dat, în Palazzo Serbelloni din Milano, iar poetul Antoine Arnault îi comparase salonul cu foaierul Operei din Paris, remarcând că „nicicând un cartier militar general nu semănase mai mult cu o curte princiară“[259]. În 1797, la castelul din Mombello, Miot de Melito notase că Napoleon ținea o curte regească, primind diplomați și ambasadori aidoma unui monarh și mergând până acolo încât să ia masa în public, ca un rege, sub privirile adoratoare ale asistenței. În consecință, observă Philip Dwyer, „italienii veniți să-i arunce o privire cuceritorului Italiei erau poftiți în galerii ca să îl urmărească mâncând, o afișare publică asumată, ce amintea de spectacolele puse în scenă la Versailles de către Ludovic al XIV-lea“[260]. Aceste manifestări exhibiționiste, precum și preocuparea pentru detaliile de etichetă au continuat să îi marcheze aparițiile publice și în perioada Consulatului, în timpul excursiilor făcute la Paris și al participării la cinele fastuoase de la Tuileries. Anturajul care gravita în jurul său, fie la palatul Joséphinei de la Malmaison, fie la Saint-Cloud, locul unde își desfășura activitatea Consulatul, putea fi din ce în ce

mai mult asemuit cu o curte regală prerevoluționară.[261]

În același spirit monarhic, Napoleon s-a arătat permanent preocupat de protejarea intereselor familiei sale și, încă începând cu Consulatul, a părut să ia în considerare posibilitatea succesiunii ereditare. Familia a rămas un element de mare importanță pentru el – și nu numai familia restrânsă, cea din care spera să i se nască într-o zi un moștenitor, ci întreg clanul Bonaparte. Își consulta frecvent mama, pe Letizia. Frații Joseph și Lucien, care îl sprijiniseră în timpul insurecției din Brumar, au continuat să joace un rol semnificativ în politicile Consulatului. Joseph a fost numit comisar de război pentru Armata din Italia, poziție extrem de avantajoasă, care i-a permis să adune o avere substanțială și să stabilească importante contacte literare și artistice pe care le-a pus în slujba regimului. Lucien, ale cărui relații personale cu Napoleon fuseseră dintotdeauna încordate, a deținut, pentru scurt timp, portofoliul Ministerului de Interne, însă după o ceartă cu fratele său a fost demis și trimis ambasador la Madrid.[262] Nu avea să intre în grațiile lui Napoleon nici în 1800, când a autorizat publicarea pamfletului extrem de ambiguu al lui Louis de Fontanes, intitulat *Paralelă între Cezar, Cromwell, Monk și Bonaparte*, comparație respinsă de primul consul, cu toată că Fontanes conchidea că, dintre cei patru, numai el putea fi considerat un adevărat erou.[263]

Ideea comparației în sine era, în ochii prea multor cititori, o blasfemie, Cromwell fiind pentru majoritatea francezilor un tiran și un uzurpator, și nu un garant al libertăților englezilor[264], motiv pentru care Napoleon a primit cu neplăcere vestea publicării, văzând în ea încă o dovadă a faptului că Lucien nu era demn de încrederea sa. Lucien nu a părut prea tulburat. A dat dovadă atât de independență în gândire, cât și de atașament față de prevederile constituționale pentru că a

continuat să vadă guvernul ca pe un corp reprezentativ și a fost pregătit să-l înfrunte pe Napoleon în ceea ce considera a fi o problemă de principiu.[265] Nu este, prin urmare, deloc nesemnificativ faptul că, în perioada Imperiului, trei dintre cei patru frați ai lui Napoleon au fost răsplătiți cu regate (Joseph a primit regatul Napoli, Louis – Olanda, iar Jérôme – Westfalia); Lucien a fost singurul care nu s-a ales cu nimic. Napoleon l-a acuzat de ceea ce el considera a fi frivolitate, o lipsă a seriozității cerute de la un membru al familiei primului consul. Din ce în ce mai mult el vedea în astfel de carențe o amenințare – dacă nu chiar o insultă directă – la adresa propriei poziții în stat.

Propulsarea fraților în funcții de autoritate în stat, iar ulterior la statutul de regi a fost o probă incontestabilă de nepotism, care demonstra cât de departe era dispus să meargă Napoleon pentru a promova interesele familiei. Asta nu înseamnă, însă, că frații săi ar fi fost total lipsiți de talente sau nepotriviți pentru ocuparea funcțiilor înalte care le fuseseră repartizate. Problema nu a fost ezitarea lor în asumarea de responsabilități și nici incapacitatea de a guverna. Joseph s-a descurcat relativ bine în două misiuni aproape imposibile, la Napoli și în Spania, în timp ce Louis se putea mândri, pe drept cuvânt, cu o realizare remarcabilă pentru un străin adus să conducă Olanda împotriva voinței populare, aceea de a se fi făcut acceptat de către națiunea lui adoptivă. Problema a fost Napoleon însuși, care a dorit să-i controleze permanent, să le supravegheze guvernarea și să le impună politici și obligații economice care ar fi dus, aproape cu certitudine, la respingerea lor de către popoarele pe care le conduceau. Foarte curând a devenit evident că Napoleon se aștepta ca frații să îl răsplătească printr-o loialitate totală. Însă, aidoma lui Lucien, cei trei frați și-au urmat propriile instincte. Nici unul nu a dorit

să devină o simplă marionetă în mâinile împăratului.

Louis a dovedit calități reale de monarh, cu toate că nici momentul, nici circumstanțele numirii sale ca rege al Olandei nu erau de natură să îl ajute să se facă îndrăgit de către olandezi. În cei patru ani cât i s-a permis să domnească – înainte ca, în 1810, Napoleon să îl înlăture din funcție, supărat că nu făcuse nimic pentru a pune capăt contrabandei prin care mărfurile britanice continuau să pătrundă pe continent –, Louis și-a construit o reputație de conciliator, străduindu-se să distrugă disidența politică și să demonstreze că este pregătit să apere interesele Olandei. Desigur, nu a reușit în întregime: în acei ani, nu s-a purtat nici un război, nici o cruciadă națională care să îi permită să se remarce în chip de erou al țării și să câștige astfel afecțiunea poporului. În orice caz, olandezii nu fuseseră obișnuiți să fie guvernați de regi, sau cel puțin nu de monarhi cu puteri și autoritate depline. Totuși, ne-am pripi dacă am considera domnia lui drept un eșec total, având în vedere amenințarea războiului, fapt care a făcut imposibilă orice tentativă de opoziție la dorințele fratelui său. Pe plan intern, Louis a înregistrat însă succese notabile. A simplificat sistemul de guvernare, a îmbunătățit reglementările referitoare la educație, a întărit și a modernizat statul, măsuri importante într-o țară unde puterea era, în mare parte, descentralizată, deciziile fiind lăsate pe seama provinciilor și a elitelor burgheze. Sigur, supușii au mai și bombănit, însă chiar dacă a existat o anumită opoziție față de taxe și de recrutări în armată, măcar nu a izbucnit o insurecție generală. Și, în final, olandezii din secolul al XIX-lea au privit în urmă, la domnia lui Louis Bonaparte, nu fără un sentiment de nostalgie.[266]

Joseph, a cărui fire blândă și devotament autentic față de multe dintre idealurile Revoluției îl agasau pe primul consul – a mărturisit o dată că ura războiul și că găsea fericirea în mijlocul

naturii –, s-a aflat în permanență la cuțite cu fratele său belicos, pentru care rolul principal al unui rege era acela de a furniza cât mai mulți oameni și bani pentru efortul de război al Franței.[267] Diferendele dintre cei doi s-au agravat în 1802, când Napoleon s-a oferit să îl numească în fruntea nou createi Republici Cisalpine. Era adevărat că i se promisese un post, e citat Joseph că ar fi spus, „dar, în același timp, a vrut să mă țină legat de el și – cunoscându-mi fratele atât de bine și știind cât de greu putea apăsa jugul pe care mi l-ar fi pus pe umeri – m-am simțit, fiind genul de om care a preferat dintotdeauna obscuritatea vieții private în locul rolului de marionetă politică, obligat să îl refuz. I-am cerut totuși să-mi spună care ar fi condițiile, în cazul în care aș accepta... Am insistat ca Piemontul să se realipească la Republica Italiană, ca să mi se dea libertatea de a reface fortărețele principale, și i-am solicitat să retragă trupele franceze, și, în mod special, pe generalul Murat.“[268] Deși blând din fire, Joseph avea coloana vertebrală.

Această personalizare a politicii a stat la originea îndepărtării de tradițiile republicane și a proclamării Imperiului în anul 1804. Coroborată cu acestea a fost dorința lui Napoleon de a avea un moștenitor, insistența lui de a perpetua regimul și frustrarea pe care nu și-a ascuns-o că Joséphine nu reușea să-i dăruiască un fiu. Decretul prin care fusese numit consul pe viață a reprezentat, în mod evident, un punct de cotitură în viața lui, iar lunile ce au urmat au fost marcate de o vizibilă slăbire a simbolismului republican și a atenției acordate aparențelor de care Directoratul făcuse atâta caz. În schimb, sărbătorile publice au devenit tot mai marțiale ca atmosferă, celebrând victoriile în luptă și întoarcerea triumfătoare a armatelor din război, și nu drepturile cetățenești ori căderea Bastiliei. Cambacérès a înțeles neliniștea exprimată de unii prefecți, convinși că până și ziua de 14 iulie avea să fie

sacrificată, spre oprobriul public.[269] Lista sărbătorilor ținute, de exemplu, de un oraș de provincie ca oricare altul – Nantes –, justifică aceste temeri. Temele republicane par să fi fost minimalizate în favoarea celor militare și a lui Napoleon însuși. În 1801 s-a serbat public proclamarea păcii, atât pe uscat, cât și pe mare; în 1802 s-a sărbătorit numirea lui Napoleon în funcția de consul pe viață; în 1804 s-a celebrat dejucarea atentatului la viața sa.[270] Accentul pus pe victoriile și pe viața lui Bonaparte aminteau de expresiile de gratitudine autorizate de către monarhia Bourbonilor sau chiar de festivitățile publice care făcuseră parte din campania susținută, cu mai mult de un secol înainte, la instalarea pe tron a lui Ludovic al XIV-lea.[271]

Senatul a luat măsuri de încurajare a trecerii la sistemul ereditar, trimițându-i primului consul epistole în care își declara loialitatea și îndemnându-l să își ducă mai departe proiectul politic. Unii senatori aveau simpatii monarhiste și mulți susțineau o ordine socială de orientare conservatoare, lucru ce se plia cu ușurință pe principiul eredității. Printre aceștia se numărau oameni care serviseră sub Directorat; Talleyrand era unul dintre ei și sprijinea ideea de continuitate; la fel, și într-o manieră zgomotoasă, Regnaud de Sain-Jean d'Angély, care a anunțat cu satisfacție că „Senatul i-a prezentat primului consul o adresă în care, la final, a făcut apel la el ca să asigure dreptatea și să clădească instituții care să îi consolideze munca, astfel încât, după ce a reparat greșelile trecutului, să ne poată de acum încolo garanta viitorul"[272]. Printre cei care insistau pentru schimbare se numărau câțiva dintre cei mai devotați consilieri ai lui Napoleon, și nu toți pot fi desconsiderați ca fiind niște simpli sicofanți lingușitori. Dacă Bonaparte a nutrit ambiții de conducător dinastic, atunci a fost încurajat din plin de cei din jur, iar în iarna dintre 1803–1804 condițiile au părut prielnice pentru o asemenea mișcare.

Armistițiul îi permisese să revină acasă; armata lui se pregătea să atace Anglia; comploturile îndreptate împotriva sa fuseseră dejucate. În interiorul Franței, Napoleon părea că se bucură de o popularitate fără egal. Singura chestiune care mai rămânea de rezolvat era dacă el însuși avea, într-adevăr, asemenea ambiții, pentru ca încoronarea să fie atent planificată în avans. Răspunsul nu putea fi decât unul: da. Obsesia lui Napoleon pentru intervențiile de natură politică și caracterul din ce în ce mai autoritar al regimului impus de el, diminuarea puterilor deputaților aleși, aparentul dispreț față de opinia publică, precum și votul pentru desemnarea sa drept consul pe viață, toate acestea alcătuiau imaginea coerentă a unui om prea puțin dispus să ia în considerare fleacurile unei guvernări de tip democratic și care se deplasa în mod perceptibil spre un stil de conducere mai personal, mai monarhic. Desigur, Bonaparte a negat în permanență aceste lucruri, și chiar și în exil a continuat să susțină că nu urmărise nici un plan și că nu dorise să răstoarne republica. „În timpul Consulatului“, a insistat el în memoriile dictate pe insula Sfânta Elena, „prietenii mei adevărați și cei mai entuziaști susținători obișnuiau să mă întrebe, cu cele mai bune intenții și doar pentru a fi la curent cu ceea ce voiam să fac: încotro mă îndrept? Și, de fiecare dată, le răspundeam că n-am nici cea mai vagă idee.“[273] Argumentația oferită de Bonaparte nu trebuie, evident, confundată cu adevărul.

Constituția imperială a fost aprobată în mai 1804, chipurile ca răspuns la solicitările venite din teritoriu. Vorbitorii care s-au perindat în sala de întruniri a Tribunatului l-au aclamat, rând pe rând, pe „eroul“ Bonaparte, înfățișând imperiul mai degrabă ca pe un mijloc de consolidare a puterii acestuia decât ca pe o trădare a republicii. Într-adevăr, în chip paradoxal, chiar în momentele când îi confereau titlul imperial lui

Napoleon, ei nu păreau dornici să se dezică de identitatea lor republicană. „Guvernarea Republicii“, se arăta în decretul redactat într-un mod cel puțin confuz, „este încredințată unui împărat care va primi titlul de «Împărat al Franței»“. Crearea Imperiului era o chestiune de ordin pur personal, un transfer lin de autoritate prin care era răsplătit un om: „Napoleon Bonaparte, în prezent prim consul al Republicii, a devenit împărat al Franței“. Spre deosebire de funcția de consul pe viață, titlul imperial era ereditar, la fel cum se moștenea un tron. În al doilea articol al decretului se consfințea succesiunea dinastică: „Demnitatea imperială este ereditară în descendența directă, naturală și legitimă a lui Napoleon Bonaparte, din tată în fiu, în ordinea nașterii“.[274] În realitate, atâta timp cât el însuși nu avea copii, moștenitorii de drept ai lui Napoleon aveau să fie frații săi, cu toate că, unul după altul, i-a dezmoștenit, fie pentru că nu au fost de acord cu el, fie pentru căsătoriile nepotrivite ori pentru nesupunere, până ce decretul a ajuns să-i nominalizeze pe „Louis Bonaparte și descendenții acestuia“ drept succesori la „demnitatea imperială“. Spre exasperarea lui Louis, decretul făcea lucrurile și mai încurcate, lăsând deschisă și o altă portiță, și anume varianta ca Napoleon să își aleagă succesorul prin adopție. „Napoleon poate adopta pe fiii sau pe nepoții fraților săi, cu condiția ca aceștia să fi împlinit vârsta de 18 ani și ca el însuși să nu fi avut copii de sex masculin până la data adopției.“[275] Legea fusese redactată într-o manieră suficient de flexibilă pentru a-i permite lui Napoleon să-și manifeste capriciile și preferințele.

Surprinzător, vestea instaurării unei dinastii Bonaparte a produs mai puțină neliniște în rândurile electoratului decât în interiorul familiei. Oameni care își declaraseră în trecut devotamentul față de republică au înghițit contradicțiile cu aparentă ușurință. Numai Carnot, fostul iacobin și ministru de

Război, autor al victoriilor din 1793 și 1794, a avut curajul de a se exprima în public împotriva măsurii, numind Imperiul o trădare a principiilor republicane. După cum avea să remarce Thierry Lentz, noua constituție fusese sterilizată verbal. Nu mai cuprindea nici o referire la suveranitatea ce aparținea poporului francez, frază devenită un soi de mantră pentru revoluționari, iar termenii cu conotație republicană puternică, precum „națiune“ sau „popor“, fuseseră eliminați din lexicon.[276] Titlul imperial și principiul eredității au fost supuse aprobării populare în cadrul unui plebiscit organizat în iunie, deși, cum votul era deschis, iar Napoleon controla atât poliția, cât și presa, ar fi greșit să socotim că aceasta ar fi fost o formă de consultare publică reală. Rezultatul a confirmat așteptările, numai 2 569 din voturi fiind împotrivă, comparativ cu cele peste trei milioane și jumătate pentru. Republica își dăduse obștescul sfârșit fără ca nimeni să o plângă.

Ceremonia de încoronare care a urmat în decembrie, la Catedrala Notre-Dame, a fost somptuoasă, încărcată de simboluri ale autorității statale și ale puterii personale. A inclus multe dintre elementele unei încoronări regale, numai că, spre deosebire de Bourboni, care erau prin tradiție încoronați la Reims, Napoleon a ales Parisul, inima națiunii. Era pregătit să o rupă cu tradiția deoarece sursa sa de inspirație nu erau Bourbonii, ci una mult mai îndepărtată, și anume Carol cel Mare și Sfântul Imperiu Roman, cu care a căutat să stabilească o linie de continuitate și să dea legitimitate numirii sale ca împărat.

Decorul era solemn, iar veșmintele împăratului și ale împărătesei pe potriva momentului.[277] Mantiile fuseseră create pentru a aminti de splendoarea antică a Romei imperiale, dar și pentru a-i impresiona pe privitori și pentru a crea un sentiment de venerație. Pentru ceremonie, Napoleon a purtat mantia

imperială din catifea purpurie, ornamentată din belșug cu albine aurii, blazonul său, iar Joséphine o robă bogat brodată, în culori asortate și cu o trenă lungă, dusă de cinci prințese imperiale, printre care fiica ei și cele trei surori ale lui Napoleon.[278] Cortegiul a pătruns în Catedrala Notre-Dame printr-un portic special lărgit pentru această ocazie și construit din lemn, mucava și stuc în stil neogotic, în ton cu arhitectura catedralei și menit totodată să ascundă stricăciunile provocate clădirii în timpul exceselor anticlericale ale Revoluției.[279] După cum s-a exprimat mareșalul Marmont, era imposibil să concepi un decor „mai maiestuos ori mai impunător“. Nimic, susținea el, nu fusese trecut cu vederea. „Gloria armată, triumful civilizației și interesele umanității, toate contribuiau la măreția și la frumusețea lui.“[280]

Mulțumită Concordatului, Biserica catolică era și ea prezentă, în toată splendoarea sa, pentru a-l binecuvânta pe împărat. Apariția papei însuși a produs o profundă impresie asupra asistenței, fiind o onoare rară ca un papă să participe la o încoronare, și cu atât mai mult să se deplaseze de la Vatican în acest scop. Carol cel Mare fusese nevoit să se ducă la Roma pentru a fi uns rege în anul 800, dar acum, în fața ochilor, li se înfățișa însuși papa Pius al VII-lea, care traversase Parisul în fruntea unui cortegiu fastuos de trăsuri, încadrat de arhiepiscopi și de cardinali în hainele lor strălucitoare, o scenă pe care mulți o consideraseră de neimaginat după fervoarea anticlericală din timpul Revoluției.[281]

Prezența lui Pius constituia un triumf diplomatic pentru Napoleon, rezultat al unor luni de negocieri dure presărate cu amenințări brutale. Era un moment încărcat de putere simbolică, ce transmitea un mesaj politic atent gândit unei audiențe la fel de atent alese. Pe plan intern, ea semnifica un gest de reconciliere. Pentru milioanele de catolici francezi și

pentru departamentele rebele din vestul țării, ea demonstra acceptul papal pentru noul regim prin conferirea binecuvântării Bisericii persoanei împăratului. Pentru conducătorii străini, și, în special, pentru Europa catolică, prezența papei fusese gândită cu scopul de a da un anumit grad de legitimitate unui regim care, în ochii lor, fusese întemeiat pe regicid, însă fără a transmite ideea de supunere oarbă. La fel cum Concordatul fusese o înțelegere parafată între doi parteneri inegali în care interesul statului precumpănise, la fel ceremonia de încoronare se constituia într-o afirmare simbolică a puterii personale a lui Napoleon. Se știe că acesta nu i-a permis papei să îi așeze coroana pe cap; rolul Bisericii în cadrul ceremoniei a fost limitat la binecuvântarea cuplului imperial. Napoleon a refuzat să se spovedească și să primească împărtășania și l-a lăsat pe Pius să aștepte o oră în fața catedralei înainte de a-și face apariția însoțit de Joséphine. Nu a îngenuncheat în fața altarului, gest care ar fi simbolizat recunoașterea autorității Bisericii Catolice, pe care nu intenționa să o acorde.[282]

În timpul ședерii prelungite a lui Pius la Paris – papa nu a părăsit reședința care îi fusese repartizată la Tuileries până în aprilie 1805 –, Napoleon și-a tratat oaspetele cu o lipsă studiată de respect, de natură să îi amintească permanent că el, și nu papalitatea, deținea acum autoritatea temporară și că autoritatea temporară era cea care conta cu adevărat. În realitate, Pius a reușit să smulgă câteva concesii din partea amfitrionului său în anumite chestiuni pe care el le considera de importanță, printre care continuarea activității episcopilor ex-constituționali și a aplicării legilor revoluționare privind căsătoriile și divorțurile seculare.[283] Napoleon a avut grijă să nu cedeze prea mult, căci viziunea sa asupra lumii rămăsese esențialmente nereligioasă. Era un fiu al Iluminismului, un om

crescut în spiritul Revoluției, iar în jurământul depus cu ocazia încoronării s-a străduit să confirme multe dintre câștigurile Revoluției. A jurat pe Biblie „să mențină integritatea teritoriilor Republicii; să respecte și să impună respect față de legile Concordatului și față de libertatea cultului religios; să respecte și să impună respect pentru principiul egalității în drepturi, pentru libertățile politice și civile, pentru ireversibilitatea vânzărilor pământurilor țării; să ridice taxe și să impună obligații cetățenilor numai în concordanță cu legile statului; să mențină instituția Legiunii de Onoare și să guverneze în interesul și pentru fericirea și gloria poporului francez“[284]. Printre prioritățile sale nu figura atribuirea unui statut special Bisericii Romei.

Toate acestea i-au făcut pe mulți să se întrebe care erau adevăratele scopuri urmărite de Napoleon. Oare chiar întorsese spatele principiilor Revoluției Franceze pentru a se dedica gloriei personale și ambițiilor dinastice? În 1799, într-o proclamație către poporul francez, cei trei Consuli ridicaseră în slăvi noua constituție, pretinzând că „este fundamentată pe principiile guvernării reprezentative, pe drepturile sacre la proprietate, egalitate și libertate“ și concluzionând cu afirmația ambiguă că „Revoluția s-a impus prin principiile care au declanșat-o; Revoluția s-a sfârșit“.[285] Istoricii au dezbătut îndelung înțelesul acestor vorbe aparent bizare. Să însemne ele că scopul Consulatului era acela de a răsturna Revoluția și de a reveni la un regim mai stabil și mai autoritar? Ori că Revoluția era văzută ca fiind finalizată, iar țelurile ei atinse, acest lucru permițând Franței să pună capăt anilor lungi de frământări și de disensiuni? Ambiguitatea exprimării i-a convins pe mulți dintre cei prezenți să accepte măsuri pe care le detestau profund sau asupra cărora nutreau mari suspiciuni.

Pentru unul dintre deputați, însă, semnificația atribuirii de

noi puteri lui Napoleon și a fastului monarhic al ceremoniei de încoronare era cât se poate de clară. Lazare Carnot îl cunoștea pe Bonaparte de suficient de mult timp pentru a fi convins că îi înțelegea ambițiile, care nu erau îndreptate spre republică. Adresându-se colegilor săi din Tribunat în data de 1 mai 1804, el a dat glas temerilor pe care, fără îndoială, mulți le împărtășeau. Ei, le-a amintit Carnot, fuseseră martorii creării, rând pe rând, a unor instituții-fantomă destul de evident „monarhice“ în spirit, însă de fiecare dată fuseseră asigurați că aceste organisme fuseseră concepute cu scopul de a proteja libertățile. Iar acum, a declarat el, „suntem chemați să ne dăm acordul asupra unei propuneri oficiale care prevede, în esență, restaurarea sistemului monarhic și să conferim titlul imperial ereditar primului consul“. Pentru un republican ca el, era prea mult. Carnot a avut grijă să nu-și exprime vreo dorință de revenire la o etapă a disensiunilor și a facțiunilor politice, dar a subliniat că se săturase și că prefera să plece în exil decât să servească Imperiul. „La vremea respectivă, am votat împotriva consulatului pe viață; în același fel voi vota împotriva restaurării monarhiei, așa cum cred că mă obligă poziția mea de membru al Tribunatului.“ A adăugat profundul regret față de sfârșitul deceniului revoluționar. Dinastia precedentă, le-a amintit el ascultătorilor, durase 800 de ani. Acum se năștea una nouă. Principalul său regret era că „nu am fost capabili să întemeiem prin forțele noastre un regim republican, oricât de mult am încercat prin intermediul unui șir de forme mai mult sau mai puțin democratice“.[286] Cu aceste vorbe, fostul ministru de Război și-a dat votul împotriva constituției imperiale și a tras cortina peste o remarcabilă carieră politică.

[229] Isser Woloch, *Napoleon and his Collaborators: The Making of a Dictatorship,* New York, 2001, pp. 186–187

[230] Stuart Semmel, *Napoleon and the British,* New Haven, 2004, p. 20.

[231] *Ibid*., p. 33

[232] Jean-Louis Halperin, „Tribunat“, în Jean Tulard, ed., *Dictionnaire Napoléon,* 2 vol., Paris, 1999, vol. 2, p. 873

[233] Woloch, *Napoleon and his Collaborators*, pp. 123–124

[234] Duff Cooper, *Talleyrand,* Londra, 1958, pp. 82–83

[235] Joseph Fouché, *The Memoirs of Joseph Fouché, Duke of Otranto, Minister of the General Police of France,* 2 vol., Londra, 1896, vol. 1, p. 1

[236] Jean Tulard, *Figures d'Empire,* Paris, 2005, p. 631

[237] Martyn Lyons, *Napoleon Bonaparte and the Legacy of the French Revolution,* Londra, 1994, p. 118

[238] Jean Tulard, *Joseph Fouché,* Paris, 1998, p. 142

[239] Marcel Le Clère, „Fouché“, în Tulard, ed., *Dictionnaire Napoléon,* vol. 1, pp. 818–819

[240] Hubert Cole, *Fouché, the Unprincipled Patriot,* Londra, 1971, p. 121

[241] Howard G. Brown, *Ending the French Revolution: Violence, Justice and Repression from the Terror to Napoleon,* Charlottesville, Virginia, 2006, pp. 326–329

[242] Woloch, *Napoleon and his Collaborators*, pp. 66–79

[243] Thierry Lentz, *Le dix-huit Brumaire. Les coups d'état de Napoléon Bonaparte*, Paris, 1997, p. 411

[244] Elizabeth Sparrow, *Secret Service: British Agents in France, 1792–1815*, Woodbridge, 1999, p. 267

[245] Alan Schom, *Napoleon Bonaparte,* New York, 1997, pp. 273–281

[246] Thierry Lentz, *Le Grand Consulat, 1799–1804*, Paris, 1999, p. 537

[247] Jean-Paul Bertaud, *Le duc d'Enghien,* Paris, 2001, pp. 11–12

[248] Napoléon Bonaparte, *Correspondance générale*, vol. 4: *Ruptures et fondatio*n, *1803–1804*, Paris, 2007, p. 648

[249] Lentz, *Le Grand Consulat*, p. 540

[250] Chateaubriand, *Mémoires d'Outre-Tombe*, citat de Luigi Mascilli Migliorini, *Napoléon*, p. 236

[251] Comte de Las Cases, *Le mémorial de Sainte-Hélène*, editat de Marcel Dunan, 2 vol., Paris, 1951, vol. 2, pp. 622–629

[252] Robert Asprey, *The Rise and Fall of Napoleon Bonaparte*, vol. 1, p. 344

[253] Antoine-Claire Thibaudeau, *Mémoires, 1799–1815,* Paris, 1913, pp. 70–71

[254] Jean-Jacques Cambacérès, *Mémoires inédits*, editat de Laurence Chatel de

Brancion, 2 vol., Paris, 1999, vol. 1, p. 633

[255] Malcolm Crook, „Confiance d'en bas, manipulation d'en haut: la pratique plébiscitaire sous Napoléon, 1799–1815", în Philippe Bourdin, Jean-Claude Caron și Mathias Bernard, ed., *L'incident électoral de la Révolution Française à la Ve République,* Clermont-Ferrand, 2002, pp. 77–87

[256] Steven Englund, *Napoleon. A Political Life*, p. 219

[257] Thibaudeau, *Mémoires,* p. 69

[258] Mesajul adresat de Napoleon Senatului pe data de 3 august 1802, în Malcolm Crook, *Napoleon Comes to Power*, p. 134

[259] Christopher Hibbert, *Napoleon, His Wives and Women*, p. 75

[260] Philip G. Dwyer, „Napoleon Bonaparte as Hero and Saviour. Image, Rhetoric and Behaviour in the Construction of a Legend", *French History* 18, 2004, pp. 391–393

[261] Hibbert, *Napoleon, His Wives and Women*, p. 118

[262] William H.C. Smith, *The Bonapartes. The History of a Dynasty,* Londra, 2005, pp. 19–20

[263] Louis de Fontanes, *Parallèle entre César, Cromwel, Monk et Bonaparte, fragment traduit de l'anglais,* Paris, 1800

[264] Roger Barny, „L'image de Cromwell dans la Révolution française", *Dix-huitième siècle* 25, 1993, pp. 387–397

[265] Marcelo Simonetta și Noga Arikha, *Napoleon and the Rebel*, New York, 2011, p. 76

[266] Annie Jourdan, „La Hollande en tant qu'«objet de désir» et le Roi Louis, fondateur d'une monarchie nationale", în idem, ed., *Louis Bonaparte, Roi de Hollande,* Paris, 2010, pp. 28–29

[267] Vincent Haegele, *Napoléon et Joseph Bonaparte. Le pouvoir et l'ambition,* Paris, 2010, pp. 73–74

[268] *Ibid.*, p. 171

[269] Luigi Mascilli Migliorini, *Napoléon*, p. 233

[270] Arhivele Municipale din Nantes, 11–29, dosarele 18–20, 22

[271] Peter Burke, *The Fabrication of Louis XIV,* New Haven, Connecticut, 1992, pp. 71–83

[272] Thibaudeau, *Mémoires,* pp. 121–122

[273] Englund, *Napoleon,* p. 230

[274] Crook, *Napoleon Comes to Power*, p. 134

[275] Schom, *Napoleon Bonaparte*, pp. 336–341

[276] Lentz, *Le Grand Consulat*, pp. 568–569

[277] Schom, *Napoleon Bonaparte*, p. 336

[278] Ernest John Knapton, *Empress Joséphine,* Cambridge, Mass., 1964, p. 227

[279] Sylvain Laveissière, *Le sacre de Napoléon peint par David,* Paris, 2004, p. 48

[280] Jean Tulard, ed., *Napoléon: le Sacre,* Paris, 1993, p. xxxix

[281] Timothy Wilson-Smith, *Napoleon, Man of War, Man of Peace*, Londra, 2002, pp. 161–162

[282] E.E.Y. Hales, *Revolution and Papacy, 1769–1846,* Londra, 1960, pp. 165–166

[283] *Ibid*., p. 159

[284] Laveissière, *Le sacre de Napoléon peint par David*, p. 50

[285] Proclamația consulilor către poporul francez din data de 15 decembrie 1799, în John Hall Stewart, *A Documentary Survey of the French Revolution*, New York, 1951, p. 780

[286] Jean și Nicole Dhombres, *Lazare Carnot,* Paris, 1997, pp. 503–508

CAPITOLUL 8
ÎN CĂUTAREA GLORIEI

Pacea de la Amiens, din primăvara lui 1802, a fost una fragilă, și un an mai târziu Napoleon se afla din nou în război cu o țară pe care o identifica drept cel mai aprig și mai periculos dușman al său: Marea Britanie. Încălcarea tratatului a produs prea puțină emoție. Ambele guverne au recunoscut că pactul nu rezolvase nimic substanțial și că pacea însemnase mai degrabă o încetare a ostilităților decât soluționarea diferendelor. Britanicii, în mod special, erau nemulțumiți că obținuseră atât de puțin în urma unor eforturi susținute. Colonii nou cucerite au fost înapoiate de către ambele părți, Franța fiind lăsată să rămână principala putere terestră din Europa Occidentală, o contrapondere a Rusiei în est, iar Anglia fiind efectiv exclusă din sfera de influență de pe continent. Franța continua să controleze statele aflate la est de ea, din Olanda și Belgia până în câmpiile Lombardiei și în nordul Italiei. Austria fusese serios slăbită, dacă nu terminată. Prin Pactul de Familie, francezii încheiaseră o alianță defensivă cu tronul spaniol. Napoleon se putea declara relativ satisfăcut cu realizările sale, căci, așa cum a remarcat Thierry Lentz, depășise cele mai optimiste țeluri ale războiului și îndeplinise obiectivele tradiționale ale politicii externe a regilor Franței.[287]

Amiens, aidoma tratatului încheiat de Napoleon cu austriecii la Lunéville, a oferit părților un respiro extrem de util. Atât Franța, cât și Anglia erau epuizate de efortul de război,

amândouă aveau nevoie de o perioadă de refacere economică și amândouă au tras, în mod cert, foloase de pe urma lunilor de prosperitate și de recolte bogate care au urmat. Consulatul a reușit chiar să găsească resurse pentru a dezvolta economia și a extinde baza industrială a țării, asigurând revenirea la un nivel de trai cu care poporul francez se dezobișnuise. În același timp, puțini se îndoiau că cele două guverne se pregăteau pentru reluarea ostilităților. Noi vase erau construite și comenzi substanțiale erau atribuite forjelor și arsenalurilor. Păcii i s-au acordat prea puține șanse: Marea Britanie a declarat război Franței în mai 1803, după ce răspunsese deja tensiunilor care se acumulaseră în primăvară cerând miliției sale să recruteze oameni pentru apărarea granițelor.[288] Francezii au reacționat prompt, trimițând trupe în celălalt stat al lui George al III-lea, Hanovra, și ordonând arestarea numeroșilor britanici care, profitând de armistițiu, veniseră să viziteze Franța, mulți dintre ei turiști curioși să vadă cu ochii lor rezultatele Revoluției Franceze. De ce, s-ar putea întreba unii, s-au grăbit Franța și Anglia să se întoarcă pe câmpul de luptă, și încă într-un moment în care celelalte puteri europene traversau o perioadă de pace, chiar dacă nu una foarte sigură? Cei doi vecini, care în repetate rânduri, de-a lungul secolului al XVIII-lea, se aflaseră în tabere inamice, păreau incapabili să facă pace.

Pentru unii istorici răspunsul este foarte simplu: firea nestăpânită a lui Napoleon îl împiedica să renunțe la ideea războiului, cu atât mai mult cu cât industria militară a Franței avea nevoie de alte și alte campanii, de alte câștiguri teritoriale și de alte cuceriri.

Cel mai mult îl preocupa Anglia – ținta predilectă a resentimentelor sale. Aici, „Legenda Neagră“, care îl înfățișa pe Bonaparte drept un nemilos instigator la războaie, dispus să trimită nenumărate mii de oameni la moarte, doar pentru a-și

satisface ambițiile militare personale, s-a dovedit a fi extrem de insistentă, ba chiar în asemenea măsură încât mulți s-au simțit tentați să nu ia în considerare tentativele lui periodice de negociere și să-i atribuie toată vina pentru războaie.[289] Paul Schroeder, de exemplu, susține că prin manevrele de pace Napoleon nu a urmărit decât să câștige un avantaj, acestea nefiind decât „tactici de diversiune și de manipulare“ care nu aveau nimic de-a face cu dorința de a clădi o pace durabilă. „Britanicii au pornit la război“, concluzionează Schroeder plin de satisfacție, „pentru simplul motiv că nu au mai suportat să fie provocați și umiliți de Bonaparte: Franța a pornit la război pentru că Bonaparte nu s-a putut abține.“[290]

Termenii tratatului de la Amiens au constituit în sine un motiv de „umilință“ pentru Anglia; pentru ca pacea să fie una trainică, ar fi trebuit ca Napoleon să facă unele concesii, lucru care venea în contradicție flagrantă cu instinctele sale. Totuși, Marea Britanie a fost cea care a declarat război, și tot ea a încălcat oficial tratatul și a interpretat în toate lunile de armistițiu fiecare mișcare a lui Napoleon drept un act provocator. Trupele franceze staționau în continuare în „republicile-surori“ din Olanda, Elveția și Italia, unde Republica Cisalpină a fost reorganizată, Piemontul și Elba anexate, iar Parma invadată după moartea ducelui său, toate aceste inițiative fiind denunțate de Anglia ca fiind contrare spiritul înțelegerii de la Amiens. Franța nu s-a mărginit, însă, la Europa. În toată lumea arabă, de la Alger la Tripoli și de la Damasc la Muscat, agenții francezi erau foarte ocupați cu încheierea de tratate de pace cu liderii locali, în timp ce generalul Decaen a fost trimis, în 1803, în India cu scopul de a recruta și a forma pentru Franța regimente de cipai, soldați indieni.[291] Marea Britanie se temea, în mod justificat, de ambițiile franceze în India, și a răspuns refuzând să-și onoreze obligațiile rezultate

din tratat privind returnarea Maltei către cavalerii Sfântului Ioan, refuz pe care Napoleon s-a grăbit să îl interpreteze drept o dovadă grăitoare de rea-credință din partea britanicilor.[292] Cele două tabere se priveau cu neîncredere și fiecare încerca să adune capital politic și propagandistic de pe urma celeilalte.

Așadar, în ce măsură a fost Napoleon responsabil de reluarea ostilităților în anul 1803? Ar fi foarte tentant să urmăm exemplul presei britanice și al caricaturiștilor englezi ai epocii și să-l etichetăm pe Napoleon drept un instigator și un uzurpator care a pus securitatea Europei în pericol, atâta timp cât însuși Napoleon nu a făcut un secret din ambițiile sale expansioniste, deopotrivă pe continent și peste mări, și și-a arătat în acest scop, pe față, disponibilitatea de a vărsa sângele soldaților săi. Însă războiul a însemnat pentru el mai degrabă un mijloc decât un scop în sine. A năzuit să unească Europa prin forța armelor, să elibereze continentul de sub jugul feudalismului și al absolutismului, să creeze o Europă care să se întindă de la Atlantic la Urali, având drept nucleu regatul carolingian al Lotharingiei, ținutul central european care pornea din Renania, trecea peste Alpi și cuprindea nordul Italiei. Napoleon nu uitase lecțiile Iluminismului și nici nu întorsese spatele umanismului Revoluției. Se hrănise cu autorii clasici și cu istoria Europei, studiase ascensiunea și decăderea marilor imperii și nu ezita să se prezinte drept noul Carol cel Mare, legiuitor și lider binefăcător al popoarelor și, în același timp, soldat-erou pe câmpul de luptă. Drept dovadă, după ce austriecii au refuzat să-i dea originalele, a ordonat ca, pentru înscăunarea sa, să fie executate copii după coroana și sabia lui Carol. Simbolismul nici că putea să fi fost mai transparent.[293]

A existat însă și un alt motiv care l-a împins pe Napoleon să reia războiul, și anume o animozitate specială față de Marea Britanie, dar și dorința de a înlătura toate urmele influenței

britanice de pe continentul european. Această ură persistentă nu putea decât să inflameze relațiile și așa încordate dintre cele două țări și să nu îi lase, practic, așa cum consideră unii, nici o altă opțiune lui Henry Addington, noul prim-ministru britanic, în afara războiului. Addington nu făcuse nimic pentru a încuraja comerțul Franței cu Marea Britanie; îl deranja avantajul economic al Franței, pe care îl identificase, în mod corect, ca fiind principala cauză a puterii ei militare. Pentru negustorii britanici chestiunea era de cea mai mare importanță; ei speraseră ca măcar să reușească să oblige Franța să accepte un tratat de liber schimb conform cu prevederile Tratatului de la Eden, din 1786, fapt care ar fi asigurat pătrunderea mărfurilor lor pe piața protejată a Franței. Aceste nemulțumiri nu l-au impresionat însă pe primul consul. Napoleon nu a încetat niciodată să fie, în adâncul inimii sale, un soldat, un om care înțelegea cultura militară și care căuta întotdeauna soluții armate la problemele internaționale. Temperamentul lui a rămas cel al unui general pe câmpul de luptă, nerăbdător să vadă rezultate și să obțină victorii: impulsiv de multe ori și cu o înclinație spre crize de furie care s-a accentuat odată cu trecerea timpului. Aceste trăsături personale nu explică, însă, în totalitate reluarea ostilităților, după cum nici Franța nu poate fi făcută unica răspunzătoare de declanșarea războiului. Celelalte puteri europene, inclusiv Marea Britanie, se arătaseră agresive în promovarea propriilor obiective de politică externă, fie contracarând ambițiile franceze, fie exploatând slăbiciunile Imperiului Austriac ori extinzându-și imperiile comerciale și coloniale una în detrimentul celeilalte. Războaiele franceze nu au aparținut numai Franței; în realitate, au fost războaie europene și mondiale, întinse pe mai multe continente, fapt ce i-a îndreptățit pe David Bell și pe alți istorici să le aplice eticheta, încetățenită în secolul XX, de „războaie totale“.[294] Și,

din cauza caracterului lor internațional, aceste conflicte s-au împletit strâns cu procesele mai ample, politice și culturale, ale formării națiunilor moderne în Europa.[295]

În august 1804, aceste considerații mai largi nu intrau în sfera de preocupări a lui Napoleon. Proaspăt încoronatul împărat își întorsese din nou atenția asupra țintei lui de predilecție, invazia militară a Angliei, aceeași misiune de care, în anii furtunoși ai Directoratului, fusese împedicat să se apropie. Bonaparte a înțeles că Anglia era cel mai înverșunat și mai stăruitor inamic al Franței, ale cărei interese continentale nu înceta să le blocheze. Încă din 1798, visa să trimită o armată peste Canalul Mânecii, care să debarce pe plajele din Kent, însă și în 1804, la fel ca în 1798, visurile i-au fost spulberate de prezența Marinei Regale la bazele din Portsmouth și Chatham. Momentul nu era favorabil Angliei, care profita de armistițiu pentru a derula un ambițios program de construcții navale, însă la fel de adevărat este că flota franceză se afla într-o situație încă și mai proastă, fiind răspândită în Atlantic și Mediterana și efectiv împiedicată să intre în porturi de către escadrele britanice. Francezii s-au dovedit a fi neputincioși: mai mult de jumătate din navele lor se aflau în continuare în Caraibe, iar ceea ce le mai rămăsese din flota de luptă nu putea opune rezistență; de exemplu, vasele de război britanice care blocau Brestul au luat prizoniere două vapoare franceze.[296]

Problemele au fost și mai mult amplificate de optimismul nestăpânit al lui Napoleon, dar și de dorința sa de a se arunca în noi aventuri, ca, de pildă, acțiunile împotriva Jamaicăi sau a altor insule britanice din Indiile de Vest. Amenințarea directă asupra Angliei nu era, din acest punct de vedere, prea serioasă; totuși, milițiile au fost puse în stare de alertă, iar fortificațiile de pe coasta de sud au fost întărite, în timp ce ziarele și magazinele de gravuri abundau în imagini alarmante despre

iminența unui atac francez. Londra se bucura de o nouă formă de propagandă, invazia de pamflete, care îi luau în râs pe francezi prin ilustrații în care navele acestora erau înfățișate deviind de la curs din cauza furtunilor sau scufundându-se în mâlul din Tamisa, în timp ce John Hull le arunca ocări de pe stâncile din Dover.[297] În paralel, guvernul britanic a pompat sume suplimentare în propaganda antifranceză, fără a se da în lături de la atacuri personale la adresa primului consul. În 1803, a sprijinit cu fonduri apariția unor ziare defăimătoare de limbă franceză, scoase de jurnaliști *émigrés* de orientare de dreapta, precum Regnier și Peltier, cumpărând abonamente în masă și încurajând răspândirea presei emigranților francezi în toată Europa.[298] În același timp, i-a expulzat pe ziariștii profrancezi, prevalându-se de prevederile din Legea privind cetățenii străini, gest considerat de Napoleon încă o dovadă a ipocriziei și relei-credințe britanice.[299]

Manevrele militare ale lui Napoleon nu s-au dovedit însă o farsă, așa cum susțineau adversarii lui britanici. Adevărat, a fost nevoit, în fața evidentei superiorități navale engleze, să renunțe la planurile de invadare a insulelor britanice. A profitat însă de ocazie și și-a etalat forța militară adunând o armată formată din circa 80 000 de oameni – *Armée de Côtes de l'Océan,* succesoarea Armatei Angliei, înființată, în cadrul unui plan anterior de invadare, printr-un decret al Directoratului din 1797 – într-o tabără militară de dimensiuni enorme aflată la Boulogne, chiar de cealaltă parte a Canalului Mânecii. Spectacolul Taberei de la Boulogne și-a câștigat repede un loc de cinste în mitologia Franței Imperiale, reprezentând o demonstrație de forță și un avertisment clar adresat restului Europei. Căci acolo, în august 1804, la ceremonia de distribuire a vulturilor – stindardele de luptă – către legiunile sale, și a mult râvnitei Legiuni de Onoare ofițerilor, Napoleon a

organizat cea mai fastuoasă sărbătoare militară a domniei sale. A decorat nu mai puțin de 2 000 de noi membri ai Legiunii, cu toții soldați, cu excepția unei duzini de civili, o aluzie cât se poate de transparentă la rolul central jucat de valorile militare, de onoarea și de gloria dobândită în luptă în noua societate și în noul regim imperial.[300] Armistițiul i-a oferit totodată lui Napoleon, aflat acum la cartierul general din Pont-de-Briques, răgazul de a-și planifica următoarea mișcare. În trei luni, avea să se nască instituția militară crucială a perioadei napoleoniene, *Grande Armée*, care va porni curând în marș spre est pentru a readuce războiul în centrul Europei.[301]

Pentru o vreme, Napoleon a reușit chiar să preia inițiativa diplomatică și să lase Marea Britanie izolată în Europa continentală, un pas important având în vedere că britanicii nu își puteau atinge obiectivele de politică externă fără ajutor din afară. Pentru Pitt și Addington, înfrângerea Franței a fost întotdeauna preocuparea principală, cauza căreia trebuia să i se subordoneze totul; puterile din centrul și estul Europei, care tocmai își soluționaseră divergențele pe tema împărțirii Poloniei, vedeau însă lucrurile complet diferit. Atenția lor nu era îndreptată asupra unei presupuse amenințări din partea Franței; nu se lăsaseră orbite de ascensiunea lui Napoleon, și nici nu puneau iminența invaziei pe primul plan. Prusia și Austria rivalizau pentru supremație în Germania, motiv pentru care se temeau mai degrabă de ambițiile expansioniste ale Rusiei spre vest și sud; cele trei state nu doreau să se concentreze asupra ajutorării Marii Britanii atâta timp cât aveau de rezolvat probleme mai presante mai aproape de casă. În plus, nu aveau de ce să pună temei pe argumentele Marii Britanii în favoarea reluării războiului împotriva Franței. Căci deși credința Angliei într-o ordine monarhică, mai conservatoare era de natură să liniștească temerile liderilor

speriați de revoluție și de urmările ei, Franța lui Napoleon nu părea să reprezinte o amenințare în această direcție. În plus, cele trei țări, aidoma puterilor maritime de pe continent, nutreau suspiciuni în privința ambițiilor comerciale și coloniale ale Marii Britanii și se temeau că Anglia se pregătea să verse sânge în război pentru a-și asigura o poziție de monopol în Americi și India. În ochii multor puteri continentale, Regatul Unit amesteca ambițiile militare cu cele comerciale și folosea războiul, în chip ostentativ și necruțător, pentru a-și atinge scopurile. Trebuiau, așadar, să fie convinse că era și în interesul lor să sprijine cauza britanică.

Rusia, mai ales, avea îndoieli profunde în privința pretențiilor comerciale ale Marii Britanii și, în 1801, după moartea Ecaterinei cea Mare, a adoptat o nouă politică comercială, instituind neutralitatea armată de la Baltica pentru a se putea opune ambițiilor britanice în nord. Acest fapt a fost de natură să îl ajute pe Napoleon, căci a reinflamat tensiunile dintre Regatul Unit și potențialii săi aliați și totodată a pus în dezavantaj diplomația britanică atunci când – în 1803 și 1805 – a încercat să construiască o nouă coaliție împotriva Franței. Francezii au speculat, desigur, aceste tensiuni, adesea dând dovadă de o abilitate desăvârșită, oferind recompense și stimulente altor state, sub forma unor teritorii cucerite de ea sau sporind temerile cu privire la supremația maritimă britanică în cadrul a ceea ce Michael Duffy a caracterizat drept „un joc perfid de tip dezbină și cucerește“[302].

Războiul a fost reluat efectiv în mai 1803, când Consiliul Privat a ordonat declanșarea ostilităților pe mare împotriva Franței și a autorizat reținerea vaselor comerciale franceze. Marea Britanie era, însă, izolată și vulnerabilă: între 1803 și 1805, guvernul său a fost nevoit să facă efoturi mari pentru a atrage aliați și a forma A Treia Coaliție în scopul de a porni și

un război terestru, nu numai pe mare. De data aceasta, britanicii au avut de partea lor un argument nou, faptul că Franța nu se mai putea prezenta în mod realist lumii ca o administrație idealistă sau revoluționară, pentru a stârni simpatia liberalilor din toată Europa sau a aprinde flacăra rebeliunii în Anglia. Napoleon era acum, în chipul cel mai evident, un cuceritor, iar Franța, o țară cu ambiții imperiale, așa că Marea Britanie a putut specula spaima conducătorilor europeni privind apariția unei versiuni noi și mai primejdioase a lui Ludovic al XIV-lea.[303] Temerea era oarecum îndreptățită, mai ales că Napoleon putea acum să apeleze la Spania și la celelalte state europene pe care le invadase, pentru a oferi forțe de luptă suplimentare care să-i ungă mașina de război. Așa cum era tradiția, dezbaterea pe această temă nu a fost condusă exclusiv pe baza argumentelor și a propagandei. Londra era gata să ofere sume substanțiale în schimbul sprijinului din partea aliaților. Totuși, negocierile cu Rusia, Prusia și Austria s-au prelungit peste măsură, fiind adesea marcate de incidente acrimonioase. La începutul anului 1805, nu se ajunsese la nici o înțelegere, la nici o alianță formală împotriva Franței.

A Treia Coaliție, care a fost semnată mai târziu în cursul acelui an, s-a datorat mai puțin aurului britanic, cât comportamentului antagonistic al lui Napoleon. În aprilie, Marea Britanie și Rusia au semnat un acord prin care Rusia se obliga să intre în război în cazul în care Franța nu accepta să respecte tratatele de pace de la Amiens și Lunéville; Austria li s-a alăturat la puțin timp, după ce Napoleon a anexat arbitrar orașele-stat Genova, Parma și Piacenza și a dobândit controlul asupra orașului Lucca. Încoronarea lui din 1804 îi alarmase pe unii în privința ambițiilor sale, însă, pentru Austria și alte țări din centrul Europei, abia a doua lui încoronare, din martie 1805, ca rege al Italiei, a adus îngrijorare cu adevărat.

Înscăunarea, care a avut loc la Milano, a debordat de simboluri imperiale menite să facă legătura, în imaginația populară, între Napoleon și Sfântul Imperiu Roman al lui Carol cel Mare. A fost, însă, și o ceremonie ce îi viza în mod direct pe italieni, având în vedere că Napoleon și-a pus pe cap coroana de fier istorică a lombarzilor, cea care fusese purtată în Lombardia de fiecare sfânt împărat roman începând cu Frederic Barbarossa.[304] Simbolismul nu a scăpat austriecilor, care se mândreau cu istoria milenară a Sfântului Imperiu Roman, oricât de mult pălise autoritatea sa efectivă de-a lungul timpului. În anul următor, după victoriile napoleoniene de la Ulm și Austerlitz, Sfântul Imperiu a putut fi practic șters de pe hartă.[305]

În total, A Treia Coaliție cuprindea cinci parteneri – Austria, Marea Britanie, Rusia, Regatul Neapolelui și Suedia –, dar curând s-a dovedit că nu toți aveau aceleași priorități. Mai mulți aliați au pus condiții pentru intrarea în război – Suedia nu intenționa să miște nici un deget dacă Prusia nu se implica, în timp ce rușii nu s-au angajat decât cu o parte din trupe, restul fiind desfășurate în Balcani – iar acest fapt a fost de natură să slăbească alianța atât în ceea ce privește hotărârea, cât și disponibilitatea de a se arunca în luptă.[306] Între timp, Napoleon a continuat să ademenească Marina Regală în afara Canalului Mânecii, ca să asigure cale liberă armatei sale pentru invazie. Șiretlicul nu a avut, evident, sorți de izbândă, flota franceză fiind învinsă în două rânduri de către rivala britanică, mai întâi într-o încleștare de mai mici proporții la Capul Finisterre, în iulie, apoi, în mod decisiv, de către amiralul Horatio Nelson la Trafalgar, în octombrie. Impactul acestei din urmă bătălii avea să se dovedească a fi crucial din mai multe puncte de vedere. Pe plan intern, victoria a contribuit la rezolvarea unor deficiențe privind capacitatea navală a Angliei, apărute ca urmare a reformelor administrative neinspirate ale lordului St. Vincent,

și a pus capăt unui proces de fărâmițare care periclitase supremația maritimă a Marii Britanii asupra Franței. De reținut, totuși, că bătălia de la Trafalgar nu a anihilat puterea maritimă franceză, și nici nu a înlăturat amenințarea asupra căilor maritime de aprovizionare ale Regatului Unit; ea a permis, însă, Marinei Regale să își consolideze superioritatea materială fără a mai fi necesare alte victorii. Sau, după cum arăta cel mai faimos istoric naval al acelor timpuri, ea „a restaurat ceea ce am putea defini drept mecanismul normal al puterii maritime britanice, create pentru a asigura apărarea țării la interior și a comerțului, dar și pentru a deschide posibilități strategice în toată lumea, în afara continentului european“. Forța lui Napoleon avea să fie slăbită în mod proporțional. Bătălia de la Trafalgar a lăsat Franța expusă unor noi atacuri navale, a împiedicat dezvoltarea comerțului și acumularea de bogății și i-a restricționat ambițiile din afara sferei europene.[307]

Napoleon s-a văzut obligat să-și modifice prioritățile militare și să abandoneze visul de invadare a Angliei. A fost nevoit, în schimb, să își întoarcă atenția spre est, către armata austriacă care se îndrepta spre Bavaria învecinată. Pentru a contracara mișcarea, el a deplasat cu o viteză uluitoare în jur de 210 000 de oameni din tabăra de la Boulogne în poziții din Europa Centrală. Aliații au pornit ofensive împotriva lui la Hanovra, în Lombardia și pe Dunăre, locul unde Napoleon însuși și-a concentrat forțele, în timp ce Murat și Lannes și-au grupat unitățile în Pădurea Neagră, iar Gouvion Saint-Cyr a pus la cale o diversiune contra Regatului Neapolelui.[308] Armata lui era bine pregătită, cei circa 200 000 de soldați fiind antrenați de șapte comandanți competenți. În tabăra de la Pfaffenhofen, înaintea încleștării cu grosul armatei austriece, Napoleon le-a reamintit trupelor de marșurile forțate pe care le făcuseră, de

sacrificiile lor, de planurile pe care acum erau nevoiți să le amâne. Fără intervenția austriecilor, a insistat el, ei s-ar fi aflat acum la Londra. Nu a uitat să le atragă atenția că „mâine veți lupta împotriva aliaților Angliei“. A apelat la ei, cerându-le o victorie măreață, o anihilare totală a inamicului de care posteritatea să își amintească pentru totdeauna – un discurs motivant, adresat, ca de fiecare dată, direct soldaților.[309] Evenimentele din ziua următoare aveau să îi justifice pe deplin încrederea în trupele sale. Printr-o serie de atacuri din nord, sud și vest, armata franceză i-a încercuit pe austrieci la Ulm, tăind căile lor de aprovizionare dinspre Viena și legăturile cu aliații ruși și forțându-l pe nefericitul comandant austriac, generalul Mack, să capituleze împreună cu cei 26 000 de oameni ai săi, fără a trage vreun foc. Au urmat alte dezastre. Ahiducele Ferdinand, care se îndrepta spre Boemia, a fost prins din urmă și înfrânt de Murat, în timp ce alți 6 000 de austrieci s-au predat la Memningen mareșalului Soult. Numai cei 15 000 de soldați care s-au refugiat spre Kempten au reușit să scape cu viață sau din prizonierat.[310] După ce a distrus grosul armatei austriece la nord de Alpi, Napoleon a cucerit capitala, Viena, apoi și-a îndreptat atenția asupra trupelor ruse care înaintau spre vest. Ulm fusese o victorie strategică spectaculoasă, un triumf al planificării luptei, soldat atât cu înfrângerea, cât și cu umilirea adversarului. Însă nu a fost de ajuns pentru a pune capăt campaniei. Austriecii s-au regrupat rapid, rușii au primit întăriri, iar aliații, stimulați de superioritatea lor numerică, au contraatacat. Grupată în zona orașului Olmutz, la nord-est de Viena, armata ruso-austriacă număra circa 90 000 de oameni. Napoleon risca să-și supună trupele unor riscuri prea mari.

Bătălia care a urmat, cea de la Austerlitz, este considerată de mulți istorici drept cea mai măreață din întreaga carieră a lui Napoleon. De data aceasta era depășit numeric, 90 000 de

austrieci și ruși contra 75 000 de francezi, iar victoria sa trebuie pusă nu pe seama norocului (cu toate că și acesta a avut o oarecare contribuție), ci pe superioritatea de ansamblu dovedită în luptă: câteva decizii tactice inspirate, o mai bună desfășurare a trupelor, avantajul unor comandanți de elită și un sistem de organizare bine reglat pe care Napoleon a știut să îl exploateze cu rezultate optime. Câmpul de luptă, situat imediat la sud de orașul Brünn (actualmente Brno), fusese ales de adversari, care intenționaseră să răsucească flancul drept francez și să-l îndepărteze de drumul principal spre Viena, privit ca fiind calea cea mai importantă de aprovizionare și de comunicație a armatei franceze.

În ciuda numărului mai mic de soldați pe care îl avea la dispoziție, Napoleon a profitat de avantajul conferit de viteza superioară de deplasare și a ordonat ca unitățile să fie desfășurate separat, în fața câte unui regiment inamic, tăind astfel legăturile cu grosul armatei ruso-austriece. În zona satelor Telnitz și Sokolnitz, francezii au repurtat una dintre cele mai remarcabile victorii ale lor, cam 6 600 de soldați împiedicând înaintarea a 40 000 de austrieci, țintuindu-i în loc și dându-i lui Napoleon șansa ca, în timp ce soarele se înălța pe cer, împrăștiind ceața, să atace singurul punct înalt de pe platoul câmpului de luptă de la Pratzen. La ora 11, trupele lui Soult au cucerit dealul, apărat apoi de cavaleria Gărzii Imperiale, pe care Napoleon o ținuse până atunci în rezervă tocmai în acest scop. În paralel, alte unități franceze au dispersat armata rusă, împingând-o către terenul mlăștinos aflat la sud de câmpul de luptă. Începând din acel moment, bătălia a fost ca și câștigată. Pentru a-l cita pe istoricul militar francez Jacques Garnier, „restul bătăliei nu a constat decât din urmărirea inamicului. Rușii s-au retras printre lacurile înghețate, la sud de câmpul de luptă. Gheața s-a spart, tunurile

lor s-au împotmolit în noroi și oamenii s-au înecat.“[311]

Poate că la victorie a contribuit și un truc, Napoleon înșelându-i pe ruși și făcându-i să creadă că intenționa să se retragă, însă, în ansamblu, bătălia a fost câștigată pe baza superiorității tactice franceze, și nu prin vicleșug, prin reacțiile rapide la situația concretă din teren și, în egală măsură, printr-o planificare inteligentă. După Toulon și campania din Italia din perioada Directoratului, Napoleon și-a dovedit la Austerlitz încă o dată virtuozitatea de comandant militar, calitate pe care nici măcar cei mai înverșunați detractori ai săi nu i-au putut-o niciodată nega.[312] A fost un moment decisiv în desfășurarea războiului, prin care francezii au împiedicat Prusia să trimită întăriri și au zdrobit practic A Treia Coaliție. Tratatul de la Pressburg, care a urmat, i-a permis lui Napoleon să își consolideze poziția în centrul Europei, și în special în Germania, unde a profitat de umilirea Austriei pentru a acorda recompense teritoriale noilor aliați, Bavaria, Baden și Württemberg, integrându-le astfel și mai puternic în cadrul sistemului creat de el. Doi dintre conducătorii acestor state, cei din Bavaria și Württemberg, au devenit regi, cu Napoleon, și nu Sfântul Împărat Roman, garantându-le libertatea. Prin tratat, Austria a pierdut teritorii în Italia, dar și Tirolul și Dalmația, care aveau să fie reorganizate, în lunile care au urmat. În 1806, Napoleon a grupat un lanț de state germane în Confederația Rinului, aflată tot sub protecția sa, extinzându-și, în același timp, controlul în Italia prin cucerirea orașului Napoli, în același an. Prin desființarea efectivă a Sfântului Imperiu Roman, dominația sa în vestul și centrul Europei părea acum totală, iar obiectivele politicii externe pe deplin atinse.[313]

Surprinzător poate, pactul de la Pressburg a fost încălcat mai puțin din cauza ambițiilor lui Napoleon, cât a nerăbdării și a afrontului resimțit de Prusia. În cursul reconfigurării

Germaniei, Napoleon oferise Hanovra britanicilor în semn de bunăvoință în schimbul păcii, însă Prusia avea și ea pretenții asupra Hanovrei și s-a simțit ofensată când interesele i-au fost ignorate. La fel de importantă a fost și interpretarea dată situației internaționale de către regele prusac Frederic Wilhelm. Nemulțumit de perspectiva ca țara lui să fie un stat-marionetă al Franței, acesta a încheiat, în 1806, o înțelegere cu Rusia și Marea Britanie, formând A Patra Coaliție împotriva lui Napoleon. Apoi, în octombrie, a luat Franța prin surprindere, declarându-i război, într-un moment în care armata sa se afla încă într-o stare precară și Aliații nu îi promiseseră sprijin. Decizia s-a dovedit o gafă de proporții, Prusia fiind lăsată să înfrunte de una singură Franța și suferind înfrângeri usturătoare în bătăliile de la Jena și Auerstädt, cauzate în mare măsură de organizarea deficitară și de mediocritatea comandanților. Mai multe studii recente susțin că armata prusacă ar fi fost, în esență, suficient de solidă, indiferent de neajunsurile privind pregătirea și antrenarea soldaților, și că o înfrângere în fața unui inamic formidabil nu poate fi considerată o rușine. Cu adevărat umilitoare a fost însă urmarea, francezii pătrunzând adânc în Prusia, luând prizonieri soldații rămași în viață și forțând capitularea orașelor și a forturilor, permițându-i astfel lui Napoleon să se instaleze confortabil la Berlin, stăpân peste tot ce se afla în jur. Înfrângerea armată s-a transformat într-o debandadă din cauza haosului instalat în zilele care au urmat și a demoralizării care a cuprins deopotrivă trupele și populația civilă.[314]

Bătălia de la Jena a distrus armata prusacă, dar nu a pus capăt războiului. Frederick Wilhelm și restul trupelor sale s-au retras în Polonia, unde au făcut joncțiunea cu țarul rus, și acolo, în februarie 1807, Napoleon, pornit în urmărirea lor, i-a implicat din nou la luptă la Eylau. A fost o bătălie sângeroasă și

brutală, purtată pe un viscol necruțător, de către circa 70 000 de oameni de fiecare parte. În ciuda încercărilor lui Napoleon de a revendica victoria francezilor, ea s-a soldat cu un rezultat nedecis și nesatisfăcător, dar, mai ales, cu cele mai mari pierderi de război de până atunci, un avertisment că gloria pe câmpurile înecate iarna în noroi, din Europa de Est, nu putea fi obținută decât cu un preț mare. Soldații care luptaseră și suferiseră la Eylau știau acest lucru mult prea bine pentru a nu se lăsa păcăliți, iar buletinele militare ale lui Napoleon, atât de optimiste și de triumfătoare de obicei, au căpătat brusc un ton mai sobru. „După Bătălia de la Eylau“, se arăta în Buletinul nr. 64 din data de 2 martie, „Împăratul a petrecut mai multe ore în fiecare zi pe câmpul de bătălie, un spectacol cu adevărat oribil, dar necesar, din păcate. A fost nevoie de multă muncă pentru a îngropa toți morții.“ Inevitabil, buletinul punea mare accent pe pierderile din tabăra rusă, ca și pe manifestările de compasiune ale lui Napoleon. „La patruzeci și opt de ore după bătălie, peste 5 000 de ruși răniți, pe care nu reușiserăm încă să îi transportăm, se aflau în continuare pe câmp. Li s-a dat rachiu și pâine și au fost rând pe rând duși la spital.“[315] Totuși, astfel de articole nu au putut să șteargă șocul și depresia care îi loviseră și pe francezi la aflarea veștii despre numărul de morți și de răniți din propria tabără.

Dacă Bătălia de la Eylau a fost prezentată drept un succes, ea nu putea fi altfel decât o victorie *à la* Pirus, câștigată pe seama pierderii a nenumărate vieți de francezi. Când pictorul Antoine-Jean Gros a imortalizat-o pe pânză, i-a indignat pe o parte dintre academicieni arătând ceea ce nu trebuia arătat: cadavrele soldaților așezate unul peste altul în fundalul lucrării, dar chiar în fața ochilor împăratului.[316] Era o imagine ce nu putea să nu șocheze sau să nu ofenseze. Aceeași imagine reapare în chip obsedant în relatările martorilor oculari, în

scrisorile și memoriile supraviețuitorilor. Unul dintre medicii militari ai lui Napoleon, baronul Percy, nu și-a ascuns dezolarea la vederea scenei. „În spatele cimitirului, spre câmpie, sângele se revărsase în cantități enorme; era sânge de ruși. În jurul bisericii, în oraș, în curți, în case, peste tot numai cadavre de oameni și cai; căruțele treceau peste ele; afeturile pe care stăteau așezate tunurile le-au secerat, zdrobindu-le mădularele și craniile.“[317] Atât pentru învingători, cât și pentru învinși, bătălia avea să rămână în memorie în principal din cauza pierderilor îngrozitoare și a sentimentului apăsător de tristețe.

O victorie mult mai măreață îl aștepta, însă, pe Napoleon. El și-a deplasat trupele cu mare rapiditate, cucerind orașele Danzig și Königsberg înainte de a-i ataca pe ruși, pe 14 iunie, la Friedland, unde a spart în două dispozitivul de luptă rusesc și a provocat moartea a 20 000 de oameni. După această înfrângere, țarul nu a avut de ales și a cerut pacea. Cei doi împărați s-au întâlnit la Tilsit și, pe o plută pe râul Neman, au decis împărțirea continentului în două sfere de influență, una rusă, cealaltă franceză. Tilsit a marcat apogeul puterii lui Napoleon, iar el a savurat din plin momentul, etalându-și forța militară în fața unei Europe uluite. De data aceasta, nu a mai căutat să impună condiții dure inamicului învins, ci a preferat să îl flateze pe țarul Alexandru și să-l câștige de partea sa în vederea unei viitoare lupte împotriva Angliei. A acceptat expansiunea rusă de-a lungul Dunării și în Finlanda și a primit, în schimb, încuviințarea pentru sporirea influenței franceze în centrul Europei prin înființarea noului Ducat al Varșoviei. Prin contrast, Prusia a avut enorm de suferit, pierzând aproape jumătate din teritoriu și fiind obligată la plata unor despăgubiri de război considerabile. După umilința îndurată la Jena, ea își vedea amenințat statutul de mare putere. Ambițiile diplomatice ale lui Napoleon erau de acum clare și acestea vizau Europa

Centrală germană, zonă considerată până atunci de către Prusia ca intrând în sfera ei de influență. După ce, în anul precedent, înfrânsese Austria, Bonaparte învingea acum și Prusia și își impunea autoritatea asupra nord-estului continentului. Și, pentru a se face pe deplin înțeles, în toamna lui 1807, el a pornit să cucerească Pomerania suedeză.[318]

În ochii lui mai rămăsese, fără îndoială, un singur obstacol în calea supremației franceze pe continent, și anume Marea Britanie, a cărei putere comercială continua să-i pună în pericol ambițiile și ale cărei mașinațiuni le vedea în spatele fiecărui act de trădare. Anglia, declara el în 1806, încercase „să incite Prusia împotriva Franței și să pună capăt domniei împăratului francez“. Și care fusese rezultatul acestor intrigi? „A împins Prusia la dezastru și a adus împăratului cea mai mare glorie, iar Franței o putere nemăsurată.“ Continua amenințând că Franța putea impune o blocadă continentală contra Angliei, având în vedere că „Anglia speră să-și intensifice comerțul și să-și reanimeze industria prin vărsare de sânge“.[319] După Trafalgar și victoriile navale obținute împotriva Franței și a Spaniei, Marina Regală se concentrase asupra altor părți ale Europei și către colonii, îndreptându-și tunurile spre ținte dintre cele mai diverse, de la Copenhaga la Istanbul și Cape Town, în încercarea de a crește supremația comercială și colonială britanică. Începând cu luna mai a anului 1806, Marea Britanie și-a folosit puterea maritimă în mod direct împotriva comerțului francez, impunând printr-o serie de Ordine ale Consiliului o blocadă de-a lungul țărmului european de la Elba în est, până la Atlantic în vest, amenințând să sufoce comerțul și transportul maritim francez.

Napoleon a răspuns imediat prin crearea Sistemului Continental; mai întâi prin Decretul de la Berlin din 1806, apoi prin Decretele de la Tilsit și cel de la Milano, din noiembrie

1807, el a încercat să impună pe continent un embargou asupra mărfurilor englezești, în speranța de a asfixia comerțul britanic și de a obliga Regatul Unit să ceară pacea. Prin Decretul de la Berlin, Insulele Britanice erau puse sub blocadă, orice comerț sau comunicații cu acestea fiind interzise; decretul i-a oferit totodată lui Napoleon pretextul de a-i aresta pe cetățenii britanici aflați pe continent. Decretul de la Milano a strâns șurubul și mai tare, impunând restricții asupra transportului maritim sub pavilion neutru. Oricărui vas ce acosta într-un port britanic i se retrăgea naționalitatea, fiind susceptibil de a fi capturat, la fel ca și navele care se supuneau solicitării britanicilor de a fi percheziționate de către Marina Regală.[320] A fost un plan inteligent de câștigare a bătăliei prin distrugerea economiei britanice și instigarea comunității comercianților, atât de bine reprezentate în Camera Comunelor, împotriva politicii de război britanice.

Sistemul Continental a avut și consecințe interne importante: cum Franța nu mai avea acces la multe piețe coloniale și de peste mări, Napoleon a încercat să creeze o piață europeană mai largă pe care Franța să o poată domina și controla prin interzicerea pătrunderii mărfurilor englezești. De-a lungul frontierelor imperiului său, au fost înființate puncte vamale – trei sute numai în 1806, pe Elba.[321] Era mai mult decât un embargou comercial – era un sistem complex de luptă economică, menit să îngrădească accesul Marii Britanii la transportul maritim sub pavilion neutru și, drept urmare, la piețele ei de desfacere, și să distrugă astfel cea mai profitabilă economie a momentului. Sistemul a adus, într-adevăr, beneficii unor sectoare comerciale și industriale ale Franței, care s-au bucurat de un anumit grad de protecție în fața produselor britanice mai ieftine, protecție de care nu mai avuseseră parte de la Tratatul de la Eden, din 1786.

În plus, ea adusese deja anumite avantaje economice Franței, încurajând dezvoltarea unor sectoare industriale. De asemenea, crease o piață comună în țările controlate de Franța, contribuise la expansiunea unor afaceri franceze și oferise industriei franceze protecția atât de necesară în fața concurenței britanice. În zonele din interiorul Europei, rezultatele aplicării Sistemului Continental au fost benefice, mai ales în acele părți unde noile industrii și noile tehnologii industriale au fost încurajate de către guvern. În Alsacia, de pildă, susține Geoffrey Ellis, Sistemul Continental a ajutat la nașterea unui comerț angro înfloritor cu Germania și a stimulat apariția unor noi întreprinderi, cele mai mari aflându-se la Mulhouse. Ellis a denumit acest efect „design francez de piață continentală“, o structură ce a acționat în beneficiul producătorilor și al comercianților francezi. El susține că măsurile luate de Napoleon vizau cu mult mai mult decât o simplă blocadă, fiind mai degrabă o strategie economică, dacă e să luăm în considerare „decretele privind instituirea blocadei, tratamentul aspru la care au fost supuși așa-zișii neutri, proclamarea pieței închise (*marché résérvé*) în Italia și seria de tratate comerciale preferențiale încheiate cu statele clientelare“, toate gândite pentru a oferi avantaje reale și permanente producătorilor francezi și zonelor industriale din nordul și din estul țării.[322] Sprijinul acordat de Napoleon inovației industriale și finanțării invențiilor tehnologice a asigurat un impact cel mai adesea favorabil asupra sectorului industrial, orașele cu producție textilă fiind printre cele care au prosperat cel mai mult în perioada Imperiului.

În afara zonelor-cheie industriale, politica Sistemului Continental avea să aducă, însă, sărăcie și mizerie. Orașele-port din toată Europa au avut cel mai mult de suferit de pe urma prăbușirii comerțului maritim, când navele încărcate cu

mărfuri au fost întoarse din drum; porturile de la Oceanul Atlantic, precum Nantes, Bordeaux și Le Havre, cândva înfloritoare mulțumită comerțului cu vin, sclavi caraibieni și produse coloniale, și a căror economie fusese deja puternic lovită de revoluția haitiană, au alunecat într-un declin aparent de neoprit.

După cum avea să o demonstreze regiunea Alsaciei, anii ce au urmat au fost marcați de o dezvoltare comercială și industrială semnificativă, care poate fi parțial atribuită Sistemului Continental. Succesul nu s-a datorat, însă, exclusiv măsurilor luate de Napoleon. Dacă economia alsaciană a prosperat, acest fapt s-a datorat, într-o bună măsură, și comerțului ilicit și contrabandei la scară mare, metode clandestine prin care francezii au profitat de blocadă. În plus, la fel ca în multe zone din estul și din nordul Franței, prosperitatea a fost strâns legată de piața militară, care a creat o cerere uriașă de armament și de îmbrăcăminte.[323] În alte sectoare, restricțiile comerciale aveau să aducă sărăcie, mai ales în orașele-port de la Mediterana și Atlantic, precum Marsilia, Nantes și Bordeaux, care s-au confruntat cu un șomaj și o criză fără precedent, dacă nu chiar cu riscul unul declin economic fatal.[324] Totuși, în 1806, ideea unui război economic împotriva Marii Britanii, țară mai dependentă decât oricare alta de legăturile ei comerciale cu lumea, nu părea deplasată, astfel încât strategii francezi au continuat să creadă că puteau folosi blocada pentru a anihila dorința britanicilor de a continua războiul. Faptul că stratagema a eșuat în cele din urmă s-a datorat atât forței intrinseci a economiei britanice, cât și incapacității Franței de a impune respectarea decretelor asupra propriei populații, adesea refractare. Breșe s-au putut crea relativ ușor la frontiere prin intermediul contrabandei, care a prevalat în fața puterii legii, astfel încât Sistemul Continental a

fost, practic, subminat din interior.[325]

Se poate spune, fără putința de a ne înșela, că, în 1807, Napoleon se afla la apogeul carierei, Tratatul de la Tilsit încoronându-i realizările. Distrusese puterea militară a măreților state germane, a Austriei și a Prusiei în asemenea măsură, încât imperiul său ocupa jumătate din Europa, depășind cu mult cele mai îndrăznețe visuri ale lui Ludovic al XIV-lea, care nu urmărise decât să ducă frontierele naționale până la malurile Rinului. Totuși, era în continuare nemulțumit și a folosit alianța cu Rusia pentru a câștiga timp și nu pentru a obține o pace de durată, fiind condus, dacă nu obsedat de ideea înfrângerii adversarului etern al Franței, Marea Britanie. Privind retrospectiv, Sistemul Continental trebuie văzut ca o eroare strategică, o măsură care, în realitate, a lovit în interesele comunităților locale care au opus rezistență, înăbușită prin mijloace represive în toată Europa. A fost un sistem exploatator crud, care i-a intimidat și îndepărtat pe aliații lui Napoleon și nu a reușit să își atingă scopul primordial, acela de a îngenunchea Anglia. În 1807, până și Charles James Fox, cel mai statornic adversar al politicii belicoase a Angliei, a admis că Franța trebuia învinsă dacă se dorea să se ajungă la pace. În acel an, Canning a respins oferta de mediere a rușilor, explicând că, în ochii guvernului britanic, problema era Napoleon însuși, ale cărui puteri excesive și ambiții nemăsurate făceau imposibilă orice înțelegere de durată.

În octombrie, George Canning și-a argumentat poziția într-o scrisoare privată adresată unui diplomat, lordul Granville. „Poate fi acum parafată o pace durabilă?“ se întreba el retoric. „Evident, nu. Ea ar putea însă confirma vreo duzină de uzurpări noi și dubioase, lăsându-l pe Bonaparte să o ia de la capăt.“ Cu alte cuvinte, în circumstanțele din 1807, pacea nu putea servi decât intereselor Franței, motiv pentru care ea nu

trebuia încheiată. „Scopul nostru este ca *până* ce vom putea realiza o înțelegere de durată, totul să rămână suspendat, pentru ca nici un uzurpator să nu se poată simți în siguranță; pentru ca nici un popor să nu se poată încrede în noii săi stăpâni; pentru ca nici un regat să nu aibă certitudinea supraviețurii sale; pentru ca nici un spoliator să nu se poată bucura pe deplin de prada sa; și pentru ca jefuiții să nu-și accepte pierderile.“[326] Războiul trebuia, așadar, să continue fiindcă așa o impunea nevoia supremei păci. Și a continuat, neobosit. Marcând ultimii ani de domnie ai lui Napoleon.

---

[287] Thierry Lentz, *Le Grand Consulat, 1799–1804,* Paris, 1999, p. 298

[288] Christopher D. Hall, *British Strategy in the Napoleonic War, 1803–1815,* Manchester, 1992, p. 2

[289] Vezi, de exemplu, Charles Esdaile, *The Wars of Napoleon*, Londra, 1995, în special pp. 29–36.

[290] Paul Schroeder, *The Transformation of European Politics, 1763–1848*, Oxford, 1994, pp. 235, 243

[291] Georges Lefebvre, *Napoleon. From 18 Brumaire to Tilsit,* Londra, 1969, p. 172

[292] Charles Esdaile, *The French Wars, 1792–1815,* Londra, 2001, p. 28

[293] Peter H Wilson, „The Meaning of Empire in Central Europe around 1800“, în Alan Forrest și Peter H. Wilson, ed., *The Bee and the Eagle. Napoleonic France and the End of the Holy Roman Empire, 1806,* Basingstoke, 2009, p. 34

[294] Vezi David Bell, *The First Total War,* New York, 2007; Jean-Yves Guiomar, *L'invention de la guerre totale, XVIIIe–XXe siècle*, Paris, 2004; Roger Chickering, „A Tale of Two Tales: Grand Narratives of War in the Age of Revolution“, în Roger B. Chickering și Stig Förster, ed., *War in an Age of Revolution, 1775–1815*, Cambridge, 2010, pp. 1–17.

[295] Alan Forrest, Karen Hagemann și Jane Rendall, ed., *Soldiers, Citizens and Civilians. Experiences and Perceptions of the Revolutionary and Napoleonic Wars, 1790–1820,* Basingstoke, 2009, p. 2

[296] Robert Asprey, *The Rise and Fall of Napoleon Bonaparte*, vol. 1, pp. 481–487

[297] Jean-Paul Bertaud, Alan Forrest și Annie Jourdan, ed., *Napoléon, le monde et les Anglais. Guerre des mots et des images,* Paris, 2004, pp. 176–179

[298] Simon Burrows, „The Struggle for European Opinion in the Napoleonic Wars: British Francophone Propaganda, 1803–1814“, *French History* 11, 1997, pp. 41–53

[299] Simon Burrows, „The War of Words: French and British propaganda in the Napoleonic Era“, în David Cannadine, ed., *Trafalgar in History: A Battle and its Afterlife,* Basingstoke, 2006, p. 51

[300] Louis Bergeron, *France under Napoleon,* Princeton, New Jersey, 1981, p. 64

[301] Fernand Beaucour, *Lettres, Décisions et Actes de Napoléon à Pont-de-Briques at au Camp de Boulogne,* Levallois, 1979

[302] Michael Duffy, „British Diplomacy and the French Wars, 1789–1815“, în H.T. Dickinson, ed., *Britain and the French Revolution, 1789–1815,* Londra, 1989, pp. 139–141

[303] John D. Grainger, *The Amiens Truce: Britain and Bonaparte, 1801–03,* Woodbridge, 2004, pp. 180–181

[304] Roberto Conti, *Il Tesoro. Guida alla conoscenza del Tesoro del Duomo di Monza,* Monza, 1983, pp. 5–8; Alan Forrest, „Napoleon as Monarch: A Political Evolution“, în Alan Forrest și Peter H. Wilson, ed., *The Bee and the Eagle: Napoleonic France and the End of the Holy Roman Empire, 1806,* Basingstoke, 2009, pp. 117–118

[305] Peter H. Wilson, „The Meaning of Empire in Central Europe around 1800“, *ibid.*, pp. 22–41

[306] Esdaile, *The French Wars,* p. 33

[307] N.A.M. Rodger, „The Significance of Trafalgar: Sea Power and Land Power in the Anglo-French Wars“, în Cannadine, ed., *Trafalgar in History: A Battle and its Afterlife*, pp. 86–88

[308] Jay Luvass, ed., *Napoleon on the Art of War,* New York, 1999, pp. 89–91

[309] Napoleon Bonaparte, *Proclamations, Ordres du Jour, Bulletins de la Grande Armée*, ed. Jean Tulard, Paris, 1964, pp. 45–46

[310] Jacques Garnier, *Austerlitz, 2 décembre 1805,* Paris, 2005, p. 403; Steven Englund, *Napoleon. A Political Life*, pp. 272–274

[311] Jacques Garnier, „La bataille d'Austerlitz“, în *Austerlitz. Napoléon au coeur de l'Europe*, lucrare colectivă, Musée de l'Armée, Paris, 2007, pp. 76–79

[312] Cea mai recentă contribuție detaliată referitoare la desfășurarea bătăliei se regăsește în studiul lui Jacques Garnier, *Austerlitz*, la care se face referire mai sus. Pentru un rezumat succint al bătăliei, vezi Charles Esdaile, *Napoleon's Wars: An International History, 1803 –1815*, pp. 226–228.

[313] Michael Broers, *Europe under Napoleon, 1799–1815,* Londra, 1996, pp. 41–43

[314] Claus Telp, „The Prussian Army in the Jena Campaign“, în Alan Forrest și Peter H. Wilson, ed., *The Bee and the Eagle: Napoleonic France and the End of the Holy Roman Empire, 1806*, p. 166

[315] Bulletin 64, 2 martie 1807, în J. David Markham, *Imperial Glory: The Bulletins of Napoleon's Grande Armée, 1805–1814,* Londra, 2003, p. 148

[316] Christopher Prendergast, *Napoleon and History Painting: Antoine-Jean Gros's La Bataille d'Eylau,* Oxford, 1997, pp. 1–19

[317] Pierre-François Percy, *Journal des campagnes du Baron Percy, chirurgien-en-chef de la Grande Armée,* Paris, 1904, p. 165

[318] Esdaile, *Napoleon's Wars: An International History, 1803–15*, pp. 295–299

[319] Napoleon Bonaparte, *Bulletin 15, 22 octombrie 1806*, în Markham, *Imperial Glory*, p. 148

[320] Clive Emsley, *The Longman Companion to Napoleonic Europe,* Londra, 1993, p. 253

[321] Silvia Marzagalli, *Les boulevards de la fraude. Le négoce maritime et le Blocus continental, 1806–1813*, Villeneuve d'Ascq, 1999, p. 192

[322] Geoffrey Ellis, *Napoleon's Continental Blockade. The Case of Alsace,* Oxford, 1981, p. 271

[323] *Ibid.*, p. 271

[324] François Crouzet, „Les origines du sous-développement économique du Sud-ouest“, *Annales du Midi* 71, 1959, pp. 71–79

[325] François Crouzet, *L'économie britannique et le blocus continental, 1806–1813,* 2 vol., Paris, 1958, vol. 1, p. 206

[326] Rory Muir, *Britain and the Defeat of Napoleon, 1807–1815,* New Haven, Connecticut, 1996, p. 6

CAPITOLUL 9
O VIZIUNE ASUPRA SOCIETĂȚII CIVILE

Epoca napoleoniană este mult prea ades prezentată ca o istorie a cuceririlor militare, povestea îngenuncherii voinței unui întreg continent în fața visului mistuitor de măreție al unui singur om. Într-adevăr, cerințele războiului au prevalat, efortul de război a distorsionat economia și a așezat poveri uriașe pe umerii populației, sub forma conscripțiilor și rechizițiilor, iar armata s-a bucurat, în acea perioadă, în societatea franceză, de un prestigiu și de o recunoaștere sporite, de care nu mai avusese parte din vremea lui Ludovic al XIV-lea. Generalii au fost recompensați cu bastonul de mareșal; mareșalii cu titluri, averi și pământuri; iar majoritatea celor decorați cu Legiunea de Onoare în timpul Primului Imperiu au fost soldați, în special ofițeri. Fastul și eleganța uniformelor, folosirea fanfarelor militare și a muzicii marțiale și prezența militară tot mai pregnantă în cadrul ceremonialelor de stat, toate acestea au fost simptome ale puterii crescânde a armatei. Pentru atingerea obiectivelor sale, Napoleon a depins de armată, și împăratul nu a uitat niciodată cât de mult le datora generalilor și mareșalilor care îl sprijiniseră. I-a răsplătit cu generozitate, iar valorile militare s-au impus mai mult ca oricând: gloria dobândită pe câmpul de luptă era privită drept binele suprem.[327]

Unii istorici au mers mai departe, afirmând că dependența de armată a fost și mai puternică, și că legitimitatea însăși a

Imperiului s-ar fi bazat pe victoriile militare, care avuseseră drept efect concentrarea autorității, în chipul cel mai evident, în mâinile împăratului. Pe insula Sfânta Elena, răspunzând unei întrebări a lui Las Cases despre caracterul personal al regimului, Napoleon a recunoscut într-un fel acest lucru. „Situația nu a fost la alegerea mea, nu eu am fost de vină“, a spus el. A continuat prin a susține că circumstanțele fuseseră speciale și că legitimitatea domniei lui depinsese de continuarea câștigării de bătălii și de acumularea de glorie: „Eu am fost cheia unei construcții complet noi, și încă a uneia cu fundații atât de șubrede! Pentru a rezista, ea trebuia să se sprijine pe fiecare bătălie de-a mea.“[328]

Cu toate că Imperiul Napoleonian a fost produsul războiului și că împăratul însuși era adesea plecat în campanii, petrecând luni în șir călare, viziunea sa asupra Imperiului a rămas în chip constant una a societății civile. Nu a numit ofițeri în funcții de stat, deși unora dintre ei, ca, de exemplu, Duroc și Sébastiani, le-a încredințat misiuni diplomatice, și a fost uneori criticat pentru trimiterea unor generali la ambasade din Europa (Brune la Constantinopol, Lannes la Lisabona, Andréossy la Londra).[329] Dar influența politică a armatei s-a oprit aici; ofițerilor nu li s-a oferit controlul politic, iar armata ca instituție a fost ferm considerată răspunzătoare în fața autorităților civile. Prin urmare, în pofida ambițiilor militare, ar fi greșit să acuzăm regimul napoleonian de militarism, având în vedere că armatei nu i s-a permis să își exercite puterea în chip autonom. Ar fi probabil mai corect dacă am vedea în Imperiu un exercițiu de formare a statului, de reformare și de modernizare a instituțiilor sale, proces care avea să lase în urmă modele remarcabile de eficiență administrativă ce vor fi copiate de multe alte țări în secolul al XIX-lea. Napoleon s-a considerat un modernizator, iar nemulțumirea sa față de vechile structuri și

privilegii – exemplele cele mai notabile în acest sens fiind, probabil, sfidarea papalității și zdrobirea ultimelor vestigii ale Sfântului Imperiu Roman – este o dovadă a acestui zel modernizator. La fel ca multe alte idei ale sale, și aceasta și-a avut originile în perioada revoluționară, când mai întâi iacobinii, și apoi Directoratul, au urmat o politică de cuceriri, impunând reforme administrative și juridice în țările invadate și restructurându-le ca noi departamente ale Franței ori ca republici-surori aliate cu Parisul. Francezii, au susținut ei, aduceau libertatea și noi oportunități popoarelor Europei.

La acea vreme, puțini, cu excepția notabilă a lui Maximilien Robespierre[330], au pus la îndoială justețea unei asemenea politici, motiv pentru care nici iacobinii, nici Directoratul nu au manifestat înțelegere față de aceia care au preferat să se opună unor libertăți impuse cu tăișul baionetei. Conducătorilor Revoluției și mai târziu ai Directoratului le-a fost ușor să pună semnul egalității între opoziție și contrarevoluție, banditism și obscurantism religios, și să înăbușe revoltele prin forța militară. În această privință, Imperiul nu a făcut altceva decât să continue politica predecesorilor, deși cu mai multă eficiență și cruzime, măturând orice obstacol întâlnit în cale și impunând instituții după modelul francez în teritoriile ocupate. Măsurile de reprimare nu s-au dovedit a fi perfecte, lucru, de altfel, de așteptat în unele regiuni, astfel încât au rămas focare de rezistență care nu au fost niciodată anihilate. Instituțiile care au fost impuse au încetat, așa după cum remarca John Davis în cazul Italiei, să ofere o reflectare reală a „aspirațiilor egalitariste ale Revoluției“. În schimb, s-au transformat în „instrumente ale administrației“ menite să întărească puterile statului, așa încât „ceea ce rămăsese la stadiul de simplă aspirație până și în cazul celor mai puternice monarhii din secolul al XVIII-lea“ a căpătat, în fine, substanță în slujba lui

Napoleon.[331] Servirea statului devenise cel mai înalt ideal politic.

Servirea statului însemna, în primul rând, loialitate și abia apoi implicare ideologică. Napoleon s-a străduit să se prezinte lumii drept un conducător pragmatic, care profita de fiecare ocazie și care acționa în chip oportunist atât în diplomație, cât și pe câmpul de luptă. El nu opera pe baza unor idei preconcepute ori planuri inflexibile, s-a lăudat Bonaparte în 1806, în fața lui Dalberg, proaspăt numit în fruntea Confederației Rinului. „Prind ocazia și împing lucrurile cât de departe pot.“[332] La fel ca multe alte reflecții spontane ale sale, și aceasta pare un pic spontană, cu toate că, într-adevăr, în chestiuni de politică externă, Napoleon a acționat instinctiv, uneori impulsiv, pentru a-și valorifica avantajul ori pentru a răzbuna ceea ce el percepea drept gesturi de desconsiderare. Nu a avut în minte nici un plan coerent pe care să îl pună în aplicare odată cu venirea la putere, cu toate că anii de tinerețe pot fi interpretați, în mod plauzibil, ca parte a unei strategii consistente indisolubil legate de expansiunea puterii franceze sub Directorat și Consulat. Italia se consolidase deja la acea vreme ca parte a sferei de influență franceze, motiv pentru care a fost logic să continue expansiunea în acea direcție; și-a întors apoi atenția spre Germania, construind un cap de pod prin alianțele cu Bavaria, Baden și Württemberg. Victoria asupra Prusiei și tratatul de pace de la Tilsit cu rușii i-au permis să nutrească ambiții încă și mai mari și, din acest moment, a putut visa la un nou imperiu carolingian cu centrul la Paris. O nouă Europă avea să apară, a declarat el, „o Europă formată din state federale ori un adevărat Imperiu Francez“.[333] Odată cu anihilarea puterii militare a Prusiei la Jena, toate piesele păreau să se fi așezat la locurile lor, iar visul pe cale de a fi înfăptuit; și, totuși, în numai câteva luni, atenția lui Napoleon urma să fie

distrasă de alte scopuri pe temen scurt ori de neplăceri trecătoare.

Ultimii ani ai Imperiului aveau să fie dominați de încercările de a implementa Sistemul Continental împotriva Marii Britanii și de expediții lungi și costisitoare, mai întâi în Peninsula Iberică, apoi în Rusia țarului Alexandru I. Politica imperială căzuse pradă ambițiilor nemăsurate ale lui Napoleon, impetuozității sale și măsurilor nechibzuite.

Imperiul a evoluat în timp. O parte din el, așa-numitul „Imperiu Francez“, care îngloba și teritoriile anexate prin cuceriri, a fost organizat în departamente, ajungându-se, în 1812, la 130 de astfel de unități administrative, cu o populație de 44 de milioane de locuitori. Departamentele franceze se concentrau în mare măsură în teritoriile vecine cu Franța, respectiv în Țările de Jos, Germania și nordul Italiei, și erau administrate ca oricare altă parte a Franței. Mult mai puțin dezvoltat și mai întins era „Marele Imperiu“, alcătuit dintr-o serie de regate și electorate independente, cu legături mai puțin strânse cu Franța, și care însumau alte 40 de milioane de oameni. Aceste teritorii erau, în general, guvernate de principi locali care acceptaseră colaborarea cu Napoleon, în schimbul unor onoruri și titluri, sau, tot mai frecvent, de membri ai familiei Bonaparte. În organizarea teritoriilor s-a dat dovadă de prea puțină consecvență, chiar în cadrul uneia și aceleiași regiuni. În 1802, de exemplu, Napoleon a înființat Republica Italiană cu capitala la Milano, avându-l în frunte pe el însuși în calitate de președinte și pe patricianul milanez Melzi d’Estril, un modernizator ca și el, vicepreședinte. Dar, după ce a ajuns împărat, a transformat brusc Republica în Regatul Italiei, căreia i-a adăugat succesiv teritorii nou cucerite – Veneto și Istria în 1806, Marche în 1808, Tirolul de Sud în 1810. Într-un fel, nici nu conta prea mult, având în vedere că toate acestea erau state

clientelare care furnizau soldați pentru armată și asigurau aprovizionarea trupelor staționate pe teritoriile lor.[334]

În Germania nu s-a putut implementa un model comun, cu toate că loialitatea conducătorilor locali a fost generos recompensată. Napoleon s-a autoproclamat protector al diverselor teritorii din Renania, unite în cadrul Confederației Rinului; în schimb, a ridicat Bavaria și Württemberg la statutul de regate, urmate la scurt timp de Saxonia și Westfalia, în timp ce pământurile lui Karl Friedrich al Badenului s-au mărit de patru ori, iar el a primit titlul de Mare Duce.[335] Alte state au fost onorate prin înscăunarea ca regi a unor membri ai familiei Bonaparte: fratele Louis a devenit rege al Olandei, Jérôme rege al Westfaliei, iar Joseph, rege al Neapolelui. Dar până și aceste aranjamente aveau să fie de scurtă durată. În 1808 Joseph a fost mutat pe tronul, mai dificil, al Spaniei, în timp ce, în 1810, Louis, în care Napoleon începuse să nu mai aibă încredere din cauza simpatiei manifestate față de supuși și a încercărilor de a armoniza guvernarea cu dorințele poporului olandez, a fost, pur și simplu, înlăturat din funcție. După numai patru ani, Regatul Olandei a încetat să existe, iar Țările de Jos au fost anexate Franței.[336] Toate pretențiile de independență au fost abandonate.

Pentru administrarea Imperiului, Napoleon avea nevoie de colaboratori demni de încredere, oameni dispuși să îl slujească necondiționat. Ceea ce conta era loialitatea, atât față de persoana lui, cât și față de Imperiu, iar el și-a dat girul atât unor oameni de dreapta, cât și de stânga, unor aristocrați și emigranți întorși în țară, dar și unor foști iacobini și teroriști din anul II al Republicii Franceze. Era interesat ca oameni de toate culorile politice să găsească în regimul imperial ceva cu care să se poată identifica, aspirații pe care să le poată îmbrățișa. Dreapta putea să găsească în noul regim o parte din

stabilitatea monarhiei și să vadă în puterile sale executive redutabile și în nepăsarea față de organismele liber alese și de opinia publică acel tip de autoritate după care tânjea. Cambacérès și Lebrun, foștii al doilea, respectiv al treilea consul, recunoșteau în cultura politică a Imperiului lucruri ce aminteau de vechea monarhie și reprezentau un soi de garanții pentru catolici și conservatori. Lebrun vedea zorii unei „monarhii imperiale“; Cambacérès remarca succint că „totul ne duce cu gândul înapoi la vechile orânduieli“.[337] Faptul că Imperiul făcuse pace cu Vaticanul și permisese, ba chiar întâmpinase cu satisfacție, întoarcerea aristocraților din exil a fost de natură să consolideze opinia că anii revoluționari se terminaseră și că oamenii nu mai erau judecați după trecutul lor politic.

Nici republicanilor nu le-a fost greu să slujească un împărat pe care îl identificau cu măcar o parte dintre idealurile defunctei republici, un om cu trecut republican, devotat slujirii țării și principiilor meritocrației. În aceasta a constat ambiguitatea ademenitoare a regimului lui Napoleon, în natura relațiilor cu revoluția care îi deschisese calea. Théophile Berlier s-a numărat printre republicanii eșichierului politic care s-au lăsat convinși de posibilitatea de a găsi în Primul Imperiu un nou cămin politic, căci „în inima unei Europe vechi și monarhice, lucrul cel mai bun la care putea spera Franța era un guvern reprezentativ sub o nouă dinastie, ale cărei puteri să fie limitate de instituții liberale“[338]. Iar Regnaud de Saint-Jean d’Angély, care avea să devină unul dintre cei mai loiali susținători ai lui Napoleon, i-a dat dreptate, cu toate că nu se aflase de fiecare dată în tabăra iacobinilor, în anii 1790, și reprezenta aripa mai liberală a republicanismului. El insista că libertățile civile puteau fi cel mai bine slujite prin impunerea unui imperiu ereditar, care era mai în măsură să garanteze

cuceririle generației sale, începând cu anul 1789, cuceriri pe care le-a identificat ca fiind „libertatea individuală, libertatea religioasă, inviolabilitatea proprietății, irevocabilitatea vânzării de *biens nationaux*, egalitatea politică ce oferă oportunități tuturor cetățenilor, egalitatea civică, însemnând că toți cetățenii sunt judecați după aceleași legi, și aprobarea acestor legi și a nivelului taxelor anuale de către un organism național reprezentativ“[339]. Toate aceste drepturi, afirma el, nu fuseseră pierdute odată cu căderea Republicii.

Nu toată lumea era de această părere; până și unii dintre aceia care slujiseră sub Bonaparte pe vremea când fusese prim consul au considerat de neconceput abandonarea instituțiilor republicane și, aidoma lui Carnot, au preferat să reintre în politică.[340] Dar reprezentau o minoritate. Majoritatea republicanilor au acceptat să servească Imperiul, Fouché, de pildă, susținând că „ar fi absurd din partea noastră, oamenii Revoluției, să compromitem totul pentru a ne apăra principiile, atâta timp cât tot ce ne mai rămâne de făcut este să ne bucurăm de realitatea prezentă“[341]. În ochii lor, Napoleon rămăsese un portdrapel al Revoluției și al idealurilor sale. Nu li se reproșa sprijinul acordat în trecut principiilor egalitariste, și nici votul pentru execuția lui Ludovic al XVI-lea (pe care Bourbonii nu îl vor uita însă niciodată, nici măcar după Restaurație și venirea la putere a lui Ludovic al XVIII-lea). Regicizii aveau, în fapt, să joace un rol important în cadrul Imperiului: Sieyès, în calitate de senator, Fouché, ca ministru și șef al poliției, David, în rol de pictor al curții, Lakanal, răsplătit cu sarcina pe care și-o dorise dintotdeauna, aceea de a reorganiza sistemul educațional, iar Cambacérès, ca *archicancellier* și al doilea cel mai puternic om din Imperiu.[342] Mulți dintre ei erau funcționari de mare clasă și administratori devotați cărora Napoleon le-a acordat încrederea, cu condiția să servească neabătut noua ordine.

Colaborarea lor a permis noului regim să dispună de o abundență de talente și de o experiență guvernamentală din care să se inspire. Împăratul nu a ezitat nici o clipă să îi folosească.

Miniștrii și demnitarii Imperiului au fost simbolurile cele mai importante ale noii meritocrații, oameni proveniți din medii dintre cele mai diverse, dar cu o experiență relevantă în funcții de răspundere. Câteva exemple vor fi edificatoare în acest sens.[343] Talleyrand, însărcinat cu Afacerile Externe până în 1807, servise deja ca ministru al aceluiași portofoliu sub Directorat; înainte de 1789, fusese episcop de Autun și controlor general al clerului. Maret, succesorul său, între 1811 și 1813, de meserie avocat, fusese jurist al Adunării din Dijon înainte de Revoluție, apoi deputat în Stările Generale în 1789. Portalis, căruia i s-a încredințat portofoliul delicat al Afacerilor Ecleziastice, provenea tot din mediul juridic și politic, servind ca jurist al Adunării de la Aix-en-Provence sub *Ancien Régime* și participând la elaborarea Codului Civil. Ministerul de Război a fost atribuit, deloc surprinzător, unor oameni cu experiență militară, mai întâi lui Alexandre Berthier, care luptase în America sub comanda lui Rochambeau, după care rămăsese în armată în perioada Revoluției și servise ca șef de stat-major al lui Bonaparte în campaniile din Italia și Egipt, iar mai apoi lui Henri Clarke, care fusese și el ofițer în anii 1780 și secretar particular al lui Napoleon după 1802. Astfel de legături, multe dintre ele extrem de vechi, au fost considerate indicii ale unei loialități personale profunde față de împărat. Succesorul din 1810 al lui Fouché la conducerea Ministerului Poliției, René Savary, fusese *aide-de-camp* al viitorului împărat în Italia, după Marengo. Portofoliul Forțelor Navale și al Coloniilor a fost acordat, iarăși nesurprinzător, unui ofițer naval cu experiență, Denis Decrès, care intrase în marină la 18 ani, urcase în rang,

devenind căpitan în perioada Revoluției, și fusese demis în 1793, din cauza originilor nobile; acțiunile sale ulterioare, în Malta și la Abukir, aveau să-i aducă favorurile lui Napoleon.[344] Napoleon nu aprecia însă oamenii după originile sociale și, dacă Decrès aparținea vechii nobilimi, alți miniștri aveau obârșii mult mai umile. Dintre miniștrii Afacerilor Interne, de exemplu, Jean-Antoine Chaptal provenea dintr-o familie de țărani din Lozère, iar Emmanuel Cretet dintr-una de negustori dintr-un orășel de lângă Grenoble, fapt care nu l-a împedicat să avanseze în carieră în perioada imperială. A servit ca guvernator al Băncii Franței, apoi ca ministru de Interne între 1807 și 1809, iar, spre sfârșitul vieții, va fi înnobilat, primind titlul de Conte de Champmol.

Făcând apel la oameni de bună-credință, indiferent de originile lor sociale ori de trecutul politic, Napoleon a sperat să construiască Imperiul pe o bază solidă, asigurându-i o conducere eficientă, care să atragă aprobarea unui spectru cât mai larg al populației franceze. A căutat, de asemenea, să obțină sprijinul proprietarilor de pământ și să ajute la dezvoltarea unei noi clase capitaliste în Franța.[345] În acest scop, a continuat politica inițiată în calitate de prim consul, promițând ordine și stabilitate la interior și, odată cu acestea, încheierea luptelor înverșunate dintre facțiuni, lupte generate de diferențele de ideologie politică. A preferat, la fel ca De Gaulle în secolul XX, să minimalizeze importanța angajamentelor ideologice și să unească populația în jurul său. După schismele brutale din anii Revoluției, o asemenea abordare aparent deschisă, cu promisiuni de încetare a luptelor interne pentru putere și a omorurilor din răzbunare, care divizaseră sudul în deceniul anterior, nu putea să nu atragă. Existau, însă, și pericole în acest demers și mai ales pericolul ca Imperiul să fie taxat drept un compromis nesatisfăcător și

nesustenabil între părțile adverse. Cambacérès a explicat succint acest lucru în memoriile sale. Mulți francezi nu își pierduseră cu totul afecțiunea față de vechea casă regală și, pentru ei, Bonaparte avea să rămână întotdeauna un impostor. „O parte din ei au acceptat cu bucurie revenirea la monarhie, dar nu și ca tronul să fie ocupat de altcineva decât de capul Casei de Bourbon.“ Pentru republicanii devotați, considera Cambacérès, Imperiul nu putea reprezenta o soluție mulțumitoare, având în vedere că „ideea restaurării principiului eredității și posibilitatea inițierii unei noi dinastii“ nu puteau conveni nici unuia dintre ei. În final, concluziona Cambacérès într-o scrisoare adresată lui Napoleon, „mă tem că vei rămâne fără de prieteni și, mai ales, fără sprijinul marelui public“.[346]

Pesimismul lui Cambacérès cu privire la durabilitatea Imperiului avea să se dovedească nefondat și cei mai mulți republicani s-au raliat supuși cauzei, acceptând ideea că vremea Consulatului trecuse și că Napoleon avea să aibă grijă să apere cuceririle din anii Revoluției. Într-adevăr, se poate afirma că Imperiul a păstrat destule elemente din politica moștenită de la Republică pentru a satisface pe toată lumea, mai puțin pe cei mai aprig înregimentați ideologic, și că, până și Napoleon, în ciuda dorinței arzătoare de respectabilitate și de legitimitate dinastică, rămăsese fidel celor mai importante viziuni de tinerețe. Desigur, avea o înclinație puternică spre autoritarism și o preferință pentru control și eficiență care a lăsat prea puțin loc pentru răspunderea în fața opinei publice și s-a tradus printr-o puternică neîncredere în procesul electoral. Însă aceste caracteristici ale sale nu s-au născut odată cu Imperiul; ele apăruseră încă de la începuturile Consulatului și de la reformele constituționale din 1800. Dovada, dacă mai era nevoie, a fost crearea instituției prefectului, ca și ampla

autoritate acordată Ministerului de Interne: regimul napoleonian a fost unul al autorității emanate de la centru, nu de la aleșii locali. Prefectul era un agent al puterii centrale, comparabil cu *intendant*-ul din timpul monarhiei Bourbonilor.[347] În perioada imperială, Franța s-a îndepărtat tot mai mult de individualismul liberal al începuturilor Revoluției, impunând controale și cenzură, extinzând puterile poliției și instaurând restricții asupra funcționării pieței libere. În 1810, de exemplu, numai patru gazete erau autorizate să apară la Paris[348], în timp ce comerțul cu carte al orașului a fost supus unor controale mai severe și unei supravegheri permanente. Mai mult decât atât, nou înființata Direcție Generală pentru Comerțul cu Carte a fost îndrituită să monitorizeze „nu numai orice tipograf, publicist ori vânzător de cărți din întregul Imperiu, ci și fiecare material tipărit“[349].

Regimul nu era nicidecum liberal. Dar nici antirevoluționar, cele mai importante programe de reformă inițiate de el – în educație, în Biserică sau în sistemul judiciar – inspirându-se din realizările deceniului anterior. Napoleon nu a considerat necesară schimbarea în structurile instituționale – departamentele și districtele, comunele și cantoanele, curțile de judecată și tribunalele moștenite de la Revoluție –, iar acolo unde a adus inovații, a făcut-o, în general, pentru a le spori autoritatea și expertiza profesională. În această privință, republicanii nu îi puteau aduce prea multe reproșuri întemeiate. Franța pe care o concepuseră ei cu atâta grijă, în anii 1790 și 1791, fusese păstrată cu scrupulozitate și nu existau semne de revenire la Vechiul Regim. Napoleon era un om autoritar, dar nu un reacționar și, în afara granițelor Franței, mulți identificau regimul său cu valorile progresiste și iluministe.

Două domenii de activitate au fost în mod particular

semnificative în ceea ce privește continuitatea influenței idealurilor republicane. Primul a fost învățământul, unde Napoleon a promovat idei pe care Revoluția le predicase, dar nu avusese resursele de a le pune în aplicare. Viziunea sa implica realizarea unui sistem educațional imperial supervizat de Universitatea Franței, în care liceele de stat să ofere posibilitatea continuării studiilor, prin intermediul învățământului secundar, celor mai talentați dintre elevi, în timp ce instrucțiunea publică avea să fie asigurată pentru toți. Costurile războiului au avut însă prioritate și, la fel ca revoluționarii dinaintea sa, Imperiul a descoperit curând că nu dispunea de banii necesari pentru a construi școli în fiecare parohie, rezultatul fiind că învățământul primar gratuit avea să mai aștepte încă o jumătate de secol. În aceste condiții, reformatorii și-au îndreptat în mai mare măsură atenția către *lycées*, văzute de guvern drept instituții vitale pentru pregătirea unei elite educate, cu toate că și aici restricțiile bugetare au dus la impunerea de taxe școlare, făcându-le accesibile numai familiilor înstărite. Cât despre Universitate – întemeiată în 1806 și funcțională din 1808 –, ea a primit monopolul acordării gradelor didactice pe întreg teritoriul Imperiului; s-a considerat că o singură instituție laică putea, prin educație intensivă, să contribuie într-o manieră mai eficientă la procesul edificării națiunii franceze moderne. Universitatea a fost împărțită în 26 de academii având înalta misiune de a răspândi cunoștințe în toate domeniile și în toată Europa, dar și îndatorirea de a înarma noua generație cu abilitățile necesare bunei guvernări. Politica educațională din timpul Imperiului nu a avut drept unic scop propagarea valorilor liberale. Ea a fost concepută și pentru a servi statul.[350]

Celălalt domeniu de activitate, și cel mai important în ochii lui Napoleon, s-a referit la sistematizarea legislației, o sarcină

uriașă de care s-a ocupat personal timp de patru ani, până la elaborarea și adoptarea Codului Civil, în 1807. Și în această privință moștenise lucruri nefinalizate de revoluționari, care înlăturaseră vechile coduri juridice bazate pe dreptul roman sau pe dreptul comun, aboliseră legile feudale, anulaseră jurisdicția clericală asupra chestiunilor de ordin moral, impuseseră anumite principii în legea constituțională și adoptaseră un număr impresionant de decrete și norme. Rezultatul acestor eforturi fusese, evident, un haos generalizat, în special în privința drepturilor de proprietate asupra pământurilor și a legilor legate de dreptul la moștenire, iar Napoleon, în permanență preocupat de ideea de ordine, s-a decis să rezolve problema printr-un singur cod juridic. În centrul acestuia a pus ideea de proprietate ca drept inalienabil, un drept individual eliberat de orice obligații de tip feudal. Privilegiile nobilimii au fost total abolite, însă, odată cu ele, și alte reforme legale egalitariste din anii revoluționari, și s-a încurajat în sânul familiei autoritatea taților și a fraților, cea a soților asupra soțiilor și a părinților asupra copiilor.

Legea căsătoriei a fost și ea revizuită pentru a garanta dreptul bărbatului de a administra proprietatea comună și, deși divorțul a fost păstrat ca instituție seculară – după cum decretaseră revoluționarii în 1792 –, acum legea pretindea dovezi ale unui acord mutual pentru despărțire sau probe de rău tratament, de condamnare penală ori de adulter. Nu este, așadar, de mirare că numărul divorțurilor a scăzut dramatic, femeile fiind private de calea de scăpare dintr-o căsnicie nefericită, cale care le fusese garantată prin legea adoptată după Revoluție. Copiii nelegitimi nu aveau nici un drept de proprietate. Imperiul era o societate a ordinii în care drepturile deținătorilor de proprietăți și ale capilor de familie prevalau. În acest sens, Codul Napoleonian a avut și o valoare educativă,

constituindu-se într-un model al acelui tip de societate ordonată și strict ierarhizată care era pe placul lui Bonaparte.[351] Codul definea relațiile individului cu statul și avea să devină un element central al administrației imperiale în toate țările pe care Franța le-a cucerit în urma Războaielor Napoleoniene. Oriunde se ducea Franța, Codul – inevitabil – o urma.

În numirile făcute de Napoleon în teritoriile invadate de Franța el a căutat, înainte de orice, profesionalism și o bună judecată, atribute esențiale, în opinia lui, unei administrații civile moderne. La vârful ierarhiei nu a avut, desigur, de ales: prinții și electorii trebuiau câștigați de partea proiectului imperial și răsplata unui titlu sau regat părea un preț relativ mic pentru a le cumpăra loialitatea și pentru a păstra continuitatea în administrație. Sau, așa cum a fost cazul în Napoli, în Olanda ori Spania, un membru al clanului Bonaparte era trimis să domnească peste poporul cucerit și, chiar dacă interesele familiei au jucat un rol important în asemenea numiri, până și frații lui Napoleon au fost nevoiți să-și dovedească eficiența și să se supună voinței împăratului dacă voiau să-i evite dizgrația și să nu riște să-și vadă autoritatea subminată. Napoleon nu a ezitat, de pildă, să-l demită pe fratele său Louis, în 1810, când eșecul implementării Sistemului Continental în această țară l-a determinat pe împărat să anexeze Olanda și, în chip arbitrar, să desființeze postul de monarh a lui Louis.[352] În general, el a căutat oameni de o anumită reputație în societatea locală, oameni cu oarecare avere și care să fie capabili să facă distincția între serviciul public, pe de o parte, și interesele familiei și propria parvenire, pe de alta – distincție relativ greu de făcut în contextul politic corupt din sudul Europei și din bazinul mediteraneean.

Cu alte cuvinte, a căutat oameni cu stare, cam în spiritul conceptului de independență materială, așa cum era acesta

statornicit în Anglia ori America, deci oameni care să dispună de o anumită avere, de natură să le asigure confortul material, și care să poată deveni slujitori dezinteresați ai statului. Acest concept, ca și propriul conservatorism înnăscut, l-a determinat pe Napoleon să caute *notables* în fiecare departament, și fie să compună liste cu cele 600 de gospodării care plăteau taxele cele mai mari din care să aleagă, fie să atribuie titluri și onoruri celor mai de încredere colaboratori. Metoda a adus mai multă rigoare în selectarea personalului administrativ, vechiul empirism fiind înlocuit cu programe de pregătire pentru viitorii prefecți și subprefecți, magistrați și judecători, programe deschise fiilor noii elite. În 1803, în scopul canalizării celor mai străluciți reprezentanți ai acesteia către pozițiile-cheie din administrație, Napoleon a creat funcția de auditor pe lângă Consiliul de Stat și, în zece ani, un sfert dintre prefecți avansaseră pornind din acest post. Schema avea să se dovedească atractivă ca mijloc de ascensiune socială pentru noua elită, „masele de granit“ care vor sprijini Imperiul pe tot teritoriul Franței și mai departe, pentru acei „fii, gineri și nepoți de miniștri, senatori, consilieri de stat, prefecți“ care își vor lega soarta de cea a Imperiului.[353] Ea va contribui, în mod semnificativ, la edificarea elitei administrative imperiale.

Numai astfel de oameni, considera Napoleon, puteau vedea lucrurile în chip obiectiv; și numai ei – europeni civilizați care lucrau pentru un stat laic într-o cultură post-iluministă, oameni care, aidoma lui, trăiseră experiența și își însușiseră valorile Revoluției Franceze – puteau spera să guverneze imparțial, supunând interesele personale binelui suprem, cel al Imperiului. Nu trebuiau să fie francezi, atâta timp cât înțelegeau valorile care făcuseră din Franța o mare națiune imperială, iar în acele părți ale Europei (în general, situate în nord și vest, adică cele mai apropiate de Franța) unde oameni

de asemenea calibru, dispuși și apți să își asume roluri-cheie în administrație, au fost găsiți, conducerea țării a fost lăsată pe seama lor. În alte părți, unde astfel de calități au părut deficitare, au intervenit administratorii francezi, justiția penală, colectarea taxelor și recrutările în armată fiind considerate mult prea importante pentru a fi încredințate unor oameni de un devotament și o cinste discutabile. Aceste sectoare erau totodată și cele mai susceptibile de a crea antagonism și de a incita la rebeliune. În multe părți ale Europei francezii au majorat taxele, rechiziționând averi și grânele pentru a antrena soldații și a hrăni armatele. Cererile de conscripție au fost și mai dezbinatoare, întorcând familii împotriva familiilor, pe bogați împotriva săracilor, și unind comunități întregi în opoziția față de stat. Pe tot întinsul Imperiului Napoleonian, dezertori și bărbați care refuzaseră ordinul de înrolare sfidau autoritățile, căutând protecția localnicilor, alăturându-se bandelor înarmate și atacând jandarmii și agenții statului trimiși să-i prindă.[354] Măsurile drastice de impunere a legii și a ordinii au alimentat resentimentele populației, în special în regiunile muntoase din sudul Europei, ca, de exemplu, Alpii, Apeninii și Dolomiții, unde idealul autonomiei rămăsese viu, iar tradițiile banditismului erau adânc înrădăcinate. Nicăieri nu au fost asemenea resentimente mai deschis exprimate ca în avanposturile cele mai îndepărtate ale Imperiului, în provinciile iliriene și Dalmația.[355]

Din punctul de vedere al francezilor, în aceste regiuni, cu tradiție în nerespectarea ordinii și în slaba administrare, una dintre marile probleme consta în faptul că agenții imperiali erau adesea văzuți drept intruși veniți pentru a distruge obiceiurile locale și a impune reglementări nedorite. În multe zone, din sudul Europei în special, se renunțase cu totul la poliție, iar perceptorii și vameșii erau rareori văzuți prin sate.

Eficiența sporită a statului napoleonian și moștenirea sa îndelungată s-a datorat, în parte, faptului că jandarmii și soldații au fost folosiți pentru a face munci lăsate anterior de izbeliște, că taxele erau acum colectate, bandele de contrabandiști anihilate, rechizițiile puse în aplicare, iar cei care se eschivaseră de la îndeplinirea stagiului militar, precum și oamenii care îi adăpostiseră erau arestați. Pentru localnici, astfel de practici inovative nu aduceau a bună administrare, ci, mai degrabă, a amestec străin în treburile comunității, unde statul nu avea de ce să-și vâre nasul. În chip similar, staționarea de trupe în sate nu a fost privită ca o bine-venită protecție împotriva tâlharilor și a hoților, ci ca o impunere nedorită de noi obligații. Soldații furau și prăduiau: armatele imperiale se deplasau fără a căra după ele prea multe provizii și depindeau, pentru hrănirea oamenilor și a cailor, de rechiziții și de cumpărarea de furaje. Prezența soldaților era adesea detestată pe față, astfel încât, în multe părți ,țăranii și-au ascuns grânele și animalele și au refuzat să vândă hrană trupelor. Faptul că soldații erau străini era de natură să aprindă flacăra naționalismului, însă prezența lor era cea care nemulțumea lumea și care i-a determinat pe mulți săteni să se apuce de contrabandă ori să pactizeze cu bandiții, tâlharii și partizanii proveniți din propriile comunități. Misiunea civilizatoare a Imperiului nu putea fi ajutată atunci când cerințele acestuia erau percepute ca lipsite de etică, iar agenții săi, ca bătăuși. Acest lucru nu a făcut decât să îi unească pe oameni, în special în zonele rurale, împotriva pretențiilor celor din afară și împotriva a ceea ce le era prezentat drept modernizare. S-a întâmplat chiar și în zone unde între localnici și străini nu existau diferențe ideologice, care să fie exploatate de către opoziție. Acolo, însă, unde astfel de diferențe existau, precum în regiunile profund atașate catolicismului, în care francezii

încercaseră să impună norme laice, Imperiul a fost văzut ca Antihristul.

În mare parte din Italia, de exemplu, evlavia tradițională nu dispăruse, iar religia le oferea oponenților lui Napoleon un pretext moral de care nu au întârziat să profite. Aici, conflictul era văzut în termeni mai largi, și anume „între conceptul de societate născut din Revoluția Franceză, așa cum fusese el adoptat de regimul napoleonian, de o parte, iar de cealaltă, religia catolică“, sau, așa cum l-a descris atât de plastic Michael Broers, drept un „război cu Dumnezeu“[356], conflict pe care Napoleon nu avea cum să îl câștige.

Napoleon nu era excesiv de preocupat de faptul că politicile sale îi făceau pe mulți europeni să se simtă de parcă ar fi fost colonizați. Din momentul în care o țară era anexată sau ocupată, misiunea francezilor se schimba. Statul respectiv nu mai era un stat străin cucerit, ci parte a unui întreg organic, supus acelorași legi și reglementări administrative. Francezii nu mai erau simpli ocupanți; ei trebuiau să impună reguli imperiale sustenabile[357]. Această cerință implica mai mult decât folosirea forței: ea însemna muncă de convingere, insuflarea valorilor franceze și schimbări în relațiile dintre centru și oamenii influenți pe plan local. Așa s-a ajuns la exacerbarea contrastelor dintre țările care și-au însușit fără probleme instituțiile imperiale – precum Olanda, nordul Italiei și părți importante din Germania – și acele teritorii situate mai departe la est și sud, în care elitele s-au dovedit a fi nereceptive, iar rezistența populară prea răspândită. Europa era acum divizată într-un imperiu interior și unul exterior, lucru de care francezii erau pe deplin conștienți. În primele țări, avocații și proprietarii de pământuri locali – unii având idei radicale, mulți profund conservatori – au colaborat de bunăvoie pentru a asigura instituții juridice și administrative solide; statele din a doua

categorie au oferit prea puțină cooperare, expunându-se permanent revoltelor și contrarevoluției.[358] Excepția în Europa Centrală a fost Marele Ducat al Varșoviei, care a funcționat între 1805 și 1813, și unde, după tragedia împărțirii țării între Austria, Prusia și Rusia, Napoleon a putut spera să fie văzut ca eliberator și să răspundă astfel aspirațiilor naționale ale polonezilor. Marele Ducat nu se bucura de multă libertate; era un stat satelit, încorporat în Sistemul Continental și căruia i se permisese să stabilească relații diplomatice numai cu Franța. I s-au oferit însă compensații. Administrația era condusă de polonezi, Marele Ducat avea dreptul să își organizeze propria armată, iar limba oficială era polona. În plus, nobilimea poloneză dovedise de-a lungul timpului o simpatie trainică față de ideile franceze și de cultura franceză. În Europa exista, așadar, un colțișor în care sosirea lui Napoleon era întotdeauna întâmpinată cu bucurie.[359] Era, însă, excepția de la regulă, iar expansiunea franceză care a urmat după 1807, în Spania și Portugalia într-un capăt al continentului, și înspre Rusia, în celălalt capăt, nu a făcut decât să scoată și mai mult în evidență fragilitatea controlului francez asupra Imperiului exterior. Rezistența amenința în orice clipă să răbufnească, transformându-se într-un război de gherilă, iar furia țăranilor amenința să se transforme într-o revoltă populară în toată puterea cuvântului.

Mult mai moderată a fost primirea de care Napoleon s-a bucurat în Regatul Neapolelui, unde a încercat să exploateze slăbiciunile monarhiei Bourbonilor. Împăratul avea aici unele motive de optimism, căci invaziile franceze din timpul Revoluției fuseseră salutate de elita liberală a țării, cu toate că anticlericalismul declarat al francezilor crease animozitate în rândul populației, profund devotată catolicismului. Napoleon îi disprețuia pe Bourbonii care conduseseră Neapole, iar după

Austerlitz proclamase că dinastia lor „încetase să domnească“ și trimisese o armată de 40 000 de oameni pentru a-i detrona, ca răspuns la ceea ce el considerase a fi sprijinul „trădător“ acordat oponenților săi. A tratat teritoriile din zona învecinată drept pioni politici, transformând Marele Ducat al Toscanei mai întâi într-un regat independent, apoi anexându-l. În 1808, Napoleon a ocupat Roma și l-a luat prizonier pe papă, al doilea cap al Vaticanului pe care îl reținuse într-un deceniu. Între timp, în 1806, a dăruit tronul Neapolelui fratelui său, Joseph Bonaparte, iar, după ce l-a transferat pe Joseph în Spania, cumnatului său, Joachim Murat. Împăratul era în mod cert conștient de importanța strategică a Neapolelui, motiv pentru care era pregătit să își impună aici autoritatea indiferent de resentimentele populației. Neapole era important din punctul de vedere al controlului asupra nordului Mediteranei; de asemenea, juca un rol semnificativ în impunerea Sistemului Continental. Murat a fost însărcinat cu implementarea unui program legislativ complex care cuprindea, printre altele, o nouă lege a taxelor pe pământul deținut și o nouă lege organică de natură să lărgească baza de impozitare într-o manieră mai egalitaristă și să aducă justiție pentru toți, ca parte a ceea ce Napoleon încerca să le vândă napolitanilor ca fiind misiunea sa modernizatoare. Dar, după cum el însuși o știa prea bine, aceste reforme contraveneau multor tradiții locale, precum și intereselor celor mai de vază familii din oraș. Administratorii numiți de el, mulți dintre ei napolitani de origine, au fost alungați sau forțați să demisioneze din cauza oprobriului public, iar magistrații au refuzat să aplice noile legi. Guvernarea s-a dovedit a fi o sarcină imposibilă; taxele au rămas necolectate, iar conscripțiile ignorate, în timp ce reformele propuse pentru reorganizarea Bisericii și a învățământului au trebuit să fie abandonate. Spre sfârșitul

războiului, vistieria se golise, iar furia publică împotriva francezilor dădea în clocot, modelul birocratic centralizat introdus de Napoleon fiind blamat pentru starea economică precară a țării. În Neapole, francezii nu s-au bucurat de simpatia localnicilor, motiv pentru care puține dintre legile pe care le-au promulgat au supraviețuit căderii regimului. Drept dovadă a furiei populare, Joachim Murat a fost singurul dintre conducătorii instalați de Napoleon în Europa care a sfârșit executat de cei peste care domnise.[360]

---

[327] Louis Bergeron, *France under Napoleon,* Princeton, New Jersey, 1981, p. 64

[328] Emmanuel de Las Cases, *Mémorial de Sainte-Hélène*, vol. 1, pp. 1181–1182; pentru comentarii, vezi Robert Morrissey, *Napoléon et l'héritage de la gloire,* Paris, 2010, p. 172.

[329] Louis-Antoine Fauvelet de Bourrienne, *Mémoires de M. de Bourrienne, ministre d'état, sur Napoléon,* 10 vol., Paris, 1831, vol. 5, p. 32

[330] David P. Jordan, *The Revolutionary Career of Maximilien Robespierre,* New York, 1985, p. 86

[331] John A. Davis, *Conflict and Control. Law and Order in Nineteenth-Century Italy,* Basingstoke, 1988, p. 23

[332] Stuart Woolf, *Napoleon's Integration of Europe,* Londra, 1991, p. 21

[333] *Ibid*., p. 27

[334] Alexander Grab, *Napoleon and the Transformation of Europe,* Basingstoke, 2003, pp. 159–160

[335] Michael Rowe, „Napoleon and State Formation in Central Europe", în Philip G. Dwyer, ed., *Napoleon and Europe,* Londra, 2001, p. 209; Geoffrey Ellis, *Imperiul lui Napoleon,* Ed. Artemis, București, 2008

[336] Annie Jourdan, ed., *Louis Bonaparte, Roi de Hollande,* Paris, 2010, pp. 423–424

[337] William Doyle, „The Political Culture of the Napoleonic Empire", în Forrest și Wilson, ed., *The Bee and the Eagle*, p. 86

[338] *Précis de la vie politique de Théophile Berlier écrit par lui-même et adressé à ses enfants et petits-enfants,* Dijon, 1838, pp. 92–95, citat în Isser Woloch, *Napoleon and*

his Collaborators. The Making of a Dictatorship, New York, 2001, p. 103

[339] Olivier Blanc, *Regnaud de Saint-Jean d'Angély. L'éminence grise de Napoléon,* Paris, 2002, pp. 67–72 ; Woloch, *Napoleon and his Collaborators*, p. 101

[340] Jean și Nicole Dhombres, *Lazare Carnot,* Paris, 1997, pp. 503–508

[341] Joseph Fouché, *Memoirs*, 2 vol., Londra, 1896, vol. 1, p. 226

[342] Jean Tranié, *Napoléon et son entourage,* Paris, 2001, p. 83

[343] Pentru exemplele care urmează, vezi Bergeron, *France under Napoleon*, pp. 73–79

[344] Nicole Gotteri, *Grands dignitaires, ministres et grands officiers du Premier Empire. Autographes et notices biographiques,* Paris, 1990, pp. 106–107

[345] Bergeron, *France under Napoleon*, p. 72

[346] Laurence Chatel de Brancion, ed., *Cambacérès. Mémoires inédits,* 2 vol., Paris, 1999, vol. 1, p. 714

[347] Nicholas Richardson, *The French Prefectoral Corps, 1814–1830,* Cambridge, 1966, p. 1

[348] Ellis, *Imperiul lui Napoleon,* Ed. Artemis, București, 2008

[349] Carla Hesse, *Publishing and Cultural Politics in Revolutionary Paris, 1789–1810,* Berkeley, California, 1991, pp. 235–236

[350] Steven Englund, *Napoleon*, pp. 309–311

[351] Martyn Lyons, *Napoleon Bonaparte and the Legacy of the French Revolution,* Basingstoke, 1994, pp. 96–102

[352] Annie Jourdan, „La destinée tragique du «Bon Roi» Louis", în *idem*, ed., *Louis Bonaparte, Roi de Hollande,* Paris, 2010, pp. 428–430

[353] Bergeron, *France under Napoleon*, p. 31

[354] Alan Forrest, *Conscripts and Deserters: The Army and French Society during the Revolution and Empire,* New York, 1989, pp. 219–237

[355] Michael Broers, *Napoleon's Other War: Bandits, Rebels and their Pursuers in the Age of Revolutions,* Oxford, 2010, pp. 81–83

[356] Michael Broers, *The Politics of Religion in Napoleonic Italy: The War against God,* Londra, 2002, pp. 188–189

[357] Michael Broers, *Napoleonic Imperialism and the Savoyard Monarchy, 1773–1821: State Building in Piedmont,* Lampeter, 1997, p. 276

[358] Michael Broers, *Europe under Napoleon,* Londra, 1996, pp. 180–182

[359] Grab, *Napoleon and the Transformation of Europe*, pp. 180–181

[360] John A. Davis, *Naples and Napoleon: Southern Italy and the European Revolutions, 1780–1860,* Cambridge, 2006, passim, în special pp. 161–255, 259

CAPITOLUL 10
REINVENTAREA MONARHIEI

Unul dintre secretele succesului Imperiului a stat în ambivalența sa de monedă cu două fețe, *à la* Ianus, ca și în valorile pe care Napoleon le-a promovat. El nu a renunțat niciodată la principiile din anii Revoluției; în insistența sa asupra domniei legii și asupra implementării Codului, sau în viziunea lui asupra statului ca entitate esențialmente laică, liberă de interferențe ecleziastice, și-a dovedit fidelitatea față de acele aspecte ale Primei Republici, specifice, în opinia lui, unei societăți stabile și moderne. Pentru unii, el a rămas pentru toată viața un republican, chiar dacă unul dedicat ideilor de ordine și autoritate. În același timp, s-a dezis de modelul revoluționar în ceea ce privește convingerea că francezii trebuiau să primească cu prioritate drepturi, și nu obligații, și că doar cetățenia antrena după sine necesitatea implicării în procesul de guvernare.

Dacă sub Imperiu s-au păstrat unele instituții parlamentare și au continuat să se organizeze alegeri, acestea nu au fost decât o palidă reflectare a schimbărilor masive survenite în cultura populară după 1789. Din cele două Camere ale Parlamentului, Tribunatul a rezistat doar până în 1807, când a fost condamnat la pieire, probabil pentru că nu reușise să asigure obedienta totală a legiuitorilor. Cât despre Adunarea Legislativă, rolul său era limitat, sesiunile combinate din 1809 și 1810 nedurând decât patru luni.[361] Autonomia locală a fost și ea restrânsă,

instituțiile din teritoriu fiind făcute responsabile în fața miniștrilor din capitală și raportând prin intermediul subprefecților și al prefecților Ministerului de Interne, în timp ce sistemul legal era condus cu o mână de fier de către Ministerul Justiției. La fiecare nivel, Imperiul și-a impus autoritatea și a cerut supunere și menținerea, cu orice preț, a ordinii și liniștii publice. Împăratul, în schimb, nu s-a arătat preocupat de propria responsabilitate în fața comunităților și a electoratelor locale. Pentru el, astfel de practici fuseseră în chip periculos exacerbate, fiind doar un lux de care se putea lipsi.

Responsabilitatea în fața electoratului, de care revoluționarii făcuseră atâta caz, la fiecare nivel al administrației, a fost drastic diluată. Electoratul a fost redus, la fel și numărul oficialilor aleși, și, timp de mulți ani, procesul electoral a încetat să funcționeze în mod regulat. Napoleon a preferat ca metodă de consultare a maselor în probleme de importanță constituțională plebiscitul, și nu alegerile. Pe parcursul regimurilor napoleoniene s-au organizat, în total, patru plebiscite, toate cu scopul ratificării unor schimbări în constituție: două au avut loc înainte de 1804 (în 1800 pentru constituția Consulatului, iar în 1802 pentru instituirea Consulatului pe viață pentru Napoleon), al treilea s-a desfășurat în 1804 pentru aprobarea proclamării Imperiului, după care nu a mai urmat nimic, până la votul asupra unor prevederi constituționale suplimentare (*Acte additionnel*) din 1815. În toate cele patru ocazii, nu s-au organizat adunări cantonale și votări colective, așa cum se procedase în anii 1790. Participanții au semnat individual într-un registru, exprimându-și acordul sau dezacordul; unii au adăugat câteva fraze pentru a-și explica opțiunea, dar, fapt semnificativ, puțini au îndrăznit să-și manifeste opoziția.[362] Ca exercițiu de consultare a maselor, procedura era, cu siguranță, viciată. Totuși, i-a permis lui

Napoleon să pretindă că își însușise o parte din moștenirea revoluționară prin chemarea poporului de a participa la reformele constituționale, asigurându-se, însă, în același timp, ca opiniile lor să nu se facă auzite și să rămână sub control, în interesul executivului.[363] Consultarea populară a jucat, prin urmare, un anumit rol în perioada Imperiului, dar numai dacă putea fi atent supravegheată. Napoleon nu a respins-o însă cu totul. Nu a făcut nimic pentru a risipi ambiguitatea legată de devotamentul său față de idealurile republicane sau de trecutul său revoluționar, ambiguitate devenită clară în 1802, odată cu acceptarea funcției de consul pe viață, și sporită pe fundalul simbolismului a încoronării imperiale din 1804. Dacă circumstanțele o cereau, era în continuare dispus să se prezinte ca împărat al poporului.

Acceptarea progresivă a prerogativelor monarhice era, însă, evidentă pentru toți cei care aveau ochi să vadă. Napoleon a îndrăgit, fără îndoială, fastul și somptuozitatea de care s-a bucurat prin statutul său imperial și a fost conștient de avantajele politice pe care acest statut i le confereau. După crearea Imperiului, propaganda napoleoniană s-a modificat în chip subtil, nemaiconcentrându-se asupra persoanei sale ori asupra pretențiilor lui la respectul public, ci insistând mai mult pe demnitatea funcției imperiale și pe reputația pe care Franța o câștigase în relațiile internaționale prin proclamarea Imperiului. Mai presus de orice, Napoleon a încercat să-și susțină legitimitatea în ochii comunității internaționale, legitimitate care fusese proclamată, dar încă trebuia dovedită. Ceremonia încoronării imperiale, cu costumele sale somptuoase și mișcările atent orchestrate, fusese gândită ca un moment teatral menit să impresioneze Europa prin imaginea puterii statului. Împăratul și împărăteasa fuseseră înconjurați de suite și de cei mai importanți oameni din stat, iar papa de

episcopi și de arhiepiscopi ai Bisericii Catolice. Încoronarea fusese însă o afacere exclusiv franceză, în care împăratului îi stătuse alături elita politică și legală a Franței: Senatul, Consiliul de Stat, Corpul Legislativ, Tribunatul, curțile civile și penale.[364] Papa fusese singurul lider străin participant. Nu fuseseră prezenți alți regi sau regine, alți șefi ai statelor europene, mulți dintre ei considerându-l în continuare pe împăratul francez un parvenit, un om care nu putea emite pretenții legitime la tron. În anii următori, Napoleon va deveni tot mai conștient de disprețul lor, dar și de necesitatea de a obține recunoașterea. Știa că pentru a pune baze solide Imperiului, trebuia, mai întâi, să își consacre legitimitatea în fața capetelor încoronate ale Europei, lucru din care și-a făcut o prioritate absolută. Dacă a sperat să câștige aprobarea poporului francez făcând apel la rădăcinile lui republicane, acest lucru nu era de natură să îi atragă de partea sa și pe tradiționaliștii Europei. Mai întâi la Paris, apoi la Milano, el a folosit simbolismul încoronării pentru a impune un alt tip de legitimitate, cea a unui monarh ereditar.[365]

Imitând monarhiile cu tradiție și adoptând propriul stil, Napoleon nu dădea, pur și simplu, frâu liber fanteziilor sale; el emitea pretenții la puterea care aparținea în mod tradițional regilor, pe care îi invoca tot mai des ca fiind strămoșii săi la conducerea țării.[366] Nu a putut, desigur, să invoce direct moștenirea Bourbonilor în Franța, și nici să provoace comparații între puterea lui și a lor; ultimul Bourbon, Ludovic al XVI-lea, își sfârșise viața învins și umilit, detronat de revoluționari, cea mai prestigioasă dintre cele 16 000 de victime ale ghilotinei. Napoleon cunoștea loialitatea schimbătoare a poporului francez, inclusiv față de regi; văzuse cu ochii lui cum mulțimea parizianăă dărâmase statuile ecvestre ale foștilor monarhi în piațetele orașului și se putea gândi că pe viitor îl

aștepta o soartă similară. Însă marii monarhi de altă dată ai Europei erau cu totul altceva și, în special, împărații carolingieni, ale căror puteri se extinseseră dincolo de hotarele unui regat pentru a cuprinde un imperiu multinațional. În ei Napoleon a văzut elemente de comparație demne de luat în considerare și care puteau ajuta la consolidarea propriei reputații. În discursurile și în scrisorile sale, el l-a amintit deschis și frecvent pe Carol cel Mare; de asemenea, a adoptat blazonul vechilor regi franci și s-a străduit să creeze imaginea unui nou Sfânt Imperiu Roman care se întindea falnic peste întreaga Europă. În scopul accentuării comparațiilor dintre imperiul său și cel al lui Carol cel Mare, a făcut, în primele luni de după înscăunare – octombrie 1804 –, o vizită oficială la Aix-la-Chapelle, actualmente Aachen, la mormântul lui Carol cel Mare, în semn de omagiu pentru marele conducător medieval. A fost un moment încărcat de simbolism al puterii și totodată propagandistic.[367]

Dacă Napoleon s-a dus la Aachen cu scopul de a emite pretenții la succesiunea lui Carol cel Mare, el a insistat și mai mult asupra presupusei sale legitimități în anul următor, când, la numai șase luni de la încoronarea imperială de la Paris, s-a înscăunat pentru a doua oară, ca rege al Italiei, la Milano. Nu a fost un ceremonial lipsit de conținut; obiectivul a fost prezentarea lui Napoleon și a Joséphinei națiunii italiene: rezultatul acestui act a fost dizolvarea Republicii Italiene, întemeiate de francezi înșiși, și înlocuirea sa, în martie 1805, cu monarhia, mișcare ce a urmat alungării Austriei din Lombardia și care a ajutat la deschiderea căii spre reconstrucția majoră a Italiei.[368] Napoleon nu a intenționat să conducă personal Italia. Nu a luat în seamă afirmațiile unor conducători italieni cum că el însuși era de origine italiană și cunoscător al limbii italiene, și nu s-a arătat dornic să petreacă prea multă vreme în această

țară. Și-a împărțit timpul între afacerile de stat, care îl țineau la Paris, și absențele dese și prelungite din cursul campaniilor militare, și a delegat răspunderea administrării de zi cu zi a treburilor Italiei viceregelui său de la Milano, fiul lui Joséphine, Eugène de Beauharnais. Acest lucru nu a însemnat că a acordat mai puțină atenție ceremonialului încoronării. Dimpotrivă, s-a străduit să lase italienilor o impresie de durată, înconjurându-se, și de această dată, de simboluri și de artefacte care îl asociau în imaginația populară cu carolingienii. A profitat de ocazie pentru a invoca antecedente istorice și s-a folosit de obiecte cu înaltă și veche semnificație, de natură să îl legitimizeze în ochii populației: Coroana de Fier, care era păstrată la catedrala din Monza și care era privită cu venerație de populația Lombardiei.[369] A intenționat să arate prin aceasta că era pe deplin conștient de onoarea ce îi fusese acordată, iar, după 1805, în documentele oficiale ale Imperiului referirile la el aveau să se facă prin atribuirea unui titlu dual, de „împărat și rege“.

Cu toate că s-a străduit din greu să se prezinte în străinătate drept un monarh legitim, nu se știe cât de atașat a fost el, în realitate, de conceptul de regalitate. Chiar dacă regii aveau de partea lor ereditatea, statutul lor fiind consolidat prin succesiunea legitimă, în fapt, puterea imperială se sprijinea pe armată și pe o administrație eficientă, iar, până în 1807, Napoleon demonstrase deja lumii că era mai puternic, mai temut și mai ascultat decât oricare alt monarh. Numea și demitea regi după bunul plac, de-a lungul și de-a latul continentului. O parte dintre ei îi erau rude. Frații săi au fost propulsați, după cum am arătat, la conducerea teritoriilor anexate de Franța, Louis fiind desemnat rege al Olandei, iar Jérôme rege al Westfaliei, în timp ce cumnatul său, Joachim Murat, a fost răsplătit cu Regatul Neapole după ce fratele Joseph

a fost mutat în Spania. Legitimitatea părea să joace un rol minor în acest joc de șah; piesele erau mutate pe tablă după cum dorea Napoleon. În alte părți, conducătorii locali s-au văzut recompensați cu titlul regal, fie în semn de recunoaștere a loialității lor, fie ca parte a strategiei de administrare a Europei Centrale. În Bavaria, de exemplu, Napoleon l-a numit, în ianuarie 1806, rege pe Max-Joseph, care fusese elector începând din 1789. În paralel, electorul de Württemberg, Frederic al II-lea, a fost răsplătit cu titlul regal, la fel ca și electorul de Saxonia, care a fost încoronat spre finele anului ca regele Frederic August I.[370] Titlurile regale nu păreau să aibă prea mare valoare; titlul care conta cu adevărat era cel al lui Napoleon. Regii nu puteau exercita autoritatea suverană și regatele lor aveau să rămână state clientelare care furnizau provizii și conscripții pentru armată, cel puțin până în 1813, când puterea franceză a început să se clatine, iar conducătorii germani s-au văzut confruntați cu Războaiele de Eliberare. Regele bavarez, care nu arătase oricum prea multă loialitate Imperiului, a trecut bucuros în cealaltă tabără atunci când interesul național și dinastic a cerut-o. Alții, însă, au fost mai puțin inspirați, printre ei numărându-se și Frederic August, care nu a reușit să schimbe macazul la timp și a plătit pentru alianța cu Napoleon cu pierderea a trei cincimi din teritoriu la Congresul de la Viena.[371]

Cât despre împărat, legitimitatea a însemnat pentru el – ca pentru oricare alt conducător de la curțile regale europene – și menținerea unui stil de viață identificat de el drept monarhic, o grandoare menită să impresioneze celelalte capete încoronate și suitele acestora. Napoleon a petrecut, inevitabil, mult timp în campanii militare. Totuși, el și Joséphine au acordat o atenție considerabilă întreținerii diverselor reședințe imperiale – Palatul Tuileries din Paris; castelul elegant de la Saint-Cloud cu

vedere spre Sena, pe care Napoleon îl folosise în perioada Consulatului și în care investise trei milioane de franci între 1801 și 1803[372]; mai târziu, Fontainebleau, pe care Napoleon a intenționat să îl transforme într-o a doua casă la țară; și Malmaison, la vest de capitală, pe care cuplul imperial îl cumpărase la sfârșitul anilor 1790 și pe care Joséphine ajunsese să îl considere adevăratul ei cămin. Prin comparație cu Versaillesul, desigur că aceste proprietăți păreau cumva modeste, dar modestia nu era în firea lui Napoleon. Deja în 1804 s-au făcut auzite voci ce susțineau că la Saint-Cloud „totul pare să ia aspectul unei curți suverane“: muzica atotprezentă, slujba religioasă publică din zilele de duminică, audiențele acordate de Napoleon în galerii după terminarea serviciului religios, toate „aminteau de frivolitățile de la Versailles“.[373] Reședințele au fost folosite pentru a pune în scenă ceremoniale de stat, dineuri și recepții care au devenit treptat tot mai opulente, în timp ce, răspândite prin toată Europa, erau multe palate rezervate membrilor familiei Bonaparte. Napoleon a învățat din experiența curților din Austria și Bavaria importanța fastului și luxului și a intenționat să creeze la Paris o curte care să le eclipseze pe toate celelalte. Nimic nu a fost lăsat la voia întâmplării: împăratul a folosit un număr imens de angajați pentru a se asigura că totul mergea ceas. Regulile de etichetă au fost și ele elaborate cu o precizie exemplară, cu precădere cele referitoare la dineurile oficiale, căci servirea mesei se afla în centrul vieții de la curte. „Atunci când Maiestățile Lor iau masa în public, marele șambelan îi oferă împăratului un castron în care să se spele pe mâini; marele aghiotant îi oferă fotoliul; marele intendent al Palatului ia un șervet și i-l prezintă Maiestății Sale. Primul prefect, primul aghiotant și primul șambelan ai împărătesei îndeplinesc aceleași funcții pe lângă împărăteasa Joséphine. Preotul

binecuvântează masa, apoi se retrage.“[374] Totul pare să se afle la ani-lumină de obiceiurile puritane, dacă nu spartane ale Republicii iacobine.

În organizarea vieții de la curte, împărăteasa a devenit o figură-cheie, cele două ceremonii de încoronare plasând-o în lumina reflectoarelor și dându-i gustul vieții publice. Joséphine dorea să își asume un rol și mai important; se simțea neglijată atunci când era lăsată în Franța, în timp ce soțul era plecat în expediții militare, și, în repetate rânduri, a încercat – zadarnic – să-l convingă să o ia cu el. De câteva ori, se pare, Napoleon a cedat totuși și i-a permis să îl însoțească în primele etape ale călătoriilor, iar Joséphine a întreținut curți neoficiale în orașe precum Mainz ori München. Dar, în afara acestor situații, i s-a explicat clar că nu era bine-venită: zona de război era în ochii lui Napoleon o lume a bărbaților, în care ea nu își avea locul, așa că Joséphine era nevoită să se întoarcă la treburile de acasă. Cum era de așteptat, se lăsa totuși prinsă, în mod inevitabil, în vârtejul recepțiilor oficiale organizate în cinstea ei, în orașele și localitățile prin care trecea; nu avea cum să revină în totalitate la viața unei persoane particulare. Cum însă Bonaparte era deseori plecat, avea mult timp la dispoziție și, în lunile lungi de război, obișnuia să își umple zilele decorând și înfrumusețând palatul de la Malmaison și ocupându-se de viețile membrilor familiei: Hortense, căsătorită cu Louis, fratele lui Napoleon, și Eugène, fiul lui Joséphine din prima căsătorie, devenit vicerege al Italiei și care locuia în acea vreme la Milano.[375] Câteodată dădea semne de depresie, plictiseală sau chiar de nemulțumire.

Războiul și traversarea Europei au însemnat perioade lungi de absență pentru Napoleon, timp în care Joséphine era lăsată singură luni în șir, uneori în orașe garnizoană din spatele liniei frontului, dar cel mai adesea la reședința particulară de la Malmaison. Atunci când nu se afla la Paris, măcar avea de jucat

un rol, ceea ce a și continuat să facă. La Strasbourg, de exemplu, a găzduit nenumărate recepții, baluri, concerte și spectacole de operă, unde diverși prinți germani veneau să își prezinte omagiile puterii imperiale a Franței. Aici, ca de altfel în întreaga Franță, a fost primită, în calitate de împărătească, cu toate onorurile militare: ofițerii prezentau arma, iar artileria trăgea salve de tun în semn de bun venit. Potrivit unuia dintre biografii săi, Joséphine adora viața animată din astfel de orașe, înconjurându-se de curteni și de aghiotanți și aruncând cu bani pe „plante pentru grădina de la Malmaison, animale pentru menajeria ei, obiecte de artă și bricabracuri“[376]. Menajeria a fost creația ei specială, iar faima i s-a dus în asemenea măsură, încât vasele care se întorceau din țări exotice îi aduceau daruri împărătesei: astfel, încărcăturile de pe două nave sosite în Le Havre, în iunie 1803, includeau „o antilopă, o antilopă gnu, o zebră, un șoim, cinci papagali, diverse alte păsări tropicale și 17 feluri diferite de țestoase“[377].

Dar toate acestea nu au mulțumit-o. În scrisori, ea mărturisea că duce dorul soțului și că dorea să călătorească împreună cu el, fiind ofensată de ceea ce considera a fi izolarea ei forțată. În schimb, Napoleon a corespondat cu ea în mod regulat, trimițându-i tot timpul epistole în care o ținea la curent cu evoluția camapaniilor militare și îi declara iubirea. Dar, prin 1806, pe măsură ce războiul se prelungea, Joséphine, tot mai nemulțumită, a început să insiste că vrea să îl însoțească în campanii. Napoleon nu a acceptat: cantonamentele militare erau mizere, el se deplasa continuu, iar orașele pe care le lăsa sub protecția armatei nu erau locuri potrivite pentru ea. „Am primit scrisorile de la tine într-un hambar sărăcăcios“, i-a răspuns el de la Pultusk, pe 31 decembrie 1806, „înglodat în noroaie și bătut de vânturi năprasnice, cu paie pe post de culcuș. Mâine voi fi la Varșovia. Cred că, pentru anul acesta,

campania e terminată. Armata va rămâne încartiruită peste iarnă.“ A descurajat-o apoi pe Joséphine să meargă la Cassel, unde conducătorul tocmai fusese răsturnat de la putere, sugerându-i, în schimb, Darmstadtul.[378] Câteva zile mai târziu, practic i-a ordonat să revină la Paris. „Du-te la Tuileries“, i-a scris el pe 7 ianuarie, „dă recepții și organizează-ți viața în felul în care te-ai obișnuit atunci când sunt și eu acolo; aceasta este dorința mea.“[379] A doua zi, răspunzând unei alte rugăminți a Joséphinei, i-a explicat clar ce dorea. „Te-am implorat să te întorci la Paris. Vremea este prea aspră, drumurile nesigure și foarte proaste, distanțele prea mari ca să îți pot permite să vii aici, unde sunt reținut cu treburi. Ți-ar lua pe puțin o lună ca să ajungi. Și te-ai îmbolnăvi pe drum; iar când ai ajunge, ar trebui probabil să pornești înapoi; ar fi o adevărată nebunie.“[380] Tonul folosit de Napoleon era pragmatic, câteodată de-a dreptul poruncitor. Deși îi declara continuu că o iubește, prefera să pună armata între ei în vreme de război și să se concentreze asupra strategiei militare.

Curând s-a dovedit că Napoleon avusese motivele lui pentru a o ține pe Joséphine în șah și că dragostea pe care i-o declara, și care fusese cu siguranță sinceră și pasională în primii ani de căsnicie, începuse să pălească. În anii 1790, Napoleon fusese cel care își mărturisise mereu iubirea, iar Joséphine cea care, din cauza felului capricios de-a fi și a libertinismului, iscase scandaluri. În viața lui Napoleon au intervenit apoi multe alte femei și numeroase aventuri trecătoare, unele începute în Egipt și care pot fi parțial puse pe seama dorinței de a se răzbuna pe infidelitățile repetate ale soției la Paris, cu toate că aceasta nu poate fi altceva decât o simplă presupunere. Deja din 1799 mariajul începuse să dădea semne că se clatină. Faptul că a durat încă zece ani dovedește dorința puternică a celor doi de a păstra o uniune ce nu fusese binecuvântată cu copii, dar și

disponibilitatea Joséphinei de a aduce anumite schimbări în stilul ei de viață libertin. Odată cu ascensiunea lui Napoleon în funcția de prim consul a venit și necesitatea unei anumite austerități, căreia Joséphine i s-a conformat cu promptitudine. Ca împărat și împărătească aveau să fie și mai expuși atenției publice și, prin urmare, au devenit și mai grijulii în ceea ce privește păstrarea aparențelor. Căsătoria lor fusese una laică, în cel mai pur stil revoluționar; în 1804, în capela privată a palatului Tuileries, s-a oficiat o ceremonie religioasă rapid organizată, prin care uniunea lor a fost legalizată în ochii Romei și ai Bisericii Catolice.

Căsnicia celor doi trecea acum din nou prin momente dificile, exacerbate de absențele îndelungate ale lui Napoleon și de șirul nesfârșit de zvonuri cu privire la noile femei din viața lui care ajungeau la urechile lui Joséphine. Majoritatea nu au fost decât aventuri trecătoare, fără consecințe importante pe termen lung, deși dintr-o astfel de legătură pasageră cu Eléanore de la Plaigne a rezultat, spre finele anului 1806, un fiu. Însă, în Polonia, la un bal organizat de ministrul francez de Externe Talleyrand, s-a întâmplat un lucru important. Napoleon a cunoscut o femeie de care se va îndrăgosti nebunește, frumoasa și sensibila contesă poloneză Maria Waleswska. Legătura lor va dura mai mult de câteva ore sau câteva zile. Va deveni una dintre cele mai celebre idile ale secolului, o poveste de iubire în stil hollywoodian. Escortată de fratele ei și cu știința și complicitatea deplină a soțului, Maria Walewska a pornit într-o dimineață iernatică de aprilie a anului 1807 de la Varșovia spre Osterode, în Prusia de Est, unde Napoleon se afla încartiruit în tabăra de iarnă.[381]

Fratele ei avea să susțină ulterior că Maria considerase gestul o misiune patriotică, obligația sa de aristocrată poloneză, și nu putem decât să presupunem că soțul și-a dat acordul. Mult

mai probabil, însă, ea s-a lăsat orbită de strălucirea împăratului și de faptele lui de glorie. Indiferent care ar fi explicația, Maria nu se va mai întoarce niciodată acasă și îi va dărui lui Napoleon un fiu, Alexandre Walewski, care va urma, la rândul său, o distinsă carieră militară și politică. În 1851, va fi numit ambasador al Franței la Londra, calitate în care își va reprezenta țara la funeraliile ducelui de Wellington. Nu e lipsit de ironie nici faptul că avea să își prezinte acreditările la Curtea de la St James ca ambasador al noului regim francez, Al Doilea Imperiu.[382] Maria nu a dispărut din viața lui Napoleon. A fost acceptată în familia Bonaparte, iar, în 1815, l-a vizitat în exil pe insula Elba.[383]

Maria Walewska i-a dăruit lui Napoleon un fiu, dar nu și moștenitorul de care avea nevoie pentru a întemeia o dinastie, fapt care, pentru Napoleon și consilierii săi, devenise, încă din 1806, o chestiune de prioritate absolută. Împăratul împlinise 37 de ani și nu avea încă un moștenitor legitim, nu se putea încrede pe deplin în frații săi și nu mai era atras de ideea „succesiunii adoptive“, la care se gândise la vremea încoronării. Apropiații insistau și ei asupra necesității unui moștenitor legitim, dacă se dorea clădirea unui imperiu pe baze solide. Moștenitorul nu putea fi un om de rând; acest lucru nu avea cum să impresioneze capetele încoronate ale Europei sau să le liniștească temerile. Napoleon avea nevoie de o legătură legitimă cu una dintre marile dinastii europene: dacă voia să fie tratat ca un egal, trebuia să se comporte ca atare, iar, în lumea curților regale, căsătoria nu avea nimic de-a face cu iubirea și spontaneitatea; ea era planificată cu grijă, în scopul formării sau a întăririi alianțelor politice și de familie. În opinia unor miniștri, precum Fouché sau Talleyrand, pentru a-și asigura tronul, Napoleon nu avea la dispoziție decât o singură opțiune: să ceară mâna unei prințese dintr-o familie regală, preferabil

din Rusia ori Austria. Sau, așa cum Fouché avea să îi mărturisească în chip nechibzuit Joséphinei, în 1807, bunăstarea Franței depindea de un divorț pe care ea îl putea cere. Problema nu era de natură sentimentală, ci exclusiv politică, ținea de *Realpolitik* și atât. Pe măsură ce zvonurile despre intențiile împăratului au început să circule, ajungând la urechile ambasadorului austriac Metternich, care le-a transmis mai departe la Viena, de unde s-au împrăștiat în toată Europa, Joséphine s-a adâncit tot mai mult în depresie și în resentimente la adresa a ceea ce ea bănuia a fi mașinațiunile puse la cale de frații lui Napoleon, pe care ajunsese să îi considere, de multă vreme, dușmanii ei personali. Au trecut luni în șir și situația nu s-a clarificat; abia în ianuarie 1810, căsătoria avea să fie anulată. Joséphine nu a avut încotro și și-a dat acordul; avea 46 de ani și nu mai putea spera să aibă copii. A fost recompensată permițându-i-se să păstreze titlul de împărătească-mamă și primind Malmaisonul în proprietate deplină și Palatul Elysées ca reședință la Paris. Guvernul a votat, de asemenea, o alocație anuală de două milioane de franci pentru ea, căreia Napoleon i-a adăugat un al treilea milion care să o ajute să își păstreze stilul de viață luxos și să-și plătească datoriile, ajunse la sume considerabile.[384]

Odată scăpat de povara rezolvării problemei reprezentate de Joséphine – autoritățile catolice de la Paris îi săriseră în ajutor și confirmaseră anularea căsătoriei în timp record –, Napoleon era liber să cântărească avantajele unei alianțe matrimoniale cu Rusia ori cu Austria. De fapt, se hotărâse deja, și atât consilierii, cât și rudele și-au declarat preferința față de Austria, personificată de Maria Luiza, fiica în vârstă de 18 ani a împăratului Francisc I al Austriei. În martie 1810, cei doi s-au căsătorit la Biserica Augustină din Viena, fără ca Napoleon să-și fi întâlnit vreodată mireasa, prin consimțământ exprimat prin

mandatar. Apoi, Maria Luiza a plecat la Paris, unde, după ce l-a cunoscut pe Napoleon în pădurea de la Compiègne, aveau să se cunune pentru a doua oară pe 2 aprilie, în cadrul unei slujbe religioase, după căsătoria civilă din ziua precedentă. Din nou, Biserica Catolică s-a dovedit a fi uimitor de cooperantă, serviciul religios fiind oficiat de către Fesch, un corsican ca și Napoleon și un colaborator apropiat al acestuia. În decurs de numai trei luni, împăratul a obținut divorțul și și-a găsit o nouă mireasă provenită din cea mai veche monarhie europeană. A fost un moment simbolic și definitoriu pentru transformarea regimului dintr-o republică întemeiată pe cuceririle revoluționare și pe regicid într-un imperiu legitimat prin ereditate și succesiune dinastică. Sau, așa cum cu multă eleganță l-a descris un istoric, a fost momentul când *les enfants de la patrie* din anii 1790 și-au amestecat sângele cu al celei mai vechi monarhii din Europa, crezând că astfel se pot „transforma din regicizi în părinți de regi“.[385] Un fiu al Revoluției acceptase căsătoria cu nepoata Mariei-Antoaneta și, lucru încă și mai uimitor probabil, fusese acceptat, ce-i drept cu rezerve, în familia regală a Austriei.[386] Dacă Napoleon își pusese cumva în gând să șocheze Europa, atunci reușise. Iar, într-un an, își va îndeplini și a doua dorință. În martie 1811, Maria Luiza îi va dărui un fiu și un moștenitor.

Ceremonia căsătoriei și festivitățile oficiale care au însoțit-o au arătat cât de mult se îndepărtase Napoleon de rădăcinile sale republicane. Căsătoria civilă s-a ținut în Galeria lui Apollo de la Saint-Cloud, palatul fiind frumos iluminat pentru această ocazie încă dinainte de plecarea suitei din Paris. La ceremonia religioasă, oficiată ulterior la capela de la Tuileries, a fost reluat, cuvânt cu cuvânt, textul folosit la ultima cununie regală ținută în Franța, cea din 1779 dintre Ludovic al XVI-lea și Maria-Antoaneta.[387] A fost un eveniment fastuos și plin de demnitate:

alaiul imperial a traversat Parisul prin mijlocul numeroasei mulțimi adunate și a pătruns în grădinile de la Tuileries printr-un arc triumfal special creat și o colonadă temporară, iar, după ceremonie, cuplul imperial a primit delegații veniți să îl felicite în sala tronului din palat. Întreg orașul fusese împodobit cu steaguri, iar clădirile publice fuseseră iluminate pentru a marca ocazia; s-a acordat atenția cuvenită opiniei publice, astfel încât s-a organizat și o sărbătoare populară la care parizienii de rând au putut participa. De-a lungul malurilor Senei au fost focuri de artificii, iar în Champs Elysées demonstrații de călărie, dar și jocuri și dansuri, completate de o paradă și o fanfară militară. De pe Champ de Mars, un balon cu aer cald, purtând-o pe celebra aeronaută Madame Blanchard, s-a ridicat pe cer, pe deasupra Școlii Militare. Ca de obicei, Napoleon a intenționat nu numai să-i impresioneze pe privitori cu solemnitatea momentului, ci și să ofere spectacol și distracție, o caracteristică a sărbătorilor napoleoniene fiind aceea că încorporau, în mod deliberat, elemente teatrale și fantastice, dovadă că organizatorii erau conștienți de valoarea propagandistică a divertismentului. În acest sens, se poate observa contrastul puternic cu festivitățile mai prozaice, cumpătate și educative puse în scenă de revoluționari, cele ale lui Napoleon fiind moderne și flamboaiante, menite să accelereze pulsul publicului. Consilierii și artiștii lui Napoleon au făcut tot posibilul ca ziua cununiei cu Maria-Luiza să fie una pe care tot Parisul avea să o rețină cu plăcere, iar serbarea populară a fost imortalizată pe pânză cu mare afecțiune de artistul Louis-Pierre Baltard.[388]

Serbările au fost parte a unui arsenal propagandistic la care Napoleon a recurs pentru a-și promova atât propria imagine, cât și pe cea a Imperiului său. A cercetat istoria regimurilor trecute, începând cu Roma antică și terminând cu epoca lui

Ludovic al XIV-lea, pentru a vedea cum exploataseră alții, înaintea lui, fastul și simbolismul în scopul de a da lustru imaginii conducătorului și de a-și impune autoritatea. Dacă persoana publică a lui Ludovic al XIV-lea a fost o „făcătură“, rezultatul unei campanii atent orchestrate de expunere și autopublicitate[389], la fel a fost și cea a împăratului Napoleon, iar grandoarea crescândă a curții sale și glorificarea publică a victoriilor lui în bătălie au fost gândite pentru a adăuga strălucire atât propriei reputații, cât și celei a regimului. În tinerețe se prezentase în chip de erou, aprinzând imaginația poporului francez prin dârzenia în luptă și isprăvile sale militare; acum, accentul se punea pe devotamentul lui neabătut față de cauza Imperiului și pe rolul său de salvator al națiunii. Și-a asumat rolul monarhic tradițional de legiuitor și de împărțitor al dreptății, care contribuise la păstrarea drepturilor câștigate cu atâta trudă de popor, aducând în același timp stabilitate și securitate întregii Europe. Uneori a mers prea departe, ca în 1806, când un nou sfânt, Sfântul Napoleon, a fost introdus în calendarul catolic, ziua de 15 august fiind special aleasă pentru a coincide atât cu aniversarea nașterii împăratului, cât și cu Adormirea Maicii Domnului, o sărbătoare creștină importantă. Obiectivul urmărit prin aceste manevre a fost suficient de transparent: de a atrage atenția asupra realizărilor lui Napoleon – nu întâmplător, împăratul a fost prezentat ca un sfânt războinic, învingătorul de la Jena și Austerlitz –, și, totodată, pentru a marca revenirea catolicismului pe pământuri secularizate de Republica iacobină. Sărbătoarea nu a fost, însă, întâmpinată cu entuziasmul așteptat. Majoritatea catolicilor nu au părut impresionați, găsind ideea unui sfânt cu numele de Napoleon oarecum ridicolă și continuând să celebreze ziua de 15 august în mod tradițional, ca pe o sărbătoare închinată Fecioarei Maria.[390]

Pentru Napoleon ideea nu era deloc ridicolă; prin proclamațiile sale, dar și prin limbajul folosit, el a încercat să întărească imaginea unui om atotputernic și omniscient, capabil să vadă clar acolo unde alții orbecăiau pierduți în ceață. Festivitățile publice magnifice și paradele somptuoase serveau unui unic țel: să îi consolideze autoritatea. Era descris și reprezentat aproape ca un zeu, cu o venerație care îl înălța deasupra celorlalți, izolându-l de poporul său.[391] Percepția a fost întărită de portretele care îl înfățișau în chip de om de stat și de busturile în stil clasic executate de cei mai mari artiști ai momentului, care îl prezentau pe împărat în ipostaza de erou militar, de legiuitor vizionar ori de protector al artelor, în toate apărând ca o persoană dotată cu abilități speciale și puteri incontestabile. Imaginea a însemnat totul, a fost acel aspect al domniei lui de care Napoleon, aidoma Regelui Soare înaintea sa, s-a preocupat personal. La fel ca în anii 1790, frecventa saloanele pariziene și s-a implicat activ în alegerea temelor pentru concursurile organizate de Academie. A patronat artiști și sculptori și a apelat la cei mai de frunte portretiști și pictori specializați în subiecte istorice pentru a-l imortaliza și a-i legitima astfel puterea. Gros, Ingres, David și Géricault s-au numărat printre cei pe care i-a angajat ca să picteze pânze în onoarea lui, fie ele scene triumfale de bătălie de la Jena și Austerlitz, fie imagini de grijă și compasiune pentru ceilalți, precum celebrul tablou din 1804 al lui Gros, în care apare la căpătâiul victimelor ciumei de la Jaffa, sau scene fanteziste ce stârneau imaginația romantică, precum cea în care David l-a înfățișat pe primul consul trecând Alpii pe un cal alb. Pot fi acestea considerate mijloace de propagandă? Așa cum sublinia David O'Brien, guvernul francez al vremii a făcut unele încercări de evaluare a stării de spirit a populației, fapt care, însă, „nu a fost de natură să schimbe purul adevăr, și anume

acela că, sub noul regim, arta oficială tindea să formeze, și mai puțin să reacționeze la sentimentele populare“. Sub Bourboni, pictorii curții se străduiseră tot mai intens să-și însușească observațiile care le erau aduse la saloanele de artă, în timp ce Napoleon a fost mai puțin interesat de interacțiune, cenzura strictă pe care a aplicat-o limitând sever influența percepției publicului.[392] Artiștii au încercat să onoreze comenzile primite și să păstreze totodată un anumit grad de autonomie față de stat; erau conștienți că pictura istorică omagială nu trezea prea mult interes din partea criticilor de artă. Unii din ei au recunoscut că talentul le era exploatat. „Suntem acum cu toții înregimentați“, nota pictorul Girodet, „chiar dacă nu purtăm uniforme.“[393]

Napoleon a fost bine slujit de către artiștii săi, unii dintre aceștia, ca de exemplu David, făcând rapid pasul de la servirea Revoluției la postura de pictor oficial al Imperiului. Tabloul său, *Le Sacre*, de pildă, finalizat în 1808, impresiona nu numai prin dimensiune sau prin sutele de personaje; el fusese conceput pentru a insufla ideea de glorie și de măreție, atât de dragă lui Napoleon. Și pictorii militari au pus accent pe strălucirea și energia debordantă a împăratului, înfățișat întotdeauna în mantaua și cu tricornul atât de cunoscute. El era eroul care se avânta în bătălie susținut de oamenii săi, strategul care știa să planifice totul în detaliu, întrecându-și în inteligență adversarii. Concentrarea picturii pe scene de război și pe ideea construirii Imperiului însemna un accent deosebit pus pe masculinitate, în contrast evident cu conceptul din epoca Revoluției în care națiunea era identificată cu feminitatea. Noua iconografie punea în centru trupuri masculine de militari care defineau caracterul Imperiului prin opoziție cu cel al inamicului.[394] Napoleon a încurajat astfel de reprezentări și și-a exprimat aprobarea pentru operele unor pictori specializați în scene

militare – de pildă Prud'hon și Lefèvre –, însă avem puține indicii că ar fi apreciat arta în sine. Ceea ce aprecia era influența pe care arta o putea exercita și, încă de la începuturile carierei sale, el a văzut în patronarea artiștilor un mijloc prețios de manipulare a opiniei publice și de construire a reputației sale de lider în domeniul cultural. Evident, artiștii în cauză au câștigat bani frumoși de pe urma patronajului statului; în bugetul anual suma de 60 000 de franci era rezervată expres pentru „achiziționarea de tablouri noi, de înaltă calitate, și încurajarea artei picturii".[395] În egală măsură, cotele lor au crescut pe piața artistică, revigorată în perioada Imperiului. Epoca revoluționară austeră era, în fine, încheiată, și afacerile artiștilor și ale meșteșugarilor, de la pictorii de portrete până la grădinarii peisagiști și fabricanții de porțelanuri fine, au înflorit. Odată cu întoarcerea din exil a unor mari familii nobiliare, care au adus un plus de rafinament și de lux, artiștii care suferiseră cumplit în timpul Revoluției au găsit noi debușeuri pentru operele lor și șanse sporite de a face profit. Legătura puternică dintre Napoleon și artiștii săi a fost benefică pentru ambele părți.

Avantajele pe care Napoleon le-a avut de pe urma acestei legături sunt poate cel mai bine evidențiate de avalanșa de picturi care au ilustrat sau comemorat campania din Egipt. Efortul militar s-a soldat atunci, după cum am arătat, cu un eșec indiscutabil, rămășițele armatei lui Napoleon întorcându-se în zdrențe în Franța și o parte semnificativă din operele de artă jefuite, printre care și Piatra de la Rosetta, căzând în mod înjositor pentru francezi în mâinile britanicilor înainte de a fi aduse în Europa. Și, totuși, încă din acea perioadă, Napoleon insistase că aventurile sale militare puteau furniza subiecte demne de scene dramatice de pictură istorică, iar în epoca imperială tablourile de acest gen au devenit vedetele

saloanelor. Nu îl interesa că luptele fuseseră pierdute ori că scenele erau mai degrabă niște invenții decât adevăr istoric. De mult mai mare importanță era ca ele să se întipărească adânc în imaginația francezilor și să reaprindă idealul colonial care începuse să se stingă după pierderea Québecului în Războiul de Șapte Ani și ca urmare a Păcii de la Paris. În tablourile lui Gros, Girodet și Lejeune, se dezvoltă o nouă idilă colonială, mai potrivită pentru Franța începutului de secol al XIX-lea și pentru lumea postrevoluționară. Picturile se pliau pe tendințele vremii, pe gustul pentru exotism și orientalism, concentrându-se cu tandrețe asupra mantiilor viu colorate și a armelor strălucitoare ale dușmanilor. Ele nu erau însă menite doar să impresioneze sau să distreze, ci evocau momente care plasau Franța în linia directă a moștenirii marilor imperii, fie ele egiptean ori roman. Și, punându-i pe francezi în contrast cu sirienii ori egiptenii, ele făceau apel și la acele stereotipuri naționaliste care, pentru a-l cita pe Todd Porterfield, opuneau „moralitatea, masculinitatea și rigoarea intelectuală a științei franceze trăsăturilor presupus reprezentative pentru popoarele orientale: fanatism, cruzime, lenevie, viciu, iraționalitate, deviere și degenerare“[396]. Francezii întruchipau cele mai înalte valori ale civilizației; admirând aceste opere, puteau fi mândri de ei înșiși.

Napoleon, care nu dispunea nici de timpul, nici de cunoștințele necesare pentru a putea emite judecăți de valoare, a înțeles necesitatea de a avea alături un consilier artistic, o persoană capabilă să dezvolte o politică națională de colecționare și care să se ocupe de capodoperele, multe dintre ele furate din Germania, din Italia și din alte părți, pe care împăratul intenționa să le expună în noul muzeu pe care voia să îl întemeieze la Luvru. Omul ales a fost Dominique Vivant Denon, gravor și fost curator regal ai *Ancien Régime*, care îl

însoțise pe Napoleon în Egipt și străbătuse țara în lung și în lat împreună cu armata lui Desaix, descriind în note și în schițe sutele de antichități pe care le văzuse. Călător neobosit, el își publicase în 1802, la întoarcerea în Franța, notele și desenele în *Călătorie în Egiptul de Jos și de Sus în timpul campaniilor generalului Bonaparte*, cartea l-a făcut imediat celebru, atât datorită descrierilor peisajelor de țară și a vieții de zi cu zi din Egipt, cât și grație detaliilor tehnice cu care a prezentat ruinele antice.[397] Denon a inserat comentarii despre hainele purtate de oamenii locului, despre mâncărurile locale și despre contrastul puternic dintre bogați și săraci care caracteriza societatea urbană din Cairo. A fost martorul revoltei din Cairo, cu toate extremele sale de violență și cruzime, remarcând, însă, că liderii răscoalei nu semănau cu restul populației. „În timp ce crima era predicată cu ardoare din galeriile minaretelor și în timp ce pe străzi abundau omorurile și măcelurile, locuitorii din casele unde trăiau francezi erau dispuși să îi ajute ascunzându-i și venind în întâmpinarea dorințelor lor.“[398] Descrierile furnizate de Denon erau bogate în detalii, el inspirându-se, la fel ca toți călătorii din secolul al XVIII-lea, din literatura de specialitate a epocii și, în special, din scrierile lui Volney. La trecerea prin Alexandria, de pildă, a remarcat că tot ce vedea confirma prezentarea plastică făcută de Volney, și încă în asemenea măsură, încât, recitindu-l după câteva luni, formele, culorile și aromele orașului i-au revenit pe loc în minte.[399] Napoleon îi agrea stilul, dar avea încredere și în opiniile sale, Denon fiindu-i un discipol loial. Descriind Bătălia de la Piramide și apelând la o licență poetică, acesta concluziona că „o mână de francezi conduși de un erou au supus un sfert din glob“[400]. Nu era o afirmație corectă, ci o exagerare de genul celor care îi plăceau împăratului.

În 1802, Vivant Denon a fost numit primul director al

ambițiosului proiect al lui Napoleon de întemeiere a unei galerii imperiale în cadrul Muzeului Luvru. Avea să își păstreze postul până la căderea Imperiului, în 1815. Funcția i-a conferit o mare influență în formarea gustului artistic al generației sale, permițându-i, totodată, să conducă politica culturală a lui Napoleon, să sistematizeze colecțiile de la Luvru și Versailles și să organizeze saloanele de artă, sprijindu-i pe artiștii care se străduiau să se afirme. Luvrul moștenit de la Revoluție era un muzeu conceput cu o misiune republicană clară: după cum îi explicase ministrul girondin Jean-Marie Roland lui David, în 1792, „muzeul trebuie să etaleze marile bogății ale țării. Gloria Franței trebuie să depășească secolele și să capteze interesul tuturor popoarelor lumii: muzeul național va aduna cunoștințe din toate domeniile, spre admirația universului.“[401] Sub Imperiu, misiunea muzeului a devenit mai puțin educativă, și mai mult omagială, instituția transformându-se într-un depozitar al culturii Europei și al cuceririlor militare ale lui Napoleon. Lucrări de artă au fost sistematic luate din galerii publice și din colecții particulare din Italia, Germania și din alte părți ale Europei și transportate la Paris, unde au fost expuse în ordine cronologică pentru a reflecta evoluția culturii, punând, bineînțeles, accentul pe marii pictori ai epocii napoleoniene.[402] Pe străzile Parisului, numeroase clădiri publice și monumente proclamau gloria regimului, amintindu-le zi de zi trecătorilor de triumfurile militare imperiale. Dacă lui Napoleon îi displăceau statuile care îl înfățișau direct și care ar fi putut duce cu gândul la domniile unor monarhi înlăturați de mult de la putere, în schimb a intenționat să facă din Paris un oraș de o rară frumusețe, o capitală demnă de imperiul său. Obeliscul din Place de la Concorde stătea mărturie splendorii unui imperiu pe care el îl învinsese; Panteonul îi comemora pe eroii momentului; columna lui Traian, din Place Vendôme, evoca

Roma clasică. Victoriile armatelor sale sunt ilustrate pe Arc de Triomphe, proiectat pentru împărat, dar nefinalizat până în anii 1830. În arhitectură dominau fațadele clasice, perfect echilibrate, deși poate prea sobre, precum cea a bisericii Madeleine ori a Palatului Bourbon, sediul Parlamentului Francez. Napoleon nu a fost ultimul dintre conducătorii Franței care a visat să lase o amprentă de neșters asupra Parisului – președinții celei de-a Cincea Republici vor avea și ei un cuvânt de spus în ceea ce privește arhitectura capitalei –, însă puțini au dăruit orașului atâtea palate și monumente.[403]

Napoleon și-a apărat cu sârg reputația de patron al artelor, căci generozitatea și favorurile acordate artiștilor erau parte a imaginii de monarh pe care și-a construit-o. A vrut să demonstreze că era mai mult decât un mare războinic, și că adusese pacea, cultura și civilizația în teritoriile peste care domnea. Interesul său pentru cultură depășea sfera picturii și a artelor plastice. Se considera și un susținător al muzicii și, prin intermediul contelui de Rémusat, a intervenit direct în alegerea câștigătorilor competiției anuale organizate de Academia Imperială de Muzică. La fel ca Bourbonii înaintea lui, a fost preocupat de spectacolele puse în scenă la Paris, în special la Operă, pe care le urmărea cu regularitate ori de câte ori se afla în oraș. A mers până într-acolo încât a insistat să participe la selectarea operelor dramatice care urmau să alcătuiască repertoriul, fapt care l-a determinat recent pe un istoric să remarce că Napoleon a avut propria *politique de la scène*.[404] Această implicare a fost mai vizibilă în anii marilor sale victorii militare, când operele și piesele jucate făceau adesea referiri directe la persoana lui, însă a continuat să se manifeste pe toată perioada Imperiului, chiar dacă poate într-un mod mai subtil, prin exercitarea unui control strâns asupra scenei pariziene. Nu încape nici o îndoială cu privire la adevăratele intenții ori

origini ale interesului său pentru arte. La fel ca tot ce a făcut, și în acest domeniu motivațiile sale au fost în primul rând de natură politică, și abia apoi culturală. Patronarea artelor a însemnat încă o demonstrație a puterii imperiale pe care o deținea.

---

[361] Irene Collins, *Napoleon and his Parliaments, 1800–1815*, Londra, 1979, pp. 114–120

[362] Malcolm Crook, „Confidence from Below? Collaboration and Resistance in the Napoleonic Plebiscites“, în Michael Rowe, ed., *Collaboration and Resistance in Napoleonic Europe: State-Formation in an Age of Upheaval, c. 1800–1815*, pp. 19–21

[363] *Ibid.*, p. 34

[364] Jean Tulard, ed., *Napoléon, Le Sacre,* Paris, 1993, pp. 59–60

[365] Thierry Lentz, *Le sacre de Napoléon,* Paris, 2004, p. 9

[366] Acest argument este mai amplu dezvoltat în Alan Forrest, „Napoleon as Monarch: A Political Evolution“, în Alan Forrest și Peter H. Wilson, ed., *The Bee and the Eagle: Napoleonic France and the End of the Holy Roman Empire*, 1806, Basingstoke, 2009, pp. 116–120.

[367] Thierry Lentz, „Napoléon et Charlemagne“, în Thierry Lentz, ed., *Napoléon et l'Europe: regards sur une politique,* Paris, 2005, p. 17

[368] Geoffrey Ellis, *The Napoleonic Empire,* Basingstoke, 2003, p. 54

[369] Roberto Conti, *Il Tesoro: Guida alla conoscenza del Tesoro del Duomo di Monza,* Monza, 1983, p. 6

[370] Michael Broers, *Europe under Napoleon,* Londra, 1996, p. 62

[371] Michael Kaiser, „A matter of survival: Bavaria becomes a Kingdom“, în Forrest și Wilson, ed., *The Bee and the Eagle*, p. 106

[372] Steven Englund, *Napoleon: A Political Life*, p. 203

[373] Annie Jourdan, *Napoléon: héros, imperator, mécène,* Paris, 1998, p. 117

[374] Christopher Hibbert, *Napoleon, His Wives and Women*, pp. 142–143

[375] Ernest John Knapton, *Empress Joséphine,* Cambridge, Mass., 1964, pp. 233–234

[376] *Ibid.*, p. 236

[377] *Ibid.*, pp. 274–275

[378] Napoléon Bonaparte, scrisoare către Joséphine, 31 decembrie 1806, *Correspondance générale*, vol. 6, pp. 1302–1303

[379] Knapton, *Empress Joséphine*, p. 245

[380] Henry Hall, ed., *Napoleon's Letters to Joséphine, 1796–1812,* Londra, 1901, p. 93

[381] Christine Sutherland, *Marie Walewska: Napoleon's Great Love,* Londra, 1979, pp. 84–87

[382] *Ibid.*, p. 247

[383] *Ibid.*, pp. 219–224

[384] Knapton, *Empress Joséphine*, pp. 284–295

[385] Luigi Mascilli Migliorini, *Napoléon,* Paris, 2004, p. 357

[386] Englund, *Napoleon*, p. 360

[387] Knapton, *Empress Joséphine*, p. 296

[388] Christophe Beyeler, *Noces impériales: Le mariage de Napoléon et Marie-Louise dessiné par Baltard,* Paris, 2010, pp. 7–10

[389] Peter Burke, *The Fabrication of Louis XIV,* New Haven, Conn., 1992, passim

[390] Alan Forrest, „Propaganda and the Legitimation of Power in Napoleonic France", *French History* 18, 2004, pp. 437–438; pentru evoluția ulterioară a acestei sărbători, vezi Sudhir Hazareesingh, *The Saint-Napoleon. Celebrations of Sovereignty in Nineteenth-century France,* Cambridge, Mass., 2004.

[391] Jourdan, *Napoléon*, pp. 109–110

[392] David O'Brien, *After the Revolution: Antoine-Jean Gros, Painting and Propaganda under Napoleon*, University Park, Pennsylvania, 2004, pp. 4–8

[393] David O'Brien, „Antonio Canova's *Napoleon as Mars the Peacemaker* and the Limits of Imperial Portraiture", *French History* 18, 2004, p. 377

[394] Todd Porterfield și Susan L. Siegfried, *Staging Empire. Napoleon, Ingres and David,* University Park, Pennsylvania, 2006, pp. 9–10

[395] Udolpho van de Sandt, „Le Salon", în Jean-Claude Bonnet, ed., *L'Empire des Muses. Napoléon, les arts et les lettres,* Paris, 2004, p. 77

[396] Todd Porterfield, *The Allure of Empire. Art in the Service of French Imperialism, 1798–1836,* Princeton, New Jersey, 1998, p. 7

[397] Vivant Denon, *Voyage dans la Basse et la Haute Egypte pendant les campagnes du Général Bonaparte,* ediție revizuită, Paris, 1990

[398] Terence M. Russell, *The Discovery of Egypt. Vivant Denon's Travels with Napoleon's Army*, Stroud, 2005, p. 102

[399] Béatrice Didier, „La description de monuments: le *Voyage dans la Basse et la Haute Egypte*", în Francis Claudon și Bernard Bailly, ed., *Vivant Denon,* Chalon-sur-Saône, 2001, p. 218

[400] Russell, *The Discovery of Egypt*, p. 41

[401] Andrew McClellan, *Inventing the Louvre: Art, Politics and the Origins of the Modern Museum in Eighteenth-century Paris,* Cambridge, 1994, pp. 91–92

[402] Philippe Bordes, „Le Musée Napoléon“, în Jean-Claude Bonnet, ed., *L’Empire des Muses*, pp. 79–80

[403] Engund, *Napoleon*, pp. 303–304

[404] David Chaillou, *Napoléon et l’Opéra: la politique sur la scène, 1810–1815,* Paris, 2004, p. 43

CAPITOLUL 11
DE LA PENINSULĂ LA LEIPZIG

Oricât de mult s-a străduit Napoleon să se înfățișeze lumii ca un om al păcii și ca un arbitru al justiției, ca împăratul care dăruise un cod unic de legi unui întreg continent ce bâjbâia în beznă, se pare că destinul său a rămas cel de lider militar și de războinic. Într-adevăr, nu a reușit niciodată să coabiteze în pace cu restul Europei, fiind în permanență mânat de dorința de a-i pedepsi pe cei a căror rezistență o considera o insultă personală ca și de apetitul său nesățios pentru noi și noi cuceriri. În 1807, după cum am arătat, se afla la apogeul puterii sale, dovadă fiind negocierea față în față cu țarul Alexandru I de pe râul Neman, unde cei doi au împărțit efectiv Europa în zona de influență franceză, respectiv rusă, excluzând puterile învinse, precum Austria și Prusia, ca și – desigur – Marea Britanie. Împrejurimile superbe ale locului, prezența simbolurilor imperiale, intimitatea momentului – nici aliaților și nici consilierilor nu li s-a permis să participe la întâlnirea celor doi împărați –, toate au fost de natură să sublinieze caracterul personal al triumfului lui Napoleon și, totodată, să îl înfățișeze poporului francez drept un om devotat păcii. Totuși, acordurile la care s-a ajuns la Tilsit nu aveau decât să aprindă scânteia altor conflicte. Conducătorii care nu fuseseră invitați la discuții nu aveau cum să accepte de bunăvoie un tratat impus de Franța și de Rusia, iar resentimentele lor aveau să mocnească până când găseau ocazia potrivită să răbufnească. Regele Prusiei era, probabil, cel

mai grav afectat dintre toți: teritoriile peste care domnea fuseseră hăcuite și împărțite între cele două imperii vecine de la est și vest. Prusia pierduse o treime din teritoriu și aproape jumătate din populație, bucata pe care o deținuse din Polonia fiind reorganizată sub numele de Marele Ducat al Varșoviei și plasată sub stăpânirea ereditară a regelui Saxoniei.[405] Prusia va sta la pândă, își va restructura și întări forțele armate și va căuta noi aliați; în această zonă din Europa Centrală, tratatul de la Tilsit a fost practic o invitație la război, și nu este deloc de mirare că Marele Ducat nu a supraviețuit căderii regimului napoleonian. În paralel, mulți prinți germani, a căror loialitate Napoleon o cumpărase cu favoruri și titluri, deveneau tot mai nemulțumiți pe măsură ce împăratul le nesocotea interesele, în timp ce supușii lor erau din ce în ce mai atrași de mirajul naționalismului german.

Tratatul de la Tilsit avea să se dovească un triumf de scurtă durată pentru Napoleon, o victorie care, în fapt, l-a expus resentimentelor și geloziilor celorlalți lideri europeni. I-a pus, desigur, pe umeri responsabilitatea guvernării unui imperiu care cuprindea toată Europa, dar, în egală măsură, l-a făcut vulnerabil la pericolele ce pasc în mod inevitabil orice stat întins ca suprafață și cu zone de frontieră îndepărtate. Stabilitatea guvernării a ajuns să depindă din ce în ce mai mult de cooperarea conducătorilor locali și a elitelor locale. În particular, Napoleon a ajuns să depindă excesiv de capacitatea țarului Alexandru I de a menține controlul asupra teritoriilor sale întinse către est, astfel încât Rusia a devenit, pentru a-l cita pe Luigi Mascilli Migliorini, „cheia de boltă a stabilității la hotarul de răsărit al Imperiului lui Napoleon“[406]. Succesele repurtate anterior în politica externă se răzbunau acum.

Nu se punea numai problema dificultății apărării frontierelor îndepărtate, oricât de mult ar fi contat acest aspect.

Prin însăși întinderea sa geografică, Imperiul a ajuns să impună sistemul napoleonian unor noi zone politice care ascundeau anumite pericole specifice. Teritoriile franceze nu erau toate limitrofe Franței; la apogeul său, Imperiul controla și provincii aflate la Marea Adriatică, precum Istria, Croația și Dalmația, care aveau granițe cu Rusia și cu Imperiul Otoman. În Balcani și în Orientul Apropiat, Napoleon visase, încă din 1806, să încheie alianțe cu Turcia și Persia, o înțelegere tripartită care să ajute Franța să scoată Rusia din ecuație pentru a putea ataca mai apoi India, cea mai bogată colonie britanică. Însă, în anul următor, prioritățile sale s-au schimbat, rapiditatea victoriei înregistrate împotriva țarului nemainecesitând un ajutor din partea Persiei ori a Turciei, în timp ce relațiile dintre cele două noi puteri din Orientul Apropiat, care nu fuseseră niciodată prea cordiale, s-au deteriorat, transformându-se într-un război deschis. Napoleon a fost nevoit să aleagă între cele două: a decis că stabilitatea Imperiului Otoman era erodată la interior de decadență și, de aceea, a optat pentru abandonarea otomanilor în favoarea perșilor.[407] Alianța cu Persia a avut însă și ea consecințe diplomatice serioase, alarmându-i atât pe britanici, cât și pe ruși, și alertând guvernele străine în privința ambițiilor nutrite de Napoleon dincolo de Europa. În același timp, acest pact le-a amintit că, oricât de mare era puterea militară a Franței, împăratul nu putea obliga celelalte state să îi împărtășească interesele și nici nu le putea intimida pentru a încheia cu Franța tratate de prietenie care contraveneau propriilor interese. În plus, în sfera mai largă a Războaielor Napoleoniene, au existat zone de conflict care aveau prea puțin de-a face cu Franța însăși, dar care reflectau obiectivele locale și animozitățile regionale. Războaiele purtate pe tot cuprinsul Europei au oferit ocazia realizării unor ambiții și a rezolvării unor dispute mai vechi. În 1809, de exemplu, un puci militar

din Suedia l-a răsturnat de la putere pe Gustav al IV-lea și i-a permis Rusiei să intervină; Finlanda a pornit război pentru a se elibera de sub ocupația suedeză care dura de două veacuri, iar, în Tirol, a izbucnit o insurecție împotriva Austriei. Nimic din toate acestea nu a avut prea mult de-a face cu Imperiul lui Napoleon, cel puțin nu în mod direct. Și nici în 1810, când primele zvonuri ale revoluției antispaniole din Venezuela au ajuns în Europa, cu toate că spiritul revoluționar al sud-americanilor se aprinsese la vestea invadării de către Napoleon a Spaniei și liderii latino-americani, precum Francisco de Miranda, erau profund influențați de Revoluția Franceză și se inspiraseră din iconografia ei.[408] Conflictele dintr-o zonă anume creau aspirații într-o altă parte a lumii, aducând Războaiele Napoleoniene pe scena mondială.

În alte părți ale Europei, administrația napeoleoniană nu a făcut decât să incite la opoziție și să stimuleze năzuința de autonomie națională. Așa a luat naștere un nou naționalism german, care avea să devină o forță puternică în Războaiele de Eliberare din 1813. Rusia și Austria au continuat să arunce priviri pofticioase către Marele Ducat al Varșoviei, aflat sub protecția lui Napoleon.

Napoleon nu s-a arătat deloc dornic să pună capăt războiului ori să accepte că balanța de putere stabilită prin acordul de la Tilsit era una definitivă. A considerat că expansiunea trebuie continuată și că alte măsuri punitive trebuie aplicate acelor state care, precum Marea Britanie, nu fuseseră cucerite, astfel încât stabilitatea Imperiului să fie asigurată și formarea de noi coaliții antifranceze să fie evitată. Desigur, într-un fel a avut dreptate, căci conducătorii dinastici din Europa nu ar fi acceptat drept legitime statele clientelare de care se înconjurase împăratul, în majoritate având în frunte rude de-ale sale. Regele Prusiei nu era singurul care nutrea

resentimente și stătea la pândă. Și Austria, umilită de Napoleon în luptă și apoi diplomatic, prin dizolvarea Sfântului Imperiu Roman, avea motive întemeiate pentru a căuta răzbunare. În plan intern, de asemenea, plana pericolul unor tulburări populare iscate de povara taxelor, a rechizițiilor și a conscripțiilor, ca și de amestecul administrației imperiale în treburile comunităților și în impunerea ordinii și a liniștii publice. Până prin 1808, sistemul napoleonian a părut probabil să funcționeze bine, introducând o guvernare ceva mai eficientă și atrăgând notabilitățile locale în serviciul său, iar, din Belgia până la Veneția și într-o bună parte a Europei Centrale germane, proprietarii de pământuri, negustorii, avocații, și chiar și cele mai nobile familii au părut dispuse să se plieze pe standardele imperiale. Dar, pe sub această pojghiță, apăruseră deja fisuri grave, iar, în anii următori, Europa napoleoniană avea să se confrunte iarăși cu războaie și crize.

La originea crizei a stat hotărârea de nezdruncinat a lui Napoleon de a ataca puterea comercială și economică a Marii Britanii, pe care el o vedea, nu fără temei, ca stând la baza succeselor militare ale insularilor. Distrugerea bogăției sale comerciale și impactul pe care acest lucru l-ar fi avut asupra finanțelor, a susținut împăratul, ar fi forțat guvernul britanic să ceară pacea, înlăturând, astfel, din calea ambițiilor lui cel mai înverșunat adversar. A mers și mai departe, afirmând că politica sa a fost impusă de supremația maritimă dobândită de britanici după victoria de la Trafalgar și de modul agresiv în care aceștia și-o foloseau. La Londra, guvernul Portland nu s-a arătat interesat să negocieze cu Franța și, chiar mai mult decât administrațiile anterioare, părea dispus să lupte până la moarte. Răspunsul francez a constat în aplicarea Blocadei Continentale, având drept scop interzicerea accesului vaselor maritime ale Regatului Unit pe țărmurile Europei.[409] Marea

Britanie a reacționat imediat și într-o manieră vădit agresivă – a atacat, în 1807, Danemarca, flota sa bombardând Copenhaga, cauzând mii de morți în rândurile populației civile și capturând flota daneză înainte ca aceasta să cadă în mâinile lui Napoleon. Englezii se temeau, într-adevăr, de efectele blocadei economice a Franței, cel puțin până când aveau să își găsească noi piețe de desfacere pentru mărfurile lor, motiv pentru care au pus presiune pe aliați pentru a o sparge. Distrugerea flotei daneze fusese necesară, considerau ei, dacă voiau să își mențină supremația maritimă și controlul asupra țărmurilor Europei.[410]

Napoleon nu s-a îndoit nici o clipă că avea să îi îngenuncheze pe britanici. Strategia Sistemului Continental nu era pe de-a întregul neplauzibilă, iar, în 1806, nu se știa dacă britanicii aveau să reușească să o contracareze.

În toată Europa, Sistemul Continental era detestat și blamat pentru crearea de penurii și forțarea creșterii prețurilor; era, de asemenea, văzut, pe drept cuvânt, drept un mijloc de promovare a intereselor Franței, de multe ori în detrimentul intereselor altor state. Din nou, cele care au avut cel mai mult de suferit au fost porturile; industria a reușit, în multe cazuri, să profite de pe urma raționalizării și a restructurării economice, dovadă în acest sens stând faptul că, până și în Rusia, industria textilă, acum protejată de concurența britanică, a înregistrat creșteri spectaculoase.[411] Pe termen scurt, marile porturi europene au fost dramatic afectate, pierzând comerțul național și devenind tot mai dependente de transportul maritim sub pavilion neutru. Pe termen lung, negustorii au născocit strategii proprii pentru a se sustrage blocadei și mulți din ei au reușit să-și păstreze afacerile.[412] Per ansamblu, însă, această politică menită să submineze comercial Marea Britanie a eșuat în mod evident, în timp ce, în unele porturi, ca de exemplu Hamburg, sărăcia adusă de ea, ca și sentimentul acut al

populației că era exploatată în beneficiul Franței au generat un resentiment profund care a stimulat militarismul și a contribuit în mod semnificativ la decizia negustorimii și a societății civile de a ridica armele împotriva Imperiului.[413]

Hotărârea lui Napoleon de a impune respectarea Sistemului Continental de către ceilalți conducători ai Europei, prin încercarea de a-i forța să aplice decretul de la Berlin, și mai apoi pe cel de la Milano, și să le închidă porturile pentru mărfurile britanice a fost cea care a condus, aproape imediat, la extinderea războiului. A urmat escaladarea tensiunilor în Italia și ocuparea Statelor Papale. Tot Sistemul Continental se face vinovat și de decizia fatidică a lui Napoleon de a invada Spania. Spania nu era o putere ostilă Franței; monarhia spaniolă se numărase printre aliații militari ai Imperiului Francez, deși poate prea puțin entuziastă și eficientă uneori. Curtea regală a Spaniei era, însă, un focar de intrigi și era împărțită în facțiuni, unele dintre ele declarat antifranceze, iar prim-ministrul regelui, Manuel Godoy, complota pentru ruperea alianței cu Franța și intenționa să traverseze Pirineii. Acest act de trădare ar fi fost suficient în sine pentru a-l convinge pe Napoleon că sosise vremea să treacă la acțiune, dar el era în egală măsură îngrijorat de amenințarea pe care Peninsula Iberică o reprezenta pentru Sistemul Continental, Lisabona, în particular, fiind una din căile importante de pătrundere a mărfurilor britanice pe continent. În octombrie 1807, trupele franceze au traversat frontiera spaniolă și au invadat Portugalia, prima dintre cele trei invazii care aveau să se succeadă pe parcursul a patru ani, iar, în mai 1808, la Bayonne, Napoleon a reușit prin intimidare să-l facă pe regele spaniol să semneze actul de renunțare la tron, urmat de abdicarea fiului său, Ferdinand, fapt care i-a permis lui Napoleon să îl înscăuneze ca rege al Spaniei pe fratele Joseph, pe care l-a

transferat brusc din Napoli.

La Bayonne, Spania a fost transformată într-unul dintre sateliții imperiali, cel puțin în aparență; în realitate, sosirea francezilor, cu cererile lor obișnuite de taxe mari și de recrutări masive în armată, a declanșat o mișcare amplă de rezistență populară în favoarea Bourbonilor, care a inclus și o insurecție soldată cu violențe la Madrid, ce va fi imortalizată de artistul spaniol Goya. Au urmat răscoale în multe provincii spaniole, care au ținut pe loc forțele militare franceze, dând posibilitatea britanicilor să elibereze Portugalia, spre finele anului 1808. De acum, pentru francezi era clar că se implicaseră într-un război complet diferit de cel pe care îl purtaseră pe câmpiile din centrul Europei. Mulți spanioli rămăseseră profund loiali familiei regale, care se retrăsese în exil în Brazilia, și îl priveau pe Joseph ca pe un uzurpator și ca pe o marionetă a unei puteri străine. Acceptul lor față de noul regim nu putea fi luat drept garantat, așa cum se întâmplase în electoratele germane, unde Napoleon parafase înțelegeri cu conducătorii locali, asigurându-și devotamentul neprecupețit al supușilor acestora. Războiul se anunța a fi unul îndreptat împotriva civililor și a partizanilor, nu numai împotriva trupelor regulate, un conflict în care avea să fie dificil de făcut deosebirea între soldați și civili, o luptă împotriva unui inamic care se făcea nevăzut în păduri și în trecătorile alpine. Era ceva cu totul nou pentru epoca imperială: un război popular pe care Napoleon a descoperit că nu îl poate câștiga, un război care părea că se prelungește la infinit, secătuind forța de luptă și resursele materiale ale Franței.[414]

Desigur, Franța nu s-a dus în Spania nepregătită, și armata pe care Napoleon a trimis-o dincolo de Pirinei era puternică, de circa 120 000 de oameni, cu siguranță cea mai bine antrenată și echipată din Spania acelor vremuri, chiar dacă era formată, în

principal, din noi recruți și trupe din linia a doua a frontului transferate din Italia. În primele etape ale războiului, armata franceză a înaintat traversând nordul țării, întâlnind în cale numai focare limitate de rezistență, însă opinia publică spaniolă s-a coalizat între timp împotriva Franței, opoziția concentrându-se la nivelul guvernelor provinciale și a juntelor locale. Din punct de vedere militar, armata spaniolă se afla într-o stare precară, fiind serios neglijată în anii guvernării lui Godoy, când operațiunile militare majore la care participase împotriva francezilor fuseseră conduse de britanici, mai precis de către Wellington, pentru care Peninsula Iberică fusese principalul teatru de război. Curând, în jur de 23 000 de soldați britanici s-au repliat în Portugalia, baza din care aceștia i-au apărat pe localnici și au lansat totodată atacuri asupra pozițiilor ocupate de francezi, trupele spaniole și portugheze jucând doar un rol secundar.

Până în 1809, invazia franceză părea să se fi soldat cu un succes. Trupele Imperiului lui Napoleon înăbușiseră majoritatea răscoalelor cu care se confruntaseră în zonele de nord ale țării și, cu excepția unei înfrângeri surprinzătoare la Bailén, în 1808, reușiseră să învingă sistematic armata spaniolă în bătălie în câmp deschis. Dar, după aceea, climatul politic din Europa s-a schimbat dramatic. Ca răspuns la răscoala din Tirol, Austria a reintrat în război, căutând parteneri pentru formarea unei noi alianțe împotriva Franței. Napoleon s-a întors în grabă la Paris, lăsând conducerea ostilităților din Războiul Peninsular pe seama mareșalilor, în timp ce el s-a concentrat asupra conflictului dinspre răsărit. Francezii s-au văzut confruntați tot mai des nu atât cu armata spaniolă, cât cu gherilele spaniole, pe de o parte, și cu trupele britanice, pe de alta. Din bazele lor aflate în Portugalia, britanicii se vor dovedi un rival redutabil pe câmpul de luptă, unde Wellesley – care avea curând să

primească titlul de viconte de Wellington – își va demonstra calitățile tactice remarcabile. Însă, pentru soldatul francez de rând aruncat în butoiul cu pulbere din Spania, ceea ce se va întipări cel mai adânc în memorie va fi ineditul, dacă nu chiar sălbăticia luptei de gherilă. Memoriile ofițerilor și scrisorile soldaților sunt unanime în exprimarea unei uri față de frontul spaniol cu totul deosebite prin comparație cu experiențele lor anterioare. După cum nota un ofițer francez, în Spania nu te puteai încrede în nimeni. „Trădarea e un risc constant, zi și noapte, și poate apărea pe neașteptate de la marginea drumului ori de la căpătâiul patului. Trebuie să te temi de oricine, chiar și de localnicii aparent ospitalieri care îți oferă găzduire.“[415]

Francezii s-au văzut tot mai mult prinși într-un război împotriva întregii populații spaniole, regele Joseph nereușind să atragă sprijinul popular pentru guvern. În aceste condiții, amata franceză a fost nevoită să se implice într-o campanie brutală, nemiloasă și represivă împotriva unor războinici din trupe neregulate – gherilele –, rămași în istoria Spaniei drept naționaliști și luptători pentru libertate. Motivațiile acestora erau însă, cu siguranță, amestecate, mulți alegând gherilele mai puțin din idealism politic, cât pentru a fugi de sărăcie ori pentru a se eschiva de la înrolarea în armata regulată, în timp ce o parte dintre conducătorii lor nu erau, în realitate, cu mult mai răsăriți decât hoții și bandiții.[416]

Cât despre reputația pe care și-o creaseră în rândurile trupelor franceze, aceasta se datora, în principal, poveștilor care circulau pe seama cruzimii lor: ademeneau soldații în zone muntoase inaccesibile, îi prindeau pe cei rătăciți de grosul armatei și îi supuneau unor torturi sadice înainte de a-i mutila și a-i ucide. În sudul Spaniei, și în special în Andaluzia, civilii s-au alăturat acestor acte de cruzime, și de aici au apărut povești înfricoșătoare despre soldați îngropați de vii în nisip și lăsați să

moară în bătaia soarelui, despre mutilări și decapitări sau despre organe genitale tăiate și îndesate în gurile prizonierilor în fața întregului sat, ca parte finală a unui act sexual respingător și înjositor.[417] Nu putem ști cu certitudine cât anume din aceste istorii a fost realitate și cât exagerare, sau dacă nu a fost vorba doar de un incident izolat multiplicat prin repetarea poveștii. Însă, ca orice act de terorism, efectul a fost distrugerea disciplinei militare a adversarilor și ațâțarea sentimentului de răzbunare, iar francezii nu au ezitat să se răzbune, spânzurându-i pe partizani de măslini și aplicând pedepse colective asupra satelor suspectate de a-i fi sprijinit pe luptătorii de gherilă. Aidoma războiului civil din vestul Franței, din anii 1790, purtat și el împotriva țăranilor, războiul din Spania a aprins sentimente de ură care aveau să fie greu de stins. Pentru o armată profesionistă, special antrenată și obișnuită cu înfruntările în formație de luptă, a fost o experiență nefericită și adesea înspăimântătoare, care i-a făcut pe mulți francezi să îi considere pe adversarii lor spanioli drept un popor barbar și necivilizat, opinie împărtășită și de unii dintre aliații britanici din trupele lui Wellington. Parcă pentru a exacerba și mai mult tensiunea dintre armata invadatoare și populația locală, francezii au pus semnul egalității între înapoierea spaniolilor și pietatea lor excesivă, cauzată de nereceptarea, la trecerea în secolul al XIX-lea, a învățăturilor Iluminismului. Au alimentat animozitatea localnicilor prin jafuri și profanarea bisericilor în regiunile prin care treceau, purtându-se, după cum remarca un istoric, „de parcă misiunea lor ar fi fost decreștinarea provinciei“[418].

Hărțuite de gherile, trupele franceze nu au fost totuși învinse de acestea; Războiul Peninsular avea să fie câștigat, în fapt, în luptă regulată de către armata britanică, sprijinită de portughezi și de câteva unități spaniole. De trei ori au invadat

francezii Portugalia, încercând să disloce armata britanică, și de trei ori, în 1808, 1809 și 1811, au fost respinși, britanicii fiind ajutați, în mare măsură, și de portughezi, care au dat foc recoltelor și fermelor și s-au adăpostit în spatele zidurilor de apărare ale Lisabonei pentru a contracara asaltul francez. În Spania însăși, singura incursiune de oarecare amploare a lui Wellington – tentativa de a cuceri Madridul din 1809 – s-a soldat cu un eșec, britanicii fiind forțați să se retragă la Lisabona și să lase apărarea Spaniei în seama trupelor spaniole decimate. În anii care au urmat, mareșalii cărora Napoleon le încredințase campania din Spania au înregistrat succese militare semnificative, cucerind Andaluzia și Extremadura, în ciuda rezistenței înverșunate. Britanicii au înțeles, însă, în ce măsură celelalte fronturi consumau resursele militare ale Franței și distrăgeau, totodată, atenția lui Bonaparte de la evenimentele din Spania. Prin urmare, au decis să mărească efectivele din Peninsulă și să avanseze în Spania, începând din sud și continuând cu eliberarea Madridului. Tactica a funcționat de minune. Cu Franța implicată în campanii majore în Germania și Rusia, Wellington a reușit ca, până în 1813, să alunge armatele franceze din toate provinciile spaniole, cu excepția Cataloniei. În anul următor, francezii au pierdut Peninsula Iberică, iar Ferdinand al VII-lea, care fusese ținut captiv în Franța aproape pe toată durata războiului, și-a recăpătat tronul.

Abordarea strategică a lui Napoleon s-a dovedit a fi falimentară în Spania. Nu asigurase loialitatea populației locale față de regimul lui Joseph, lăsând țara pradă revoltelor. Trupele sale manifestaseră o vulnerabilitate neobișnuită în fața atacurilor de gherilă. Tactica folosită cu atâta iscusință în alte părți ale Europei, de cucerire a teritoriilor prin deplasări rapide, pentru a angaja și a distruge în luptă armata adversă, eșuase, trupele sale fiind ținute pe loc de gherile în zonele

muntoase neospitaliere din interiorul țării ori de întârzierile în trimiterea de provizii de hrană și furaje. Fără a beneficia de cooperarea localnicilor, rațiile soldaților și furajele pentru cai erau serios puse în pericol, motiv pentru care erau luate deseori cu japca de la țărani prin amenințări și prin violență. Pe terenul ostil cu care francezii s-au întâlnit dincolo de Pirinei, logistica înțeleaptă, rămasă în vigoare după Revoluție, de a externaliza problema aprovizionării și de a asigura hrana din resursele regiunii traversate nu a funcționat așa cum trebuia, iar înaintarea armatei a fost constant încetinită de nevoia de a apela la depozitele locale.[419] Nu au fost singurele dificultăți întâmpinate de francezi. Atenția lui Napoleon era distrasă de alte teatre de război, fapt care l-a împiedicat să petreacă prea mult timp în Spania, lăsând deciziile pe seama mareșalilor săi, prea puțin capabili de subtilități politice de natură să atragă simpatia opiniei publice locale. La rândul lor, și aceștia au fost transferați pentru a răspunde necesităților războiului european, cei mai competenți dintre ei, precum Soult și Marmont, fiind mutați din Spania pentru a lupta în zonele de război din centrul continentului, pe care Napoleon le considera mai sensibile. Comandanții rămași au dovedit abilități modeste, și ar fi greu să nu conchidem că Napoleon a subestimat în mod sistematic forța cu care se confrunta în Spania, a neglijat capacitatea tactică a lui Wellington și a disprețuit luptătorii de gherilă. Va plăti scump aceste greșeli, Ulcerul Spaniol secerând nu mai puțin de 200000 de francezi și aliați și limitându-i astfel forța cu care va ataca Rusia și Europa Centrală.[420]

Napoleon a comis aici, cu certitudine, grave erori de judecată, atât în privința evaluării adversarului, cât și a propriei armate după atâția ani de campanie militară. A subestimat totodată resentimentele născute ca urmare a victoriilor sale rapide asupra marilor puteri europene și nu a

înțeles amploarea neliniștii provocate pe continent de ambițiile lui nemăsurate. După 1806, atât Prusia, cât și Austria, ambele umilite în război, și-au reorganizat masiv structurile militare, încercând să copieze tacticile aplicate de Napoleon și pregătindu-se de răzbunare. Austria, în mod special, privea un viitor război ca fiind inevitabil, motiv pentru care a încurajat manifestările naționalismului german; în 1808, arhiducele Carol a înființat milițiile Landwehr în toată Austria și Boemia și a instituit obligativitatea serviciului militar pentru bărbații cu vârste cuprinse între 18 și 45 de ani. În paralel, țarul Alexandru I stătea și el la pândă, ocupându-se, între timp, cu obiective militare mai apropiate de casă, în Finlanda și Turcia, pe deplin conștient, însă, că Rusia avea să fie nevoită să se implice într-un nou război cu Imperiul Francez. Deși Marea Britanie era și ea convinsă de necesitatea de a-l învinge pe Napoleon, ministrul de Externe, Canning, nu a aprobat dispersarea resurselor militare ale țării, preferând să se concentreze asupra Războiului Peninsular, unde considera că francezii sunt cei mai vulnerabili. În afara campaniei peninsulare, Marea Britanie și-a folosit arma tradițională împotriva hegemoniei franceze, Marina Regală, răspunzând Sistemului Continental prin blocada asupra țărmului francez. Strategia a dat roade destul de bune, reducând serios volumul transporturilor maritime franceze, cu toate că, după 1808, alte evoluții, ca, de exemplu, creșterea și diversificarea comerțului britanic sau explozia contrabandei pe coasta canalului Mânecii, i-au atenuat impactul.[421] Marea Britanie nu avea, însă, de ce să-și facă griji, căci beneficia de o economie consolidată și diversificată, ca și de sprijinul finanțelor internaționale, fapt de natură să îi asigure un avantaj decisiv. Mulțumită încrederii piețelor financiare și a populației în siguranța oferită de băncile britanice, ea nu a trebuit să facă altceva decât să crească ratele

dobânzilor. Comercianții internaționali, industriașii, proprietarii de pământuri, de plantații, băncile și speculatorii s-au înghesuit cu toții la Londra ca să cumpere titluri de valoare. Napoleon nu se bucura de o asemenea încredere.[422]

În Europa Centrală și în Italia conflictul a continuat, alimentat de revolte și de insurecții populare împotriva Imperiului Francez, în timp ce tratamentul umilitor pe care Napoleon l-a aplicat papei – pe care forțele franceze l-au luat prizonier și l-au închis în 1809 – i-a ultragiat pe toți catolicii din Europa. S-a încercat formarea unei noi alianțe militare împotriva Franței, însă, în aprilie 1809, Austria a rupt rândurile și, încurajată de opinia publică și de un nou val de naționalism, i-a declarat singură război lui Napoleon; dintre celelalte puteri, numai Marea Britanie a semnat acordul pentru așa-zisa A Cincea Coaliție. Împăratul austriac și majoritatea arhiducilor credeau că pot profita de impasul Franței în Spania pentru a restabili dominația austriacă în sudul Germaniei și în Italia. Armata austriacă se afla într-o stare mai bună decât cu patru ani înainte, în timp ce Napoleon părea nepregătit de luptă din cauza alocării masive de resurse în războiul din Spania. Avea la dispoziție circa 90 000 de oameni din Armata Rinului, cărora le-a adăugat în jur de 100 000 de soldați din trupele aliate, în majoritate germani, olandezi și polonezi. Pentru a îngroșa rândurile, a chemat la arme alți 140 000 de recruți, astfel încât, în martie 1809, noua sa armată din Germania număra circa 300 000 de oameni.[423] A reușit să îi adune într-un timp record, dar fără a putea beneficia de timpul necesar pentru o pregătire minuțioasă, așa cum era obișnuit, motiv pentru care campania care a urmat a fost una dezorganizată, în care Napoleon a fost învins în bătălia sângeroasă la Aspern-Essling, în care Lannes și câțiva generali francezi și-au pierdut viața. Napoleon s-a repliat și i-a înfrânt pe austrieci la Wagram, forțându-i să ceară pacea

la Schönbrunn. Victoria nu a mai fost însă învăluită într-o aură mistică, așa cum se întâmplase în expedițiile sale militare anterioare. Luptele se soldaseră cu prea mulți morți de ambele părți, iar francezii au fost prea epuizați pentru a urmări și a distruge complet inamicul. Reputația împăratului a ieșit știrbită din această campanie, rămasă în istoria Germaniei mai mult din cauza răscoalei eșuate a lui Andreas Hofer, patriotul din Tirol.

Ambiția lui Napoleon nu a fost satisfăcută și atenția i s-a îndreptat curând către Rusia. Era dezamăgit de rezultatele alianței cu Rusia și furios din cauza refuzului lui Alexandru de a implementa Sistemul Continental și de a împiedica derularea comerțului britanic; la Erfurt, în 1808, cu ocazia întâlnirii celor doi împărați, Alexandru le-a cerut francezilor concesiunea asupra Constantinopolului, pe care nu a obținut-o.[424] Napoleon, pe de altă parte, a fost nemulțumit de rezerva cu care i-a fost întâmpinată propunerea de a lua în căsătorie o prințesă rusă după divorțul de Joséphine. Avea și alte motive de a nu pune bază pe aliatul rus, căci Alexandru nu îl susținuse în luptele pe alte fronturi, preferând să profite de pe seama implicării franceze în Spania pentru a-și urmări propriile obiective tradiționale de politică externă în estul Europei.

În cadrul a ceea ce considera a fi sfera sa de influență, Rusia se comporta într-o manieră sfidător expansionistă, războindu-se în nord cu Suedia, iar în sud cu Turcia. De la suedezi, Rusia a luat Finlanda și Aaland, declanșând astfel o criză constituțională în Suedia, care a avut drept rezultat căderea monarhiei autohtone și aducerea lui Bernadotte, fost mareșal al lui Napoleon, pe tron. Alexandru a văzut în domnia lui Bernadotte o oportunitate, nu o amenințare. A încercat să îi câștige prietenia și să-l forțeze la ruperea relației cu Napoleon, iar Bernadotte, flatat de atențiile țarului, indignat de cucerirea

Pomeraniei suedeze și atras de promisiunea lui Alexandru de a primi mână liberă în lupta contra Danemarcăi, a acceptat alianța Suediei cu Rusia.[425] Nu a fost însă singurul motiv al rupturii dintre Napoleon și țarul Alexandru. Mult mai provocatoare a fost decizia adoptată de Alexandru, în 1810, de a denunța formal Sistemul Continental și de a cere Franței să recunoască dreptul Rusiei de a face comerț cu țările neutre, fapt ce a subminat strategia economică a Imperiului.[426] La toate acestea, s-au adăugat zvonurile privind iminența unui atac rusesc asupra Marelui Ducat al Varșoviei, un aliat loial al francezilor în regiune. Rusia devenise o amenințare la adresa esenței înseși a Imperiului.

Din toate aceste motive, relațiile dintre cei doi împărați s-au răcit rapid, amândoi fiind conștienți de imposibilitatea evitării unui nou război. În 1811, Napoleon a început să-și facă planuri de formare a unei *Grande Armée de Russie*, cerându-le aliaților din toată Europa să contribuie cu bani și oameni. Intențiile sale erau clare. Alexandru și prim-ministrul său, Speranski, își consolidau și ei forțele militare, inițiind reforme în armată și, fapt crucial, făcând pace cu Turcia în 1812, pentru a putea aloca mai mulți soldați misiunii de apărare a propriilor granițe. Sincronizarea a jucat un rol esențial. În timp ce, în 1811, rușii încă se temeau de o invazie franceză, un an mai târziu, cu o armată mult mărită și reformată de Barclay de Tolly și cu o strategie bine pusă la punct, Alexandru era cu mult mai încrezător în capacitatea sa de a profita la maximum de vastul teritoriu rusesc pentru a respinge orice încercare de cotropire a lui Napoleon. Ceea ce a neglijat, însă, a fost abilitatea lui Napoleon de a trece peste pierderile suferite în Peninsula Iberică și de a crea o nouă armată de mare anvergură, formată din circa 600 000 de oameni, cu o cavalerie uriașă, numărând nu mai puțin de 80 000 de soldați.

Dintr-un anumit punct de vedere, era o realizare absolut remarcabilă, o armată adunată din Europa ocupată de francezi, din recruți luați cu forța și cai rechiziționați; obiectivul mobilizării generale fusese atins cu prețul unui fatalism sumbru și al unor scântei ocazionale de rezistență. Dar abia o jumătate din soldați erau francezi. O treime din a patra armată era formată din italieni, în timp ce a cincea (condusă de Poniatowski) avea doar polonezi. Alți soldați proveneau din Bavaria, Saxonia, Westfalia, Austria și Prusia, iar acele corpuri de armată în care predominau francezi erau întărite cu mercenari străini din Elveția, Spania, Portugalia, Croația, Polonia și din Confederația Rinului. Chiar și Garda Imperială avea brigăzi de cavalerie portugheze și de hesieni.[427] Și, totuși, în vara lui 1812, cu sprijin oferit de Austria și Prusia, această armată enormă pornise deja în marș spre est, iar primele unități traversaseră râul Neman.[428] Campania din Rusia, cu siguranță cel mai îndrăzneț proiect militar al lui Napoleon, începuse.

A fost un proiect îndrăzneț, dar și nesăbuit. Alegerea momentului lansării unei campanii de asemenea amploare asupra vastului teritoriu al Imperiului Rus nici că putea fi mai proastă. O mare parte din forța franceză era, în continuare, blocată în Spania, în timp ce, în Europa Centrală, tot mai multe semne anunțau tulburări în Germania. Avea să fie un război purtat pe teritoriul inamicului, în stepele deschise ale Rusiei, unde francezii nu cunoșteau topografia și nu erau obișnuiți cu frigul extrem din timpul iernii. Aceste condiții au fost de natură să confere un avantaj considerabil rușilor. Napoleon se pare că a intuit aceste neajunsuri, însă nu a renunțat la luptă, preferând-o concesiilor politice obligatorii în cazul încheierii păcii. Unul dintre aghiotanții săi cei mai apropiați, Armand de Caulaincourt, avea să evoce, în memoriile sale, avertismentele

pe care i le dăduse împăratului. „I-am descris țara, clima, avantajele de care inamicul urma să se bucure permițându-ne să avansăm și să ne epuizăm forțele într-un marș lung, fără putința de a ne angrena într-o luptă. I-am amintit și de privațiunile și de nemulțumirile soldaților din timpul ultimei campanii din Polonia.“ Însă, notează Caulaincourt cu tristețe, „la toate aceste argumente, împăratul m-a acuzat că *am devenit rus și că nu înțeleg nimic din politica mare*“. Napoleon nu s-a răzgândit; a insistat că nu avusese de ales și că Alexandru fusese cel care dorise cu orice preț războiul.[429] Era, desigur, o viziune partizană, dar nu se înșela prea mult. Rusia nu intenționa să facă pace; Alexandru era și el un animal de pradă, iar armata lui se pregătea încă din 1810 de război.[430]

Ocuparea Moscovei se numără printre cele mai cunoscute bătălii din toate timpurile, în mare parte grație relatării oferite de Tolstoi în romanul epic *Război și pace*. În carte, Napoleon este înfățișat ezitând în mod fatal, iar armata franceză gafând și tergiversând lucrurile, fiind, în final, distrusă de amestecul dintre iarna aspră rusească și eroismul nestrămutat al poporului rus. Ceea ce a neglijat Tolstoi să prezinte a fost competența comandanților ruși sau tacticile pe care le-au adoptat pentru a dejuca planurile invadatorilor, tactici bine adaptate forțelor de care dispuneau, peisajului și carențelor logistice ale inamicului. Napoleon a ales, ca de fiecare dată, să asigure traiul trupelor din resurse locale și să se aprovizioneze cu hrană din țările prin care a trecut, rezultatul fiind acela că o bună parte din Europa Centrală a rămas fără recoltele de grâne și furaje, în timp ce caii și vitele țăranilor fuseseră rechiziționate pentru transport și asigurarea hranei. În loc să îi înfrunte în bătălii, comandanții ruși s-au retras sute de kilometri în interiorul țării, atrăgându-i pe francezi în stepele golașe și aride și distrugând în cale orice surse de hrană.

Napoleon a căutat o victorie decisivă, însă obiectivele sale tactice erau doar vag definite, iar strategia lui s-a redus, practic, la urmărirea rușilor, cu scopul de a-i nimici. Rușii, însă, s-au eschivat continuu, armatele conduse de Kutuzov și Barclay de Tolly lăsându-l pe Napoleon frustrat, evitând orice încleștare armată în condiții nedictate de ei și ademenindu-l tot mai mult în interiorul Rusiei. Generalii ruși calculaseră totul cu mare atenție: știau că, dacă se implică într-o luptă deschisă de apărare a teritoriilor lor, aveau prea puține șanse de succes împotriva trupelor bine antrenate ale lui Napoleon. Țarul i-a interzis lui Barclay să adopte o strategie ofensivă; misiunea lui era una strict defensivă, iar acesta s-a conformat, retrăgându-se și făcând incursiuni dese asupra pozițiilor ocupate de francezi, întărâtându-i, practic tachinându-i și invitându-i să îl urmărească.[431]

În primele săptămâni, lupta a constat mai ales din scurte ciocniri ocazionale într-un peisaj rural cufundat în tăcere, cu hambare fumegânde și sate incendiate, ritmul de înaintare a francezilor scăzând, iar oamenii fiind tot mai slăbiți de combinația de căldură și oboseală. Apoi, din spatele unor redute atent pregătite, au reușit, în fine, să se implice în bătălii, mai întâi la Smolensk, în august, și apoi la Borodino, în septembrie. Nici una din bătălii nu a fost concludentă, dar cu certitudine nici nu a însemnat vreun triumf tactic pentru Napoleon. Armatele s-au măcelărit reciproc, cu pierderi șocante de ambele părți. De fiecare dată, rușii s-au retras și, de fiecare dată, Napoleon a fost ademenit să pătrundă și mai adânc în inima Rusiei. La șapte zile după Borodino, a intrat în Moscova, dar într-o Moscovă incendiată și în ruine, sacrificată de ruși pentru a opri înaintarea francezilor. Napoleon a fost la fel de îngrozit ca și oamenii săi de oroarea spectacolului oferit de Moscova în flăcări, după cum rezultă dintr-o scrisoare adresată

Mariei Luiza. „Moscova avea cinci sute de palate la fel de frumoase precum cel de la Elysée, toate mobilate incredibil de luxos în stil franțuzesc, mai multe palate imperiale, garnizoane militare și spitale superbe. Totul a dispărut, mistuit de foc, în ultimele patru zile.“[432] O parte integrantă a civilizației europene pierise.

Dar, pentru armata franceză, greul abia acum începea. Aflat într-un oraș părăsit, lipsit de posibilități de aprovizionare, Napoleon era acum confruntat cu perspectiva unei retrageri lungi, hărțuit de armata rusă și de venirea iernii. A tergiversat fatal plecarea din Moscova până la jumătatea lui octombrie, iar consecințele nu au întârziat să apară. Intenționase să se retragă pe o rută sudică mai ușoară, însă, la Maloiaroslaveț, la sud de Moscova, drumul i-a fost tăiat de Kutuzov, care l-a obligat să se întoarcă spre nord și să o ia pe același drum pe care înaintase către est – aceleași sate arse, același peisaj traumatizant în care toate sursele de hrană fuseseră jefuite și consumate, și hărțuit de aceiași cazaci. La finele lui octombrie, gerul a mușcat pentru întâia oară, iar, în noiembrie, când a ajuns la Smolensk, termometrul arăta deja 20 sau 30 de grade sub zero.

Soldații erau slăbiți, bolnavi și înfometați. Mulți au murit, abandonați în șanțurile de pe marginea drumurilor, unii dintre ei implorându-și camarazii să le curme suferința pentru a nu cădea în mâinile rușilor; prizonierii riscau să fie dezbrăcați de haine și prădați de tot ce posedau de către cazaci, care le vindeau apoi lucrurile sătenilor. Alții au murit înghețați în somn. Mâncau ce găseau pentru a nu muri de foame, iar supraviețuirea a devenit curând o loterie dependentă de capacitatea fiecăruia de a improviza. Cu timpul, au ajuns să mănânce caii morți din cauza lipsei furajelor sau pe care i-au sacrificat pentru a rămâne ei în viață. Un ofițer francez povestea într-o scrisoare: „Armata a mărșăluit fără a fi

aprovizionată cu pâine, dar având la dispoziție mulți cai morți din cauza epuizării, și pot să te asigur că o bucată de carne de cal, tăiată felii și prăjită în tigaie cu puțin unt sau grăsime e o mâncare rezonabilă“.[433] În acele săptămâni de disperare, aceasta a fost probabil singura „mâncare rezonabilă“ pe care puteau spera să o găsească. Retragerea, dezorganizată și prost planificată, se transformase într-un veritabil dezastru umanitar. Circa 60 000 de francezi și-au pierdut viața în timpul marșului, iar proviziile pe care Napoleon le comandase ca să îi întâmpine la Smolensk s-au dovedit a fi dureros de insuficiente. Hrana, gândită pentru a ajunge timp de două săptămâni, a fost devorată de soldații disperați în numai trei zile. A fost nevoit să abandoneze rapid orice intenție de a ierna în oraș.[434]

În aceste condiții, prea puțină alinare puteau găsi francezii în faptul că generalii ruși se confruntaseră și ei cu dezertări în masă și pierderi de mii de soldați și de cai. Kutuzov și Wittgenstein nu au căutat o confruntare deschisă, mulțumindu-se să aplice în continuare tactica hărțuielii asupra armatei franceze care se târa, în zdrențe și dezorganizată, către vest, spre locuri mai sigure. Ultimul obstacol avea să fie râul Berezina, pe care trebuiau să-l traverseze pentru a se adăposti, iar aici Napoleon și-a demonstrat încă o dată flerul inegalabil, ordonând geniștilor să construiască pontoane, poduri temporare care să permită armatei să treacă peste apele umflate. În ciuda rușilor care îi hărțuiseră și îi vânaseră necontenit, cei mai mulți soldați rămași în viață au supraviețuit acestei încercări, deși, în lungul marș spre casă, mai aveau să îndure gerul necruțător și foametea.

Napoleon a predat comanda operațiunilor din Rusia lui Murat și s-a întors în grabă la Paris. De această dată, nu mai putea ascunde amploarea catastrofei. În campania din Rusia, pierduse cea mai numeroasă armată angrenată într-un război

și, foarte posibil, și cea mai mare din toată istoria Europei. Pierderile au fost șocante: deși cifrele exacte nu se cunosc și nu s-au păstrat arhive cu cei decedați, se estimează că în jur 570 000 de oameni și 200 000 de cai nu au supraviețuit. Din celebra Gardă Imperială, formată din circa 50 000 de oameni, nu mai rămăseseră decât 1 500 de suflete.[435] Reputația lui Napoleon de strateg militar și tactician strălucit, care, mai mult decât orice, îi asigurase loialitatea trupelor, era acum serios știrbită, cu toate că afecțiunea de care s-a bucurat în continuare în rândurile soldaților sugerează că succesul în luptă nu era singurul lui atu. Campania din Rusia a demonstrat, însă, că remarcabilele aptitudini militare de care dăduse dovadă în tinerețe îl părăsiseră; Napoleon era acum mai puțin agil, mai corpolent și mai obosit după orele lungi petrecute în șa. Sănătatea începuse să-i fie afectată: se plângea de probleme de digestie, pe care unii istorici le-au identificat cu primele manifestări ale cancerului duodenal care avea să-l chinuie. Nu mai era capabil să muncească la fel de mult ca înainte și depindea tot mai mult de mareșali pentru luarea deciziilor-cheie, deși nu toți se ridicau la înălțimea așteptărilor lui și nu erau, prin urmare, pe deplin demni de încredere. În anul de grație 1813, mareșalii care îl înconjurau nu mai aveau aceleași calități ca aceia care îi stătuseră alături înainte. Napoleon nu a deprins niciodată secretul delegării sarcinilor, motiv pentru care obișnuia să promoveze oamenii cei mai loiali. Eșecul în modelarea talentelor ofițerilor săi și în restructurarea sistemului de comandă al armatei a constituit o sursă de slăbiciune tot mai vizibilă în ultimele lui campanii militare.[436]

Campania din Rusia a avut consecințe importante și pe plan internațional. Amploarea înfrângerii suferite de Napoleon a pus în pericol cuceririle lui anterioare, celelalte puteri europene înțelegând acum adevărata măsură a slăbiciunii militare

franceze. În Spania, retragerea trupelor franceze transferate în Rusia a dat ocazia britanicilor să lanseze o ofensivă majoră, care a lăsat tot sudul Spaniei, împreună cu fortărețele frontaliere Badajoz și Ciudad Rodrigo, în mâinile aliaților. La Salamanca, Wellington a repurtat o altă victorie de răsunet împotriva francezilor, care a știrbit și ea reputația de invincibilitate a armatei imperiale și a dat noi speranțe atât britanicilor, cât și luptătorilor de gherilă. În 1813, el a atacat fortărețele Pamplona și San Sebastian din nordul Spaniei, după care a respins armata franceză, aflată de această dată sub comanda lui Soult, în Bătălia din Pirinei. În luna noiembrie a aceluiași an, Wellington a ajuns până la graniță și l-a împins pe Soult înapoi pe teritoriul francez, a împresurat orașul Bayonne, apoi a atacat Bordeaux și Toulouse. Ultimul act al războiului s-a desfășurat în aprilie 1814 și a constat dintr-o încleștare sângeroasă între britanici și garnizoana din Bayonne.[437] Pentru francezi, a fost o umilință totală și finală. În sud-vestul îndepărtat al Franței, cândva atotputernica armată imperială a demonstrat că nu mai era capabilă să-și apere nici măcar propria țară.

Campania din Rusia a deschis calea victoriei britanice în Spania, iar, în Europa Centrală, a produs o revoluție diplomatică ce avea să zguduie din temelii sistemul de alianțe al lui Napoleon, prefigurând sfârșitul Imperiului. Napoleon înjosise prea mult celelalte capete încoronate ale Europei pentru a nu isca resentimente și dorință de răzbunare în momentul pe care acestea aveau să îl considere oportun. Spre finalul vieții, aflat în exil pe insula Sfânta Elena, el va privi în urmă cu regret la dezastrul din Rusia, dând vina pe iarna rusească și pe ghinion, în loc să se aplece cu mai multă atenție asupra propriilor ambiții exagerate și erori de judecată. Fusese clipa când „norocul m-a părăsit“, a declarat el. Nu a încercat

doar să se dezvinovățească; avea realmente păreri de rău. A recunoscut prejudiciul adus armatei și capacității militare a Franței, dar și propriului prestigiu. „Ar fi fost mai bine dacă muream la Moscova“, își plângea el de milă. „Atunci aș fi rămas, probabil, în istorie drept cel mai mare cuceritor din toate timpurile.“[438] Aceasta e recunoașterea după care a tânjit întotdeauna și de care nu a avut parte.

Încă din timpul campaniei din Rusia au apărut primele tentative de formare a unei A Șasea Coaliții împotriva Franței, începând cu alianța dintre Marea Britanie și Rusia, ca reacție a marșului spre răsărit al lui Napoleon, alianță care s-a lărgit rapid în 1813 pentru a cuprinde Prusia, Austria și alte câteva state germane devenite conștiente de amploarea înfrângerii lui Napoleon la vederea trupelor franceze înfometate și dezorganizate care traversau Polonia și nordul Germaniei în drum spre casă. În plus, statele germane clientelare se aflau sub o presiune publică tot mai puternică, locuitorii lor nemaivăzând în Franța un garant al dreptății și un apărător al libertăților cetățenești, ci o putere imperială pornită să le impună taxe mari și să-i târască în războaie aparent interminabile. Încă dinainte de sfârșitul campaniei din Rusia, aliații prusaci l-au abandonat pe Napoleon și au abandonat cauza imperială; multe unități prusace au dezertat in corpore, în timp ce unii ofițeri prusaci de frunte, printre care marele strateg militar Clausewitz, îngroziți de amenințarea pe care Napoleon o reprezenta la adresa independenței țării lor, au preferat să își ofere serviciile țarului, întărindu-i astfel hotărârea de a continua lupta.[439] Exemplul i-a fost urmat de alți ofițeri prusaci rămași în Rusia, după retragerea forțelor franceze. Au refuzat să mai urmeze ordinele, cu toate că alianța Prusiei cu Napoleon era de mare importanță pentru țara lor, garantându-i securitatea. Însă acum, cu *Grande Armée* distrusă

și cu reputația de invincibilitate a lui Napoleon știrbită, multe state din Europa Centrală au considerat că venise momentul să renege vechile alianțe și să se unească împotriva Franței. La fel ca Rusia și Prusia, care semnaseră o alianță militară în februarie 1813, Marea Britanie a promis contribuții financiare la efortul de război, iar Suedia și-a oferit și ea sprijinul aliaților. În august, Austria a declarat război după ce Metternich s-a convins că Napoleon nu urmărea să facă pace. Regele prusac Frederic Wilhelm nu a ezitat să joace cartea naționalismului german pentru a uni poporul împotriva francezilor, în timp ce țarul părea dornic să elibereze întreaga Europă de sub dominația lui Napoleon. Începuse o nouă fază a Războaielor Napoleoniene, cunoscută în istoria Germaniei sub numele de Războaiele de Eliberare.

Napoleon fusese avertizat cu privire la ostilitatea opiniei publice din Europa și la iminența unui nou război german. Fratele său, Jérôme, îl prevenise încă din 1811 că un nou război european avea să declanșeze insurecții populare „în toate provinciile dintre Rin și Oder“, în timp ce Caulaincourt, un adversar constant al campaniei din Rusia, a încercat să îl determine să renunțe la alte intervenții militare.[440] Napoleon însă a refuzat să plece urechea la sfaturile lor și, încă din primele zile de după întoarcerea la Paris, s-a pregătit să formeze o nouă armată pentru a înlocui trupele masacrate în Rusia, fără să-i pese de prețul pe care țara sa, și așa secătuită, avea să îl plătească. Abia aștepta să reia lupta, dornic să se răzbune pe cei pe care îi considera trădători. Totuși, nu aceasta va fi povestea pe care o va rezerva posterității. Dacă pacea s-ar fi încheiat la Moscova, i-a mărturisit el lui Las Cases în 1816, o pace care să garanteze, în sfârșit, siguranța națională, atunci campania din Rusia ar fi fost ultima lui expediție militară. „Un nou orizont s-ar fi deschis, alte proiecte ar fi demarat, menite să

aducă bunăstare și prosperitate pentru toată lumea.“[441] Vorbele acestea nu pot fi însă interpretate altfel decât drept pură fantezie. Printr-o serie de edicte imperiale, gărzile naționale au fost încorporate în armata regulată, iar recruții din 1814 au fost chemați sub arme, în timp ce provinciilor franceze li s-a ordonat să contribuie cu 20 000 de oameni antrenați și echipați pentru noua campanie. Surprinzător, Franța s-a conformat, în ciuda costului enorm atât în ceea ce privește forța de luptă, cât și taxele. În numai câteva luni, Napoleon se afla din nou în fruntea unei armate de peste 200 000 de oameni, care nu suferea însă comparație cu trupele superb antrenate de care dispusese în campaniile precedente. Infanteria era formată din bărbați tineri și fără experiență de luptă și, lucru încă și mai grav, cavaleria suferea de lipsă acută de cai. Dintre cei 175 000 de cai cu care se pornise în expediția din Rusia, majoritatea nu se mai întorseseră, și armata nu avusese de ales și rechiziționase caii pe care îi putuse găsi ori apelase la populația civilă să îi dea de bunăvoie. Franța rurală nu mai putea furniza, pe lângă aceasta, cei mai puternici cai folosiți în campaniile franceze proveneau în mod tradițional din nordul Germaniei, o resursă la care Napoleon nu mai avea acum acces, cu toate că și aici exista o penurie gravă de cai de cavalerie și pentru transportul pieselor de artilerie.[442] Noua campanie a fost pregătită în mare grabă, o reflectare a nerăbdării împăratului, și a fost lansată fără eșafodajul logistic bine pus la punct de care ar fi avut nevoie.

În plus, adversarii lui Napoleon se întăriseră, grație reformelor militare și sprijinului unei părți semnificative a opiniei publice, dar și finanțării de către trezoreria britanică cu peste zece milioane de lire sterline. Totuși, victoria a aparținut mai degrabă vechilor aristocrații europene decât noilor forțe naționaliste. Napoleon a pornit războiul în Saxonia, unde a

înregistrat câteva succese asupra rușilor și prusacilor la Lützen și Bautzen, în mai 1813, fapt care i-a forțat pe aliați să ceară un scurt amistițiu. Refuzul lui de a accepta medierea austriacă la Dresda, la finele lunii iunie, a avut drept rezultat intrarea Austriei în război și plasarea francezilor într-o evidentă inferioritate numerică. După ce au învins o armată aliată la Dresda, francezii au suferit un șir de înfrângeri în ciocniri minore, în lunile august și septembrie, Napoleon fiind obligat să-și concentreze trupele în jurul Lepizigului. Aici s-a desfășurat, în octombrie lupta decisivă din Europa Centrală, supranumită Bătălia Națiunilor, în care francezii au avut de înfruntat armatele combinate ale Austriei, Prusiei și Rusiei, cărora li s-au alăturat și mai mulți foști aliați germani ai lui Napoleon care, văzând dincotro bate vântul și amenințați pe plan intern de insurecții populare, au pactizat cu inamicul. A fost o baie de sânge, cu pierderi uriașe de ambele părți; se estimează că francezii au înregistrat 15 000 de morți și 30 000 de răniți. A fost o luptă decisivă, Napoleon fiind forțat să se retragă la Mainz, iar de acolo în Franța. Imperiul interior a început și el să se clatine, împăratul fiind nevoit să îi arunce în luptă pe rezerviști, dar și pe băieții de 17 ani – contingentul de recruți din 1815. Statele din nordul Italiei căzuseră deja în mâinile austriecilor; acum venise rândul landurilor de pe malul vestic al Rinului, din Olanda și mai apoi din Belgia. La începutul lui 1814, armata lui Blücher a traversat Rinul, iar ultimele lupte s-au dat pe pământ francez, în estul și în nordul țării.[443]

Așa-numita *Campagne de France* avea să se prelungească pe parcursul a trei luni de disperare crescândă pentru francezi, până ce, pe 31 martie, Marmont a decis că orice rezistență era inutilă și, aparent din proprie inițiativă, a cerut pacea. Aliații se bucurau acum de o superioritate militară indiscutabilă asupra francezilor, în timp ce armata franceză a suferit o ruptură în

lanțul de comandă și totodată o cădere dramatică a moralului. Dezertările în masă s-au înmulțit. În numai o lună, mareșalii s-au văzut nevoiți să abandoneze malurile Rinului și să se retragă pe Marna, evacuând teritoriul în speranța câștigării de timp în vederea regrupării forțelor.[444]

După cum era de așteptat, Napoleon nu a cedat fără luptă și a mai repurtat câteva victorii minore contra austriecilor și a prusacilor, după care, la începutul lui martie, a blocat înaintarea unei armate prusaco-suedeze pe platoul de la Craonne. Au urmat răsturnări de situație și înfrângeri majore, mai întâi la Laon, unde a fost învins de prusaci și suedezi, și mai apoi la Arcis-sur-Aube, unde a fost forțat de austrieci și ruși să se retragă; după aceasta, aliații au decis să mărșăluiască spre Paris și să pună astfel capăt definitiv rezistenței franceze. Surprinzător poate, având în vedere dereglerările pe care împăratul le produsese în ordinea politică europeană, ei s-au arătat în continuare dispuși să negocieze cu Napoleon, propunându-i rămânerea pe tron și păstrarea teritoriului Franței în granițele din anul 1792. Oferta în sine i-a permis împăratului să iasă oarecum cu fruntea sus din această înfrângere indiscutabilă. La fel de demn pentru francezi s-au sfârșit și ultimele săptămâni de luptă. În Spania și Italia, în Croația și Rusia, oriunde francezii se confruntaseră cu gherilele, aceștia le denunțaseră ca fiind bande de tâlhari și criminali. Dar, când Franța a fost invadată, civilii au ripostat și au ajutat armata regulată, tâlhăria transformându-se ca prin farmec în acte de curaj patriotic ale partizanilor care își apărau pământurile în fața cuceritorilor. Cauza lor era, desigur, lipsită de orice speranță, însă mulți oameni, în majoritate țărani simpli, au ales să moară pentru ea. Faptul că francezii nu au cedat ușor armatelor invadatoare a devenit, în ultimele zile ale războiului, un mare prilej de mândrie. A redat un pic de onoare

cauzei franceze și a alimentat legenda napoleoniană a unei înfrângeri brave și glorioase.[445]

---

[405] Tim Blanning, *The Pursuit of Glory. Europe, 1648–1815,* Londra, 2007, p. 658

[406] Luigi Mascilli Migliorini, *Napoléon,* Paris, 2004, pp. 301–303

[407] Vernon J. Puryear, *Napoleon and the Dardanelles,* Berkeley, California, 1951, pp. 168–169

[408] Rebecca Earle, „The French Revolutionary Wars in the Spanish-American Imagination, 1789–1830", în Richard Bessel, Nicholas Guyatt și Jane Rendall, ed., *War, Empire and Slavery, 1770–1830,* Basingstoke, 2010, pp. 186–193

[409] Michael Broers, *Europe under Napoleon, 1799–1815,* Londra, 1996, p. 144

[410] Charles J. Esdaile, *The French Wars, 1792–1815,* Londra, 2001, p. 39

[411] Steven Englund, *Napoleon. A Political Life,* New York, 2011, p. 325

[412] Silvia Marzagalli, *Les boulevards de la fraude: le négoce maritime et le Blocus continental, 1806–1815*, Villeneuve d'Ascq, 1999, pp. 277–278

[413] Katherine B. Aaslestad, „War without Battles: Civilian Experiences of Economic Warfare during the Napoleonic Era in Hamburg", în Alan Forrest, Karen Hagemann și Jane Rendall, ed., *Soldiers, Citizens and Civilians: Experiences and Perceptions of the Revolutionary and Napoleonic Wars, 1790–1820,* Basingstoke, 2009, pp. 118–119

[414] Pentru o prezentare mai amplă a campaniilor peninsulare, vezi Charles J. Esdaile, *The Peninsular War: A New History,* Londra, 2002.

[415] Jean Marnier, *Souvenirs de guerre en temps de paix,* Paris, 1867, p. 36

[416] Charles J. Esdaile, *Fighting Napoleon: Guerrillas, Bandits and Adventurers in Spain, 1808–1814,* New Haven, Conn., 2004, pp. 111–113

[417] Pentru detalii despre acest incident și alte atrocități, vezi Jean-Marc Lafon, *L'Andalouise et Napoléon: contre-insurrection, collaboration et résistances dans le Midi de l'Espagne, 1808–1812*, Paris, 2007

[418] John Lawrence Tone, *The Fatal Knot: The Guerrilla War in Navarre and the Defeat of Napoleon in Spain,* Chapel Hill, North Carolina, 1994, pp. 147–149

[419] Alan Forrest, „The Logistics of Revolutionary War in France", în Chickering și Förster, *War in an Age of Revolution*, pp. 187–190

[420] Jonathon Riley, *Napoleon as a General,* Londra, 2007, pp. 34–35

[421] Jean-José Ségéric, *Napoléon face à la Royal Navy,* Rennes, 2008, p. 222

[422] Pierre Branda, *Le prix de la gloire. Napoléon et l'argent,* Paris, 2007, p. 485

[423] Georges Lefebvre, *Napoleon,* 2 vol., Londra, 1969, vol. 2, pp. 52–53

[424] Adam Zamoyski, *1812: Napoleon's Fatal March on Moscow,* Londra, 2005, p. 37

[425] Alan Palmer, *Bernadotte: Napoleon's Marshal, Sweden's King,* Londra, 1990, pp. 185–190

[426] Clive Emsley, *The Longman Companion to Napoleonic Europe,* Londra, 1993, p. 17

[427] David Gates, *The Napoleonic Wars, 1803–1815,* Londra, 1997, pp. 204–205

[428] David Gates, *The Napoleonic Wars, 1803–1815,* Londra, 1997, pp. 204–205

[429] Armand de Caulaincourt, *At Napoleon's Side in Russia,* New York, 2008, pp. 28–29

[430] Dominic Lieven, *Russia against Napoleon. The Battle for Europe, 1807 to 1814,* Londra, 2009, p. 124

[431] Thierry Lentz, *Nouvelle histoire du Premier Empire,* 4 vol., Paris, 2002–2010, vol. 2 : „L'effondrement du système napoléonien", 1810–1814, 2004, p. 268

[432] Alain Fillion, *La Bérézina racontée par ceux qui l'ont vécue,* Paris, 2005, p. 11

[433] Léon Hennet și Emile Martin, *Lettres interceptées par les Russes durant la campagne de 1812,* Paris, 1913, p. 228

[434] Zamoyski, *1812*, p. 409

[435] Richard Riehn, *1812: Napoleon's Russian Campaign,* New York, 1991, p. 395; Bates, *The Napoleonic Wars*, p. 221

[436] Riley, *Napoleon as a General*, pp. 199–200

[437] Emsley, *Longman Companion*, p. 16

[438] Englund, *Napoleon*, p. 378

[439] Gates, *The Napoleonic Wars*, p. 221

[440] Hezi Shelah, *Napoleon 1813,* Londra, 2000, pp. 78–79

[441] Emmanuel de Las Cases, *Le mémorial de Sainte-Hélène,* 2 vol., Paris, 1951, vol. 2, p. 232

[442] Shelah, *Napoleon 1813*, pp. 90–91

[443] Emsley, *Longman Companion*, p. 19

[444] Cea mai completă descriere a acestei campanii militare se găsește în Michael V. Leggiere, *The Fall of Napoleon: The Allies Invasion of France, 1813–1814*, Cambridge, 2007.

[445] Thierry Lentz, *Nouvelle histoire du Premier Empire*, vol. 2, pp. 522–550; vezi și Jacques Hantraye, *Le récit d'un civil dans la campagne de France de 1814: les 'Lettres historiques' de Pierre Dardenne, 1768–1857,* Paris, 2008, pp. lxix–lxxiii.

CAPITOLUL 12
CELE O SUTĂ DE ZILE

Învins, bolnav, și cu gândul la sinucidere, după cum au relatat unii martori, Napoleon – cel care revenise la Paris în primăvara lui 1814 – nu mai era decât o umbră palidă a împăratului atât de încrezător în sine de numai cu câteva luni înainte. Ar fi dorit să continue războiul, însă superioritatea numerică a aliaților, dezertările masive din propria armată și foametea l-au împedicat să spere într-un rezultat militar mai favorabil. La Paris, se instalase un vid de putere, unii dintre aceia de care depinsese pentru sprijin abandonându-l, iar alții ezitând să se implice, cântărindu-i, între timp, șansele de supraviețuire. Împăratul nu mai era stăpân pe situație; voia să creadă în posibilitatea încheierii unei păci în termenii propuși la Frankfurt și s-a gândit să joace cartea dezbinării aliaților, încercând să găsească o soluție politică de natură să lase teritoriul francez intact și să-i asigure în continuare autoritatea imperială. Nu avea să se întâmple așa cum și-a dorit. Refuzând să facă pace mai devreme, atunci când i se oferise ocazia, și permițând astfel invadarea Franței, Napoleon își slăbise poziția de negociere și lăsase inițiativa în mâinile celor victorioși. De la Chaumont a trimis propuneri de pace Aliaților și pe Caulaincourt în tabăra adversă ca să negocieze în numele lui, însă fără succes. Solul împăratului nici măcar nu a fost primit în audiență. Liderii Coaliției nu aveau nici un motiv să aibă încredere în Napoleon și în promisiunile lui; nu mai acceptau

ideea compromisurilor și voiau să înainteze spre Paris pentru a obține victoria finală. Și, în ciuda unor diferențe importante de abordare tactică între ei, Napoleon nu a reușit să le exploateze în beneficiul propriu sau al Franței. La sfârșitul lui martie, armata franceză era efectiv distrusă, iar Aliații se aflau la porțile Parisului. Napoleon nu a construit fortificații în jurul capitalei, și, dincolo de zidul de *octroi* incomplet și de câteva tranșee și redute orașul era lipsit de apărare când au atacat aliații.[446] Parisul a fost ocupat și, deși Napoleon, aflat în tabăra de la Fontainebleau, a luat în considerare posibilitatea unui ultim asalt pentru dislocarea trupelor inamice, planul nu a fost pus în aplicare. Trădarea susținătorilor și apatia publică au contribuit la fel de mult la înfrângerea sa ca și lupta aliaților.

Mareșalii înșiși, oamenii pe care Napoleon îi însărcinase cu apărarea orașului și cu comanda armatelor, au fost cei care au luat decizia capitulării. Au fost încurajați în acest sens de fratele lui Napoleon, Joseph, care, în calitate de general-locotenent al garnizoanei din Paris și de conducător al Consiliului de Regență, sătul fiind de vărsarea de sânge, a considerat că responsabilitatea sa cea mai mare era să împiedice ca fiul împăratului să cadă în mâinile inamicilor. Pe data de 29 martie, el i-a ordonat împărătesei, împotriva voinței acesteia, să-și ia fiul și să părăsească Parisul; i-a dus mai întâi la Rambouillet, apoi la Blois, într-un loc mai sigur. Câteva zile mai târziu, cei doi aveau să pornească iarăși la drum, de data aceasta către Viena și rudele Mariei-Luiza de la curtea austriacă. Prin aceasta Napoleon și-a pierdut ultima carte diplomatică și totodată speranța, oricât de îndepărtată, că aliații vor permite venirea la putere a băiatului său în calitate de moștenitor al tronului.[447] De la începutul lui aprilie, el a fost nevoit să accepte în tot mai mare măsură posibilitatea pierderii tronului și să se gândească să abdice în favoarea fiului său, stabilind astfel linia dinastică

imperială și asigurându-și o strategie de ieșire demnă din scenă. Avea să eșueze, însă, și în acest proiect. Mereu atent la conspirații, a mirosit din vreme trădarea ce se pregătea în rândurile mareșalilor și ale miniștrilor săi. Marmont, care autorizase capitularea Parisului, s-a aliat rapid cu Bourbonii, iar mareșalii care îl însoțiseră pe Napoleon la Fontainebleau – printre care se numărau câțiva sfetnici apropiați, precum Lefebvre și Macdonald, Oudinot și Ney – au refuzat ideea marșului asupra capitalei, pentru a evita prinderea între focuri a parizienilor. În culise, politicienii făceau lobby și complotau, cel mai notabil exemplu în acest sens fiind vicleanul și perfidul Talleyrand, care, în acele câteva zile cruciale, s-a transformat brusc într-un susținător fervent al cauzei Bourbonilor. Talleyrand s-a dovedit a fi extrem de convingător, îndemnându-i pe Alexandru I, pe Frederic Wilhelm și pe Francisc al Austriei să refuze o pace negociată și să ceară capitularea necondiționată.[448] Înțelegerea a fost parafată fără ca împăratul să fi fost consultat. Napoleon era indignat. Fusese înșelat și trădat.[449]

Imperiul era de acum istorie, iar prăbușirea lui fusese dictată în termenii aliaților. Lui Napoleon nu i-a fost acordată pacea cu onoruri pe care o ceruse și nici dreptul de a rămâne pe tron. Cel mai înverșunat adversar al său s-a dovedit a fi Alexandru, țarul refuzând orice variantă de compromis politic și solicitând într-o manieră neambiguă abdicarea lui Napoleon și renunțarea la orice pretenții la tron. Napoleon nu a avut de ales și a fost nevoit să accepte. Pe 6 aprilie, ca urmare a Tratatului de la Fontainebleau, a semnat scrisoarea de abdicare, primind, în schimb, dreptul de a-și păstra titlul imperial, suveranitatea asupra micuței insule Elba (pe care el însuși a categorisit-o drept „*royaum d'operette*“)[450] și un venit anual de două milioane de franci care urma să îi fie achitat de către

guvernul francez. Tratatul mai prevedea și alte mici concesii: împărăteasa avea să primească titlul de ducesă de Parma, iar alți membri ai familiei Bonaparte diverse alocații. Toate acestea erau, însă, doar de fațadă. Important era că Napoleon își pierduse puterea și că pretenția la legitimitatea dinastică îi fusese refuzată cu hotărâre. De acum, Europa putea răsufla ușurată; exilat pe Elba, omul pe care cei mai mulți îl considerau un uzurpator și un agresor nu le mai putea face nici un rău. Orice înțelegere parafată în 1814 trebuia adoptată unanim de puterile aliate, deloc dispuse la concesii. Chiar dacă readucerea pe tronul Franței a Casei de Bourbon, în persoana lui Ludovic al XVIII-lea, a fost acceptată de francezi și chiar susținută de către unii – Talleyrand fiind, ca de obicei, în frunte și de această dată –, decizia finală nu a aparținut poporului francez. Înțelegerea fusese făcută de către aliați în beneficiul aliaților, lucru pe care Franța nu a fost lăsată să îl uite.

Două săptămâni mai târziu, pe 10 aprilie, Napoleon a plecat de la Fontainebleau către noul său regat. Ca întotdeauna, și-a pregătit cu grijă replica la ieșirea din scenă, arătându-se la fel de șocat de trădare. A vorbit cu demnitate, dacă nu chiar cu o anumită căldură, despre inamicii britanici, care, a susținut el, se comportaseră mereu cu bună-cuviință în război și pe care, în consecință, îi respecta. Simțea, însă, amărăciune față de guvernul provizoriu francez, care, în opinia lui, îl împovărase cu restricții mărunte de natură să îl înjosească. Noul ministru de Război, de pildă, ordonase retragerea artileriei și a muniției de pe insula Elba, o dovadă de neîncredere care îl lăsa pe Napoleon fără mijloace de apărare – nu împotriva compatrioților săi francezi, a insistat el, ci împotriva corsarilor și a piraților berberi care acționau în continuare pe Mediterana. A criticat aspru guvernul, acuzându-l de colaborare lașă cu inamicul și punând la îndoială legitimitatea Senatului. A făcut o

distincție clară între britanicii care îl țineau captiv și Bourboni, cu care a refuzat ferm să aibă de-a face, și și-a exprimat speranța că guvernele străine își vor respecta obligațiile față de el.[451] În același spirit, când a ajuns la Fréjus, unde era așteptat de o fregată britanică și de o corvetă franceză care urmau să-l escorteze către Elba, a evitat orice comunicare cu francezii. Cum comandantul francez primise instrucțiuni de la guvern să-l îmbarce pe vasul său pentru a porni spre Elba, Napoleon a instat cu hotărâre să călătorească pe nava britanică.[452]

În ciuda pretențiilor sale repetate cum că ar fi reprezentat instinctele patriotice ale poporului, prea puține dovezi atestă faptul că francezii i-ar fi împărtășit indignarea. La Paris, ca și la Londra, caricaturiștii i-au luat în derâdere micul regat, cu mijloacele sale de apărare ridicole și parodia de curte imperială. O caricatură englezească înfățișând primirea lui Napoleon de către locuitorii sălbatici ai insulei, era intitulată „Napoleon îngrozit de soarta sa jalnică, sau falnica lui intrare pe insula Elba“.[453] O altă gravură foarte populară, tipărită întâia oară la Londra, apoi distribuită în toată Franța, ironiza „gaița jumulită de penele împrumutate“, înfățișându-l pe Bonaparte ca pe un păun cu penele smulse de doi vulturi încoronați.[454] Caricaturiștii francezi, la fel de zeflemitori, nu s-au lăsat nici ei mai prejos și l-au portretizat în chip de tiran ucigaș, pe jumătate acoperit cu o blană de tigru și cu un fierăstrău de mână, în locul brațului justiției, stând cu bucățele de hârtie împrăștiate în jur pentru a reaminti privitorilor de crimele comise: pe o hârtiuță era scris „conscripție“, pe altele „Spania“, „Moscova“ și „Jaffa“, toate ducând cu gândul la prețul plătit cu sânge de francezi în timpul regimului napoleonian.[455] Europa a întâmpinat cu ușurare și veselie debarcarea de la putere a împăratului. Până și în Franța puțină lume, în afara soldaților, nu a împărtășit sentimentul general de ușurare, bucuroasă de căderea lui, care

însemna măcar o întrerupere temporară a războiului și a vărsării de sânge. Unii nu au ezitat să îl blameze personal sau să-l acuze de nepăsare în fața pierderii atâtor vieți tinere. O proclamație emisă de Departamentul Senei, pe data de 2 aprilie, îl condamna în mod neechivoc pe împărat, amintindu-le parizienilor că el era unicul vinovat de suferințele lor. „Toate nenorocirile care s-au abătut asupra voastră se datorează unui singur om, care, an după an, v-a decimat familiile prin conscripții repetate“, se arăta în proclamație.[456] Ca rezultat al înfrângerii și al ocupării țării, mulți francezi vedeau în Napoleon cauza problemelor grave cu care se confruntaseră, motiv pentru care erau dispuși să salute venirea oricărui conducător care le promitea un răgaz de pace.

Pe 3 mai, Ludovic al XVIII-lea și-a făcut oficial intrarea în Paris, într-o caleașcă trasă de opt cai albi, fiind întâmpinat în sunet de clopote și cu salve de tun. Judecând după relatările contemporanilor, parizienii au reacționat cu prudență, și mai puțin cu exuberanță, aliniindu-se de-a lungul străzii sau privind de la balcoane în tăcere, mânați mai mult de frică și de curiozitate decât de bucurie. Printre ei se numărau, desigur, și regaliști care aclamau întoarcerea pe tron a Bourbonilor și agitau steagul alb, strigându-și ura față de tiranul înlăturat de la putere. Reprezentau însă o minoritate. Majoritatea oamenilor erau mai puțin preocupați de schimbarea de regim decât de perspectiva păcii, iar sentimentul care domina era acela de ușurare, ușurare că războiul se terminase, că viața civilă putea fi reluată și că generațiile viitoare de tineri nu vor mai fi chemate sub arme.[457] Nu au existat proteste zgomotoase la adresa întoarcerii Bourbonilor. Cei 20 de ani de războaie, creșterea fulminantă a prețurilor, penuriile, pierderile de oameni și de cai, toate în numele patriotismului și al Imperiului, își spuneau acum cuvântul. Dezorientați, apatici,

parizienii urmăreau schimbarea aceasta majoră în viețile lor, așteptând instaurarea păcii. Tratatul a fost semnat la sfârșitul lunii mai, după care armatele aliate au început să se retragă. Pe 4 iunie, în prezența noului rege, Carta a fost citită în fața Camerelor reunite ale Parlamentului. Deși documentul consfințea cadrul constituțional în care Ludovic urma să domnească peste țară, simbolismul monarhiei avea să se dovedească foarte puternic, în special pentru o națiune și o generație care nu cunoscuseră decât revoluția și imperiul. „Epoca revoluției și a războaielor a trecut“, nota Henry Houssaye, în timpul celor mai republicani ani ai celei de-a Treia Republici, și se părea că nimic nu se schimbase; era ca și cum Ludovic al XVI-lea încă se mai afla pe tron. „Monarhia ereditară și autoritatea dreptului divin au fost reinstaurate; regele legitim se află la Tuileries, pe tronul strămoșilor săi, în «al nouăsprezecelea an de domnie».“ Aceasta nu însemna însă că schimbările fuseseră îngăduite ori aprobate de către populație; mulți francezi erau șocați și derutați, în timp ce alții, mai ales din rândurile armatei, refuzau să se împace cu ideea înfrângerii. Ludovic a promis amnistierea opozanților, dar nu și a regicizilor, respectiv a celor care votaseră în favoarea ghilotinării lui Ludovic al XVI-lea; aceștia aveau să fie expulzați. Curând, noul regim avea să înceapă să îi înlăture din funcțiile de conducere pe foștii revoluționari, oricât de dornici s-ar fi arătat aceștia să-l servească pe Ludovic al XVIII-lea.[458] Țara nu a fost reunificată; după cum atât de pertinent remarca Houssaye, chiar dacă Bourbonii fuseseră restaurați, „le mai rămânea și să guverneze“.[459]

Dificultățile întâmpinate de noul regim au fost mult amplificate de refuzul lui Napoleon de a accepta înfrângerea, de visele de preamărire și de resentimentele pe care le-a luat cu el pe insula Elba. Vorbele de adio rostite cu demnitate în fața

ofițerilor și a soldaților din Vechea Gardă în curtea de la Fontainebleau, înaintea plecării spre Elba, sugerau alte noi pericole. „*Adieu, mes enfants*“, li s-a adresat el cu o afecțiune aproape paternă, „aș vrea să vă iau pe toți în inima mea.“ În schimb, în fața oamenilor aliniați, a sărutat stindardul de luptă. Între soldați și comandantul lor exista o legătură reală, consolidată în nenumăratele campanii la care participaseră împreună și în momentele de glorie de care se bucuraseră. Gestul lui Napoleon de la Fontainebleau nu era nevinovat. Prin el, împăratul a încercat să pecetluiască pe viitor această legătură, arătându-și în mod public dragostea și stima pentru cei care îl slujiseră. Raportul sec asupra ceremoniei nu cuprindea comentarii, însă emoția momentului răzbate din el: „Tăcerea nu a fost spartă decât de plânsetele înăbușite ale soldaților“.[460] Mulți dintre cei prezenți, dar și mulți dintre cei care serviseră sub Napoleon, au continuat să-l venereze și să privească înapoi la anii de luptă în cadrul *Grande Armée* cu dragoste și nostalgie, considerându-i o perioadă aventurii și camaraderiei, când, luați pe sus din bordeiele și atelierele lor de lucru, făcuseră istorie. Odată cu restabilirea păcii și cu venirea la putere a Bourbonilor, care le suspectau motivațiile politice, ei se simțeau prea puțin recompensați pentru anii petrecuți în uniformă, fiind pensionați sau ținuți în slujbe doar cu jumătate de normă, în timp ce visurile le fuseseră brusc și brutal curmate. Printre ei se numărau romantici care sperau la revenirea lui Napoleon în fruntea lor și păstrau cu sfințenie relicvele de război – medaliile, cocardele tricolore, vulturii –, cu gândul că le vor putea purta din nou.[461] Pentru ei, Napoleon avea să rămână pentru totdeauna liderul incontestabil, comandantul care le împărtășise suferințele și care le insuflase sentimentul măreției, soldatul care se ridicase din rândurile armatei pentru a le aduce glorie, onoare și mândrie națională.

Condițiile exilului nu au fost câtuși de puțin spartane, cu toate că, după anii lungi la conducerea unui imperiu ce ocupa întregul continent european, Elba părea, cu siguranță, un tărâm ciudat și îndepărtat chiar și pentru un om născut și crescut într-o insulă precum Corsica. Napoleon a fost însoțit de trei colaboratori care s-au oferit să îl urmeze în exil, Cambronne, Drouot și Bertrand, iar, la sosirea pe Elba, anturajul a inclus și doi secretari, un majordom, un medic și un număr impresionant de servitori. Li s-au alăturat ofițerii din mica unitate militară pe care a păstrat-o pentru ceremonii și pentru apărarea insulei. Locuința care i-a fost repartizată în Palazzina dei Mulini, din Portoferraio, era confortabilă, deși relativ modestă, și obișnuia să petreacă ore lungi în grădina cu vedere spre Marea Tireniană. Nu avea nici o interdicție în privința primirii musafirilor; a menținut constant legătura cu lumea exterioară, în general prin intermediul vaselor care plecau și veneau dinspre Regatul Neapolelui, unde Murat se afla încă, deși temporar, la putere. Din motive politice, guvernul a refuzat să permită împărătesei și fiului lor, regele Romei, să îl viziteze pe Elba, însă familia Bonaparte era mereu prin preajmă: a găzduit-o adesea pe sora sa preferată Pauline, în timp ce mama, Letizia, și-a arătat solidaritatea alegând să locuiască împreună cu el în noul său regat. Dintre celelalte femei din viața lui, Maria Walewska l-a vizitat împreună cu fiul lor, Alexandre, în vârstă de patru ani la vremea respectivă, cei doi fiind aduși în secret pe Elba, unde Napoleon a preferat să-i întâlnească în taină, într-o căsuță simplă din munți, în capătul îndepărtat al insulei, pentru a se feri de ochii iscoditori. Spre profunda tristețe a lui Napoleon, pe Joséphine nu a apucat să o mai vadă niciodată. Ea a murit la Malmaison, pe 29 mai, la câteva săptămâni după sosirea lui pe insulă.[462]

În cele zece luni petrecute la Portoferraio, Napoleon și-a

păstrat o bună parte din uimitoarea sa energie, pe care a revărsat-o, de această dată, asupra pământului Elbei, dedicându-se îmbunătățirii calității vieții insularilor. Nu ducea, ca întotdeauna, lipsă de proiecte, de la recolte noi, la sisteme inovatoare de irigații și la creșterea profitabilității minelor de fier, toate acestea fiind de natură să-i câștige un respect trainic, dar și afecțiunea localnicilor.[463] Sau își făcea vise de refacere a imaginii personale. Reprezentantul britanic neoficial pe insulă, Neil Campbell, a remarcat, într-una dintre depețele trimise regulat la Londra, că Napoleon „se implică mereu în diverse proiecte de construcție care însă nu sunt puse în aplicare“[464]. Cu trecerea timpului, Campbell a observat însă o schimbare semnificativă în privința puterii de concentrare a împăratului. Pe 20 septembrie, el nota că „Napoleon pare să-și fi pierdut obiceiul de a studia și de a lucra la birou. Are patru reședințe răspândite în părți diferite ale insulei, iar îmbunătățirile și modificările pe care vrea să le aducă acestora îl preocupă exclusiv. Dar, pe măsură ce interesul față de ele scade și noutatea piere, mintea lui neobosită cade din când în când într-o stare de inactivitate, așa cum nu i s-a mai întâmplat înainte, iar, în ultima vreme, a început să se retragă pentru odihnă timp de multe ore chiar în miezul zilei.“ Campbell s-a grăbit să adauge că sănătatea împăratului era excelentă și că adesea se afla într-o dispoziție bună. Nu se punea problema plictiselii sau a depresiei. „Cred“, conchidea el, „că s-a resemnat cu retragerea și este relativ mulțumit, cu excepția momentelor în care amintirea puterii pe care a deținut-o îi deșteaptă sentimente de vanitate sau de răzbunare, sau în cazul în care pasiunile îi sunt influențate de lipsa banilor și de absența soției și copilului.“[465] Era o presupunere aparent rezonabilă, având în vedere observațiile anterioare, însă o presupunere care, curând, avea să se dovească a fi complet eronată.

După cum se va vedea, Napoleon era, de fapt, plictisit și nemulțumit de ceea ce îi putea oferi viața pe o mică insulă mediteraneeană. Nu voia să se mulțumească, după cum avea să-i mărturisească lui Campbell în cursul unei conversații private, să „ducă o existență obișnuită de judecător de pace“, și, cu certitudine, își dorea mai mult de la lume decât „familia mea, căsuța mea, vacile mele și catârii mei“.[466] Adevărul este că nu s-a limitat niciodată la asemenea chestiuni mărunte. În calitatea lui de conducător, chiar și al unui stat mic, s-a ocupat de asigurarea apărării țării, atât împotriva unui atac al aliaților – o ipoteză neverosimilă –, cât și contra unor mult mai posibile incursiuni ale piraților berberi. În acest scop, a organizat o armată de aproape 2 000 de oameni, dintre care peste 600 erau foști membri ai Gărzii sale Imperiale care aleseseră să îl urmeze în exil, câțiva fiind polonezi și mameluci rămași fideli lui. Și, având în vedere că Elba era o insulă și că orice atac nu putea veni decât de pe mare, a alcătuit și o mică flotă având ca piesă de rezistență fregata franceză *Inconstant*, care îl însoțise în călătoria de la Fréjus. Flota de pe Elba cuprindea în jur de 100 de marinari și era folosită cu precădere pentru a face legătura cu continentul în misiuni pentru Napoleon și familia acestuia. Nu trebuie, însă, să subestimăm importanța acestei mici forțe pentru ambițiile lui Napoleon. Împăratul rămăsese o personalitate militară recunoscută în lume. A acordat mare atenție trupelor sale, trecându-le în revistă în piața principală din Portoferraio și amintindu-le cu fiecare ocazie de devotamentul pe care îl datorau Franței și populației din Elba. În total, armata și flota au consumat trei sferturi din bugetul anual care îi fusese alocat.[467] Și aveau să formeze nucleul forței militare pe care se va sprijini atunci când va considera oportună invadarea Franței continentale.

Momentul a sosit la începutul lui martie 1815. Napoleon era

la curent cu evenimentele petrecute în Franța în timpul iernii, iar ceea ce aflase de la corespondenții săi era de natură să-i dea mari speranțe. Bunăvoința inițială cu care poporul francez îl întâmpinase pe Ludovic al XVIII-lea părea să fi pălit. Regele nu reușise să trezească entuziasmul popular, iar primele luni ale domniei nu ajutaseră la sporirea încrederii acordate de francezi. Mulți erau nemulțumiți de simbolismul dinastic al monarhiei restaurate, de insistența asupra steagului alb al Bourbonilor sau de revenirea clerului catolic în structurile consiliilor de stat. Taxele crescuseră într-o perioadă de austeritate economică, prețul grânelor urcase până la cer, iar prezența unei armate de ocupație și impunerea unor daune de război mari risipise orice urmă din gloria de altă dată și erodase mândria națională. Sursele lui Napoleon l-au informat că regimul devenise nepopular printre francezi, dar și printre cei care continuaseră să împărtășească valorile republicanismului și în rândurile celor care încă mai visau la o națiune franceză măreață. Mulți dintre compatrioții săi începuseră să privească în urmă la regimul napoleonian cu un dram de nostalgie, amintindu-și de vremurile când recoltele erau bogate și pâinea ieftină. Era momentul potrivit, a decis Napoleon, să ofere poporului francez o alternativă și să treacă la acțiune. Ceea ce a urmat a fost un soi de aventură ciudată, Napoleon alegând pentru a părăsi definitiv Elba o zi în care Campbell nu se afla pe insulă și nici o navă britanică nu se găsea în imediata vecinătate. A luat cu sine câteva vase, în jur de 40 de cai și armata – 650 de membri ai Gărzii, plus 100 de lăncieri polonezi și o mână de voluntari din Corsica și Elba.[468] Cu această forță militară firavă a traversat Mediterana până pe coasta sudică a Franței și a acostat fără probleme în apropiere de Antibes, de unde a pornit în marș spre nord, către Paris, pentru a-și redobândi puterea.

Ideea părea ridicolă, iar obstacolele care îl așteptau – nenumărate. Însă Napoleon era, mai presus de orice, un jucător care credea cu tărie în abilitățile și în farmecul său, dar și în puterea lui de convingere. A fost ajutat, fără îndoială, de lentoarea comunicării între provinciile franceze, astfel încât nimeni din Paris nu a aflat de debarcarea lui decât pe 5 martie, adică după două zile. Drumul pe care l-a ales, pe care agențiile turistice îl numesc astăzi *Route Napoléon*, a fost lung și greu, pornind de la poalelor Alpilor, trecând prin Grenoble și Lyon, apoi străbătând Burgundia către capitală. În partea sudică a traseului, mica sa armată a traversat comunități divizate și înrăite în lupte, acel gen de locuri unde regaliștii stăteau la pândă, iar sătenii erau în continuare supuși Terorii Albe și crimelor din răzbunare. Totuși, călătoria s-a dovedit surprinzător de ușoară. În primele zile, nu au întâlnit în cale nici opoziție, nici soldați, nimic care să le încetinească înaintarea. Pe măsură ce avansau spre nord, iar vestea întoarcerii lui Napoleon se răspândea, localnicii au început să li se alăture – săteni, țărani, oameni orbiți și copleșiți de reputația lui Napoleon și atrași de promisiunea libertății pe care el părea să le-o ofere. Mulțimile l-au întâmpinat entuziast în orașele mari prin care a trecut, Grenoble și mai apoi Lyon. Atunci când soldații trimiși de noul guvern pentru a-l opri și-au făcut, în fine, apariția, Napoleon a demonstrat că nu-și pierduse farmecul charismatic. A câștigat de partea sa unitățile trimise la Vizille, Lyon și Auxerre. Lângă Grenoble, într-unul dintre cele mai faimoase incidente ale întregii aventuri, a fost împresurat de mai multe regimente, care primiseră ordin să îl aresteze. Și-a deschis mantaua pentru a-și arăta pieptul, le-a cerut să îl recunoască și i-a provocat pe soldați: „Dacă vreunul dintre voi dorește să-l ucidă pe generalul vostru, pe împăratul vostru, n-are decât: iată-mă“.[469] Nimeni nu a îndrăznit. A apelat la

farmecul său și în fața generalilor și a trupelor regulate; la Grenoble, civilii s-au amestecat cu soldații și l-au aclamat cu strigăte entuziaste de *Vive l'Empereur!*[470] Când mareșalul Ney, care îi jurase credință lui Ludovic al XVIII-lea, a fost trimis să-l aresteze, hotărârea i-a dispărut brusc dând ochii cu Napoleon. Cu fiecare zi care trecea, mica armată ce pornise în marș din Antibes devenea o amenințare tot mai serioasă la adresa regimului Bourbonilor. Cu fiecare zi, *vol de l'aigle* punea tot mai mult stăpânire pe imaginația populară. Fiecare pas făcut de Napoleon părea să adauge un plus de strălucire legendei lui romantice.

Pe 20 martie, la două săptămâni și ceva de la debarcarea pe țărmul sudic al Franței, Napoleon a revenit la Paris, unde a ocupat imediat Palatul Tuileries, abandonat în pripă de fugarul Ludovic al XVIII-lea. De această dată, nu s-a mai prezentat în toată măreția imperială, și nici nu a făcut caz de somptuozitatea funcției monarhice. Într-un gest teatral de o remarcabilă inteligență politică și în cea mai pură tradiție republicană, s-a adresat direct francezilor, înfățișându-li-se ca un om din popor, alungat pe nedrept de tirani străini și de inamicii britanici. Le-a spus că, spre deosebire de Ludovic, care nu învățase nimic și nu uitase nimic în anii de exil, el își însușise o lecție de viață și că era dispus la concesii importante pentru a câștiga de partea sa opinia publică. În perioada Imperiului, drepturile și libertățile cetățenești fuseseră îngrădite, în timp ce puterea statului sporise, recrutările se extinseseră, iar politica de reprimare fusese întărită. Și, totuși, pe parcursul celor O Sută de Zile, Napoleon a încercat neobosit să își atragă sprijinul foștilor republicani care se temeau de discriminări după venirea pe tron a Bourbonilor. A atras atenția asupra încercărilor noului guvern de a da satisfacție Bisericii și de a-i primi cu brațele deschise pe preoții întorși din emigrație. A subliniat pericolul

acaparării de către ei a pământurilor Bisericii, care fuseseră vândute în timpul Revoluției. A promis reforme liberale și lărgirea bazei electorale, iar, pentru a obține sprijinul burgheziei, a reconfirmat abolirea feudalismului și a cerut alungarea emigranților întorși în Franța în timpul Restaurației și exproprierea moșiilor acestora.[471] A reinstituit Legiunea de Onoare, recompensa care, mai mult ca oricare alta, impusese valorile militare în cadrul societății civile; inițiativa a fost apreciată de armată, căci plasa ideea de solidaritate și de protejare a binelui public mai presus de materialismul egoist.[472] A bătut monedă, fără rușine, pe ceea ce el considera a fi un puternic curent de opinie, și anume teama de revenire la *Ancien Régime*, folosind în acest scop un limbaj anti-privilegii cu care s-ar fi putut mândri orice iacobin. „M-am întors“, a declarat el, „pentru a-i salva pe francezi din sclavia în care preoții și nobilii vor să-i arunce“, adăugând amenințător că „ pe aceștia îi voi spânzura de felinare“.[473]

Dacă vorbele acestea nu au fost decât retorică goală și o încercare de a redeștepta câte ceva din fervoarea sentimentului republican, reformele constituționale pe care le-a inițiat au reprezentat o oarecare ruptură față de tonul autoritar al Imperiului și o întoarcere la politica mai consensuală din perioada Consulatului. Totuși, *l'acte constitutionnel* din 1815, care a înglobat principalele sale reforme, nu poate fi considerat un model de practică democratică. În esență, documentul aducea amendamente constituțiilor elaborate în perioada Consulatului și Imperiului și lua în considerare Carta Bourbonilor din 1814, reafirmând principiile libertății individuale și al egalității în fața legii: se garantau libertatea cultului religios și libera exprimare a opiniilor, ca și inviolabilitatea proprietății și, într-o schimbare semnificativă de politică după 1812, împăratul a promis că nici o parte a

teritoriului francez nu va mai fi supusă vreodată asaltului decât dacă Franța va fi invadată.[474] Puterea legislativă urma să fie împărțită între împărat și cele două Camere ale Parlamentului, una formată din nobilimea ereditară numită de Napoleon, cealaltă din deputați aleși indirect, prin vot mixt. Actul urma să fie ratificat de popor în cadrul unui plebiscit. Istoricii nu au căzut de acord asupra semnificației consultării populare. Unii au interpretat prezența slabă la vot și apatia din rândurile tineretului drept o dovadă a faptului că noua constituție nu reușise să impresioneze publicul; ei au adus în sprijinul acestei teorii numărul înjumătățit de susținători ai lui Bonaparte în timpul celor O Sută de Zile, comparativ cu perioada Consulatului.[475] Alții au minimalizat prezența a numai 1,3 milioane de francezi la vot. Pe plan local, cetățenii nu fuseseră încurajați să-și exprime opinia, iar prefecții și subprefecții se abținuseră de la intervenții, situație în care circa o treime din registrele trimise primarilor cu evidența participanților la plebiscit se întorseseră complet goale.[476] Entuziasmul popular, atât cât a existat, era îndreptat mai degrabă către persoana împăratului decât către posibilitatea câștigării de drepturi constituționale pentru cetățeni.

Nu avem motive să credem că Napoleon însuși ar fi fost teribil de entuziasmat de noul său imperiu, mai liberal, la care fusese nevoit să recurgă forțat de propriii colaboratori, oameni la care, în 1815, a făcut apel pentru a forma un guvern civil și dintre care mulți erau devotați ideii păcii, dar nu la fel de încântați de perspectiva reunificării prin luptă a Imperiului. Unii dintre acești colaboratori erau aliați vechi, precum Fouché, care s-a întors în fruntea Ministerului Poliției, sau Cambacérès, căruia i-a revenit Justiția. Coulaincourt a fost numit ministru de Externe, Maret, secretar de stat, Davout, ministru de Război și Decrès, ministru al Forțelor Navale. Doi dintre cei mai fermi

susținători ai lui Bonaparte, Boulay de la Meurthe și Regnaud de St. Jean d'Angély, au devenit șefi de departamente în cadrul Consiliului de Stat. Alți stâlpi ai noului regim vor fi alegeri mai surprinzătoare, inclusiv oameni care, în trecut, îl criticaseră pe împărat pentru apetitul pentru autoritarism ori disprețul față de instituțiile republicane. Lazare Carnot, de pildă, un republican convins care refuzase să servească Imperiul după 1814, dar se declarase în favoarea lui Napoleon în 1814, când Franța fusese invadată, a acceptat să dețină în continuare portofoliul Afacerilor Interne, în ideea că Napoleon dorea sincer să instaureze un regim mai liberal, aceasta fiind unica speranță de a mai salva ceva din moștenirea republicană.[477] Poate cea mai surprinzătoare numire a fost, însă, cea a personalității însărcinate de Bonaparte cu redactarea noii constituții, Benjamin Constant, un gânditor recunoscut pentru ideile lui liberale, care, după ce își exprimase dezacordul față de tendințele dictatoriale ale împăratului, și-a făcut acum o prioritate din restrângerea acestor excese prin intermediul controlului parlamentar. Rezultatul, consemnat în *l'acte additionnel*, a fost asemănător principiilor monarhiei constituționale.[478]

Dacă pe plan intern Napoleon a reușit să convingă o parte din publicul francez că își schimbase obiectivele și că acum tot ce intenționa era să reprezinte interesele poporului, nu de același succes s-a bucurat dincolo de hotare. Liderii marilor puteri europene nu erau deloc dispuși la compromisuri și continuau să îl considere un uzurpator și o amenințare la adresa păcii pe întreg continentul. Și, cu toate că în diversele teritorii străine pe care Napoleon le cucerise de-a lungul timpului existau grupuri puternice și vocale formate din apărători ai regimului său, aceștia aparțineau elitei educate – fiind avocați, judecători, administratori profesioniști –, și numai

rareori populației de rând. Masele, în special în mediul rural, vedeau și acum în statul napoleonian o impostură artificială ce le fusese impusă, ceea ce Michael Broers a numit „expresia practică a unei culturi elitiste străine“[479]. Imediat ce vestea evadării din Elba a lui Napoleon a ajuns la urechile monarhilor europeni, ei au înțeles că nu au altă opțiune decât războiul, un război pe care l-au declarat pentru a forța o a doua abdicare. Încă de pe 7 martie 1815, Metternich a sintetizat starea de spirit a aliaților. Despre Napoleon el nota că „pare dornic să-și asume riscuri mari. E treaba lui. Treaba noastră este să dăm lumii pacea pe care el a tulburat-o atâția ani.“ Francisc I s-a angajat să folosească, la nevoie, forța militară pentru a-l răsturna pe Napoleon de la putere. „Mergeți de îndată la împăratul Rusiei și la regele Prusiei“, a dat el instrucțiuni, „și spuneți-le că sunt pregătit să ordon din nou armatei mele să pornească spre Franța. Nu mă îndoiesc că cei doi suverani mi se vor alătura în marș.“ Și, evident, împăratul austriac nu s-a înșelat. Aliații au cooperat la stabilirea unei politici unitare, iar, pe 13 martie, au emis o declarație comună, în numele Austriei, Franței, Marii Britanii, Prusiei, Rusiei, Spaniei, Portugaliei și Suediei. Făcând din nou o distincție clară între Napoleon și poporul francez, au promis să asigure „regelui Franței și națiunii franceze“ tot sprijinul necesar pentru restaurarea „liniștii publice“. În același timp, în declarație se arăta că „Napoleon s-a poziționat în afara hotarelor relațiilor sociale normale“, motiv pentru care era înfierat ca „distrugător al păcii mondiale“.[480]

Pregătirile de război au reînceput. Pe data de 15 martie, cele patru Mari Puteri aliate, Austria, Marea Britanie, Prusia și Rusia, s-au angajat, prin Tratatul de la Viena, să își coalizeze forțele împotriva lui Napoleon, să-l nimicească și să-l împiedice să mai provoace alte perturbări. Vicontele Castlereagh a pus punctul pe i într-o depeșă trimisă lui Wellington, în care cerea

ca trupele să fie desfășurate într-o acțiune „de mare anvergură“, și ca puterile aliate să „inunde Franța din toate părțile“.[481] Până și unii dintre susținătorii cei mai apropiați ai lui Napoleon priveau perspectiva războiului cu o neliniște prost ascunsă, cu atât mai mult cu cât o nouă acțiune militară necesita alte recrutări, lăsând populația fără aportul bărbaților tineri și iscând nemulțumiri publice pe tot cuprinsul Franței. După decimarea a două armate, ca urmare a înfrângerilor suferite la Moscova și la Leipzig, și având în vedere că soldații care reușiseră să supraviețuiască după dezastrul din 1814 trecuseră în rezervă sau fuseseră lăsați la vatră, reluarea ostilităților însemna crearea unei armate complet noi, capabilă să îi înfrunte pe aliați. Franța era epuizată, iar comunitățile locale nu voiau decât pacea; și, totuși, la jumătatea lui iunie, Napoleon a izbutit să adune o forță militară formată din circa 120 000 de oameni, cu care a traversat hotarul cu Olanda, tăind căile de comunicare dintre trupele britanice și olandeze aflate sub comanda lui Wellington și prusacii conduși de Blücher.[482] Ultima sa campanie, împotriva celei de-a Șaptea Coaliții, începuse.

Bonaparte a refuzat să îi asculte pe miniștrii care l-au îndemnat la prudență și care voiau să evite noi vărsări de sânge într-o bătălie pe care o considerau dinainte pierdută. Îi deranjase pe mulți, și aceasta avea să fie una dintre acuzele principale ce îi vor fi aduse de către cei care au încercat să-i minimalizeze reputația de comandant militar: prin conscripțiile în masă, el și-a asigurat participarea în luptă a unui mare număr de soldați foarte tineri și cel mai adesea slab pregătiți, și, în repetate rânduri, a lăsat impresia că nu îi păsa de pierderile înregistrate, mergând pe principiul că oamenii pot fi ușor înlocuiți și că viețile lor nu valorau mai nimic. Drept dovadă, s-ar fi lăudat că el, unul, crescuse pe câmpurile de luptă și că „nu

îl deranja pierderea unui milion de vieți omenești“[483]. Unii specialiști estimează pierderile ca fiind mult mai numeroase; istoricul din secolul al XIX-lea, Hippolyte Taine, a mers până acolo încât a susținut că războaiele napoleoniene ar fi ucis nu mai puțin de 1 700 000 de francezi născuți în epoca prerevoluționară, cărora li s-ar fi adăugat alte două milioane de europeni, atât aliați, cât și dușmani.[484] Cifrele sunt probabil exagerate, însă amploarea pierderilor, cauzate fie direct în luptă, fie ca urmare a bolilor, a fost într-adevăr fără precedent. Într-o anumită măsură, acest lucru poate fi pus pe seama tacticilor de luptă din acele vremuri, în special pe folosirea tot mai intensă a artileriei și a mijloacelor de luptă mobile, dar și pe puterea de foc sporită a acestor arme. Jean-Paul Bertaud a explicat situația apelând la statistici. Dacă artileriștii francezi dispuseseră de 20 000 de ghiulele în bătălia de la Valmy, la Leipzig au lansat un număr de 100 000. Artileria avea menirea de a ucide, de a masacra, pur și simplu, inamicul în deplin anonimat. Cu fiecare campanie, măcelul avea să se dovedească tot mai necruțător: dacă la Fleurus, în 1792, pierderile s-au cifrat la circa șase procente, la Austerlitz, în 1806, ponderea a crescut la 15 la sută, iar în anul următor, la Eylau, la 31 la sută. În bătălia care avea să urmeze, cea de la Waterloo, pierderile vor atinge un prag cutremurător, de 45 la sută dintre combatanți.[485] Nu degeaba a fost acuzat Napoleon de către adversarii săi că nu era decât un măcelar crud și lipsit de inimă, gata să sacrifice mii de oameni pentru gloria personală.

Din nou, Napoleon s-a văzut confruntat cu problema inferiorității numerice, aliații beneficiind de aportul unui milion de oameni, în timp ce el fusese nevoit să adune practic din nimic o întreagă armată. Sarcina se va dovedi una herculeană, cu toate că, spre sfârșitul primăverii, a reușit să înregistreze progrese remarcabile în acest sens. În martie toți

ofițerii în rezervă au fost chemați la arme, iar, până la finele lui aprilie, dispunea de patru armate și de trei corpuri de intervenție. Banii necesari au fost rapid găsiți și zeci de mii de cai au fost pregătiți pentru luptă.[486] Nu a avut, însă, prea mult timp ca să poată să adune o armată de 800 000 de oameni, așa cum intenționa. Deja o armată prusacă sub conducerea lui Blücher și o alta anglo-olandeză sub Wellington ocupaseră poziții în Olanda, nelăsându-i altă opțiune decât să lanseze un atac preventiv împotriva lor. A acționat cu o precizie remarcabilă. A impus o cenzură totală asupra informațiilor și a răspândit știri false, de natură să deruteze inamicul. Pe 2 iunie, a ordonat celor 124 000 de oameni care alcătuiau *Armée du Nord* să ocupe o poziție situată imediat la sud de frontiera cu Belgia, operațiune care, din câte se pare, nu a provocat nici o reacție din partea aliaților. Tactica a funcționat impecabil. Zece zile mai târziu, a părăsit Parisul pentru a prelua personal comanda, fără ca inamicul să-și dea seama ce se întâmplă. Pe 13 iunie – cu numai două zile înainte ca Napoleon să lanseze un atac decisiv pentru a separa armatele aliate și a le împedica să facă front comun –, Wellington încă mai asigura Londra că era puțin probabil ca împăratul să părăsească Parisul.[487]

Ostilitățile au fost lansate într-un mod destul de dramatic pe 16 iunie, când armata franceză a atacat atât trupele prusace, cât și pe cele anglo-olandeze la sud de Bruxelles. La Ligny, în fața armatei prusace, Napoleon a repurtat ceea ce avea să se dovedească a fi ultima sa victorie, o victorie nu atât de decisivă pe cât și-ar fi dorit, și care a permis prusacilor să se reorganizeze și să continue lupta. A fost o încleștare sângeroasă ce a opus circa 83 000 de prusaci unei forțe alcătuite din 63 000 de francezi, și puțini prizonieri au fost luați de ambele tabere. Napoleon a condus bine lupta, dar creditul pentru izbândă nu îi poate fi atribuit exclusiv: dintre generalii săi, Gérard avea o

bună viziune de perspectivă și multă dibăcie tactică, dar și ofițerii aflați sub comanda lui, în special tinerii și rezerviștii, au făcut dovada unor calități deosebite.[488] Importanța victoriei de la Ligny a fost, însă, pusă în umbră de evenimente desfășurate pe alte fronturi. O armată de 20 000 de oameni, sub conducerea lui Drouet d'Erlon, care primise instrucțiuni să-i țină departe pe englezi, a fost hărțuită și împiedicată să înainteze. În paralel, Ney nu a reușit să cucerească de la anglo-olandezi intersecția crucială de drumuri din dreptul localității Quatre-Bras, fapt care i-a permis lui Wellington să se retragă spre Bruxelles.[489] Francezii intenționau să distrugă separat cele două armate, pentru a evita confruntarea simultană cu ambele, însă nici una dintre ciocniri nu a fost hotărâtoare, astfel încât aliații s-au putut regrupa. Sângele vărsat de prusaci și de britanici la Ligny și Quatre-Bras și-a atins scopul: aliații au câștigat timp. Wellington și Blücher nu au fost nici pe departe învinși, iar două zile mai târziu aveau să se angajeze într-o nouă bătălie, de data aceasta decisivă, împotriva lui Napoleon, la Waterloo.

Bătălia de la Waterloo a fost una echilibrată, în care Napoleon și-a demonstrat pe deplin calitățile de comandant și de strateg. A înțeles prea bine că încleștarea avea să fie pe viață și pe moarte și că victoria era singura lui șansă de supraviețuire. Scopul său principal, după Quatre-Bras, a fost acela de a-i forța pe englezi să îl atace înainte de a face joncțiunea cu prusacii lui Blücher. Francezii au deschis atacul cu un asalt frontal, condus de fratele lui Napoleon, Jérôme, împotriva flancului drept al armatei britanice, în apropierea fermei fortificate Hougoumont; simultan, Napoleon a ordonat un atac de infanterie asupra grosului armatei britanice la La Haie Sainte. Ambele manevre au fost duse la îndeplinire cu un oarecare elan, însă nici una nu a reușit să disloce inamicul de pe pozițiile ocupate, și a fost nevoie de un al treilea asalt, o șarjă

de cavalerie în fruntea căreia s-a aflat bravul, dar impulsivul Ney, șarjă respinsă de careul britanic. Liniile de luptă engleze nu au cedat. Mai rău, din punctul de vedere al împăratului, a fost faptul că Grouchy, pe care îl trimisese în fruntea a 30 000 de oameni să îl găsească și să îl nimicească pe Blücher, nu a reușit să localizeze armata prusacă, și, cu toate că se afla la mică distanță de câmpul de bătălie, s-a agățat de ordinele primite, în loc să se întoarcă pentru a împrospăta forțele franceze. A fost Grouchy vinovatul – așa cum Napoleon nu a ezitat să afirme în exilul de pe insula Sfânta Elena –, ori strategia împăratului fusese din start greșită? Indiferent de cauze, eroarea avea să fie fatală, iar atunci când Blücher însuși și-a făcut apariția pe câmpul de luptă, cu forțele sale prusace ivindu-se din fum și ceață pentru a îngroșa rândurile armatei anglo-olandeze a lui Wellington, jocurile fuseseră făcute. Francezii nu s-au retras în debandadă; drept dovadă, Wellington însuși ar fi exclamat după bătălie că „a fost o victorie la limită“[490]. Francezii au ieșit onorabil din luptă. Garda Imperială a dus până la capăt o bătălie memorabilă, cavaleria franceză a atacat vitejește, iar pierderile suferite de inamic au fost uriașe. Waterloo a însemnat o luptă sângeroasă, în care circa 200 000 de oameni au fost concentrați într-un spațiu restrâns, frontul fiind de doar patru kilometri lungime. Cele mai veridice estimări cifrează la 3 500 numărul morților din armata lui Wellington, cărora li s-au adăugat în jur de 10 200 de răniți și încă 1 200 de morți din tabăra prusacă, totul într-o singură zi.[491] În pofida abilităților tactice ale lui Napoleon, bătălia a fost pierdută și, odată cu ea, s-au stins și ambițiile sale.

Primul gând al lui Napoleon, în dimineața zilei următoare, a fost să continue lupta, să atragă armatele britanică și prusacă într-o nouă încleștare și să întoarcă soarta războiului. A considerat că înfrângerea suferită fusese una glorioasă, din

care trupele sale ieșiseră cu onoare și cu capul sus, și că așa avea să fie reținută aceasta în memoria colectivă a poporului francez. Pentru Victor Hugo, Waterloo avea să rămână pentru totdeauna o *morne plaine* învăluită în fum și ceață; Charles Péguy a sintetizat regretele generației sale, notând că Waterloo se număra printre acele puține înfrângeri care „mai mult decât orice victorie, și într-un chip mai pozitiv decât orice victorie, se întipărește în memoria oamenilor și în memoria colectivă a umanității“[492]. Deși Napoleon s-a încăpățânat să nu o recunoască, această înfrângere a prefigurat prăbușirea Imperiului său și sfârșitul unui vis. Dorea să continue lupta și i-a cerut lui Joseph să adune alți 100 000 de oameni, însă cele două Camere s-au opus fățiș proiectului, conștiente că pacea nu ar fi fost posibilă dacă Franța continua să nutrească ambiții militare. Mai știau și că aliații nu vor dori să aibă de-a face cu Napoleon și că tot ce puteau spera era o pace în termenii propuși de Europa. În Camera Deputaților s-a dat glas ideii, de neconceput până atunci, că abdicarea împăratului constituia o premisă esențială pentru semnarea tratatului de pace. La întoarcerea la Paris, Napoleon s-a lovit de un zid ostil. Salvarea Imperiului ar fi implicat luarea de măsuri drastice: dizolvarea celor două Camere, asumarea de puteri dictatoriale și instituirea unui regim militar, pași care ar fi riscat să arunce Franța într-un război civil. Puțini dintre consilierii săi l-au sfătuit să meargă în acea direcție, printre ei numărându-se și fratele său, Lucien. Dar, amintindu-și probabil de cele petrecute după 18 Brumar, Napoleon a refuzat să pornească un război împotriva propriei țări. Pe data de 22 iunie, informat de Parlament că trebuie să abdice, dacă nu dorea să fie detronat, el s-a adresat pentru ultima oară „poporului francez“. „Declanșând războiul pentru a consolida independența națională“, a declarat el, „am contat pe unirea tuturor

eforturilor și a voințelor. Circumstanțele par să se fi schimbat între timp. Mă ofer să mă jertfesc pe altarul urii dușmanilor Franței.“ Sperând, împotriva tuturor evidențelor, că aliații nu urmăriseră decât să îl distrugă personal, a abdicat, și de această dată, în favoarea fiului său. „Viața mea politică s-a sfârșit. Îl proclam succesor pe fiul meu, sub numele de Napoleon al II-lea, Împărat al Franței.“[493] Vremea ambițiilor dinastice apusese însă de mult. Ideea a fost respinsă atât de cele două Camere, cât și de aliați.

Cele O Sută de Zile se dovediseră o aventură dezastruoasă care i-a convins pe aliați să-l exileze pe Napoleon cât mai departe cu putință de Europa și ca Franța să se confrunte cu termeni punitivi mai severi în acordul final de pace. Dacă scopul lui Napoleon fusese de a reveni la conducere și de a crea o nouă dinastie imperială, atunci, cu siguranță, eșuase. Totuși, cele O Sută de Zile nu pot fi reduse, așa cum au făcut mulți dintre contemporani, la un joc de noroc în care a intrat fără speranță sau judecată, sau ca o culme a numeroaselor manifestări ale orgoliului uriaș al lui Napoleon.

---

[446] F. Loraine Petre, *Napoleon at Bay, 1814*, Londra, 1914, pp. 199–200

[447] Dominique de Villepin, *Cele o sută de zile sau spiritul de sacrificiu,* Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 2003

[448] Alan Schom, *Napoleon Bonaparte*, p. 697

[449] Owen Connelly, ed., *Historical Dictionary of Napoleonic France, 1799–1815*, Londra, 1985, pp. 3–5

[450] Expresia este din Guy Godlewski, *Napoléon à l’île d’Elbe: 300 jours d’exil*, Paris, 2003.

[451] Neil Campbell, *Napoleon on Elba: Diary of an Eyewitness to Exile*, ed. Jonathan North, Welwyn Garden City, 2004, p. 31

[452] *Ibid.*, p. 46

[453] *Ibid*., p. 57

[454] Catherine Clerc, *La caricature contre Napoléon,* Paris, 1985, p. 172

[455] Annie Duprat, „Une guerre des images: Louis XVIII, Napoléon et la France“, *Revue d'histoire moderne et contemporaine* 47, 2000, p. 500

[456] Schom, *Napoleon Bonaparte*, p. 697

[457] Henry Houssaye, *1814*, Paris, 1889, pp. 548–549

[458] Isser Woloch, *Napoleon and his Collaborators*, p. 222

[459] Henry Houssaye, *1815*, Paris, 1893, pp. 1–2

[460] Connelly, *Historical Dictionary*, p. 4

[461] Antony Brett–James, ed., *The Hundred Days: Napoleon's Last Campaign from Eye-witness Accounts,* Londra, 1964, p. 2

[462] Christopher Hibbert, *Napoleon, His Wives and Women*, pp. 220–222

[463] Steven Englund, *Napoleon: A Political Life*, p. 420

[464] Campbell, *Napoleon on Elba*, p. 96

[465] *Ibid*., p. 130

[466] Citat în Alan Schom, *One Hundred Days: Napoleon's Road to Waterloo*, New York, 1992, p. 1

[467] Thierry Lentz, *Nouvelle histoire du Premier Empire,* 4 vol., Paris, 2002–2010, vol. 4, *Les Cent-Jours, 1815*, pp. 194–197

[468] Frank McLynn, *Napoleon*, p. 604

[469] Englund, *Napoleon: A Political Life*, p. 428

[470] Lentz, *Les Cent-Jours,* p. 295

[471] McLynn, *Napoleon*, pp. 608–609

[472] Jean-Paul Bertaud, *Quand les enfants parlaient de gloire: L'armée au coeur de la France de Napoléon,* Paris, 2006, p. 176

[473] Robert S. Alexander, *Bonapartism and Revolutionary Tradition in France: the Fédérés of 1815,* Cambridge, 1991, p. 2

[474] Act adițional, în Frédéric Bluche, *Le plébiscite des Cent Jours, avril–mai 1815,* Geneva, 1974, pp. 134–135

[475] Bluche, *Le plébiscite*, p. 123

[476] Malcolm Crook, „«Ma volonté est celle du peuple»: Voting in the Plebiscite and Parliamentary Elections during Napoleon's Hundred Days, April–May 1815“, *French Historical Studies* 32, 2009, p. 628

[477] Woloch, *Napoleon and his Collaborators*, p. 231

[478] Englund, *Napoleon: A Political Life*, p. 430

[479] Michael Broers, *Europe under Napoleon*, p. 269

[480] Harold Nicolson, *The Congress of Vienna,* Londra, 1961, pp. 227–230

[481] Schom, *Napoleon Bonaparte*, p. 721

[482] David Gates, *The Napoleonic Wars, 1803–1815*, p. 268

[483] Jacques Olivier Boudon, *Napoléon Ier et son temps,* Paris, 2004, p. 93.

[484] Hippolyte Taine, *Les origines de la France contemporaine,* 2 vol., Paris, 1986, vol. 2, p. 432

[485] Jean-Paul Bertaud, *Guerre et société en France de Louis XIV à Napoléon Ier*, Paris, 1998, p. 74

[486] McLynn, *Napoleon*, p. 610

[487] Andrew Uffindell, *The Eagle's Last Triumph: Napoleon's Victory at Ligny, June 1815,* Londra, 1994, p. 23

[488] *Ibid*., p. 192

[489] Cea mai recentă descriere a bătăliei se găsește în Mike Robinson, *The Battle of Quatre Bras, 1815*, Stroud, 2009

[490] Andrew Roberts, *Waterloo. Napoleon's Last Gamble,* Londra, 2006, p. 120

[491] Alessandro Barbero, *The Battle: A History of the Battle of Waterloo,* Londra, 2006, pp. 419–420

[492] Charles Péguy, citat în *Actes du colloque Napoléon, Stendhal et les Romantiques: l'armée, la guerre, la gloire,* Paris, 2002, p. 9

[493] Michael Thornton, *Napoleon after Waterloo: England and the St Helena Decision,* Stanford, California, 1968, pp. 4–6

CAPITOLUL 13
ANII DE EXIL

După a doua abdicare, Napoleon a înțeles că, în Europa, nu mai avea nici un viitor politic, și a cerut sfaturi în legătură cu locul unde avea să se refugieze. Una dintre propuneri a fost Statele Unite, Americile fiind o destinație preferată de bonapartiști și de ofițerii imperiali care doreau să părăsească Franța, iar, în iunie, Napoleon și colaboratorii săi cei mai apropiați s-au îndreptat spre Rochefort, lăsând impresia că intenționau să se îmbarce pe un vas pentru a porni spre Lumea Nouă. Guvernul francez a acceptat planul și ministrul Forțelor Navale a trimis instrucțiuni prefectului din Rochefort, cerându-i să aloce două fregate pentru călătoria fostului împărat.[494] Marina Regală britanică blocase, însă, coasta franceză a Atlanticului, tăind orice căi de scăpare. Napoleon nu a riscat să spargă blocada, preferând să urce pe puntea unui vas de război britanic, *Bellerophon*, și să ceară azil în Marea Britanie. Părea relativ mulțumit de soluția aleasă, care avea avantajul de a-i oferi protecție internațională față de cei mai răzbunători dușmani de acasă, și se aștepta ca guvernul britanic să îl trateze în mod onorabil, să îl încarcereze ori să îl țină sub arest la domiciliu, undeva în Anglia, unde, retras din viața publică, ar fi putut să-și scrie în liniște memoriile. Sau să mediteze. După recentele sale aventuri, și având în vedere că evadarea din Elba aruncase Europa într-un nou război sângeros, visul lui era unul utopic. Foștii adversarii nu erau dispuși să se arate înțelegători și, în

Marea Britanie, la fel ca în Prusia ori în Rusia, se făceau auzite voci necruțătoare cerând o pedeapsă exemplară, care să fie învățătură de minte atât pentru Napoleon, cât și pentru francezi. Dacă i s-ar fi acordat refugiu în Anglia, s-ar fi iscat proteste politice și probleme de securitate imposibil de depășit.

Pentru publicul britanic, Napoleon era mai degrabă un criminal decât o victimă, și caricaturiștii nu au întârziat să-l ilustreze în chip de prizonier umilit de înfrângere sau de animal închis într-o cușcă. În iulie 1815, Rowlandson l-a desenat deghizat în arlechin întemnițat într-o cușcă mică, urcată într-o căruță trasă de doi catâri. Explicația imaginii îl descria drept „un exemplar rar în menajeria regală“, un fost potentat care acum nu mai îndeplinea altă funcție decât aceea de a-i amuza și de a-i distra pe rege și pe invitații săi.[495] Politicienii s-au alăturat jurnaliștilor și artiștilor și au cerut și ei alungarea lui Napoleon din Europa, unii mergând mai departe și solicitând să fie judecat ca un criminal de război și condamnat la moarte. Editorul francofob al ziarului *Times*, John Soddart, respingea orice posibilă clemență, argumentând că Bonaparte și cei care se aliaseră cu el trebuiau să se supună rigorilor legii.[496] Alții erau de părere că fostul împărat ar fi trebuit lăsat la mila Bourbonilor și a curților de judecată franceze. Problema politică s-a acutizat, fiind la fel de dificil de rezolvat ca în cazul oricărui conducător răsturnat de la putere, fie el Bonaparte sau Ludovic al XVI-lea. Dacă avea să fie executat din ordinul dușmanilor, urma să devină un martir politic și un erou în ochii admiratorilor săi, rezultat pe care aliații doreau să îl evite, pe cât posibil. Iar dacă, pe de altă parte, era întemnițat, fie pe teritoriul britanic, fie pe cel al unei țării apropiate, aliații riscau ca Napoleon să devină inițiatorul unei noi insurecții, un lider ce aștepta să fie rechemat la putere. Cu toții erau convinși că nu se putea avea încredere în împărat și că promisiunile lui de bună

purtare – „aș fi fost dispus să-mi dau cuvântul de onoare“, a declarat el, „și să-mi văd liniștit de treburile mele, fără să întrețin nici o corepondență politică în Anglia“[497] – nu valorau nimic. Ucenicia în exil pe care și-o făcuse pe Elba dovedise cât de restrictive trebuiau să fie măsurile de securitate, dacă se dorea evitarea unei a doua evadări. Dacă era încarcerat, evadarea devenea imposibilă; nu avea să existe un al doilea *vol de l'aigle*.

Aceste considerații au determinat guvernul englez să desemneze ca loc al exilului insula Sfânta Elena, un avanpost al Imperiului Britanic sărac și bătut de vânturi, izolat de lume undeva departe, în sudul Atlanticului. Lovită de furtuni, insula era sumbră și neospitalieră, mai ales în lunile lungi de iarnă. La sosire, Napoleon și suita sa au fost întâmpinați de o formațiune stâncoasă în mijlocul unui ocean, dominată de vârfuri muntoase ce străpungeau parcă norii joși – High Peak la vest și cele două culmi gemene, Acteon și Diana, înspre centru, înălțându-se pe deasupra casei de la Longwood, unde, după primele luni, Napoleon avea să-și stabilească reședința. În 1836, când Charles Darwin a vizitat Sfânta Elena, lucrul care l-a impresionat cel mai mult a fost pustietatea: „Zona locuibilă este înconjurată de o centură lată de stânci golașe, de parcă apele întinse ale oceanului nu ar fi suficiente pentru a proteja acest loc prețios“.[498] Insula nu avea populație locală, însă constituia o escală importantă pentru vasele aparținând Companiei Indiilor Orientale, motiv pentru care fusese colonizată de circa 5 000 de oameni, printre care soldații garnizoanei britanice, dar și un număr mare de sclavi din Madagascar și China angajați să facă muncile dure; în jur de 1 000 de nave se aprovizionau anual de aici.[499] Jamestown, capitala, era „un sat înghesuit între doi munți“, fără instalații portuare, unde vasele ancorau în larg și pasagerii erau transportați pe țărm în bărci.[500] Asigurările

autorităților britanice că insula avea clima sănătoasă au fost o minciună. Verile erau subtropicale, însă, iarna, Sfânta Elena era expusă unor furtuni cumplite care loveau regulat dinspre Atlantic, iar umezeala pătrundea prin pereți și se infiltra în fundațiile caselor.[501]

Călătoria din Europa până în sudul Atlanticului fusese anostă și aparent fără sfârșit, o primă luare de contact cu plictiseala care, odată ajuns pe insulă, avea să îl copleșească pe Napoleon. Mai întâi *Bellerophon* l-a adus la Plymouth, de unde și-a început voiajul spre locul exilului. Aici a fost transferat pe nava de război britanică *Northumberland*, cu 76 găuri de tun, care avea să-l ducă împreună cu anturajul său francez până în sudul Atlanticului, devenind faimoasă datorită asocierii cu numele fostului împărat. Napoleon era însoțit de Betrand cu soția și cei trei copii, de cuplul Montholon, de tânărul general Gaspard Gourgaud și de un singur civil, contele Emmanuel-Joseph de Las Cases, desemnat șambelan al lui Napoleon și care era acompaniat de tânărul său fiu. Și alți colaboratori își exprimaseră dorința de a-l urma în exil, însă autoritățile britanice nu doreau să creeze o colonie bonapartistă puternică pe insula Sfânta Elena și, mai ales, voiau să evite concentrarea de militari. Dintre cei 15 ofițeri care l-au urmat din Franța, numai trei au primit permisiunea de a-l întovărăși în exil. Napoleon a avut, de asemenea, dreptul să ia cu el 12 servitori, inclusiv pe valetul său personal, Louis Marchand, un tânăr de 24 de ani care servise la reședința imperială din 1811 și care fusese și pe Elba. Personalul mai cuprindea un bucătar și un majordom, plus celebrul bodyguard mameluc, pe nume Ali.[502] Pentru a-i îngriji sănătatea, Napoleon a ales un medic de bord de origine irlandeză, doctorul Barry O'Meara.

Nava fiind relativ mică și înghesuită, condițiile la bord au fost destul de spartane, căpitanul insistând ca lui Napoleon să-i

fie rezervat exact spațiul alocat oricărui prizonier; nu mai era împărat și, prin urmare, nu mai putea conta pe privilegii speciale. La urcarea pe vas, fusese întâmpinat cu onorurile datorate unui general, dar nu și unui șef de stat. Napoleon nu s-a plâns și a comparat condițiile de pe *Northumberland* cu cele din bivuacurile în care fusese nevoit să se adăpostească în cursul campaniilor militare. Vasul în sine, deși reamenjat extensiv în scopul călătoriei și strălucind sub noul drapel al amiralității, era vechi și scârțâia din toate încheieturile. La bord erau în jur de 1 080 de oameni, mulți dintre ei soldați. *Northumberland* a fost însoțit pe drumul spre Jamestown de două vase militare mai mici, *Ceylon* și *Bucephalus*. Călătoria de la Plymoth a durat 67 de zile, timp în care mica flotilă a fost lovită de vânturi și furtuni.[503] Deși autoritățile britanice pretinseseră că *Northumberland* era una dintre cele mai bune corăbii de care dispuneau, călătoria către Sfânta Elena avea să fie ultima pe care aceasta avea să o facă în serviciul activ. La întoarcere, a fost retrasă de pe mare și transformată în spital plutitor, funcționând în această calitate până în 1850, când a fost dezasamblată la șantierele navale.[504]

Bertrand, Montholon, Las Cases și Gourgaud aveau să devină cei mai apropiați tovarăși ai lui Napoleon pe insula Sfânta Elena – au fost porecliți „cei patru apostoli“ –, și fiecare dintre ei își va scrie memoriile, care vor include și descrierea ultimilor ani de viață ai împăratului. Deși formau o echipă pestriță, erau uniți de devotamentul față de împărat și de anii petrecuți în slujba lui. Contele Bertrand se ridicase la rangul de general prin merite proprii; era un ofițer de artilerie talentat, care îi va rămâne alături lui Napoleon până la moartea acestuia, în 1821. La fel și al doilea „apostol“, contele de Montholon, și el tot general, care, însă, nu se bucurase de o carieră militară notabilă și care, spre deosebire de Bertrand,

avea gusturi tradiționale și provenea dintr-o veche familie aristocratică. Las Cases, fost *maître de requêtes* în Consiliul de Stat, nu avea experiență militară, însă l-a cunoscut și înțeles bine pe Napoleon și avea să devină confidentul și memorialistul lui pe insula Sfânta Elena; el este cel care i-a consemnat gândurile și a fost omul cu care Napoleon obișnuia să discute cel mai des despre punctele forte și despre slăbiciunile Imperiului său. În ochii britanicilor, Las Cases l-a înțeles probabil mult prea bine pe Napoleon, motiv pentru care, în noiembrie 1816, când a fost prins că încerca să scoată pe furiș de pe insulă corespondența secretă a împăratului, a fost imediat deportat. Al patrulea dintre companioni, Gourgaud, a părăsit și el Sfânta Elena înaintea morții lui Napoleon. În 1815, era un tânăr de 32 de ani care fusese rapid promovat în armata imperială și ale cărui talente îl impresionaseră pe Napoleon. Spre deosebire de ceilalți, el se oferise voluntar să-l însoțească pe insulă. Dezamăgit că nu fusese inclus pe lista oficială a companionilor lui Napoleon, și-a pledat cauza într-o tiradă emoționantă. „Sunt“, a strigat el, „baron al Imperiului, și general-locotenent; mi-am devotat toată viața slujirii împăratului! Am luptat în 13 campanii, am fost rănit de două ori și, mai mult decât atât, am salvat viața împăratului în Bătălia de la Brienne și am dus scrisoarea lui Napoleon prințului regent.“ Moartea era de preferat, a susținut Gourgaud, unei asemenea insulte.[505] Napoleon a ascultat rugămințile fierbinți ale tânărului, i-a admirat devotamentul și a cedat. Gourgaud a obținut ce și-a dorit. Dar, până în 1817, Napoleon se săturase de crizele lui de gelozie, de certurile cu ceilalți membri ai anturajului și de legătura aparent prea strânsă pe care o întreținea cu guvernatorul britanic, Hudson Lowe. Gourgaud devenise un factor perturbator și Napoleon a cerut să fie îndepărtat.[506]

Desigur, prezența compatrioților francezi a făcut viața pe insulă mai suportabilă pentru Bonaparte, căci, altfel, exilul l-ar fi condamnat la perioade lungi de solitudine. Cu Las Cases, ca și cu Bertrand, a clădit o relație bazată pe o încredere trainică, și lor le-a încredințat gândurile referitoare la realizările lui, la victorii și la înfrângeri, la gloria trecută a Imperiului. Petreceau ore în șir împreună, Napoleon discutând pe larg despre anumite aspecte ale domniei sale sau denunțând cine știe ce *bête noire* ca fiind vinovată de eșecul său; Las Cases și Betrand luau sârguincios notițe, înregistrând spusele stăpânului și păstrându-le pentru posteritate. Amândoi erau o companie plăcută, lucru în sine important pentru Napoleon. Conversațiile îi dădeau, totodată, și sentimentul unui scop în viață, căci astfel se pregătea de scrierea memoriilor, înfrumusețându-și și cizelându-și povestea, propria versiune a evenimentelor pe care le trăise și pe care adesea le dominase. În 1816, în discuțiile purtate cu Las Cases, iar mai apoi cu Bertrand, el le-a oferit comentarii asupra trecutului său, despre care spera că vor constitui materia primă pentru scriitorii contemporani și, în același timp, pentru viitorii istorici ai Imperiului. Nu a lăsat nimic din ceea ce a scris sau a dictat la voia întâmplării. A rămas același propagandist subtil, iar memoriile aveau să fie, în opinia lui, instrumentul de bază care îi va asigura un loc de cinste în Istorie. Poate că a sperat și ca ura britanicilor față de el să se mai domolească și să i se permită să se întoarcă în Europa din ceea ce, tot mai evident, resimțea ca fiind un exil detestabil. Speranța i se va clătina în urma răspunsului negativ trimis de Bathurst în numele guvernului britanic, în 1817, iar iluziile i se vor destrăma după deciziile luate de aliați la Congresul de la Aix-la-Chapelle, din 1819.[507]

Surprinzător, puține pregătiri fuseseră făcute pentru sosirea sa pe insula Sfânta Elena, iar Longwood, desemnat ca

loc al captivității sale, a necesitat multă muncă pentru a deveni locuibil, în timp ce reședința temporară atribuită de guvernul britanic, Plantation House, s-a dovedit a fi total nepotrivită pentru necesitățile lui. În primele luni, a preferat să stea la Briars, un pavilion atașat unei locuințe familiale, aceeași casă unde Wellington locuise în 1805, când acostase pe insulă. Actualul proprietar, William Balcombe, agent de vânzări în cadrul Companiei Indiilor Orientale, a acceptat aranjamentul și s-a străduit să îi asigure tot confortul și, în ciuda spațiului modest pe care îl ocupa, Napoleon avea să recunoască mai târziu că aceasta fusese perioada cea mai fericită din șederea lui forțată pe insulă. A început, însă, să ridice obiecții față de restricțiile meschine la care îl supuneau cei care îl țineau captiv. Seara, trebuia să se întoarcă în casă până la o anumită oră; nu putea ieși din grădină decât însoțit de un ofițer britanic; dacă primea musafiri, aceștia trebuiau să revină la Jamestown până la nouă seara.[508] La Longwood, după numirea lui Hudson Lowe în calitate de guvernator, restricțiile aveau să se înmulțească, iar Napoleon își va da frâu liber disprețului. Deja începând cu 1816, relațiile sale cu autoritățile britanice s-au tensionat și înrăutățit, și și-a făcut principala țintă din Lowe. După august 1816, a refuzat orice discuție față în față cu guvernatorul și, cu timpul, a devenit tot mai retras și mai deprimat, plângându-și mereu soarta. Chiar și atunci când guvernul britanic a recunoscut că reședința Longwood nu era corespunzătoare și a început să-i construiască o nouă casă, a refuzat să arate vreun interes, conștient, fără îndoială, că gestul nu demonstra generozitate, ci era o confirmare a faptului că avea să își petreacă restul vieții pe insula Sfânta Elena.

Longwood se afla în mijlocul unor câmpuri de lavă descrise de Louis Marchand în memoriile sale drept „un teren vulcanic, fără urmă de vegetație“. A recunoscut, totuși, că era un loc

memorabil și interesant. În spatele casei se întindea pădurea Deadwood, care contrasta puternic cu straturile de lavă neagră răcită. „În timp, în adânciturile din pământ au crescut niște copaci piperniciți și mici zone de verdeață.“ Dar prima impresie era cea care dăinuia în minte. „Pentru cineva nevoit să petreacă șase săptămâni la Briars fără a ieși afară“, nota Marchand, „priveliștea nu era lipsită de oarece farmec, însă impresia favorabilă se risipea odată ce te apropiai de casă. Copacii ce formau un acoperiș verde erau, cu adevărat, foarte piperniciți, cu un frunziș atât de rar, încât nu arunca umbră. Pajiștea părea verde numai prin comparație cu râpele stâncoase și cu terenul vulcanic din jur.“ Senzația de peisaj verde, plin de copaci și pajiști, nu rezista la o cercetare mai atentă. Frunzișul era rar, pajiștile golașe și zbârcite. „Totul era ars de soare... și arăta mai degrabă ca un câmp de paie decât de iarbă.“[509]

După standardele din Sfânta Elena, Longwood era o reședință spațioasă, cu toate că nu suferea comparație cu palatele cu care Napoleon se obișnuise pe vremea când fusese împărat. Cuprindea o sală de biliard, un salon, o sufragerie și o bibliotecă, ca și dormitoare pentru Gourgaud, Las Cases și O’Meara, precum și un apartament pentru cuplul Montholon. La insistențele soției, Bertrand alesese să locuiască în altă parte, mai întâi la Hutt’s Gate, iar mai apoi într-o căsuță construită vizavi de intrarea principală la Longwood.[510] Longwood dispunea și de o grădină mare, având ca fundal stâncile vulcanice, acesta fiind locul unde Napoleon ieșea ca să ia aer; în 1819, a fost pentru scurt timp atras de grădinărit. Și-a dovedit dragostea pentru natură sădind pomi, ba chiar și crescând câteva oi. Dar toate aceste preocupări erau doar de fațadă: pentru un om obișnuit cu activitățile fizice, anii de captivitate au însemnat o tortură care îl apăsa tot mai tare. În primele luni, a făcut plimbări lungi pe jos sau călare pentru a se menține în

formă. Dar s-a plictisit rapid, înțelegând tot mai acut că nu făcea altceva decât să-și umple timpul, și și-a pierdut treptat interesul pentru orice activitate fizică. Din ce în ce mai mult se întorcea cu mintea la trecut, revăzând aspecte din cariera sa și dictându-și reflecțiile lui Las Cases sau celorlalți „apostoli“. Citea foarte mult, așteptând cu nerăbdare noile transporturi de cărți dinspre Europa, și savura serile de lectură alături de Marchand sau de alt „apostol“.[511] Cealaltă mare plăcere a sa era să primească musafiri, pe care îi răsfăța cu mâncăruri și cu vinuri alese. Știm că cheltuielile de întreținere a reședinței au depășit cu mult bugetul alocat de guvernul britanic și că unul dintre motive era consumul enorm de băutură: numai în ultimele trei luni din anul 1816, la Longwood au fost livrate 3 700 de sticle de vin, din care 830 cu vin de Bordeaux.[512]

În epoca sa de glorie, Napoleon fusese un animal social, mare amator de conversații și de companie. În primele luni petrecute la Longwood, s-a arătat cel mai adesea relaxat, ba chiar curtenitor, inclusiv cu vizitatorii englezi, și nu a ezitat să discute despre trecutul său, despre situația politică mondială la zi sau despre posibile schimbări pe viitor. Era interesat să afle vești de afară și își impresiona musafirii, părând la curent cu ultimele evoluții de pe scena europeană. Se bucura, în mod special, să primească oaspeți din marină, comandanți de vase și ofițeri care acostau de pe navele britanice în drum spre India.[513] Pe tot parcursul vieții a rămas un soi de cuceritor, care agrea în mod deosebit prezența femeilor. Una dintre acestea a fost lady Malcolm, soția lui sir Pulteney Malcolm, un amiral britanic care a sosit la Jamestown împreună cu comisarii puterilor aliate și a rămas pe insulă câteva luni, între 1816 și 1817. Între cei doi bărbați s-au stabilit relații amicale, iar lady Malcolm obișnuia să-l viziteze pe Napoleon la Longwood. Ofițerul de marină Henry Meynell, prezent la una dintre aceste întâlniri, avea să

consemneze în jurnalul său cele văzute și auzite. A fost impresionat și surprins de ușurința conversației lui Napoleon și de varietatea temelor abordate. „La sosire, B. a primit-o pe lady M. cu cea mai aleasă politețe; i-a pus mai multe întrebări: cum suportase un voiaj atât de lung și dacă nu suferise de rău de mare. A întrebat-o apoi dacă îi plăcea să vâneze; știa că doamnele din Anglia se delectează cu asemenea distracții.“ După care Napoleon îndreptase conversația spre unul dintre subiectele lui preferate: „A discutat îndelung despre poemele lui Ossian, pe care le admirase întotdeauna“. Era un vorbitor însuflețit, bun cunoscător al lumii artistice și bine informat. „I-a spus că a avut ocazia să lectureze două traduceri în franceză ale poemelor lui Ossian, ambele nereușite, însă că cea în italiană era excelentă și frumoasă. A vrut să afle dacă lady M. considera aceste poeme ca fiind autentice, având în vedere că stârniseră atâtea controverse, sau dacă nu credea că Macpherson fusese cel care le compusese.“ Napoleon se arătase a fi și un bun ascultător, căci „lady M. i-a replicat că nu îl credea capabil pe Macpherson de asemenea virtuozitate și că Societatea de Istorie din Highlands le analizase cu mare atenție și declarase poemele autentice“.[514]

De prin 1817, aceste întruniri amicale au devenit un lucru de domeniul trecutului. Napoleon își petrecea de acum tot mai mult timp singur în camera sa de la Longwood, răsfoind cărți sau pierdut într-o stare de apatie depresivă. Nu era genul de om care să se bucure de solitudine și nu a reușit să se acomodeze ușor cu restricțiile captivității. Longwood și-a luat în timp obolul: capacitatea de socializare i s-a diminuat și s-a cufundat tot mai adânc în sine însuși. Letargia l-a copleșit și a început să stea ore în șir întins pe pat, adâncit în gânduri sau, pur și simplu, fără să facă nimic, simptome clasice de depresie. În 1818, izolarea s-a accentuat prin plecarea unora dintre

colaboratori – Gourgaud, la cererea lui, dar și familia Balcombes și O'Meara, medicul său devotat, care a fost transferat de către britanici, fiindcă nu vedeau cu ochi buni prietenia lui cu prizonierul. L-a întristat și moartea unuia dintre servitori, *maître d'hôtel* Cipriani, corsican ca și el, un om pe care îl plăcea și în care avea încredere. Spre sfârșitul acelui an a renunțat să mai lucreze la memorii, activitate care dăduse până atunci un oarecare scop captivității sale. Napoleon cel descris în paginile *Memorialului* lui Las Cases nu mai este omul obsedat de muncă care condusese cândva armate de sute de mii de oameni și fusese în fruntea unui întreg continent. Pare cumva împuținat, atât fizic, cât și psihic, și tot mai asemănător cu un plantator din colonii care, cu pălăria de paie pe cap, se plimbă prin grădină inspectându-și legumele și fructele.[515] Aceasta va fi, de altfel, imaginea care va fi surprinsă de caricaturiști și cu care adversarii săi îl vor țintui la stâlpul infamiei. Imaginea unui bărbat trecut de prima tinerețe, care își pierduse vigoarea și se îngrășase, un bărbat tot mai chinuit de sănătatea lui precară și care nu mai reprezenta o amenințare la adresa foștilor dușmani. Începând cu 1820, caricaturiștii au dat chiar dovadă de oarecare simpatie în portretizarea lui. O caricatură irlandeză din acel an, intitulată *Supărările lui Boney*, îl înfățișează într-o singurătate cumplită, ghemuit pe o stâncă golașă, deasupra oceanului, meditând la abisul în care se prăbușise. Devenise o figură tragică, una care inspira milă mai degrabă decât furie sau reproșuri acide.[516]

În rememorarea campaniilor și deplângerea înfrângerilor care duseseră la răsturnarea lui de pe tron a existat, de asemenea, și o doză substanțială de autocompătimire. În mod special obișnuia să revadă în minte, în mod repetat, Bătălia de la Waterloo, disecând motivațiile eșecului și încercând să se autoconvingă că numai o eroare minoră îl lipsise de izbândă.

După cum îi era obiceiul, această eroare nu îi aparținea, fiind atribuită unuia dintre comandanții săi, un mareșal a cărui nechibzuință ori pierdere a credinței în cauza franceză îl costase atât de mult. Bertrand a consemnat numeroase astfel de regrete. „Am făcut o mare greșeală cu Ney“, s-a văitat o dată Napoleon. „Ney și-a pierdut capul. Și-a reproșat ceva din trecutul lui și nu și-a regăsit energia.“ În alte rânduri l-a învinovățit pe Soult. „Soult nu m-a sprijinit așa cum ar fi trebuit. În ciuda ordinelor mele, nu și-a organizat bine statul-major. Berthier ar fi făcut față mai bine.“ Sau nu Berthier, ci Suchet. Asta dacă nu cumva întreaga armată ar fi fost de condamnat. „Soldații din 1815 nu mai erau aceiași ca în 1792. Generalii mei erau slabi de inimă. Poate că ar fi trebuit să mai aștept o lună înainte de a porni campania, pentru a pregăti mai bine trupele.“[517] Napoleon, se pare, era convins de propria invincibilitate și căuta țapi ispășitori pentru eșecurile lui. După cum i-a mărturisit el lui Montholon, înfrângerea de la Waterloo nu se putea explica decât prin faptul că norocul îl părăsise. „Nu am pierdut lupta pentru că aliații au avut de trei ori mai mulți oameni decât mine. Am pierdut-o pentru că Soult nu și-a ales bine personalul din statul-major și unul dintre ofițeri nu a transmis ordinele mele. Dacă mesagerii lui Grouchy nu s-ar fi comportat ca niște proști, dacă ordinele mele i-ar fi fost transmise lui Guyot... victoria ar fi fost a mea.“[518] Vinovatul era întotdeauna altcineva.

În ultimii ani la Longwood, va fi tot mai chinuit de problemele de sănătate și de mobilitatea redusă, iar viața petrecută muncind din greu și epuizându-se fizic, în mare parte în șa și în taberele militare din toată Europa, își va spune, în cele din urmă, cuvântul. Deși îi plăceau mișcările rapide de trupe și lua de multe ori decizii impulsive, Napoleon a rămas tot timpul un perfecționist care a crezut în planificarea atentă.

Munca sa prodigioasă, atât ca general cât și ca împărat, de-a lungul multor ani, constase în mare măsură din pregătirea minuțioasă a fiecărui detaliu, din dictarea unui număr uriaș de depeșe și scrisori și din studierea hărților până târziu în noapte. În cursul îndelungatei sale cariere militare, începută la Toulon în 1793 și terminată în 1815 la Waterloo, fusese rănit în câteva rânduri, scăpând de două ori din calea unor obuze și, în alte dăți, în urma unor răni superficiale la piept, la tendonul lui Ahile și la piciorul stâng. Nu se eschivase niciodată de la pericole și se avântase în mijlocul luptei; în cei 22 de ani, supraviețuise mai multor atacuri și 19 cai fuseseră uciși sub el. În martie 1814, la Arcis-en-Aube, când un obuz căzuse la numai câțiva metri de locul unde se afla, trecuse calm cu calul peste el. David Chandler relatează astfel incidentul: „Obuzul a explodat, calul, cu măruntaiele sfârtecate, s-a prăbușit, trăgându-l și pe călăreț după el. Împăratul a dispărut în praf și fum. Dar s-a ridicat imediat în picioare, fără să aibă nici măcar o zgârietură.“[519] Curajul lui fizic nu poate fi pus la îndoială. Însă, pe măsură ce campaniile se succedau în viteză, începuse să aibă crize subite care îi afectau capacitatea de comandă pe câmpul de bătălie și care contrastau cu sănătatea lui, în general, de fier. Înainte de Borodino a avut dificultăți de respirație și pulsul i-a fost neregulat; după Dresda a suferit de crize de vomă și diaree; la Leipzig a acuzat dureri de stomac acute; iar, la Ligny, boala l-a lovit imediat după terminarea bătăliei.[520] Stilul de viață frenetic și refuzul de a-și cruța și de a-și odihni corpul îl ajunseseră din urmă.

Se știe că nu a avut încredere în medicii de pe insula Sfânta Elena, mai ales după ce O’Meara a fost nevoit să-l părăsească și nu a mai beneficiat decât de serviciile medicilor numiți de către autoritățile britanice. L-a considerat incompetent și pe corsicanul Francesco Antommarchi, doctorul trimis în 1819 de

familia sa și care avea să-l îngrijească în ultimele luni de viață și să efectueze autopsia oficială după moartea lui.[521] În total, în cei șase ani petrecuți pe insulă, a schimbat șase medici, fapt ce reflectă teama lui de perfidia britanică – și mai ales de cea a lui Hudson Lowe –, dar și tendința de a se lăsa influențat de teorii ale conspirației atunci când venea vorba de medici.[522] Această neîncredere a îngreunat sarcina istoricilor în stabilirea cu precizie a naturii bolii care i-a fost fatală, cu toate că, din observațiile martorilor, rezultă cu claritate că sănătatea i se șubrezise considerabil în ultimii ani de viață. Din 1817, începuse să aibă probleme cu ficatul și dureri de stomac, posibil ca urmare a unui cancer, după cum la fel de plauzibil este să fi suferit de hepatită, o afecțiune extrem de răspândită pe insula Sfânta Elena din cauza climei nesănătoase.[523] În toamna lui 1820, a căzut la pat, incapabil să mai digere mâncarea și tot mai slăbit. Știa că e pe moarte și a acceptat-o cu un soi de fatalism calm, consolându-l pe Louis Marchand cu ideea că moartea îi fusese scrisă și mărturisindu-i lui Bertrand că nu credea în viața de după moarte, „Sunt norocos că nu cred în viața de apoi“, l-a citat Bertrand, „căci nu nutresc temeri himerice față de iad.“[524] În aprilie 1821, și-a adunat forțele pentru a-și dicta testamentul, un document complex prin care a lăsat moșteniri familiei, dar și lui Bertrand, Montholon și Marchand, pe care i-a numit executori testamentari, și mai multor foști camarazi de arme. Chiar și în ultimele etape ale bolii a avut din când în când momente de însuflețire și de extraordinară luciditate, care au devenit, însă, cu timpul din ce în ce mai rare. În primele zile ale lunii mai, durerile s-au întețit și i s-au prescris doze tot mai mari de medicamente.

Napoleon s-a stins din viață pe 5 mai, la vârsta de 52 de ani, înconjurat de acei prieteni care îi rămăseseră alături până la sfârșit – Bertrand, soții Montholon cu copiii lor, precum și

Marchand și Ali.

Probabil că nu ar fi locul să redeschidem aici controversa stârnită pe tema cauzelor morții sale după descoperirea unor urme de arsenic în șuvițele de păr păstrate cu dragoste de către Marchand drept amintire și supuse abia mult mai târziu unor analize științifice. Probele care sugerează că moartea lui Napoleon s-ar fi datorat otrăvirii cu arsenic sunt, în cel mai bun caz, circumstanțiale, prezența arsenicului putând fi pusă pe seama altor cauze, printre care efectul umezelii infiltrate în tapetul de pe pereții casei din Longwood. Napoleon avea probleme grave de sănătate, de natură să îi pună viața în pericol, iar la vremea respectivă doctorii au atribuit cauza morții hepatitei, cancerului de stomac și peretelui stomacal perforat. Studii medicale mai recente confirmă această teorie. În ultimele zile ale vieții, se știe că a avut hemoragii gastrice: unii specialiști au dat vina pe tuberculoză, alții pe probleme renale mai vechi, care l-au chinuit îndelung.[525] Napoleon își abuzase și își epuizase singur corpul. Nu a fost nevoie de o intervenție din afară pentru a-l ucide.

Mai rămânea acum chestiunea funeraliilor. Napoleon își exprimase dorința de a fi înmormântat la Paris, dar existau puține șanse ca ideea să fie acceptată de către autoritățile britanice ori de către noul guvern francez. Cealaltă alternativă pe care o propusese fusese întoarcerea în Corsica, unde să fie îngropat alături de strămoși în catedrala din Ajaccio. Și această soluție a fost respinsă. Napoleon trebuia să rămână pe insula Sfânta Elena; nu i se putea permite revenirea în Europa, unde, chiar și după moarte, prezența lui putea reprezenta o amenințare la adresa noii ordini politice. Hudson Lowe i-a îngăduit, totuși, să-și aleagă locul de veci pe insulă, pe Valea înverzită a Mușcatelor, sub sălcii și în apropiere de izvorul unde îi urmărise pe lucrătorii chinezi cum încarcă apa de băut

și o transportă spre Longwood. Pentru procesiunea funebră, guvernatorul a autorizat o ceremonie specifică pentru un general de armată, guvernul britanic neacceptând să îi acorde onorurile cuvenite unui fost șef de stat. Totuși, funeraliile i-au impresionat pe localnici. Întreaga populație a insulei s-a aliniat de-a lungul drumului, în timp ce sicriul cu trupul lui Napoleon era purtat de 12 grenadieri spre locul de odihnă veșnică; la fel și cei circa 2 000 de soldați și marinari britanici aflați în acel moment la datorie pe insulă. Sicriul a fost acoperit cu o bucată de catifea albastră pe care au fost așezate sabia împăratului și mantaua purtată la Marengo; ciucurii din cele patru colțuri ale lințoliului au fost ținuți de Bertrand și Montholon în partea din spate, și de Louis Marchand și de fiul cel mare al lui Bertrand, pe nume Napoleon, în față. Cortegiul a fost deschis de calul personal al lui Napoleon, ținut de un rândaș, după care veneau guvernatorul, mult detestatul Hudson Lowe, strălucitor în uniforma sa de gală, și un alai format din personalul britanic și din militari. În liniștea desăvârșită de pe Valea Mușcatelor, trupul lui Napoleon a fost coborât în groapa acoperită cu dale uriașe. Onoarea împăratului părea să fi fost restabilită, cu toate că o ultimă ciorovăială s-a iscat cu britanicii pe seama inscripției funerare. Francezii voiau să îl comemoreze sub numele de „Napoleon“, așa cum fusese înscăunat ca împărat, în timp ce britanicii, exagerat de grijulii în a refuza orice urmă de legitimitate Imperiului, au insistat asupra formulei „Napoleon Bonaparte“. Și aici discuția s-a împotmolit. În loc să cedeze într-o chestiune pe care ei o considerau de principiu, francezii au preferat să lase neinscripționat mormântul fostului împărat.[526]

---

[494] Georges Bordenove, *La vie quotidienne de Napoléon en route vers Sainte-Hélène,*

Paris, 1977, pp. 27–32

[495] A. M. Broadley, *Napoleon in Caricature, 1795–1821*, 2 vol., Londra, 1911, vol. 2, p. 5

[496] Jean-Paul Bertaud, Alan Forrest și Annie Jourdan, *Napoléon, le monde et les Anglais: Guerre des mots et des images,* Paris, 2004, p. 191

[497] Michael J. Thornton, *Napoleon after Waterloo*, p. 222

[498] Brian Unwin, *Terrible Exile: The Last Days of Napoleon on St. Helena,* Londra, 2010, pp. 57–58

[499] *Ibid*, pp. 59–60

[500] Jean-Paul Kauffmann, *The Black Room at Longwood. Napoleon's Exile on Saint Helena*, New York, 1999, p. 8

[501] Pentru o serie de descrieri și imagini dramatice din Insula Sfânta Elena, vezi Bernard Chevallier, Michel Dancoisne-Martineau și Thierry Lentz, ed., *Sainte-Hélène, île de mémoire,* Paris, 2005.

[502] Frank McLynn, *Napoleon*, p. 638

[503] O relatare din acea epocă a călătoriei pe mare a fost oferită de căpitanul vasului *Northumberland* în *Buonaparte's Voyage to St. Helena: comprising the diary of Rear Admiral Sir G. Cockburn, during his passage from England to St. Helena in 1815,* Boston, 1833.

[504] Gilbert Martineau, *Napoléon à Sainte-Hélène, 1815–1821,* Paris, 1981, p. 14

[505] Thornton, *Napoleon after Waterloo*, pp. 198–199

[506] McLynn, *Napoleon*, pp. 646–647

[507] Unwin, *Terrible Exile*, pp. 167–168

[508] *Ibid*, pp. 64–66

[509] Louis Marchand, *Memoirs*, tradus sub titlul *In Napoleon's Shadow*, ed. Proctor Jones, San Francisco, California, 1998, pp. 368–369

[510] Unwin, *Terrible Exile*, p. xix

[511] Bertrand enumeră cărțile citite de Napoleon sau pasajele care îi erau citite de către alții. Vezi Henri-Gratien Bertrand, *Cahiers de Sainte-Hélène, 1816–1817,* Paris, 1959, passim.

[512] *Ibid.*, p. 118

[513] *Ibid.*, p. 139

[514] Henry Meynell, *Memoranda of Conversations with Napoleon. St Helena, 1816,* Guildford, 1909, pp. 2–3

[515] Marcel Dunan, „Introduction", în Emmanuel de Las Cases, *Le Mémorial de Sainte-Hélène*, 2 vol., Paris, 1951, vol. 1, pp. x–xi

[516] Broadley, *Napoleon in Caricature*, vol. 2, p. 12; Alan Forrest, „Propaganda and the

Legitimation of Power in Napoleonic France“, *French History* 18, 2004, p. 444

[517] Elizabeth Latimer, *Talks of Napoleon at St. Helena with General Baron Gourgaud,* Londra, 1904, pp. 185–190

[518] Charles de Montholon, vol. 1, p. 469. xxxx

[519] David Chandler, Cuvânt înainte la Sten Forshufvud și Ben Weider, *Assassination at St. Helena: The Poisoning of Napoleon Bonaparte,* Vancouver, 1978, p. 2

[520] *Ibid*., p. 4

[521] Francesco Antommarchi este cel care a publicat ulterior relatarea ultimelor luni de viață ale lui Napoleon în *Les derniers moments de Napoléon,* 2 vol., Paris și Londra, 1825.

[522] Martin R. Howard, *Poisoned Chalice: The Emperor and his Doctors on St. Helena,* Stroud, 2009, passim

[523] *Ibid*., p. 53

[524] Jacques-Olivier Boudon, *Napoléon et les cultes,* Paris, 2002, p. 43; Englund, *Napoleon,* p. 454

[525] Albert Benhamou, *L'autre Sainte-Hélène: La captivité, la maladie, la mort, et les médecins autour de Napoléon,* Londra, 2010, p. 350

[526] De departe cele mai emoționante descrieri ale Văii Mușcatelor și ale locului unde a fost înmormântat Napoleon se găsesc în lucrările istoricilor care au vizitat și fotografiat Insula Sfânta Elena. Descrierea ceremoniei funerare a fost preluată după Unwin, *Terrible Exile: The Last Days of Napoleon on St. Helena*, pp. 57–58.

CAPITOLUL 14
MOȘTENIREA NAPOLEONIANĂ

Napoleon demonstrase, în mod repetat de-a lungul carierei, că este un maestru al persuasiunii și un propagandist de mare valoare, pe deplin conștient de puterea cuvintelor și a frazelor, a imaginilor și a muzicii în câștigarea opiniei publice de partea sa. Victoriile de la Toulon și Marengo, aventura din Egipt, încoronarea și căsătoria cu Maria Luiza, relațiile cu subordonații, experiența de tinerețe ca general revoluționar, lungile ore petrecute în interesul poporului său ca șef de stat și ca legiuitor – toate aspectele carierei sale tumultuoase au fost cu grijă consemnate în ziare și buletine informative, în scopul creării unei imagini eroice care să fie transmisă posterității. În toți acești ani, el a dovedit un apetit insațiabil pentru proiectarea acestei imagini, de natură să-i aducă locul cuvenit în Istorie. Așa se face că și în exil a petrecut mult timp, mai ales în primele luni, nu meditând asupra trecutului ori pregătindu-se de moarte, nici măcar planificându-și întoarcerea în Europa, ci implicându-se cu hotărâre în arta propagandei, al cărei maestru era, povestindu-și și repovestindu-și neobosit istoria pentru a se asigura că propria versiune avea să ajungă la generațiile viitoare. Și-a discutat strategiile, rezultatele campaniilor militare, intențiile pe care le avusese, adesea căutând justificări pentru acțiunile întreprinse, uneori exprimându-și regretele, și dând întotdeauna vina pe ceilalți pentru slăbiciunile ori lipsa lor de fermitate. Acesta a fost

obiectivul pe care l-a urmărit în orele lungi petrecute în birou, dictându-și gândurile „apostolilor“, convins că aceștia îi vor consemna fidel opiniile atunci când va sosi momentul. Desigur, exista și un alt obiectiv, mai imediat, în sensul că munca risipea o parte din plictiseală și dădea un scop precis fiecărei zile. Însă țelul primordial pe care l-a vizat nu poate fi pus la îndoială: pe insula Sfânta Elena, Napoleon a dus o campanie tactică la fel de complexă precum cele de pe câmpurile de bătălie.

S-a convins pe sine și i-a convins și pe ceilalți că, în toată cariera sa, urmărise cu perseverență un anumit scop, acela de a crea un imperiu liberal pe care îl guvernase în interesul poporului. În ultimii ani de viață, a închis cercul, redevenind revoluționarul din 1793, omul din popor care se identificase cu masele și rămăsese devotat idealurilor de libertate și fraternitate ale Primei Republici, abolind privilegiile sociale și propagând valorile individualismului și ale libertății economice.[527] Argumentele și autojustificările sale, așa cum au fost ele consemnate de Las Cases în *Memorialul din Sfânta Elena*, sunt mai puțin o trecere în revistă a realizărilor înfăptuite, cât o pledoarie în favoarea sa, pentru a fi înțeles ca fiu al Revoluției, ca un om cu principii rămas loial idealurilor republicane. Napoleon s-a străduit cu mare grijă să se plaseze în istorie ca un democrat care ținuse cont de voința populară și ascultase păsurile poporului francez, în contrast flagrant cu Bourbonii și cu politicienii Restaurației. A căutat din răsputeri să fie văzut de publicul francez ca un om de stânga, cu instincte profund democratice, rămas fidel idealurilor Revoluției Franceze. Las Cases notează că Napoleon obișnuia să discute despre „ascensiunea irezistibilă a ideilor liberale“, despre care susținea că s-ar datora, în mare măsură, Imperiului creat de el, o afirmație îndrăzneață. „De aici înainte, nimic nu mai poate distruge ori eclipsa marile principii ale Revoluției noastre“, a

declarat Bonaparte, adăugând că acele adevăruri nobile aveau să dăinuie de-a pururi și că gloria cu care le încununase el le făcuse „nemuritoare“. În acest proces, politica revoluționară și armatele imperiale jucaseră roluri complementare. „Produsul tribunei politice, cimentat de sângele vărsat în bătălii, împodobit cu laurii victoriei, salutat cu ovații populare și consfințit în tratatele și alianțele semnate de conducători nu va mai fi pus nicicând la îndoială.“ Ca purtător al torței acestor idealuri, numele lui avea să rămână pe veci asociat cu ele și cu succesul lor în întreaga lume.[528] Vorbind în limbajul drepturilor cetățenești și prezentându-și ideile frumos ambalate pentru a fi exportate în toată Europa, Napoleon a subliniat dreptul popoarelor de a-și câștiga independența față de imperii și al monarhiilor de a se structura ca națiuni-stat. Mai mult decât atât, imperiul era văzut de el ca o „reglementare a principiului republican“.[529]

În discuțiile cu companionii săi, Napoleon a profitat de fiecare prilej pentru a-și ataca criticii, și în special pe acei intelectuali care, fie din convingere ideologică, fie din dușmănie personală, îi denunțaseră politicile ori îi negaseră virtuțile. A fost îndrăgostit de putere și, totodată, suficient de vanitos pentru a pune mare preț pe reputația lui. A cultivat artiști și scriitori și s-a simțit frustrat când două sau trei dintre personalitățile literare importante ale epocii, pe care le admira și le citea, i-au respins în mod repetat avansurile. Nu trebuie uitat că fusese un cititor împătimit încă din primii ani ai carierei militare, când, încartiruit în garnizoană, mărturisea că devorează romane ca să scape de plictiseală.[530] Era, cu siguranță, mult prea conștient de forța cuvintelor pentru a nu recunoaște răul pe care scriitorii care îl detestau puteau să i-l facă. Chiar și din exil pe insula Sfânta Elena, nu putea să nu răspundă criticilor.

Chateaubriand, care, la fel ca Napoleon, își începuse cariera ca tânăr ofițer de armată în timpul Revoluției, ajunsese un conservator și un regalist. Dezamăgit după ce monarhia fusese înlocuită cu republica, iar, mai apoi, după ce pluralismul fusese înlocuit cu centralismul autoritar, s-a alăturat armatei contrarevoluționare și a preferat să se lanseze în lumea literară la Londra. După 18 Brumar, s-a aliat pentru scurt timp cu Napoleon, dar a intrat rapid în opoziție, furios și dezgustat de execuția ducelui d'Enghien. Spre sfârșitul Imperiului, atacurile lui împotriva lui Napoleon au devenit tot mai necruțătoare, cel mai notabil fiind pamfletul plin de venin publicat în 1814, la câteva zile după ocuparea Parisului de către aliați, într-un moment psihologic bine calculat pentru a-l discredita cât mai mult pe împărat. În acest pamflet, Chateaubriand nu numai că punea la îndoială legitimitatea domniei lui Napoleon, dar lovea și în reputația lui militară, acuzându-l că este un general mediocru, ale cărui gafe monumentale pe câmpul de bătălie costaseră viața multor soldați. „Născut pentru a distruge", scria el, „Bonaparte poartă răul în piept la fel de natural precum își poartă o mamă pruncul în pântec, cu bucurie și cu un fel de mândrie."[531] Cea mai cunoscută operă literară a lui Chateaubriand, *Memorii de dincolo de mormânt*, s-a constituit într-o condamnare pasională a Imperiului. Napoleon a intrepretat-o ca pe un act de trădare, gestul unui reacționar convins. A rămas, totuși, un admirator al lui Chateaubriand ca scriitor, cu toate că a deplâns lipsa lui de loialitate și i-a denunțat virulența prozei. Pe insula Sfânta Elena, Napoleon a afirmat că pamfletul din 1814 fusese atât de injurios și de defăimător, încât nu putea inspira decât dezgust, după care a adăugat, cu o indulgență surprinzătoare, că „presupun că acum regretă ce a scris" și că „un astfel de talent desăvârșit ca al lui nu s-ar coborî acum atât de jos încât să repete acele infamii"[532].

Liberalul Benjamin Constant și-a legat și el soarta de Restaurație. A explicat într-un articol din *Journal des Débats* de ce conștiința nu îi putea permite să facă un compromis cu Imperiul. Ar fi fost, a susținut el, cel mai rău dintre toate compromisurile posibile, căci „de partea regelui stau libertatea constituțională, securitatea și pacea; de partea lui Bonaparte – sclavia, anarhia și războiul“. Contrastul nici că putea fi mai clar, iar Napoleon a încasat lovitura din plin.[533] Trecerea lui Benjamin Constant de la liberalism la spijinul acordat monarhiei legitime a părut dramatică, prea dramatică pentru a nu trezi suspiciunea lui Napoleon. Cine s-ar fi putut face vinovat de această *volte-face* și de aparenta trădare a cauzei liberalismului? Bănuiala a căzut asupra unei *bête-noire* cu care împăratul avusese multe de împărțit de-a lungul timpului, scriitoarea Madame de Staël, de orientare liberală, care, în cariera sa, bazată pe scrieri acide și conversații strălucitoare de salon, dovedise o ură statornică față de Napoleon și de valorile pe care el le reprezenta. Lucrările ei politice majore, publicate postum, erau atacuri slab mascate la adresa regimului.

Germaine de Staël detesta aproape totul la Napoleon: originile corsicane, educația și cariera militară, felul în care acaparase puterea, fiecare din aceste elemente convingând-o că el nu era decât un tiran și un uzurpator. Aluziile politice și referirile alegorice la împărat, care împestrițau textele lui de Staël, erau suficient de transparente pentru ca figura lui Napoleon să fie recunoscută de cititorii din toată Europa și totodată să îl rănească.[534] În *Despre Germania*, considerată opera ei cu cea mai pronunțată tentă politică, l-a redat pe Napoleon ca pe un nou Attila; din această cauză, cartea a fost retrasă de la publicare de către cenzorii francezi. Deși lucrarea se concentra asupra Germaniei, și nu a Franței, nu conducătorii germani erau ținta principală, ci denunțarea tiraniei, iar pentru

cititorii europeni din 1810 cuvântul „tiran“ era sinonim cu imaginea lui Bonaparte.[535]

Un element de și mai mare importanță pentru aversiunea lui Germaine de Staël față de tiranie a fost un anumit sentiment de dispreț, născut atât din vanitate personală, cât și dintr-o loialitate neclintită față de familie. Germaine era admirată pentru conversația sclipitoare, dar nu și pentru frumusețe, iar Napoleon, în cele câteva ocazii când se întâlniseră, fie o tratase fără curtoazie, fie o ignorase complet. Pentru una dintre cele mai celebre femei de lume ale epocii, care avusese nenumărați amanți și care, foarte posibil, făcuse o mică pasiune pentru tânărul Bonaparte, această lipsă de politețe era greu de digerat, motiv pentru care a răspândit zvonul că Napoleon nu aprecia femeile și că nu se simțea în largul său în compania lor. În egală măsură, Madame de Staël fusese jignită pentru că Napoleon nu îi împărtășea entuziasmul față de geniul tatălui ei. Era fiica lui Jacques Necker, cel mai reformist finanțist al epocii, pus de Ludovic al XVI-lea în fruntea Ministerului Finanțelor. Necker era pentru ea nu numai tatăl mult iubit, ci și un erou, iar felul nepăsător în care Napoleon îl tratase a șocat-o și a înfuriat-o. Drept urmare, l-a criticat cu înverșunare pe toată perioada domniei și l-a iritat atât de tare, încât Napoleon a trimis-o în exil ca să scape de insistențele ei. Pe insula Sfânta Elena, el s-a declarat uimit de tenacitatea cu care Germaine continuase să „lupte cu o mână și să cerșească cu cealaltă“[536]. Despre relațiile ei cu părinții, a remarcat, într-un atac la baionetă bine țintit pentru Istorie, că formau o „familie unică“: „tatăl ei, mama ei și ea, toți trei în genunchi, adorându-se și tămâindu-se reciproc spre mai buna îndrumare și înșelare a publicului“.[537]

La fel ca multe alte memorii politice din epoca modernă, *Memorialul din Sfânta Elena* a fost un exercițiu de autojustificare care îl prezenta pe împărat în cea mai bună

lumină posibilă și încerca să dea coerență politicilor și deciziilor sale. Ca lucrare de ficțiune ce oferea o privire de ansamblu asupra epocii, i-a impresionat și emoționat pe cititori, căci purta amprenta experienței directe, a autenticității vocii lui Napoleon. Publicată pentru întâia oară la Paris, în 1823, la puțin timp după moartea împăratului, a devenit instantaneu un best-seller internațional, fiind imediat tradusă în mai multe limbi europene, printre care engleza și germana. S-a dovedit a fi și una dintre cele mai influente lucrări din prima jumătate a secolului al XIX-lea, stimulându-i pe cei care susținuseră visul napoleonian și care regretau prăbușirea Imperiului. Va juca totodată un rol crucial în răspândirea legendei napoleoniene în Europa acelui veac.

Memorialul a fost cel dintâi și, de departe, cel mai influent dintre volumele de memorii și de autobiografii având în centru anii de exil ai lui Napoleon. Montholon și Gourgaud au publicat în 1823 o relatare a campaniilor lui Napoleon din Italia, în timp ce lucrarea în două volume a lui Bertrand, dedicată războiului din Egipt și Siria, a apărut aproape o generație mai târziu, în 1847.[538] Dar povestirile cu titlu mai personal, referitoare la perioada petrecută de împărat pe insula Sfânta Elena și la reflecțiile asupra anilor de exil, au trebuit să mai aștepte: jurnalul din 1815 până în 1818 al lui Gourgaud, în două volume, a văzut lumina tiparului abia în 1899, în timp ce *Caietele de pe insula Sfânta Elena,* ale lui Bertrand, nu au fost descoperite decât după al Doilea Război Mondial.[539] Cei doi valeți ai lui Napoleon, Marchand și Ali, și-au publicat și ei memoriile despre anii petrecuți în exil de stăpânul lor, în care au presărat și câteva glume care dovedesc afecțiunea nutrită față de împărat.[540] Marchand, care a fost și unul dintre executorii lui testamentari, a acordat un spațiu considerabil ultimelor sale dorințe și a subliniat sentimentul de tristețe care a cuprins

reședința de la Longwood la moartea lui Napoleon.[541] Alți autori, care nu îl însoțiseră în exil, și-au adus și ei contribuția prin reflecții și memorii. O întreagă industrie a publicațiilor napoleoniene a luat naștere, răspândind mitul napoleonian atât printre veteranii Imperiului, nostalgici după lumea pe care o pierduseră, cât și în rândurile noii generații de tineri de după 1815, încă avizi după gloria militară și exaltarea politică întruchipate de Napoleon. Dacă Chateaubriand și de Staël sădiseră semințele unei legende a răului, Napoleon și apostolii săi au făcut tot ce le-a stat în putință pentru ca lumea să cunoască versiunea lui asupra evenimentelor și ca scrierile lor să trezească imaginația romantică a secolului al XIX-lea. Bertrand, care a revenit după Restaurație în sânul armatei, a sintetizat memorabil crezul acestor oameni atunci când a notat că împăratul „a rămas Modelul de urmat, punctul nostru comun. Amintirea trecutului glorios ne-a făcut, pentru moment, să uităm de necazurile țării noastre, iar inimile și sufletele la el au rămas, cu toate că disciplina militară ne dicta să fim loiali Steagului Alb“[542]. Nici Marea Britanie nu a scăpat farmecului său, și generații după generații de poeți și de romancieri, de la Scott la Byron și Southey, și de la de Quincey la Thackeray, au căzut sub vraja împăratului. În operele lor, după cum a remarcat un critic, „se distinge o dorință de a evita cumpătarea și de a se deda unor fantezii de devenire violentă – însăși esența personalității lui Napoleon“[543].

Dacă Napoleon poate pretinde că și-a creat o nouă identitate ca om din popor și moștenitor legitim al ideilor de la 1789, dușmanii săi l-au ajutat din plin. Fiecare gest al monarhiei restaurate a părut să accentueze semnul de egalitate pus în imaginația populară între Revoluție și Imperiu: încurajarea misiunilor catolice care au făcut turul satelor din sud pentru a anihila orice vestigiu republican; dezrădăcinarea arborilor

libertății și interzicerea tricolorului; epurarea celor cunoscuți ca având simpatii republicane sau bonapartiste din orice funcții publice, toate acestea simbolizând hotărârea monarhiei de a reveni la un regim de tip mai vechi, în care poporul să fie iarăși subjugat, iar nobilii și clerul să se poată bucura fără restricții de bogății și de prestigiu.[544] În unele zone din sud, Teroarea Albă s-a întors, cei care suferiseră de pe urma excelor iacobine unindu-și forțele cu emigranții reveniți în țară și cu preoțimea readusă la putere, într-o campanie concertată de denunțări și de crime din răzbunare. Pe acest fundal nu a fost deloc greu ca nostalgia după o epocă mai egalitaristă să-și facă loc, iar apologeții lui Napoleon au exploatat momentul cu o abilitate desăvârșită. Realitățile politice au fost înlocuite cu imaginea idealizată a unei perioade a egalității și a oportunităților. „Amintiți-vă“, nota romancierul liberal Frédéric Soullié, în 1840, într-un portret vădit nerealist al Imperiului, „că sub domnia lui egalitatea era lege. Din acest motiv el este eroul nostru; din acest motiv figura lui a rămas atât de măreață și de venerată.“[545] Rareori a fost istoria unui regim concentrată în asemenea măsură pe personalitatea unui singur individ.

Prefecții se temeau de ambițiile secrete ale foștilor soldați, demobilizați sau lucrând în armată cu jumătate de normă: se zvonea că în tot estul Franței statuile în miniatură ale lui Napoleon și ale Mariei-Luiza erau la mare căutare.[546] Pentru unii, care nu se lăsaseră convinși de vestea morții sale, el a rămas un erou în viață, un om care, sperau ei, avea să joace un rol în viitorul națiunii lor, așa cum jucase și în trecut. Rapoartele întocmite de poliție și de autoritățile administrației locale făceau referiri repetate la cetățeni care susțineau că Napoleon nu murise sau care își exprimau speranța că avea să se întoarcă, și la alții care – chipurile – îl văzuseră în carne și oase. Deloc surprinzător, astfel de incidente s-au înregistrat cu

precădere în Franța rurală, în zonele îndepărtate unde superstițiile rămăseseră larg răspândite și unde viziunile cu Fecioara Maria nu erau un lucru total neobișnuit. În Creuse, nu departe de orașul Guéret, a început să circule zvonul că Bonaparte se arătase, aproape ca Hristos, „însoțit de îngeri“, unei mame și copilului ei exact în clipa în care în casă se depănau povești despre întoarcerea lui.[547] Tematica religioasă juca adesea un rol important în imagistica acestor viziuni, oamenii simpli de la țară folosindu-se de religie pentru a-și exprima credința prin cuvinte. Unii au mers până acolo încât să afirme că povestea morții lui Napoleon era un fals, el nefiind un om ca toți ceilalți și neavând cum să moară. În 1815, în Massif Central, un bărbat a fost auzit susținând că Napoleon era, pur și simplu, „nemuritor“, idee care a prins iute rădăcini, generând, în chip firesc, legende privind cea de-a Doua Venire.[548] Un asemenea eveniment nu putea fi așteptat decât cu mare nerăbdare, căci întoarcerea împăratului ar fi adus pâine pe masă și ar fi garantat din nou prosperitatea nației, motiv pentru care guvernul a rămas în alertă la posibilitatea ca venerația față de Napoleon să ducă la revolte și la conspirații. Faptul că mulți recruți tineri, în loc să predea armele sau să le distrugă ca semn de dispreț față de noul regim, au preferat să le păstreze pentru a le putea folosi mai târziu, nu a făcut decât să amplifice sentimentul de nesiguranță.[549]

În 1819, guvernul a trecut la represalii ca urmare a uciderii ducelui de Berry – fiul mai mic al contelui d’Artois, fratele regelui și viitorul Carol al X-lea al Franței – într-o noapte târziu, când își însoțea soția, căreia i se făcuse rău, de la teatru spre casă. Deși s-a dovedit că această crima fusese comisă de un fanatic care acționase singur, ferm hotărât să nimicească ceea ce mai rămăsese din descendenții Bourbonilor, ea a generat reacții politice virulente, iar spionii poliției au fost puși să

muncească din greu pentru a descoperi alte comploturi.[550] În anii următorii, ei au acordat o atenție deosebită activităților francmasonilor și societăților republicane secrete autointitulate *Carbonari*, care combinau ideile iluministe sau progresiste, cu gustul pentru intrigi și conspirații. Romanticii și neoliberalii erau cel mai adesea prinși în astfel de conspirații, în care erau implicați, de multe ori, și oameni care serviseră sub împărat în timpul carierei sale militare. Pentru Bourboni, porniți să elimine orice urmă de simpatie bonapartistă, ei reprezentau o amenințare gravă. Visele tinerești sau romantice nu reprezentau o scuză pentru un guvern hotărât să reprime orice opoziție. Cei patru sergenți din La Rochelle, arestați în 1822 pentru apartenența la o societate secretă și pentru conspirație în vederea răsturnării monarhiei, s-au numărat printre cele mai cunoscute victime ale acestei campanii justițiare. Denunțați de autoritățile locale, li s-a refuzat orice clemență, fiind condamnați la moarte și ghilotinați rapid, pentru ca simpatia publică față de cei patru tineri soldați romantici să nu se politizeze. Martiriul lor a fost exploatat din plin de opoziția liberală.[551]

Autoritățile se temeau cel mai tare de gloata pariziană, din cauza reputației sale de activism politic, atât în timpul Revoluției, cât și al Vechiului Regim. Deziluzia față de monarhia restaurată s-a combinat cu rata înaltă a șomajului pentru a sublinia farmecul trecutului, și aici, în cârciumile și în speluncile capitalei, cultul lui Napoleon s-a dezvoltat în voie. Printre muncitorii parizieni cântatul era un mod preferat de a petrece timpul: evocându-și tinerețea pariziană, Pierre Vinçard își amintea de vremea când, în jurul anului 1818, fuseseră înființate în cartierele muncitorești mai multe societăți muzicale (sau *goguettes*). Aceste societăți, a explicat el, erau formate cu precădere din muncitori; ele funcționau liber, cu

acceptul tacit al poliției locale, iar cântecele pe care le interpretau erau cele mai populare din repertoriul muncitorilor, o bună parte fiind critice la adresa guvernului și a Bisericii Catolice.[552] Era o perioadă în care muzica a prins să capete o tentă politică tot mai evidentă, devenind o formă de rezistență populară în fața autorităților, printre cele mai cunoscute melodii numărându-se și refrenele nostalgice referitoare la Imperiu, compuse de Pierre de Béranger sau de Emile Debraux, ale căror partituri au contribuit în mod semnificativ la crearea și la păstrarea sentimentului de regret după vremurile apuse. Vocile muncitorilor s-au făcut auzite în denunțarea aristocrației și a clerului, considerate redute ale elitei sociale; au cântat în memoria lui Napoleon și a armatelor pe care le condusese, opunând legenda napoleoniană autorității monarhiei restaurate. Versurile lui Debraux despre exilul din insula Sfânta Elena și evocarea de către Béranger a spiritului celui dispărut erau încărcate de emoție, melodiile sentimentale adunând lacrimi în ochii ascultătorilor.[553] Însă nu se comparau cu poemul cel mai puternic și mai impresionant compus de Béranger, cântat cu forță și pasiune. În anii 1810–1820, titlul nu mai necesita nici o explicație suplimentară: *Nu a murit*. Astfel, parizienii se convingeau singuri și puteau fantaza despre întoarcerea împăratului:

> *Noi toți, soldații, știm că din a sa închisoare*
> *O navă l-a luat în miez de noapte;*
> *De-atunci, prin patria iubită, pe soare sau ninsoare,*
> *Umblă de unul singur, deghizat și pus pe fapte.*
> *El este călărețul obosit cu ochi în care vezi speranța*
> *Sau acel braconier ce în păduri se-ascunde, hăituit.*
> *El este, poate; a venit ca să salveze Franța!*
> *O, Doamne, e adevărat! Nu a murit!*[554]

În timp ce partiturile muzicale au creat conștiința politică a muncitorilor din orașe, alți artiști au transpus legenda napoleoniană în forme vizuale, prin gravuri în lemn și *images d'Epinal*, acele ilustrații viu colorate atât de populare în satele franceze, în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Primele astfel de fascicule, tipărite în munții Vosgi, în atelierul lui Jean-Charles Pellerin, vizaseră, în general, subiecte religioase, înfățișând chipuri de sfinți și scene biblice, însoțite de povestiri moralizatoare despre comportamentul uman. Varietatea tematică abordată a crescut apoi în mod exponențial, cu toate că s-au păstrat și tematici tradiționale și clișee vizuale deja celebre, precum Vârstele Omului și Jidovul Rătăcitor. Pellerin, un admirator al lui Napoleon, a lucrat cu artiștii și gravorii săi, dedicând multă energie, după Revoluția din 1830, popularizării imaginilor Imperiului. Gravurile lui François Georgin sunt probabil cele mai cunoscute: o serie de scene de bătălie, care evocau gloria armatelor imperiale, de la Bătălia de la Piramide, din timpul campaniei din Egipt, până la momentul emoționant în care Napoleon își luase rămas-bun de la trupele sale la Fontainebleau. Cu totul, erau peste 40 de gravuri produse în format mare, un tribut memorabil în imagini adus Marii Armate. Ele au constituit, cu siguranță, și o afacere bună pentru Pellerin, fiind vândute într-un număr considerabil pe tot cuprinsul Franței și fiind retipărite de mai multe ori de-a lungul secolului. Au jucat un rol important în răspândirea mitului imperial, în special în zonele rurale.[555]

După 1830, cultul împăratului a devenit mai deschis și mai respectabil; nu mai era un lucru ce trebuia practicat în secret, ferit de ochii autorităților. Foștii săi soldați putea vorbi acum pe față despre afecțiunea pe care i-o nutreau, în cafenele, în *cercles* și în locurile unde veteranii de război se adunau pentru a rememora clipele petrecute pe câmpurile de bătălie. Figura

lui era evocată cu dragoste, dar și cu teamă și venerație, acel tip de venerație pe care soldații o au față de un mare comandant pe care îl consideră unul de-al lor. Napoleon le oferise victorii, respect și glorie și îi răsplătise cu medalii și onoruri. Îi condusese până spre hotarele Europei, capătul lumii pe care ei o cunoșteau, și le deschisese ochii asupra unor culturi diferite și asupra unor civilizații exotice. Fusese – așa cum își aminteau ei 20 de ani mai târziu – o aventură minunată, un moment în care avuseseră un cuvânt de spus în facerea Istoriei. Până și faptul că totul se terminase în înfrângere și dezamăgire și că Napoleon își trăise ultimii ani într-un exil solitar nu făcea decât să dea și mai multă greutate legendei, transformându-l pe împărat într-unul dintre acei eroi tragici ai războiului atât de prețuiți de francezi, un erou discreditat de dușmani, prost tratat de către cei care îl încarceraseră și lăsat să putrezească și să moară în pustietatea umedă de pe insula Sfânta Elena. Înfrângerea a devenit, cu alte cuvinte, parte a legendei, acel ingredient necesar pentru imaginea unui erou romantic, un ingredient care avea să îl plaseze pe Napoleon – după cum o dovedesc manualele de școală tipărite, în timpul celei de-a Treia Republici – în aleasa companie a altor eroi și eroine războinice, ca Roland, Duguesclin, Bayard sau Ioana d'Arc.[556] În pictura epocii, astfel de comparații erau făcute adeseori într-o manieră cât se poate de explicită, ca, de exemplu, în tabloul de mari dimensiuni pictat de Delacroix, în care Carol Temerarul este înfățișat murind în fața zidurilor de apărare ale orașului Nancy, operă ce făcea aluzie la pericolele ambițiilor exagerate și care a fost considerată de mulți o referire directă la cariera lui Napoleon.[557]

Odată cu căderea lui Carol al X-lea, în 1830, guvernul francez nu s-a mai temut de moștenirea lui Napoleon și o nouă generație de conducători politici au rivalizat la onoarea de a

duce mai departe memoria lui. Au încercat să-și tragă partea din stima publică izvorâtă din asocierea cu Primul Imperiu, de care s-au străduit din greu să-și lege numele și cauza politică.

După revoluția din 1830, dinastia Bourbonilor și-a încheiat în sfârșit existența, iar puterea a fost predată Casei d'Orléans și „monarhiei burgheze" a lui Ludovic-Filip. Noul rege era adolescent când a izbucnit Revoluția Franceză, când tatăl său fusese pentru scurt timp erou popular, înainte de a fi arestat și ghilotinat în perioada Terorii. Fiul, oricum, nu a rupt-o cu Revoluția, servind cu vitejie ca ofițer în armata republicană, ceea ce i-a permis să apară mai târziu ca un om a compromisului, poate singurul, care a putut uni facțiunile beligerante și să evite vărsarea nenecesară de sânge după 1830.[558]

Ludovic-Filip era perfect conștient de puterea simbolismului napoleonian și nu a ezitat să cultive ideea că era adevăratul moștenitor al tradiției imperiale. La încoronarea sa din 1831, s-a prezentat înconjurat în mod ostentativ de mareșalii lui Napoleon; în 1833, a aprobat plasarea celebrei statui a împăratului, realizată de Seurre, în vârful Coloanei din Piața Vendôme, în chip de memento veșnic pentru parizieni; în 1836, a inaugurat Arc de Triomphe în capătul faimoasei artere Champs-Elysées, în memoria legiunilor napoleoniene, iar, în 1837, a acceptat prezența lui Napoleon în obiectivul cultural creat de el – Muzeul de Istorie a Franței de la Palatul Versailles.[559] Chiar și după moarte, se pare că Napoleon continua să exercite aceeași influență și fascinație asupra poporului francez, fie că era vorba de civili, sau de veterani de război. Mulțimile uriașe adunate pe malurile Senei pentru a întâmpina cu entuziasm revenirea trupului său la Paris în 1840, stau mărturie pentru venerația și afecțiunea de care se bucura chiar și la 20 de ani după moarte.

Reputația lui de strateg și de tactician pe câmpul de luptă părea și ea să fie în siguranță, memoria publicului și a istoricilor concentrându-se mai mult asupra victoriilor pe care le repurtase decât asupra înfrângerii finale. În acest sens, este probabil interesant să aruncăm o privire la programa de învățământ a Academiei Militare de la Saint-Cyr, din anii 1880 și 1890, perioadă când noul guvern republican se simțea vulnerabil față de atacuri din exterior. În ciuda etosului puternic republican al școlii și a convingerii larg răspândite că dezastrul francez de la 1870 se datorase abandonării conscripțiilor în masă, în cursul secolului al XIX-lea, se observă că armatele franceze revoluționare erau prezentate la cursurile școlii mai degrabă ca un exemplu de responsabilitate civică și de moralitate publică decât ca un model de tactică. Bătălia de la Valmy era înfățișată ca o chemare la arme, și nu ca obiect de studiu al strategiei militare, iar, în cadrul cursului de istorie militară predat în ajunul Primului Război Mondial, armata regală din secolul al XVIII-lea, tacticile prerevoluționare și campaniile Revoluției Franceze au fost fiecare expediate într-o singură lecție. O a patra lecție era dedicată transformărilor aduse armatei de către Napoleon în campania din Italia, pentru ca următoarele zece lecții să se ocupe exclusiv de campaniile lui Napoleon.[560] Pentru profesioniști, percepția asupra programei de studiu era cât se poate de clară: Napoleon fusese un mare general francez din ale cărui tactici și strategii se puteau învăța multe. Chiar dacă, în final, fusese copleșit de numărul mai mare al soldaților inamici, avea asigurat un loc în istorie alături de marii generali ai lumii, printre care Alexandru cel Mare în epoca antică și Frederic cel Mare în contemporaneitate.

Aceeași a fost și a rămas și percepția publicului până în zilele noastre și la fel continuă să fie prezentată istoria Imperiului în artă, la Muzeul Luvru ori în Marea Galerie de la

Versailles.[561] Desigur, fiecare țară tinde să-și celebreze victoriile și mai puțin să-și deplângă înfrângerile, cu atât mai mult în pictura istorică, astfel încât acest dezechilibru nu pare foarte surprinzător în sine. Însă, cu toate că Napoleon a fost învins la Waterloo, este interesant de văzut în ce mod este prezentat câmpul de bătălie vizitatorilor actuali și ce anume se așteaptă să vadă turiștii care se înghesuie în acest loc. Nici Wellington și nici Blücher nu sunt atracția principală. Butte, colina construită în 1826 pentru a comemora bătălia, având în vârf leul de la Waterloo, și într-o oarecare măsură și muzeul și centrul pentru vizitatori, sunt dedicate mai ales memoriei soldaților francezi și Marelui Om a cărui aventură imperială s-a sfârșit pe aceste meleaguri. Ghidul turistic belgian al lui Fierens-Gevaert exprimă în mod admirabil ideea: „Nu există loc mai potrivit pentru a visa la măreția lui Napoleon, pentru a evoca grandoarea legendară a domniei lui, pentru a aprecia printr-o privire aruncată trecutului misiunea epică a soldaților săi decât vârful acestui mormânt triunghiular ridicat peste leșul eroismului imperial. Am văzut mulți vizitatori ce nu iau seama la ghizi, pierduți în contemplarea îndelungată a câmpului de bătălie. Rareori își întorc capul spre Waterloo și spre înălțimile ocupate de Wellington; aproape întotdeauna ochii le sunt fixați pe albăstrimea orizontului, locul unde a apus gloria imperială.“ Pentru muzeu și vizitatorii săi, ca și pentru memoria colectivă a Europei, în general, Waterloo înseamnă Napoleon, înfrângerea lui și începuturile mitului său.[562]

Așa a rămas și astăzi, și nu numai pentru francezi. Napoleon a reprezentat pentru literatura din secolul al XIX-lea o sursă importantă de inspirație, iar, în veacul următor, figura lui avea să fie transformată de mass-media, și în special de industria cinematografică, într-una de erou tragic și de gigant al scenei europene. Începând cu celebrul film mut al lui Abel

Glance, din anii 1920, până la cinematografia franceză modernă și la operele hollywoodiene, împăratul a continuat să fascineze și să uimească publicul de pe întreg globul. Războaiele Napoleoniene au constituit subiectul multor filme produse în Europa în perioada interbelică, când puteau fi cu ușurință trasate paralele între Imperiul său și contemporaneitate. Nu mai puțin de 55 de pelicule cu această temă au fost turnate în acei ani în Germania, cu mult mai multe decât în Franța sau în Marea Britanie. Toate națiunile s-au inspirat din perioada napoleoniană pentru a-și glorifica istoriile, prezentându-l pe Napoleon fie ca pe erou al țării, fie ca pe cel mai de temut dușman al libertății și al identității naționale. Spectatorii francezi, de exemplu, au savurat ecranizările avându-l în centru pe Napoleon și au prețuit relatările veteranilor din *Grande Armée*. Însă Germania era un caz aparte, o țară redusă la tăcere de crizele politice și structurale și în care Războaiele de Eliberare împotriva lui Napoleon au devenit puncte de referință cruciale. După cum explică Oskar Kalbus, un critic de film contemporan, unul dintre motivele acestui interes a fost nesiguranța vieții în perioada Republicii de la Weimar și al celui de-Al Treilea Reich, care a generat „o mai mare receptivitate față de marile epoci ale istoriei și de oamenii acelor epoci“. Intrarea triumfală a lui Napoleon pe scena europeană, cu distrugerile și reconstrucția pe care le-a provocat, a reprezentat una din acele „mari epoci ale istoriei“.[563]

Napoleon a lăsat și o puternică moștenire politică ce va avea ecou în continuare în Franța și va inspira insurecții populare în afara hotarelor ei, cu precădere în America Centrală și de Sud. Bonapartismul va rămâne o tradiție politică importantă în Franța ce va fi înviată nu numai (și în modul cel mai vizibil) de către Napoleon al III-lea, dar și, în alte

modalități, de generalul Boulanger, în anii 1880, și de Philippe Pétain și Charles de Gaulle, în secolul XX. Ideea asocierii sprijinului popular cu o autoritate personală puternică, un lider provenit din popor care să conducă fără a ține cont de intervențiile constante ale instituțiilor intermediare ale statului ori ale politicienilor aleși, a devenit un concept admis, chiar dacă periculos, în politica franceză modernă.[564] Dacă Monarhia din Iulie a fost tentată să speculeze amintirea lui Napoleon pentru a intra pe sub pielea electoratului, ei bine, s-a jucat cu focul. În 1848, au avut loc alegeri pentru președinția proaspăt declaratei A Doua Republici, alegeri unde, pentru întâia oară, a fost chemată la urne întreaga populație masculină a Franței. Rezultatul a fost uluitor. Sprijinul popular pentru Ludovic-Napoleon Bonaparte – datorat, în cea mai mare măsură, numelui unchiului său – a fost atât de mare, încât contracandidații au fost practic măturați din cale, Ludovic-Napoleon fiind ales cu o majoritate substanțială. Trei ani mai târziu, în 1851, el îl va imita pe marele Napoleon punând la cale un *coup d'état*, răsturnând Republica și proclamând Al Doilea Imperiu. Dar aici paralela se oprește. Ludovic-Napoleon nu a avut incisivitatea primului împărat și nici clarviziunea sa politică. I-a lipsit și charisma personală, care contribuise în atât de mare măsură la succesul lui Napoleon. Lovitura de stat, ridiculizată de Karl Marx în *Optsprezece Brumar al lui Ludovic Bonaparte*, nu a însemnat întoarcerea Franței la gloria internațională, așa cum speraseră susținătorii săi. Republicanii au fost oripilați de pierderea câștigurilor politice pe care se luptaseră din greu să le obțină și populația franceză s-a ridicat la arme: în peste 100 de comune s-au înființat comitete revoluționare care s-au ciocnit violent, uneori sângeros, cu trupele de armată și cu jandarmii. Au urmat represalii și, cu excepția Parisului, rezultatul a constat în cele mai necruțătoare

epurări din perioada cuprinsă între Teroarea Iacobină, din 1794, și Rezistența din timpul celui de-al Doilea Război Mondial.[565] Anul 1851 nu va marca nici o A Doua Venire triumfală. Dacă istoria se repetă, așa după cum a susținut Marx, atunci ea se repetă ca o farsă.[566]

---

[527] Didier Le Gall, *Napoléon et Le Mémorial de Sainte-Hélène: analyse d'un discours,* Paris, 2003, p. 15

[528] Marcel Dunan, Introducere la Emmanuel de Las Cases, *Le Mémorial de Sainte-Hélène,* 2 vol., Paris, 1951, vol. 1, p. xiii

[529] Steven Englund, *Napoleon*, p. 453

[530] Peter Hicks și Emilie Barthet, „Interpretation of *Clisson et Eugénie*", în Napoleon Bonaparte, *Clisson et Eugénie – a love story,* Londra, 2008, p. 41

[531] François-René de Chateaubriand, „De Buonaparte, des Bourbons et de la nécessité de se rallier à nos princes légitimes pour le bonheur de la France et celui de l'Europe", în Chateaubriand, *Ecrits politiques, 1814–1816*, ed. Colin Smethurst, p. 72

[532] Las Cases, *Le Mémorial de Sainte-Hélène*, vol. 1, p. 668

[533] Thierry Lentz, *Les Cent-Jours, 1815,* Paris, 2010, p. 313

[534] Angelica Goodden, *Madame de Staël: The Dangerous Exile,* Oxford, 2008, p. 262

[535] John Claiborne Isbell, *The Birth of European Romanticism. Truth and Propaganda in Staël's De l'Allemagne,* Cambridge, 1994, p. 93

[536] Las Cases, *Le Mémorial de Sainte-Hélène*, vol. 2, p. 190

[537] Ibid., vol. 2, p. 187

[538] Jacques Olivier Boudon, ed., *Napoléon Ier et son temps,* Paris, 2004, p. 227

[539] Englund, *Napoleon*, p. 531

[540] Henri-Gratien Bertrand, „Les derniers jours de l'Empereur à Sainte-Hélène", *Les oeuvres libres* 39, 1949, pp. 107–108

[541] *Mémoires de Marchand, premier valet de chambre et exécuteur testamentaire de l'Empereur Napoléon*, ed. Jean Bourguignon și Henry Lachouque, Paris, 1985, pp. 567–613

[542] Natalie Petiteau, *Lendemains d'Empire. Les soldats de Napoléon dans la France du dix-neuvième siècle,* Paris, 2003, pp. 258–259

[543] Philip Shaw, *Waterloo and the Romantic Imagination,* Basingstoke, 2002, p. 3

[544] Alan Forrest, *The Legacy of the French Revolutionary Wars: The Nation-in-Arms in French Republican Memory,* Cambridge, 2009, p. 73

[545] Michael Paul Driskel, *As Befits a Legend: Building a Tomb for Napoleon, 1840–1861,* Kent, Ohio, 1993, p. 39

[546] Robert Alexander, *Rewriting the French Revolutionary Tradition,* Cambridge, 2003, p. 95

[547] Sudhir Hazareesingh, *The Legend of Napoleon,* Londra, 2004, p. 68

[548] Bernard Ménager, *Les Napoléon du peuple,* Paris, 1988, p. 32

[549] J. Lucas-Dubreton, *Le culte de Napoléon, 1815–1848,* Paris, 1960, p. 21

[550] Munro Price, *The Perilous Crown: France between Revolutions, 1815–1848,* Basingstoke, 2007, pp. 106–107

[551] André Zeller, *Soldats perdus. Des armées de Napoléon aux garnisons de Louis XVIII,* Paris, 1977, pp. 319–341

[552] Pierre Brochon, *La chanson sociale de Béranger à Brassens,* Paris, 1961, p. 15

[553] *Ibid*., p. 2.

[554] Lambert Sauveur, ed., *Songs of France from Napoleon I to Louis-Philippe, by Pierre-Jean de Béranger,* Philadelphia, 1894, p. 100

[555] Henri George, *La belle histoire des images d'Epinal,* Paris, 1996, pp. 16–17

[556] Christian Amalvi, *Les héros de l'histoire de France,* Toulouse, 2001, pp. 68–71

[557] Christian Amalvi, „Penser la défaite, le recours à une histoire analogique: de la chute de Napoléon à la chute de la troisième République", în Patrick Cabanel și Pierre Laborie, ed., *Penser la défaite,* Toulouse, 2002, p. 10

[558] Munro Price, *The Perilous Crown: France Between Revolutions, 1814–1848,* p. 189

[559] Jean-Marcel Humbert, *Napoléon aux Invalides. 1840, Le Retour des Cendres,* Paris, 1990, p. 13

[560] Ecole Spéciale Militaire, Saint-Cyr, Programme des cours des élèves, premère année d'études, 1913–14, histoire militaire, Archives de la Guerre, Vincennes, Xo.16

[561] Yveline Cantarel-Besson, „Les campagnes", în Yveline Cantarel-Besson, Claire Constans și Bruno Foucart, ed., *Napoléon, images et histoire: Peintures du Château de Versailles, 1789–1815,* Paris, 2001, pp. 110–213

[562] Philippe Raxhon, „Le lion de Waterloo, un monument controversé", în Marcel Watelet și Pierre Couvreur, ed., *Waterloo, lieu de mémoire européenne, 1815–2000,* Louvain-la-Neuve, 2000, p. 159

[563] Wolfgang Koller, „Heroic Memories: Gendered Images of the Napoleonic Wars in German Feature Films of the Interwar Period", în Alan Forrest, Etienne François și Karen Hagemann, ed., *War Memories,* Basingstoke, 2011

[564] Robert Gildea, „Bonapartism“, în *The Past in French History,* New Haven, Conn., 1994, pp. 62–111

[565] Ted W. Margadant, *French Peasants in Revolt: The Insurrection of 1851*, Princeton, New Jersey, 1979, p. xvii

[566] Karl Marx, *Le 18 Brumaire de Louis Bonaparte,* Paris, 1969, p. 15

BIBLIOGRAFIE

Alexander, Robert S., *Bonapartism and Revolutionary Tradition in France: the Fédérés of 1815,* Cambridge, 1991

Rewriting the French Revolutionary Tradition, Cambridge, 2003

Amalvi, Christian, *Les héros de l'histoire de France,* Toulouse, 2001

Antommarchi, Francesco, *Les derniers moments de Napoléon,* 2 vol., Paris și Londra, 1825

Asprey, Robert, *The Rise and Fall of Napoleon Bonaparte,* 2 vol., New York, 2000

Baczko, Bronislaw, *Comment sortir de la Terreur: Thermidor et la Révolution,* Paris, 1989

Politiques de la Révolution Française, Paris, 2008

Bainville, Jacques, *Napoléon,* nouvelle édition avec préface de Patrice Gueniffey, Paris, 2005

Barbero, Alessandro, *The Battle: A History of the Battle of Waterloo,* Londra, 2006

Barny, Roger, „L'image de Cromwell dans la Révolution française", *Dix-huitième siècle* 25, 1993

Beaucour, Fernand, *Lettres, Décisions et Actes de Napoléon à Pont-de-Briques et au Camp de Boulogne*, Levallois, 1979

Le Retour des Cendres de Napoléon: ses causes et sa portée politique, Paris, 1991

Bell, David A., *The First Total War: Napoleon's Europe and the Birth of Warfare as We Know It*, Londra, 2007

Benhamou, Albert, *L'autre Sainte-Hélène: La captivité, la maladie, la mort, et les médecins autour de Napoléon,* Londra, 2010

Benoît, Jérémie, Agnès Delannoy et Alain Pougetoux, *Le Retour des Cendres, 1840–1990*, Courbevoie, 1990

Benot, Yves, *La démence coloniale sous Napoléon*, Paris, 1992

Bergeron, Louis și Palmer, R.R., *France Under Napoleon,* Princeton, NJ, 1981

Bergès, Louis, *Valmy: le mythe de la République,* Toulouse, 2001

Bertaud, Jean-Paul, *Choderlos de Laclos*, Paris, 2003

Le duc d'Enghien, Paris, 2001

La France de Napoléon, 1799–1815, Paris, 1987

Guerre et société en France de Louis XIV à Napoléon Ier, Paris, 1998

Quand les enfants parlaient de gloire: L'armée au coeur de la France de Napoléon, Paris, 2006

La Révolution armée. Les soldats-citoyens de la Révolution Française, Paris, 1979
Bertaud, Jean-Paul, Alan Forrest și Annie Jourdan, ed., *Napoléon, le monde et les Anglais. Guerre des mots et des images*, Paris, 2004
Beyeler, Christophe, *Noces impériales: Le mariage de Napoléon et Marie-Louise dessiné par Baltard*, Paris, 2010
Bierman, Irene A., ed., *Napoleon in Egypt*, Reading, 2003
Blanc, Olivier, Regnaud de Saint-Jean d'Angély. *L'éminence grise de Napoléon*, Paris, 2002
Blanning, T.C.W., *The French Revolution in Germany: Occupation and Resistance in the Rhineland, 1792–1802*, Oxford, 1983
The Pursuit of Glory: Europe, 1648–1815, Londra, 2007
Blaufarb, Rafe, *The French Army, 1750–1820: Careers, Talent, Merit*, Manchester, 2002
Bluche, Frédéric, *Le plébiscite des Cent Jours, avril–mai 1815*, Geneva, 1974
Bois, Jean-Pierre, *Dumouriez, héros et proscrit*, Paris, 2005
Boisson, Jean, *Le Retour des Cendres*, Paris, 1973
Bonaparte, Napoléon, *Clisson et Eugénie – A Love Story*, Londra, 2008
Correspondance générale, publiée par la Fondation Napoléon, 7 vol., Paris, 2004–2010
Journal de Bonaparte et des Hommes Vertueux, 1797
Lettres d'amour à Joséphine, ed. Jean Tulard, Paris, 1981
Oeuvres littéraires et écrits militaires, ed. Jean Tulard, 3 vol., Paris, 2001
Proclamations, Ordres du Jour, Bulletins de la Grande Armée, ed. Jean Tulard, Paris, 1964
Souper de Beaucaire, texte présenté par Jacques Bainville, Paris, 1930
Bonnet, Jean-Claude, ed., *L'Empire des Muses. Napoléon, les arts et les lettres*, Paris, 2004
Bordenove, Georges, *La vie quotidienne de Napoléon en route vers Sainte-Hélène*, Paris, 1977
Boudon, Jacques-Olivier, *Histoire du Consulat et de l'Empire*, Paris, 2000
L'épiscopat français à l'époque concordataire, 1802–1905, Paris, 1996
Napoléon Ier et son temps, Paris, 2004
Napoléon et les cultes, Paris, 2002
Ordre et désordre dans la France napoléonienne, Paris, 2008
Boudon, Jacques-Olivier, eds., *Napoléon Bonaparte: discours de guerre*, Paris, 2011
Bourdin, Philippe, Jean-Claude Caron și Mathias Bernard, ed., *L'incident électoral de la Révolution Française à la Ve République*, Clermont-Ferrand, 2002
Bourrienne, Louis-Antoine Fauvelet de, *Mémoires de M. de Bourrienne, ministre d'état, sur Napoléon*, Paris, 1831
Boycott-Brown, Martin, *The Road to Rivoli: Napoleon's First Campaign*, Londra, 2001
Branda, Pierre, *Le prix de la gloire. Napoléon et l'argent*, Paris, 2007
Branda, Pierre și Thierry Lentz, *Napoléon, l'esclavage et les colonies*, Paris, 2006
Brett-James, Antony, ed., *The Hundred Days: Napoleon's Last Campaign from Eye-*

witness Accounts, Londra, 1964
Broadley, A. M., *Napoleon in Caricature, 1795–1821*, 2 vol., Londra, 1911
Brochon, Pierre, *La chanson sociale de Béranger à Brassens*, Paris, 1961
Broers, Michael, *Europe under Napoleon, 1799–1815*, Londra, 1996
Napoleonic Imperialism and the Savoyard Monarchy, 1773–1821: State Building in Piedmont, Lampeter, 1997
Napoleon's Other War: Bandits, Rebels and their Pursuers in the Age of Revolutions, Oxford, 2010
The Napoleonic Empire in Italy, 1796–1814: Cultural Imperialism in a European Context?, Basingstoke, 2005
The Politics of Religion in Napoleonic Italy: The War against God, Londra, 2002
Brown, Howard, *Ending the French Revolution: Violence, Justice and Repression*, Charlottesville, VA, 2006
Burke, Peter, *The Fabrication of Louis XIV*, New Haven, CT, 1992

Cabanel, Patrick și Pierre Laborie, ed., *Penser la défaite*, Toulouse, 2002
Cambacérès, Jean-Jacques, *Mémoires inédits*, ed. Laurence Chatel de Brancion, 2 vol., Paris, 1999
Campbell, Neil, *Napoleon on Elba: Diary of an Eyewitness to Exile*, ed. Jonathan North, Welwyn Garden City, 2004
Cannadine, David, ed., *Trafalgar in History: A Battle and its Afterlife*, Basingstoke, 2006
Cantarel-Besson, Yveline, Claire Constans și Bruno Foucart, ed., *Napoléon, images et histoire: Peintures du Château de Versailles, 1789–1815*, Paris, 2001
Casanova, Antoine, *Napoléon et la pensée de son temps: une histoire intellectuelle singulière*, Paris, 2000
Casanova, Antoine și Ange Rovere, *La Révolution française en Corse*, Toulouse, 1989
Caulaincourt, Armand de, *At Napoleon's Side in Russia*, New York, 2008
Chaillou, David, *Napoléon et l'Opéra: la politique sur la scène, 1810–1815*, Paris, 2004
Chandler, David, *Dictionary of the Napoleonic Wars*, Londra, 1979
Chappey, Jean-Luc și Bernard Gainot, *Atlas de l'empire napoléonien, 1799–1815*, Paris, 2008
Chateaubriand, François-René de, *Ecrits politiques, 1814–16*, ed. Colin Smethurst, Geneva, 2002
Chickering, Roger B. și Stig Förster, ed., *War in an Age of Revolution, 1775–1815*, Cambridge, 2010
Chevallier, Bernard, Michel Dancoisne-Martineau și Thierry Lentz, ed., *Sainte-Hélène, île de mémoire*, Paris, 2005
Chuquet, Arthur, *La jeunesse de Napoléon*, Paris, 1897
Church, Clive, *Revolution and Red Tape: The French Ministerial Bureaucracy, 1770–1850*, Oxford, 1981
Claudon, Francis și Bernard Bailly, ed., *Vivant Denon*, Chalon-sur-Saône, 2001

Clerc, Catherine, *La caricature contre Napoléon*, Paris, 1985
Cockburn, George, *Buonaparte's Voyage to St. Helena: comprising the diary of Rear Admiral Sir G. Cockburn, during his passage from England to St. Helena in 1815*, Boston, 1833
Cole, Hubert, *Fouché, the Unprincipled Patriot,* Londra, 1971
Cole, Juan, *Napoleon's Egypt: Invading the Middle East,* New York, 2007
Colectiv, *Actes du colloque Napoléon, Stendhal et les Romantiques: l'armée, la guerre, la gloire*, Paris, 2002
Colectiv, *Austerlitz: Napoléon au coeur de l'Europe*, Paris, 2007
Collins, Irene, *Napoleon and his Parliaments, 1800–1815*, Londra, 1979
Connelly, Owen, ed., *Historical Dictionary of Napoleonic France, 1799–1815*, Londra, 1985
Cooper, Duff, *Talleyrand,* Londra, 1958
Crook, Malcolm, *Elections in the French Revolution,* Cambridge, 1996
Napoleon Comes to Power: Democracy and Dictatorship in Revolutionary France, 1795–1804, Cardiff, 1998
Crouzet, François, *L'économie britannique et le blocus continental, 1806–1813*, 2 vol., Paris, 1958

Davis, John A., *Conflict and Control: Law and Order in Nineteenth-Century Italy*, Basingstoke, 1988
Naples and Napoleon: Southern Italy and the European Revolutions, 1780–1860, Cambridge, 2006
Denon, Vivant, *Voyage dans la Basse et la Haute Egypte pendant les campagnes du général Bonaparte*, cu o introducere de Raoul Brunon, Paris, 1990
Desfeuilles, André, *Autour d'un centenaire manqué*, Paris, 1950
Dhombres, Jean și Nicole, *Lazare Carnot,* Paris, 1997
Dickinson, H.T., ed., *Britain and the French Revolution, 1789–1815,* Londra, 1989
Doyle, William, *Aristocracy and its Enemies in the Age of Revolution*, Oxford, 2009
Driskel, Michael Paul, *As Befits a Legend: Building a Tomb for Napoleon, 1840–61,* Kent, OH, 1993
Ducourtial, Claude, „Introduction", *Napoléon et la Légion d'honneur*, Paris, 1968
Dupuy, Pascal și Claude Mazauric, *La Révolution française. Regards d'auteurs*, Paris, 2005
Dwyer, Philip G., *Napoleon: The Path to Power, 1769–1799*, Londra, 2007
Napoleon and Europe, Londra, 2001
Dwyer, Philip G. și Alan Forrest, ed., *Napoleon and His Empire*, Basingstoke, 2007

Ellis, Geoffrey, *Napoleon,* Londra, 1997
Napoleon's Continental Blockade: The Case of Alsace, Oxford, 1981
The Napoleonic Empire, Basingstoke, 2003
Emsley, Clive, *The Longman Companion to Napoleonic Europe*, Londra, 1993
Englund, Steven, *Napoleon. A Political Life*, New York, 2004

Esdaile, Charles J., *Fighting Napoleon: Guerrillas, Bandits and Adventurers in Spain, 1808–14*, New Haven, CT, 2004
The French Wars, 1792–1815, Londra, 2001
Napoleon's Wars: An International History, 1803–15, Londra, 2007
The Peninsular War: A New History, Londra, 2002
The Wars of Napoleon, Londra, 1995

Fick, Carolyn, *The Making of Haiti: The Saint-Domingue Revolution from Below*, Knoxville, TN, 1990
Fierro, Alfred, André Palluel-Guillard și Jean Tulard, ed., *Histoire et Dictionnaire du Consulat et de l'Empire*, Paris, 1995
Fillion, Alain, *La Bérézina racontée par ceux qui l'ont vécue*, Paris, 2005
Fontanes, Louis de, *Parallèle entre César, Cromwel, Monk et Bonaparte, fragment traduit de l'anglais*, Paris, 1800
Forrest, Alan, *Conscripts and Deserters: The Army and French Society during the Revolution and Empire*, New York, 1989
The Legacy of the French Revolutionary Wars: The Nation-in-Arms in French Republican Memory, Cambridge, 2009
Napoleon's Men: The Soldiers of the Revolution and Empire, Londra, 2002
The Soldiers of the French Revolution, Durham, North Carolina, 1990
Forrest, Alan și Peter H. Wilson, ed., *The Bee and the Eagle: Napoleonic France and the End of the Holy Roman Empire, 1806,* Basingstoke, 2009
Forrest, Alan, Karen Hagemann și Jane Rendall, ed., *Soldiers, Citizens and Civilians: Experiences and Perceptions of the Revolutionary and Napoleonic Wars, 1790–1820*, Basingstoke, 2009
Forrest, Alan, Etienne François și Karen Hagemann, ed., *War Memories*: *The Revolutionary and Napoleonic Wars in Modern European Culture*, Basingstoke, 2012
Forshufvud, Sten și Ben Weider, *Assassination at St. Helena: The Poisoning of Napoleon Bonaparte*, Vancouver, 1978
Fouché, Joseph, *The Memoirs of Joseph Fouché, Duke of Otranto, Minister of the General Police of France*, 2 vol., Londra, 1896
Fraser, Ronald, *Napoleon's Cursed War: Popular Resistance in the Spanish Peninsular War*, Londra, 2008
Furet, François, *La Révolution, 1 – 1770–1814,* Paris, 1988

Gainot, Bernard, *1799, un nouveau jacobinisme?*, Paris, 2001
Garnier, Jacques, *Austerlitz, 2 décembre 1805*, Paris, 2005
Gates, David, *The Napoleonic Wars, 1803–1815*, Londra, 1997
George, Henri, *La belle histoire des images d'Epinal*, Paris, 1996
Gildea, Robert, *The Past in French History*, New Haven, CT, 1994
Goodden, Angelica, *Madame de Staël: The Dangerous Exile*, Oxford, 2008
Goodspeed, D.J., *Bayonets at Saint-Cloud: The Story of the 18th Brumaire*, Londra, 1965

Gotteri, Nicole, *Grands dignitaires, ministres et grands officiers du Premier Empire. Autographes et notices biographiques*, Paris, 1990
Grab, Alexander, *Napoleon and the Transformation of Europe,* Basingstoke, 2003
Grainger, John D., *The Amiens Truce: Britain and Bonaparte, 1801–1803*, Woodbridge, 2004
Graziani, Antoine-Marie, *Pascal Paoli*, Paris, 2004
Gueniffey, Patrice, *Le dix-huit Brumaire: l'épilogue de la Révolution française*, Paris, 2008
Guillard, Rémi-Julien, *Retour des Cendres de Napoléon. Procès-verbal d'exhumation des restes de l'empereur Napoléon*, Paris, 1841
Guiomar, Jean-Yves, *L'invention de la guerre totale, XVIIIe–XXe siècle*, Paris, 2004

Haegele, Vincent, *Napoléon et Joseph Bonaparte. Le pouvoir et l'ambition*, Paris, 2010
Hagemann, Karen, Gisela Mettele și Jane Rendall, ed., *Gender, War and Politics: Transatlantic Perspectives, 1775–1830*, Basingstoke, 2010
Hales, E.E.Y., *Revolution and Papacy, 1769–1846*, Londra, 1960
Hall, Christopher D., *British Strategy in the Napoleonic War, 1803–15*, Manchester, 1992
Hall, Henry, ed., *Napoleon's Letters to Josephine, 1796–1812*, Londra, 1901
Hall, Thadd E., *France and the Eighteenth-century Corsican Question,* New York, 1971
Hanley, Wayne, *The Genesis of Napoleonic Propaganda, 1796 to 1799*, New York, 2005
Hantraye, Jacques, *Les Cosaques aux Champs-Élysées: L'occupation de la France après la chute de Napoléon*, Paris, 2005
Le récit d'un civil dans la campagne de France de 1814: les „Lettres historiques" de Pierre Dardenne, 1768–1857, Paris, 2008
Harris, Robin, *Talleyrand: Betrayer and Saviour of France*, Londra, 2007
Haythornthwaite, Philip, ed., *Napoleon: The Final Verdict*, Londra, 1996
Hazareesingh, Sudhir, *The Legend of Napoleon*, Londra, 2004
The Saint-Napoleon: Celebrations of Sovereignty in Nineteenth-century France, Cambridge, MA, 2004
Hennet, Léon și Emile Martin, *Lettres interceptées par les Russes durant la campagne de 1812*, Paris, 1913
Hesse, Carla, *Publishing and Cultural Politics in Revolutionary Paris, 1789–1810*, Berkeley, CA, 1991
Hibbert, Christopher, *Napoleon: His Wives and Women*, New York, 2002
Hocquellet, Richard, *Résistance et révolution durant l'occupation napoléonienne en Espagne, 1808–1812*, Paris, 2001
Holtman, Robert B., *Napoleonic Propaganda*, Baton Rouge, Louisiana, 1950
Houssaye, Henry, *1814*, Paris, 1889
1815, Paris, 1893
Howard, Martin R. *Poisoned Chalice: The Emperor and his Doctors on St. Helena*, Stroud, 2009

Humbert, Jean-Marcel, „Introducere“ la *Bonaparte et l’Egypte: feu et lumières*, Paris, 2008
Napoléon aux Invalides. 1840, Le Retour des Cendres, Paris, 1990

Ireland, Bernard, *The Fall of Toulon: The Last Opportunity to Defeat the French Revolution*, Londra, 2005
Isbell, John Claiborne, *The Birth of European Romanticism: Truth and Propaganda in Staël’s „De l’Allemagne“*, Cambridge, 1994

Jessenne, Jean-Pierre, ed., *Du Directoire au Consulat. 3: Brumaire dans l’histoire du lien politique et de l’Etat-Nation,* Rouen, 2001
Jordan, David P., *The Revolutionary Career of Maximilien Robespierre*, New York, 1985
Jourdan, Annie, *L’empire de Napoléon*, Paris, 2000
Louis Bonaparte, Roi de Hollande, Paris, 2010
Mythes et légendes de Napoléon, Toulouse, 2004
Napoléon, héros, imperator, mécène, Paris, 1998

Kaplow, Jeffrey, *Elbeuf during the Revolutionary Period: History and Social Structure*, Baltimore, MD, 1964
Kauffmann, Jean-Paul, *The Black Room at Longwood: Napoleon’s Exile on Saint Helena,* New York, 1999
Knapton, Ernest John, *Empress Josephine*, Cambridge, MA, 1964

Las Cases, Emmanuel de, *Le Mémorial de Sainte-Hélène,* ed. Marcel Dunan, 2 vol., Paris, 1951
Lafon, Jean-Marc, *L’Andalousie et Napoléon: contre-insurrection, collaboration et résistances dans le Midi de l’Espagne, 1808–12*, Paris, 2007
Laissus, Yves, *Description de l’Egypte. Une aventure humaine et éditoriale,* Paris, 2009
Largeaud, Jean-Marc, *Napoléon et Waterloo: la défaite glorieuse de 1815 à nos jours*, Paris, 2006
Latimer, Elizabeth, *Talks of Napoleon at St. Helena with General Baron Gourgaud,* Londra, 1904
Laurens, Henry, ed., *L’Expédition d’Egypte, 1798–1801*, Paris, 1989
Laveissière, Sylvain, *Le sacre de Napoléon peint par David,* Paris, 2004
Leggiere, Michael V., *The Fall of Napoleon: The Allied Invasion of France, 1813–1814*, Cambridge, 2007
Lentz, Thierry, *Le dix-huit Brumaire. Les coups d’état de Napoléon Bonaparte*, Paris, 1997
Le Grand Consulat, 1799–1804, Paris, 1999, ed., *Napoléon et l’Europe: regards sur une politique*, Paris, 2005
Nouvelle histoire du Premier Empire, 4 vol., Paris, 2002–2010
Le sacre de Napoléon, Paris, 2004
Lefebvre, Georges, *Napoleon*, 2 vol., Londra, 1969
Le Gall, Didier, *Napoléon et Le Mémorial de Sainte-Hélène: analyse d’un discours*,

Paris, 2003
Le Nabour, Eric, *Letizia Bonaparte. La mère exemplaire de Napoléon Ier*, Paris, 2003
Lieven, Dominic, *Russia against Napoleon: The Battle for Europe, 1807 to 1814*, Londra, 2009
Lucas-Dubreton, J., *Le culte de Napoléon, 1815–1848*, Paris, 1960
Luvass, Jay, ed., *Napoleon on the Art of War*, New York, 1999
Lyons, Martyn, *France under the Directory*, Cambridge, 1975
Napoleon Bonaparte and the Legacy of the French Revolution, Londra, 1994

McClellan, Andrew, *Inventing the Louvre: Art, Politics and the Origins of the Modern Museum in Eighteenth-century Paris*, Cambridge, 1994
McLynn, Frank, *Napoleon: A Biography*, New York, 1997
Madelin, Louis, *La jeunesse de Bonaparte*, Paris, 1937
Marchand, Louis, *Mémoires de Marchand, premier valet de chambre et exécuteur testamentaire de l'Empereur Napoléon*, eds. Jean Bourguignon și Henry Lachouque, Paris, 1985
Mémoires, traduse în *In Napoleon's Shadow*, ed. Proctor Jones, San Francisco, CA, 1998
Margadant, Ted W., *French Peasants in Revolt: The Insurrection of 1851*, Princeton, NJ, 1979
Markham, J. David, *Imperial Glory: The Bulletins of Napoleon's Grande Armée, 1805–1814*, Londra, 2003
Marnier, Jean, *Souvenirs de guerre en temps de paix*, Paris, 1867
Marshall-Cornwall, James, *Napoleon as Military Commander*, Londra, 1967
Martineau, Gilbert, *Napoléon à Sainte-Hélène, 1815–1821*, Paris, 1981
Le Retour des Cendres, Paris, 1990
Marzagalli, Silvia, *Les boulevards de la fraude. Le négoce maritime et le Blocus continental, 1806–1813*, Villeneuve d'Ascq, 1999
Ménager, Bernard, *Les Napoléon du peuple*, Paris, 1988
Meynell, Henry, *Memoranda of Conversations with Napoleon. St Helena, 1816*, Guildford, 1909
Migliorini, Luigi Mascilli, *Napoléon*, Paris, 2004
Morrissey, Robert, *Napoléon et l'héritage de la gloire*, Paris, 2010
Muir, Rory, *Britain and the Defeat of Napoleon, 1807–1815*, New Haven, CT, 1996
Tactics and the Experience of Battle in the Age of Napoleon, New Haven, CT, 1998

Nicolson, Harold, *The Congress of Vienna*, Londra, 1961
Nipperdey, Thomas, *Deutsche Geschichte, 1860–1866*, Bürgerwelt und starker Staat, München, 1987
Nora, Pierre, ed., *Les lieux de mémoire*, partea a II-a: *La Nation*, vol. 3, Paris, 1986

O'Brien, David, *After the Revolution: Antoine-Jean Gros, Painting and Propaganda under Napoleon*, University Park, Pennsylvania, 2006

Palmer, Alan, *Bernadotte: Napoleon's Marshal, Sweden's King*, Londra, 1990
Percy, Pierre-François, *Journal des campagnes du Baron Percy, chirurgien-enchef de la Grande Armée*, Paris, 1904
Petiteau, Natalie, *Les Français et l'Empire, 1799–1815*, Paris, 2008
Lendemains d'Empire. Les soldats de Napoléon dans la France du dix-neuvième siècle, Paris, 2003
Napoléon, de la mythologie à l'histoire, Paris, 1999
Voies nouvelles pour l'histoire du Premier Empire, Paris, 2003
Petre, F. Loraine, *Napoleon at Bay, 1814*, Londra, 1914
Poisson, Georges, *L'aventure du Retour des Cendres*, Paris, 2004
Popkin, Jeremy D., *The Right-Wing Press in France, 1792–1800*, Chapel Hill, 1980
Porterfield, Todd, *The Allure of Empire: Art in the Service of French Imperialism, 1798–1836,* Princeton, NJ, 1998
Porterfield, Todd și Susan L. Siegfried, *Staging Empire: Napoleon, Ingres and David,* University Park, Pennsylvania, 2006
Prendergast, Christopher, *Napoleon and History Painting: Antoine-Jean Gros's La Bataille d'Eylau*, Oxford, 1997
Price, Munro, *The Perilous Crown: France between Revolutions, 1815–1848*, Basingstoke, 2007
Puryear, Vernon J., *Napoleon and the Dardanelles*, Berkeley, CA, 1951

Richardson, Nicholas, *The French Prefectoral Corps, 1814–1830,* Cambridge, 1966
Riehn, Richard, *1812: Napoleon's Russian Campaign*, New York, 1991
Riley, Jonathon, *Napoleon as a General*, Londra, 2007
Roberts, Andrew, *Waterloo: Napoleon's Last Gamble*, Londra, 2006
Robinson, Mike, *The Battle of Quatre Bras, 1815*, Stroud, 2009
Rothenberg, Gunther E., *The Art of Warfare in the Age of Napoleon,* Bloomington, IN, 1978
Rowe, Michael, ed., *Collaboration and Resistance in Napoleonic Europe: State-Formation in an Age of Upheaval, c. 1800–1815*, Basingstoke, 2003
From Reich to State: The Rhineland in the Revolutionary Age, 1780–1830, Cambridge, 2003
Rudé, George, *The Crowd in the French Revolution*, Oxford, 1959
Russell, Terence M., *The Discovery of Egypt: Vivant Denon's Travels with Napoleon's Army*, Stroud, 2005

Sauveur, Lambert, ed., *Songs of France from Napoleon I to Louis-Philippe, by Pierre-Jean de Béranger*, Philadelphia, 1894
Schom, Alan, *Napoleon Bonaparte,* New York, 1997
One Hundred Days: Napoleon's Road to Waterloo, New York, 1992
Schroeder, Paul, *The Transformation of European Politics, 1763–1848*, Oxford, 1994
Scott, Samuel F., *The Response of the Royal Army to the French Revolution*, Oxford, 1978

Scotti Douglas, Vittorio, ed., *L'Europa scopre Napoleone, 1793–1804*, 2 vol., Alessandria, 1999
Ségéric, Jean-José, *Napoléon face à la Royal Navy*, Rennes, 2008
Semmel, Stuart, *Napoleon and the British*, New Haven, CT, 2004
Shaw, Matthew, *Time and the French Revolution: The Republican Calendar, 1789– Year XIV*, Londra, 2011
Shaw, Philip, *Waterloo and the Romantic Imagination*, Basingstoke, 2002
Shelah, Hezi, *Napoleon 1813*, Londra, 2000
Simonetta, Marcello și Noga Arikha, *Napoleon and the Rebel*, New York, 2001
Smith, William H.C., *The Bonapartes: The History of a Dynasty*, Londra, 2005
Sparrow, Elizabeth, *Secret Service: British Agents in France, 1792–1815*, Woodbridge, 1999
Staël, Germaine de, *Considérations sur la Révolution française*, 2 vol., Paris, 1818
Sutherland, Christine, *Marie Walewska: Napoleon's Great Love*, Londra, 1979

Thibaudeau, Antoine-Claire, *Mémoires, 1799–1815*, Paris, 1913
Thiry, Jean, *Bonaparte en Italie, 1796–1797*, Paris, 1973
Thoral, Marie-Cécile, *From Valmy to Waterloo: France at War, 1792–1815*, Basingstoke, 2011
Thornton, Michael, *Napoleon after Waterloo: England and the St Helena Decision*, Stanford, CA, 1968
Tomiche, Nada, *Napoléon écrivain*, Paris, 1952
Tone, John Lawrence, *The Fatal Knot: The Guerrilla War in Navarre and the Defeat of Napoleon in Spain*, Chapel Hill, NC, 1994
Tranié, Jean, *Napoléon et son entourage*, Paris, 2001
Tulard, Jean, ed., *Dictionnaire Napoléon*, 2 vol., Paris, 1999
Le 18 Brumaire. Comment terminer une révolution, Paris, 1999
Figures d'Empire, Paris, 2005
Joseph Fouché, Paris, 1998
Napoléon, ou le mythe du sauveur, Paris, 1977
Napoléon: le Sacre, Paris, 1993
Napoléon. Les grands moments d'un destin, Paris, 2006
Napoléon et la noblesse d'Empire, Paris, 1979

Uffindell, Andrew, *The Eagle's Last Triumph: Napoleon's Victory at Ligny, June 1815*, Londra, 1994
Unwin, Brian, *Terrible Exile: The Last Days of Napoleon on St. Helena*, Londra, 2010

Vandal, Albert, *L'Avènement de Bonaparte: vol. 1 – La genèse du Consulat, Brumaire et la Constitution de l'an VIII*, Paris, 1902
Vergé-Franceschi, Michel, *Napoléon, une enfance corse*, Paris, 2009
Villepin, Dominique de, *Les Cent Jours ou l'esprit de sacrifice*, Paris, 2001

Waquet, Françoise, *Les fêtes royales sous la Restauration*, Paris, 1981

Waresquiel, Emmanuel de, *Talleyrand, le prince immobile*, Paris, 2003
Watelet, Marcel și Pierre Couvreur, ed., *Waterloo, lieu de mémoire européenne, 1815–2000*, Louvain-la-Neuve, 2000
Wilkinson, Spenser, *The Rise of General Bonaparte*, Oxford, 1930
Wilson, Stephen, *Feuding, Conflict and Banditry in Nineteenth-Century Corsica,* Cambridge, 1988
Wilson-Smith, Timothy, *Napoleon, Man of War, Man of Peace*, Londra, 2002
Napoleon and his Artists, Londra, 1996
Woloch, Isser, *Jacobin Legacy: The Democratic Movement under the Directory*, Princeton, NJ, 1970
Napoleon and his Collaborators: The Making of a Dictatorship, New York, 2001
Woolf, Stuart, *Napoleon's Integration of Europe,* Londra, 1991

Zamoyski, Adam, *1812: Napoleon's Fatal March on Moscow*, Londra, 2005
Zeller, André, *Soldats perdus. Des armées de Napoléon aux garnisons de Louis XVIII,* Paris, 1977

MULȚUMIRI

Aceasta nu este o carte pe care am scris-o ușor. Trecerea treptată de la istoria socială a revoluției la o biografie a lui Napoleon Bonaparte a durat mult, o trecere care-și are originea în studierea războaielor din Franța, a conscripțiilor, a banditismului și a rezistenței care au marcat perioada cuprinsă între 1792 și 1815. Desigur, nu am abandonat cu totul Revoluția: împăratul despre care vorbesc aici rămâne, cel puțin în parte, generalul revoluționar de la început, în vreme ce imperiul pe care l-a condus își are rădăcinile în spiritul epocii iluministe care l-a precedat. Această carte este deopotrivă despre continuitate și despre schimbare, o schimbare care a fost impusă în egală măsură de ambiția personală și de necesitatea imperioasă, sălbatică, mistuitoare a unui război care a durat – în cazul Franței și a celor mai îndârjiți dușmani ai ei, Marea Britanie și Austria – peste 20 de ani sângeroși.

În această întreprindere m-am îndatorat inevitabil unor colegi, cercetători și istorici, care au avut generozitatea să mă facă să mă simt bine venit în mijlocul lor. Unii, desigur, au înțeles foarte bine provocarea cu care mă confruntam: John Lynn și Jean-Paul Bertaud porniseră și ei de la Revoluția Franceză și urmaseră o traiectorie oarecum asemănătoare, înțelegând războiul mai degrabă ca pe orice alt regim politic, drept perioada definitorie pentru Franța acestui *fin-de-siècle*.

Într-adevăr, probabil nu e o întâmplare că am ajuns la împărat studiind armatele sale. Dar am beneficiat și de

prietenia și de colegialitatea comunității de studii napoleoniene, formate din istorici din Marea Britanie, Franța și din alte părți, oameni care rescriu istoria Imperiului și fac acest lucru în mod inedit și captivant. Cât de mult le sunt îndatorat reiese clar din textul însuși, însă îmi face o plăcere deosebită să-i menționez pe Michael Broers, Geoffrey Ellis, Michael Rowe, Charles Esdaile, Peter Wilson și Sudhir Hazareesingh, din Marea Britanie; pe Thierry Lentz, Natalie Petiteau și Jacques-Olivier Boudon, din Franța; pe David Bell, Rafe Blaufarb și Katherine Aaslestad, din Statele Unite; pe Johan Joor și Annie Jourdan, din Olanda; pe Philip Dwyer, din Australia.

În timp ce scriam această carte, am avut privilegiul să colaborez îndeaproape, în cadrul unui proiect de cercetare anglo-german pe tema experienței și a memoriei războaielor napoleoniene, cu Karen Hagemann, la Chapel Hill, Carolina de Nord, cu Etienne François, la Berlin, și cu alți trei cercetători, Leighton James, Catriona Kennedy și Marie-Cécile Thoral. Activitatea noastră comună s-a dovedit deosebit de fructuoasă, la fel ca și experiența de a analiza perioada într-o manieră comparativă. Este cu adevărat instructiv să vezi cum cele mai inovatoare cercetări despre epoca napoleoniană din ultimii ani s-au făcut dintr-o perspectivă europeană – sau transnațională – mai degrabă decât din perspectivă națională, și ale cărei interese științifice majore nu se află în Hexagon, ci în Germania, Italia sau Spania.

Ideea de a scrie o biografie critică a lui Napoleon mi-a fost sugerată pentru prima oară de Tony Morris și, deși se poate să fi șovăit la început, sunt foarte bucuros că a făcut-o. La Quercus, Josh Ireland s-a dovedit un editor înțelegător și un colaborator entuziast în această aventură, a fost o plăcere să lucrez cu el. Dar pentru scrierea acestei cărți cel mai îndatorat le sunt celor de acasă, soției mele, Rosemary, și fiicei mele, Marianne, al

căror entuziasm a fost crucial pentru a mă convinge să mă implic în acest proiect.

York, august 2011

INDICE[*567]

9 Thermidor (Revoluția din, 1794) 67, 72, 93, 323

A

Abukir, Bătălia de la 108, 112, 115, 117, 119, 201
Academia Franceză 104
Academia Imperială de Muzică 234
Acra 108, 109, 117
Addington, Henry 152, 174, 177
Adunarea Națională 54–56, 58, 145
Aix-la-Chapelle 216, 291
Ajaccio 16, 37–42, 46, 54, 55, 57, 158, 299
Alexandria 100–101, 117, 232
Alexandru cel Mare 102, 106, 146, 315
Alexandru I, țar 187, 235–236, 247, 250–251, 264
America Latină 237
Amiens, Tratatul de la (1802) 135, 152, 171, 173, 179, 334–335
Angély, Regnaud de Saint-Jean d’ 199, 336, 350
Antommarchi, Francesco 297, 345
Appiani, Andrea 94
Arc de Triomphe (Paris) 233, 314
Arcis-sur-Aube, Bătălia de la (1814) 260, 297
Arcola, Bătălia de la (1796) 86, 93
Armata din Anglia 97–98, 164
Armata din Egipt 101, 102, 105–106, 108, 110, 115–118, 125, 230, 231, 312
Armata din Italia 35, 69, 76, 79, 81–82, 84, 88, 91–93, 95, 110, 159,
Armata din Orient 96
Armata Rinului 248
Armée de Côtes de l’Océan 177
Armée du Nord 280, 324
Arnault, Antoine 158
artilerie
Artois, Conte d’ *vezi* Carol X
Aspern-Essling, Bătălia de la

Aubry 69
Auerstädt, Bătălia de la 185
Augereau, mareșal Pierre 82
Austerlitz, Bătălia de la 23, 26–27, 180, 182–183, 210, 228, 279, 334–335
Austria 60, 79, 135, 171, 175, 178–180, 184, 187, 210, 219, 224, 225, 235, 238, 242, 246, 247, 248, 250, 259, 278, 363
Auxonne 46, 52, 62

B

Baden 153, 184, 196–197
Balcombe, William 291, 295
Baltard, Louis-Pierre 227, 338, 350
barbet 80
Barde, Paul 44
Barras, Paul 67, 69–72, 74, 77, 78, 80, 91, 122, 323
Bastia 35, 55, 194, 256
Bastilia 51, 54, 163
Bathurst, lord 21, 291
Bavaria 181, 184, 196–197, 218–219, 250, 338
Bayonne, Bătălia de la 241, 256
Bătălia Națiunilor (1813) 259
Beauharnais, Alexandre de 73
Beauharnais, Eugène de 217
Beauharnais, Josephine *vezi* Josephine, împărăteasă
Beaulieu 86
Bell, David 175, 322, 333, 349, 364
Belle-Poule (fregată) 20–22, 28
Bellerophon (vas de război) 285, 288
Béranger, Pierre-Jean de 311, 347, 360
Berlier, Théophile 198, 336
Berlin, Decretul de la (1806) 188, 240
Bernadotte, mareșal 126, 249, 341, 359
Berry, duce de 25, 309
Bertaud, Jean-Paul 131, 279, 324–329, 331, 343–344, 349–350, 363
Berthier, Alexandre 94, 200, 296
Bertrand, general 20, 47, 269, 289–290, 292, 296, 298–300, 306–307, 345–346
Bey, emir Ali 18, 101–102
Biserica Catolică 47, 66, 139, 140, 167–168, 215, 223, 225, 311
Biserica Saint-Denis (Paris) 17, 25, 366
Blocada Continentală 239
Blücher, feldmareșal 260, 278, 280–282, 315

Bonaparte pe podul de la Arcola (pictură) 95
Bonaparte, Carlo (ulterior, Charles de Bonaparte) (tatăl) 37–41
Bonaparte, Caroline (soră) 39
Bonaparte, Elisa (soră) 39
Bonaparte, Jérôme (frate) 39, 57, 160, 197, 218, 258, 281
Bonaparte, Joseph (frate) 39, 42–43, 46, 52, 57, 73
Bonaparte, Letizia (mamă) 39, 57, 75, 159, 269, 358
Bonaparte, Louis (frate) 39, 160–162, 165, 197, 206, 218, 220
Bonaparte, Ludovic-Napoleon *vezi* Napoleon III
Bonaparte, Lucien (frate) 39, 43, 55, 125, 127, 133, 149, 159–161, 328
Bonaparte, Pauline (soră) 39, 269
Borodino, Bătălia de la 252–253, 297
Boswell, James 34–35, 44, 321
Bougainville, amiral 106
Boulanger, general 317
Boulogne, Spectacolul Taberei de la (1804) 177, 181, 334, 349
Bourbon, dinastie 13, 25, 48, 59, 82, 153–154, 163, 166, 199, 202, 210, 216, 229, 233, 234, 241, 263–268, 272, 274–274, 286, 302, 310, 313, 346
Bourrienne, Louis Fauvelet 99, 326, 335, 351
Brienne, academie militară 41–44, 47, 99, 290, 321
Broers, Michael 209, 277, 329, 334, 337–338, 340, 351
Brumar, 18, (1799) 124, 126, 130, 138, 143, 155, 156, 283, 303, 318
Brune, mareșal 194
Brunswick, duce de 60
Buttafoco, Matteo de 55

C

Cabarrus, Thérésia (Madame Tallien) 73
Cadoudal, Georges 152–153
Caietele de pe insula Sfânta Elena 307
Cairo 101, 105, 107–110, 112, 114–115, 232
calendar, introducerea unui nou (1793) 70–71, 323, 360
Cambacérès, Jean-Jacques 132, 138, 147, 149, 156, 163, 198, 200, 201, 202, 276, 331, 336, 351
Cambronne, general Pierre 269
Camera Deputaților 16–17, 128–129, 275, 283
Campbell, Neil 270–272, 342, 352
Campo Formio, Tratatul de la 87, 93, 95, 99, 100, 134
Canning, George 191, 247
Capul Finisterre 180
Carbonari 310

Carnot, Lazare 41, 69, 79, 90, 104, 1065, 169, 199, 276, 321, 332, 336, 353
Soirée du camp 90
Carol cel Mare 166–167, 174, 180, 216, 217,
Carol al X-lea (conte d'Artois) 313
Carteaux, general 63–65
Castlereagh, lord 278
Caulaincourt, Armand de 155, 251, 258, 262, 341, 352
Cavalerii Sfântului Ioan 107, 173
Chandler, David 135, 297, 329, 345, 352
Chaptal, Jean-Antoine 201
Charles, Hippolyte 143
Chateaubriand 155, 303, 304, 307, 331, 346, 352
Memorii de dincolo de mormânt 155, 304, 331
Choiseul, duce de 98
chouans 151–152
Cipriani (servitor) 295
Clarke, general Henri 70, 200
Clary, Désirée 72, 74
Clausewitz, Karl von 257
Clauzel, mareșal 17
Codul Civil 138, 200, 204–205
Concordat (1801) 139, 167–168, 351
Condé, prinț 153–154
Confederația Rinului 184, 195, 197, 250
Congresul de la Rastadt 95
Congresul de la Viena 218
Conseil des Anciens 127
Conseil des Cinq-Cents 122, 125, 127
Consiliul de Stat 129, 132, 151, 179, 206, 215, 276, 289
Constant, Benjamin 277, 304
Constantinopol 194, 249
Constituție (1815) 214, 275, 277
Consulat 95, 125–128, 130–132, 134, 137, 138, 141, 145–146, 149–151, 153, 155, 157, 159, 164, 169–171, 196, 202, 214, 219, 275, 323, 328, 329, 331–333, 350, 354, 357, 361
Convenția Națională 63, 71, 87, 147
Cook, căpitan 102
Coquereau, părinte 20
Coran 103, 105
Corpul Legislativ 129, 132, 215
Corsica 29–40, 42, 44–48, 50, 52–56, 58, 119, 269, 272, 299, 320
Couronne de Fer 141

Courrier d l'Armée d'Italie (ziar) 90
Courrier de l'Egypte (buletin informativ) 110
Cretet, Emmanuel 201
Cromwell, Oliver 146, 159, 160, 332, 349
Cuba 141

D

Dalberg 195
Dalmația 184, 208, 236
Danemarca 239, 249
Darwin, Charles 287
Daunou 125
David, Jacques-Louis 94, 135, 228–229, 233, 319
    Le Sacre 229, 332, 337
Davis, John 195, 336, 337, 353
Davout, mareșal Louis Nicolas 276
de Gaulle, Charles 201, 317
de Joinville, prinț 20–21, 27
Debraux, Emile 311
Décade Egyptienne, La (buletin informativ) 111
Decaen 173
Decrès, Denis 201, 276
Delacroix 313
Denon, Dominique Vivant 231
Desaix, general Louis Charles 135, 231
Dessalines, Jacques 42
Directorat 75, 75–78, 88, 91–93, 95–98, 100, 117–120, 122–123, 125, 127–128, 130, 133, 136–138, 141, 152, 162–163, 175, 177, 183, 194–196, 200
divorț 168, 205, 224, 249
Djezzar, Ahmed 105
Douai, Merlin de 138
Doyle, William 36, 320, 336, 353
Drouot, general Antoine 269
Dubois, Louis 151
Duffy, Michael 178, 334
Dugommier, general 66
Dumouriez, general Charles François 62, 323, 350
Duroc, general Christophe 194
Dwyer, Philip 66, 159, 321–327, 330–331, 336, 353, 364

E

Ecaterina cea Mare 178
Ecole Militaire (Paris) 43, 45,
Eden, Tratatul (1786) 175, 189
Egipt 20, 95–110, 112–120, 125, 143, 200, 230, 232, 301, 306, 312, 326, 365, 367
Elba, locul exilului lui Napoleon 173, 188, 224, 264–266, 268–272, 277, 285–286, 288, 342, 352
Ellis, Geoffrey 189, 324, 335–336, 338, 353, 363
Enghien, Duc d' 153–155, 303, 331, 350
Erlon, Drouet d' 281
Estril, Melzi d' 197
Eylau, Bătălia de la (1807) 27, 185–186, 279, 335, 359

F

Favorite, La (corvetă) 20
Ferdinand al VII-lea 245
Férino, general 134,
Fierens-Gevaert 315
Finlanda 187, 237, 247, 249
Fontainebleau 219, 263, 265, 268, 312
Fontainebleau, Tratatul de la (1814) 264
Fontanes, Louis de 159–160, 331, 354
Fouché, Joseph 122–123, 128, 147–151, 199–200, 224, 276, 328, 330, 336, 352, 355, 361
Fourès, Pauline 118
Fox, Charles James 191
France vue de l'Armée Italie, La (ziar) 90
Francisc I, împărat 225, 264, 277
Frederic I, August, rege 218
Frederic al II-lea, rege 218
Frederic cel Mare 49, 315
Frederic Wilhelm, rege al Prusiei 184–185, 264
Fréron, Stanislas 67
Friedland, Bătălia de la 186
Friedrich, Karl, mare duce de Baden 197

G

Ganteaume, viceamiral 118
Garda Imperială 183, 250, 255, 271, 282
Garda Națională 23, 46, 54, 58–59, 71, 124, 134
Garnier, Jacques 183, 334–335
Genova 31, 33, 35, 86, 179, 324

Georgin, François 312
Gérard, general 281
Géricault, Theodore 228
Germanes, Abbé 44
Germania 27, 79, 98, 105, 119, 134, 178, 184, 189, 196–197, 209, 231, 233, 245, 248, 251, 305, 316, 374
Girodet 229, 231
girondini 62, 68
Glance, Abel 316
Godoy, Manuel 241, 242
Goethe 9
Suferințele tânărului Werther 103
Gohier, Louis 128
Gourgaud, general Gaspar 20, 288–290, 292, 295, 306–307
Goya 241
Grande Armée 13, 24, 28, 177, 250, 257, 268, 316, 334–335, 350, 358–359
Granville, lord 191
Gribeauval, Jean Baptiste de 82
Gros, Antoine-Jean 94–95, 112, 186, 228–229, 231, 325, 327, 335, 339, 359
Grouchy, mareșal Emmanuel 282, 296
Guadelupa 142
Guérin, Narcisse 112
Guibert 82
Guillard, Rémi-Julien 21, 319, 323, 354–355
Guizot, François 19, 319
Gustav al IV-lea 237

H

Hanovra 98, 172, 181, 184
Hardouin-Manssart, Jules 18
Hoche, Lazare 27, 62, 120, 123
Hofer, Andreas 248
Hohenlinden 135
Hood, amiral 64–65
Houssaye, Henry 267–268, 342
Hugo, Victor 28, 283

I, Î

iacobini 57–58, 62–64, 67–68, 72–73, 79, 122–132, 125, 127–128, 131, 137, 146, 150–151, 194–195, 198–199
Iluminism 12, 34–35, 48–49, 89, 102, 112, 168, 174, 244

Imperiul Otoman 101, 117, 236–237
India 32–33, 96, 98–99, 173, 178, 237, 293
Indiile de Vest 141, 176
Ingres, Jean-Auguste 228, 319, 339, 359
Institutul Egiptean 107
Istria 197, 236
Întoarcerea eroului (piesă de teatru) 120

J

Jaffa 108–109, 113, 146, 229, 266
Jamaica 176
Jamestown (Sfânta Elena) 21, 287–288, 291, 294
Jena, bătălia de la 185, 187, 228, 335
Joséphine, împărăteasă (născută Beauharnais) 74–77, 94, 95, 118, 143–144, 149, 159, 162, 166, 168, 217, 219–225, 249, 270, 323–324, 332, 338, 350, 356–357
Joubert, general Barthélemy 120, 123
Jourdan, Annie 27, 49, 119, 322, 329, 332–333, 336–339, 344, 350, 357, 364
Journal de Bonaparte et des hommes vertueux (ziar) 92, 325, 350
Journal des Débats 304
Jullien, Marc-Antoine 91
Junot, Androche 69
Jurnalul unei călătorii în Corsica 34, 44

K

Kalbus, Oskar 317
Kellermann, Desaix 135
Kléber, general Jean-Baptiste 104, 115, 117–118, 327
Kutuzov, general Mihail 252–254

L

La Meurthe, Boulay de 276
La Plaigne, Eléanore de 223
Laclos, Choderlos de 326, 349 *Legături primejdioase* 103
Lacretelle, Charles 92
La Fayette, marchiz de 58
Lakanal 200
Lannes, general 27, 82, 181, 194, 248
Laon, Bătălia de la 260
Las Cases, conte Emmanuel-Joseph de 20–21, 39, 193, 258, 288–290, 293, 302, 345–346, 357
Memorialul de la Sfânta Elena 11, 295, 302, 324, 331, 335, 341, 345–346, 357

Le Pérouse 106
Lebrun, Charles-François 132, 155, 198
Lefebvre, Georges 139, 264, 329, 333, 341, 358
Legiunea de Onoare 140–141, 193, 274
Leipzig, Bătălia de la, 278, 279
Lejeune 231
Lentz, Thierry 165, 171, 321, 328–333, 337–338, 341–344, 346, 351–352, 357, 364
Levant 20, 33, 76, 98, 100, 112, 200
Ligny, Bătălia de la 280–281, 361
Lisabona 194, 241, 245
Lodi, Bătălia de la (1796) 86–88
Longwy 60
Lotharingia 174
Louisiana, vânzare către Statele Unite 142
Lowe, Hudson 290–291, 297, 299–300
Lucca 179
Ludovic al XIV-lea, rege 18, 27, 79, 98, 154, 159, 163, 179, 191, 193, 199, 227
Ludovic al XV-lea, rege, 37, 84, 154
Ludovic al XVI-lea, rege 25, 41, 58–59, 152, 155, 216, 226, 286, 306
Ludovic al XVIII-lea, rege 153, 199, 265–268, 272–274
Ludovic-Filip, rege 13, 15–16, 19–20, 23, 27, 313, 319
Lunéville, tratatul de la (1801) 135, 171, 179
Luvru 113, 231–233, 315
lycées 137, 204
Lyon 63, 79, 120, 147, 273

M

Macdonald, mareșal Alexandre 27, 124, 264
Mack, general 182
Malcolm, lady 294
Malcolm, sir Pulteney 328–329, 331, 337, 343, 353
Malmaison 143–144, 159, 219–221, 225, 270
Malta 107, 201
mameluci 107–108, 111, 115, 271
Marbeuf, conte de 40–41
Marchand, Louis 288, 292–293, 298, 300, 307, 345–346, 358
Marea Britanie 20, 32, 34–35, 56, 79, 96–98, 135, 141, 145, 171–175, 177–181, 184, 187–188, 190–191, 196, 235, 238–240, 247–248, 257, 278, 285, 307, 316, 363–364
Marengo, Bătălia de la 26, 135, 143, 200, 299, 301
Maret 200, 276
Maria-Antoaneta 226

Maria Walewska 223–224, 269
Maria Luiza, împărătească 225–227, 301
Marina Regală 98, 152, 175, 180–181, 187–188, 247, 285
Marmont, mareșal 69, 167, 246, 260, 263
Marsilia 63–64, 72–73, 190, 321
Marx, Karl 318, 348
Masséna 27, 82
Max-Joseph, rege al Bavariei 218
Melito, Miot de 99, 158
Memningen 182
Memorialul din Sfânta Elena 11, 295, 302, 324, 331, 335, 341, 345–346, 357
Menou, general 115, 327
Metternich, conte 224, 257, 277
Meynell, Henry 294, 345, 359
Migliorini, Luigi Mascilli 236, 320, 322, 324, 326, 331–332, 338–339, 359
Milano 79, 85–86, 158, 180, 197, 216–217, 220, 240
Milano, Decret (1807) 188
Miranda, Francisco de 238
Modena 86
Moniteur, Le (ziar) 89, 91, 110
Montenotte, Bătălia de la (1796) 85
Montesquieu 102
Montholon, conte de 288–289, 292, 298–299, 306
Montmédy 60
Moreau, general Jean Victor 62, 120, 124, 135, 152
Morning Post 146
Mortier, mareșal Adolphe 27, 65
Moscova 251, 253, 256, 258, 266, 278
Moulin, general Jean 123
Muhammad Ali (pașă al Egiptului) 20
Muntele Tabor, Bătălia de la 108
Murat, Joachim 86, 117, 162, 181–182, 211–212, 218, 254, 269, 279
Muzeul de Istorie a Franței (Versailles) 314

N

Napoleon al II-lea 284
Napoleon al III-lea (Ludovic-Napoleon) 317
Napoleon, sfânt
Napoli 86, 103, 160, 184, 205, 211, 241
Necker, Jacques 306
Nelson, Horatio 108, 115, 180

Ney, mareșal 27, 264, 273, 281–282, 296
Nil, bătălia de pe (1798) 108
Nipperdey, Thomas 319, 359
Noailles, mareșal de 32
Normandie (vas) 22
Northumberland (navă de război) 288–289, 344
Nouvelles Politiques (ziar) 92

O

O'Brien, David 229, 325, 327, 339, 359
O'Meara, dr. Barry 288, 292, 295, 297
Olanda 79, 86, 160–161, 171, 173, 197–198, 205–206, 209, 218, 260, 278, 280, 364
Opera din Paris 158,
Otranto, duce de *vezi* Fouché, Joseph
Oudinot, mareșal Nicolas Charles 264

P

Palmerston, lord 19–20, 319
Paoli, Pascal 33–35, 37, 40, 44, 46–47, 53–57, 320, 322, 355
Paris 14–18, 20, 22–25, 28–29, 39, 43, 45, 52–53, 55–56, 59–60, 63–64, 67–73, 76–78, 80, 87, 89, 91–92, 95, 100, 104, 110–111, 113, 117–122, 124–126, 130, 133, 138, 143, 148, 150–153, 155–156, 158–159, 166–168, 195–196, 203, 216–217, 219, 221–222, 225–227, 231, 233–234, 243, 254, 258, 260, 262–263, 265–266, 272–274, 280, 283, 299, 304, 306, 314, 318
Parma 173, 179, 264
Péguy, Charles 283, 344
Pellerin, Jean-Charles 29, 312
Percy, baron 186, 335, 359
Perpignan 59, 62, 79
Persia 102, 237
Pétain, Philippe 317
Piacenza 179
Piatra de la Rosetta 113, 230
Pichegru, general 124, 152, 154
Piemont 79, 85, 134, 162, 173
Piramide, Bătălia de la (1798) 107, 112, 232, 312
Pirinei, Bătălia din 256
Pitt, William 177
Pius al VII-lea, papă 140, 167
Place de la Concorde (Paris) 233
Polignac, Armand de 152

Portalis 200
Porterfield, Todd 231, 319, 339, 359
Portugalia, invadare de către Napoleon 241
prefect 137–138, 151, 202, 285
Pressburg, Tratatul de la (1806) 184
Prud'hon, Pierre-Paul 230
Prusia 178–180, 184–185, 187, 210, 223, 235–236, 246, 250, 257, 278, 285
Publiciste, Le (ziar) 114

Q

Quatre-Bras, Bătălia de la 281, 344, 360

R

Raynal, Abbé 47–48
Războaiele franco-prusace (1870) 184–185, 257, 259–260, 279, 280–282
Războaiele Napoleoniene 205, 237–238, 258, 279, 316, 364
Războiul de Șapte Ani 32–33, 84, 231
Războiul Peninsular 243–244, 247, 340, 354–355
Réal, Pierre François 154
Rémusat, Charles de 16, 234, 319
Republica Cisalpină 87, 173
Revoluția din Haiti 190, 330, 354
Revoluția Franceză 2, 10, 12, 41, 50–51, 54–56, 60–62, 71, 81, 90, 145–146, 162, 169, 172, 201, 207, 209–210, 238, 302, 314–315, 363, 365
Richardson, Nicholas 138, 329, 336, 360
Rivière, marchiz de 152
Robespierre, Augustin 67–68
Robespierre, Maximilien 60, 67–68, 70, 122, 143, 147, 155, 195, 357
Rochefort 285
Roland, Jean-Marie 233, 313
Roma 139, 167, 211, 233
Romme, Gilbert 71, 323
Rousseau, Jacques 34, 47, 49–50, 102, 321
Rowlandson 286
Rudé, George 72, 323, 360
Rue du Bac 122
Rue Saint-Nicaise, Atentatul de pe 150–151
Rusia 20, 27, 34, 59–60, 148, 171, 178–180, 184–185, 187, 191, 196, 210, 223–225, 235–238, 240, 245–259, 261, 277–278, 285

S

Said, Edward 107, 326
Saint-Cloud 125, 127, 159, 219, 226, 328, 355
Saint-Cyr, academia militară de la 314, 347
Saint-Cyr, Gouvion 181
Saint-Domingue (Haiti) 141, 330, 354
Saint-Jean-d'Acre 108
Salamanca, Bătălia de la 256
Saliceti, Christophe 54, 57, 63, 67, 91, 323
Savary, René 200
Saxonia 197, 250, 259
Schroeder, Paul 172–173, 333, 360
Scott, Walter 103, 307
Sébastiani, colonel 194
Sérurier, mareșal 82
Servan, Joseph 82
Sfânta Elena 10–13, 16, 20–21, 28, 39, 47, 76, 155, 164, 193, 256, 282, 287–289, 291–292, 297–299, 302–304, 306–307, 311, 313, 344–345, 366, 369–370
Sfântul Imperiu Roman 79, 166, 180, 184, 194, 216, 238
Sieyès, Abbé Emmanuel 78, 122–124, 128–129, 132, 155, 199
Sistemul Continental 188–191, 196, 206, 210–211, 239–241, 247, 249
Smith, Sidney 119–120, 326, 327, 331–332, 361–362
Smolensk, Bătălia de la 252–254
Soddart, John 286
Soullié, Frédéric 308
Soult, mareșal Jean 23, 182–183, 246, 256, 296
Spania 27, 59, 79, 148, 160, 179, 187, 197, 205, 210–211, 218, 237, 240–246, 248–251, 255–256, 261, 266, 278, 364
Speranski 250
St. Vincent, lord 180
Staël, Germaine, Madame de 123, 305, 307, 328, 346, 355, 357, 362
De l'Allemagne 346, 357
Statele Unite 141–142, 285, 364, 369
Suedia 180, 237, 249, 257

T

Taine, Hippolyte 279, 343
Talleyrand, Charles Maurice de 99–100, 147, 163, 200, 223–224, 264–265, 326, 330, 353, 353
Tallien, Madame (Thérésia Cabarrus) 73–74
Tascher, Joseph-Gaspard de

Teil, Jean du 62
Thibaudeau 257, 331–332
Thiers, Adolphe 16, 19, 319
Thionville 60
Tilsit, acorduri de pace (1807) 186, 188, 191, 196, 235–236, 238
Tirolul de Sud 197, 237, 242
Tolly, Barclay de 250, 252
Tolstoi, Lev 251
    Război și pace 251
Toulon, Asediul de la (1793) 20, 57, 64–68, 70, 72, 76–77, 96, 105, 119, 183, 297, 301, 323
Toussaint, Louverture 141–142
Trafalgar, Bătălia de la 180–181, 187, 239, 323–343
Tribunat 129, 138, 146, 151, 157, 164, 169–170, 213, 215, 330
Trichot, François 28
Tuileries (Paris) 58, 159, 168, 219, 222–223, 226, 267, 274
Tulard, Jean 120, 319, 321–328, 330, 332
Turcia 100, 237, 247, 249–250

U

Ulm 180
Universitatea Franței 203–204

V

Valetta 107
Valmy, Bătălia de la 60–61, 279, 315, 349, 361
Varșovia, Mare Ducat al 187, 210, 221, 223, 236, 238, 249
Vauban 17, 27
Vendée 62, 68, 76, 79, 81, 130, 139
Vendemiar, răscoale (Paris, 1793) 70–72, 76
Veneția 87, 238
Venezuela 237
Verdun 60
Vergennes 99
Vernet, Horace 28
Victor Amadeus, rege al Sardiniei 85
Viena 86, 182–183, 218, 224–225, 263, 278
Viena, Tratatul de la (1815) 278
Vinçard, Pierre 310
Visconti, Louis 18
Volney, Constantin 232
Voltaire 47, 61, 102

Voyages 326, 339, 344, 352, 353

W

Walewska, Maria 223–224, 269, 338, 361
Walewski, Alexandre 269
Waterloo, Bătălia de la 23, 135, 279, 281–283, 295–297, 315–316, 343, 344, 346, 348–349, 357, 360–361
Wellesley *vezi* Wellington, duce de Wellington
Westfalia 160, 197, 250
Wilkinson, Spenser 88, 323–325, 362
Wilson, Stephen 31, 320, 326, 327, 333–338, 354, 362, 364
Wittgenstein 254
Württemberg 184, 196, 197, 218

Z

Ziua Națională, 14 iulie 163

[567*] Numărul paginilor se referă la ediția tipărită a cărții și la ediția digitală în format PDF.